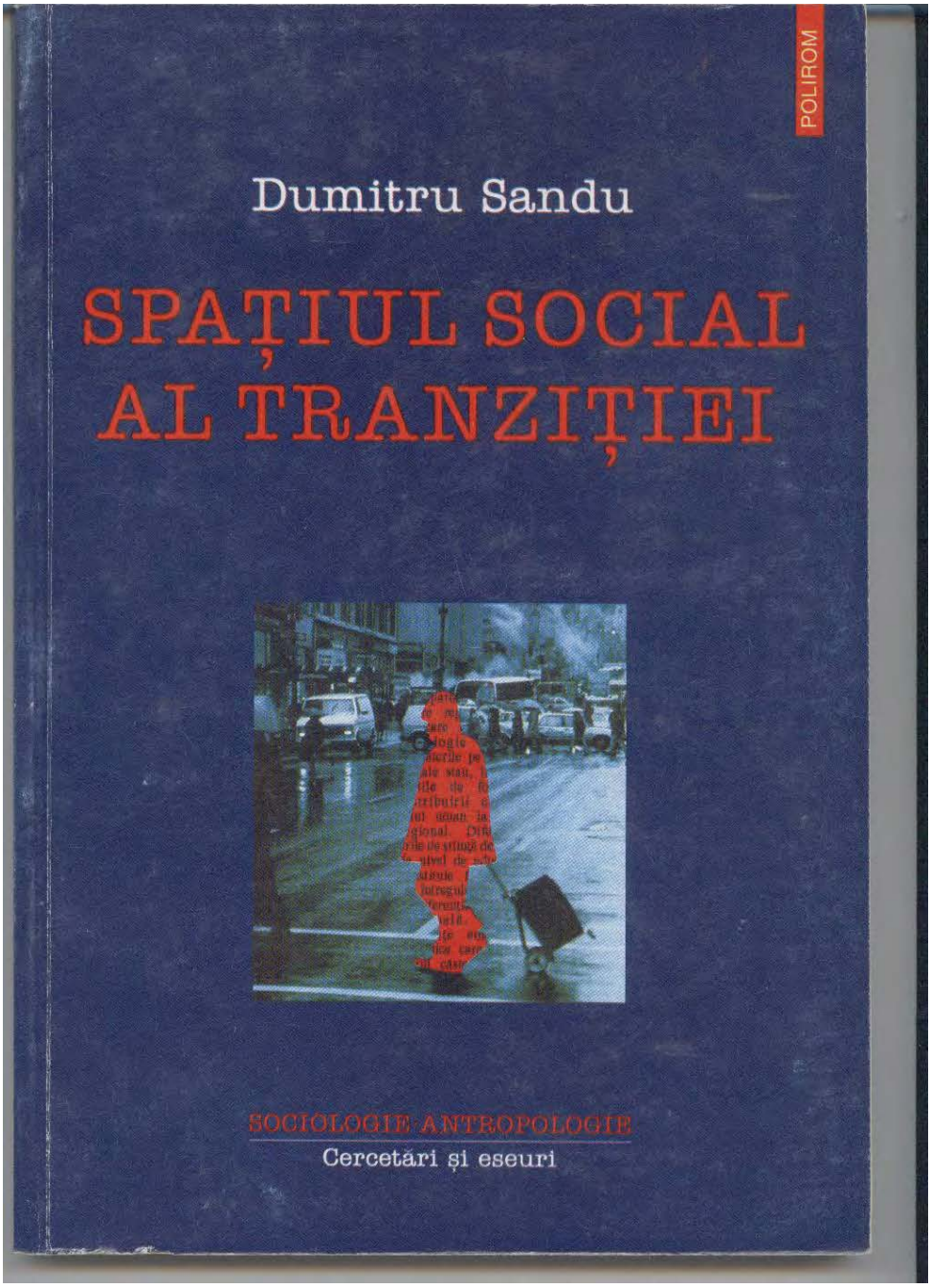
POLIROM
Dumitru Sandu
SPAȚIUL SOCIAL AL TRANZIȚIEI
SOCIOLOGIE ANTROPOLOGIE
Cercetări și eseuri

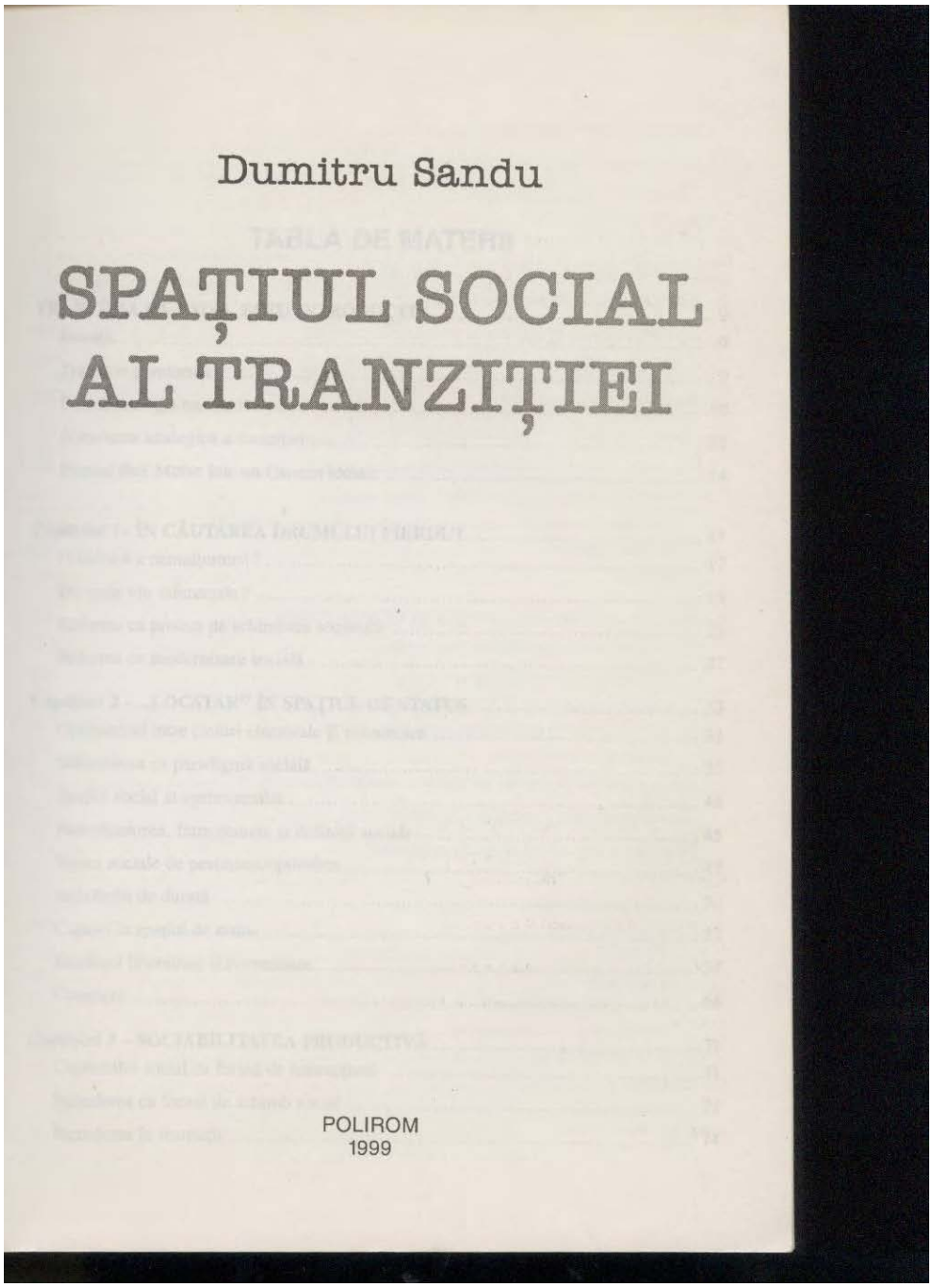

Dumitru Sandu

SPAȚIUL SOCIAL AL TRANZIȚIEI

POLIROM
1999

TRANZIŢIA CA EXOD. ESEU INTRODUCTIV 1
Intenţii 1
Tranziţie şi reformă 1
Fenomenologia cantitativă 3
Abordarea analogică a tranziţiei 4
Exodul fără Moise într-un Canaan ideatic 7
1 IN CĂUTAREA DRUMULUI PIERDUT 10
O cultură a nemulţumirii? 10
De unde vin diferenţele? 12
Reforma ca proiect de schimbare societală 16
Reforma ca modernizare socială 21
2"LOCATAR" ÎN SPAŢIUL DE STATUS 27
Optimismul între cicluri electorale şi economice 27
Schimbarea ca paradigmă socială 33
Spaţiul social al optimismului 40
Nemulţumirea între resurse şi definiţii sociale 42
Tipuri sociale de pesimism/optimism 44
Satisfacţia de durată 48
Captivi în spaţiul de status 50
Ideologii liberaliste şi comunitare 56
Concluzii 62
3SOCIABILITATEA PRODUCTIVĂ 71
Capitalului social ca formă de interacţiune 71
Încrederea ca formă de schimb social 72
Încrederea în instituţii 74
Spaţiul regional al încrederii 87
Structura empirică a capitalului social 92
"Rădăcinile" capitalului social 95
Concluzii 99
4ELITA ANTREPRENORIALĂ 102
Antreprenoriatul ca inovaţie socială 102
Antreprenoriatul ca răspuns la provocările mediului 103
Antreprenori prin dorinţă, intenţie şi comportament 105
De unde vin antreprenorii? 111
Antreprenoriatul şi încrederea în mediul rural 114
Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziţie? 116
Veniturile ca semn al orientării antreprenoriale 123
Profitul şi investiţiile ca semne ale orientării antreprenoriale 128
Drumul arendei 133
Concluzii 135
5.SPAŢII REGIONALE ŞI COMUNITARE 139
Capitalul uman în dezvoltarea regională 140
Măsurarea capitalului uman regional 141
Distribuirea regională a capitalului uman 142
Investiţii pentru producerea capitalului uman 149
Diferenţieri rural-urban 151
Ariile culturale ca regiuni de maximă omogenitate 152
Sărăcie/dezvoltare comunitară în mediul rural 158
Migraţia ca experienţă comunitar-regională 172
Etape 173
Medii rezidenţiale 173
Vârste şi sexe 174
Distanţe 176
Regiuni istorice 176
Fluxuri interjudeţene 177
Revenirea în judeţele sărace 178
Cine revine de la oraş la sat 179
Discuţie 180

ANEXE 184
Anexa 1. Schema de eşantionare SOCIOBIT 184
Tematica sondajelor: construcţia socială a reformei 184
Proiectarea eşantioanelor 185
Stratificarea în funcţie de tipul de localitate 185
Un criteriu neglijat: tipul de sat 188
Anexa 2. Construcţia variabilelor de analiză 193
Anexa 3. Spaţiul social ca structură de relaţii asimetrice: analize de regresie 204
Anexa 4. Analize factoriale 214
Anexa 5. Structuri regionale 218
Anexa 6. Comunele cele mai sărace 221
Anexa 7. Structuri ale migraţiei interne 227

Nota
PAGINAREA DIN ACEASTA COPIE ESTE CEA DE MANUSCRIS ŞI DIFERA DE CEA PUBLICATA LA POLIROM

Tranziţia ca exod. Eseu introductiv

Intenţii

Tranziţia este schimbare, mulţime de situaţii intermediare între două stări de relativ echilibru , identificate prin experienţă, cunoaştere sau proiect. În cazul tranziţiei post-comuniste, originea este socialismul real al anilor 1980 iar destinaţia vizată, explicit sau implicit, o constituie economia de piaţă şi democraţia, capitalismul democratic asociat cu bunăstarea, competiţia şi libertatea. Indiferent de numele care i se dă, este această schimbare unică ? Are similitudini în istorie? Este unitară, se desfăşoară la fel în tot spaţiul fost comunist? Dar în interiorul aceleiaşi ţări? Care sunt liniile ei de forţă şi actorii ei esenţiali?

Volumul este o încercare de a ajunge cât mai aproape de răspunsuri la întrebările anterioare. Drumul ales este cel al unei monografii asupra României socioculturale a anilor 1990. Ce fel de monografie? Una de tip cercetare exhaustivă asupra vieţii social dintr-o ţară aflată în deplin proces de transformare? Nu, ceea ce încerc este o monografie sociologică din perspectiva spaţiului social, a configuraţiilor de relaţii care ordonează fluxul şi magma tranziţiei pots-comuniste în această ţară. Pentru a reconstrui lumea trecerii de la socialism la capitalism/societate a bunăstării bazată pe libertate, competiţie , competenţă, am "spart" spaţiul social în sub-spaţii – de status, comunitare, regionale, tematice etc. Am încercat să vad, la nivelul "sub-spaţiilor" unde se situează experienţele umane asociate cu satisfacţie şi nemulţumirea, cu optimismul, încrederea, toleranţa, religiozitatea, liberalismul, antreprenoriatul, migraţia etc.

Tranziţie şi reformă

Nucleul tranziţiei post-comuniste este dubla reformă de realizare a economiei de piaţă şi a democraţiei. La prima vedere, am explicat un concept difuz precum "tranziţia" prin alt concept la fel de imprecis. Ce este reforma post-comunistă? Care sunt determinările ei esenţiale – proces unic, cu desfăşurare uni- sau multiformă?

Răspunsul condensat la această întrebare porneşte de la ipoteza că în istorie poate fi identificată o clasă de schimbări de tip societal declanşate de proiecte ale elitelor şi implementate prin interacţiune elite - mase, în baza unor mecanisme de persuasiune, contagiune sau constrângere. Numele pe care acestea îl poartă îndeobşte este cel de reformă Haina conceptului astfel definit îmbracă foarte bine corpul reformelor religioase din secolul al XVI-lea, a celor prin constrângere

aduse de comunism, diferitele valuri de democratizare europeană sau latino-americană de după cel de-al doilea război mondial (O'Donnell, G., Schmitter, Ph., Whitehead , 1986) .

Tranziția şi reforma post-comunistă nu sunt două procese diferite ci două perspective asupra aceluiaşi proces de schimbare structurală de la economia centralizată şi organizarea totalitară la economia de piață şi democrație. Abordarea de tip reformă urmăreşte schimbările din perspectiva proiectului, a stării țintă spre care se tinde – societatea bunăstării bazată pe libertate şi concurență. Economia de piață şi democrația sunt două posibile nume, două posibile modele preferențiale, istoric fundamentate pentru această țintă a tranziției. Numele sau definițiile operaționale care i se dau pot fi diferite – socialism de piață, societate modernă etc. – dar trăsăturile economiei de piață şi al democrației nu pot fi eliminate după traumatizanta experiență comunistă din identificarea stărilor țintă de schimbări structurale a fostelor societăți ale socialismului de stat.

Perspectiva tranziției este mai complexă, implică mai mulți termeni de referință decât abordarea de tip reformă. A judeca o stare socială din perspectiva tranziției în anii 1990 în România implică o raportare la ceea ce a fost în timpul comunismului şi la ceea ce este de aşteptat să fie în temeiul proiectului de reformă, a experiențelor istorice similare. Perspectivei i se subsumează măsurare distanțelor dintre prezent-trecut şi prezent - "viitor dezirabil". Perspectiva tranziției este mai largă şi pentru că include şi acele schimbări care sunt asociate cu efectele propriu-zise ale proceselor de democratizare şi dezvoltare a economiei de piață. Conceptul de tranziție are, în plus, şi o notă de evaluare. Tranziția este o "trecere"[1] de la o stare la alta. Dar nu orice trecere ci una care, în evaluarea difuză a celor care o trăiesc, ar fi bine să fie cât mai scurtă, depăşită cât mai repede. Ar putea fi formulată ipoteza existenței unei tendințe în practica lingvistică din ştiințele sociale de a da numele de tranziție schimbărilor, trecerilor trăite, cu evoluție posibil incertă şi cu efecte nedorite pe parcursul desfăşurării lor[2]. Există tendința de a eticheta drept "tranziții" transformările sociale însoțite de crize[3]. La nivelul aceleiaşi practici lingvistice din ştiințele sociale apare tendința de a asociat termenul de "tranziție " cu schimbările de scurtă durată sau dorite ca atare. Schimbările de termen lung sunt desemnate cel mai adesea sub numele de "transformări".Lucrările de mare impact în ştiințele sociale creează modele de practică terminologică. Este foarte probabil că "Marea Transformare" a lui Karl Polanyi (1944), ca lucrare clasică de analiza a trecerii de la capitalismul bazat numai pe principiul pieței la capitalismul în care încep să acționeze şi instituții ale protecției sociale , a contribuit substanțial la cristalizarea unui mod de utilizare a termenului de "transformare" în ştiințele sociale. Or, "marea transformare" este una de durată lungă. Dubla mişcare a fost cea de limitare a expansiunii mecanismelor de piață prin mecanisme ale protecției sociale. Odată parcurse, schimbările câştigă nume precise.

A reduce tranziția la o perioadă istorică este insuficient . In fond, România trăieşte în tranziție de la 1830 încoace. Şi ca ea, multe alte state periferice. Important este să fie accentuat

faptul că prin conceptul de tranziţie se propune o modalitate de abordare prin măsurarea distanţelor între prezent şi stări de referinţă de origine - destinaţie precum şi se identifică mecanisme care permit schimbarea între două puncte de referinţă din timp. Si mai corect este să distingem între tranziţie ca perioadă şi tranziţie ca mod de abordare.

Fenomenologia cantitativă

Indiferent de perspectiva adoptată, schimbarea structurală de la organizarea socialistă la cea bazată pe concurenţă şi democraţie rămâne una complexă, cu multiple componente, meandre, avataruri, strategii. Reconstituirea ei în plan ştiinţific este cu atât mai dificilă cu cât este mai mare suprapunerea între spaţiul trăit de autor şi cel analizat. Neutralitatea axiologică şi păstrare dreptei măsuri în raportul dintre esenţial şi efemer constituie, în aceste condiţii, un deziderat greu de atins. In dorinţa de a rămâne cât mai aproape de ţinta neutralităţii axiologice am urmărit sistematic sprijinul construcţiei teoretice şi al instrumentelor analitice cu grad ridicat de standardizare. Anexele lucrării vorbesc despre tentativa de a descrie spaţiul social al ţării ca o configuraţie de relaţii măsurabile prin modele de regresie sau factoriale. Pentru a rămâne aproape de cititorul care preferă construcţia ştiinţifică mai puţin formalizată am preluat în cuprinsul lucrării formulări simplificate ale analizelor din anexe. Chiar cu acest amendament de formă de prezentare, analizele cantitative centrate pe relaţii rămân dominate de pericolul "pierderii" agenţilor sociali, ignorării rolului constitutiv al subiectivităţii în viaţa socială. Am încercat să răspund riscului respectiv printr-o abordare care ar putea fi desemnată ca "fenomenologie cantitativă". In sociologie, fenomenologia este instituită ca abordare în seria sociologilor interpretative, centrate pe subiectivitate, rolul constructiv al agenţilor sociali, definiţii sociale , "lumea vieţii" etc. (Schutz, 1975). Tehnicile de culegere şi interpretare a datelor asociate abordării fenomenologice sunt cele de tip calitativ. O opoziţie mai mult sau mai puţin artificială între abordările calitative şi cele cantitative este prezentă în comparaţiile dintre sociologiile interpretative şi cele de tip obiectivist. La nivelul interacţionalismului simbolic, spre exemplu, se manifestă o profundă îngrijorare faţă de caracterul dezumanizant al abordării vieţii sociale în termeni de variabile[4].

Fundamentul empiric al prezentei lucrări îl constituie date din sondaje bazate pe eşantioane reprezentative la nivel naţional. Oricât de imaginative ar fi întrebările care se pun, datele de sondaj la nivel individual-familial alimentează o puternică presiune de atomizare a interpretărilor, de reducerea vieţii sociale la mulţimi de indivizi standard. Am încercat o evitare pe cat posibil a unei astfel de capcane sociologice prin construcţie teoretică, abordări multi-nivel şi construcţie tipologică. Agregare acestor abordări împreună cu analizele centrate pe relaţii cantitative a fost făcută în intenţia de a regăsi subiectivitatea dincolo de multitudinea constrângerilor obiective şi a

standardizărilor metodologice. pentru fiecare tip de spațiu social în care am ajuns analitic am incercat să punem în conjuncție măsuri obiective şi subiective, agenți , relații ,constrângeri şi oportunități. Fenomenologia cantitativă ar putea fi eticheta de subsumare a unei astfel de abordări cu metode multiple astfel conjugate şi orientate încât demersul cantitativ să contribuie la identificarea prezenței subiective, constructiviste a diferiților agenți în spațiul social. Ceea ce prezentul volum nu include dintre constituenții fenomenologie cantitative este studiul de comunitate capabil să repună în context opinii şi comportamente, să le dea sens structural. deficiența este parțial suplinită prin abordări multi-nivel, prin asocierea opiniilor şi comportamentelor individuale cu variabile comunitare şi regionale.

Fenomenologia cantitativă este o tentativă de înțelegere a lumii-vieții constituită din intersubiectivități prin trecere de la analize în termeni de variabile la analize care reconstituie contextele semnificative pentru trăirile umane prin analize multi-nivel, tipologii, profiluri, studii de comunitate. Este , în fapt, o abordare prin metode multiple orientată spre identificarea aspectelor subiective pentru care contează diferitele variabile sau combinații de variabile obiective. Din perspectiva fenomenologiei cantitative se impune ca fenomene precum sărăcia să fie abordate prin indicatori obiectivi şi subiectivi, dezvoltarea comunitară să fie văzută simultan prin condițiile de satisfacție comunitară şi prin satisfacția comunitară etc. Tipurile de situații sociale care dau seamă de variația comportamentelor şi opiniilor sunt un instrument esențial pentru a creşte şansa de apropiere de lume vieții, de viața socială ca experiență.

Abordarea analogică a tranziției

Apropierea de întreg, de complexitatea reală a proceselor de reformă sau tranziție post-comunistă poate fi împlinită apelând la puterea analogiilor. Din lunga serie a metaforelor relevante am reținut ca deosebit de utile pe cele ale exodului biblic, jocului de şah şi tratamentului acordat bolnavului.

Adoptarea fiecăreia dintre ele este însoțită nu numai de un joc al corespondențelor ci şi de raportarea la filozofii sau concepții diferite asupra reformei. O succintă actualizare a analogiilor respective în introducere este făcută cu intenția de a sugera o imagine a întregului asupra tranziție post-comuniste, înainte de a proceda la "disecții" analitice în capitolele propriu-zise ale lucrării.

Exodul evreilor este descris de Biblie ca fugă în masă din Egiptul faraonilor pentru a scăpa din robie şi a ajunge în Țara Făgăduinței, "într-un pământ roditor şi larg, în țara unde curge miere şi lapte în ținutul Canaanenilor, al Heterilor, al Amoreilor, al Ferezeilor, al Ghergheseilor, al Heveilor şi al Iebuseilor" (Ieşirea, 4,8).Ieşirea din robie este pornită şi organizată prin poruncă divină.

Ca şi în cazul reformei se pleacă de la o origine cunoscută, de la un pământ al suferinţei, spre un pământ al făgăduinţei, necunoscut dar identificat ideatic. Călătoria durează 40 de ani. Pe parcursul ei, prin Moise, evreii primesc de la Dumnezeu tablele legii, reguli de organizare a cortului sfânt, a zilelor de lucru şi de sărbătoare. Sunt legi întemeietoare, sociale şi religioase. Timpul exodului este extrem de bogat în evenimente, în fenomene sociale de învăţare, de opoziţie între lideri, între lideri şi membrii comunităţii etc. Izomorfismul dintre fenomenul biblic şi cel de tranziţie poate fi constatat în planuri multiple. Ca şi în cazul exodului, regăsim un proces de trecere voluntară de la un pământ al robiei la unul al făgăduinţei (democraţie, bunăstare, libertate etc. în cazul tranziţiei). Precum în secvenţa biblică, schimbare ţintă şi planul de ieşire din robie sunt date. Proiectul de reformă este unul al elitelor. Funcţia liderilor reformatori este , ca şi în cazul lui Moise, nu numai cea de concepere a proiectului de schimbare dar şi cea de găsire a mijloacelor pentru menţinerea poporului pe drumul reformei în pofida tuturor dificultăţilor.

Şahul este o altă modalitate analogică de considerare a tranziţie post-comuniste. Pentru fiecare dintre componentele morfologice ale jocului se găsesc cu uşurinţă echivalente funcţionale la nivelul procesului societal:

joc de şah		**procese ale tranziţiei**
jucători	=	agenţi ai reformei
piese	=	a)actori manipulaţi/influenţaţi de agenţi, lideri b) capitalul material al agenţilor
reguli	=	instituţii
strategii de joc	=	politici, strategii de reformă
resurse pentru câştigarea jocului	=	capitalul uman ca resursă a reformei
definirea clară a situaţie finale de câştigare a jocului	=	indicatori de estimare stadiului reformei

Opoziţia dintre tranziţia ca exod şi tranziţia ca joc de şah duce la identificarea clară a două concepţii asupra procesului de reformă. In primul caz determinantă este viziune dependenţei de cale – schimbarea este pre-deteriminată (Rona-Tas, 1998) prin punctul de pornire (voinţa divină în secvenţa biblică), experienţa reformelor parţiale în perioada de pre-tranziţie, resurse de capital material, uman şi social existente în societate pentru cazul procesului de reformă).

Analogia jocului de şah trimite la conceperea tranziţiei ca proces cu determinare internă.. Strategia este principalul factor de influenţă nemijlocită asupra rezultatului. Actorii cu resursele de capital uman şi cu strategiile lor sunt cei care "fac jocul", respectiv hotărăsc soarta reformei. Si nu oricare dintre actori ci mai ales liderii, echivalentul funcţional al jucătorilor care pun în mişcare piesele de şah. Piesele de şah sunt purtătoare de ambiguitate. Pe de o parte semnifică resurse materiale ale agenţilor. Ele sunt stocuri vizibile cu ajutorul cărora jucătorul poate câştiga partida. Aceasta este metafora asociativă dintre jucător şi piese. Există ,însă, şi o metaforă bazată pe opoziţia dintre jucător şi piese: primul este actor de elită, agent de construcţie iar piesele sunt simbol pentru

mase, pentru cei care trăiesc reforma în baza unor mecanisme de constrângere sau contagiune socială. In reformele prin constrângere de tipul celor promovate prin ocupaţia sovietică , piesele de şah nu sunt resurse ci mase. La limită, în reformele democratice, piesele de şah sunt resurse materiale. In fapt , chiar în tranziţiile democratice, metafora pieselor de şah poate fi citită în ambele sensuri , ca trimitere la resurse ale elitelor şi ca mase influenţate de elite.

Cele două analogii, cea a şahului şi cea a exodului, trimit la concepţii cu funcţii diferite. Prin raportare la succesiuni de evenimente de tipul exodului se obţine o justificare asupra ritmului lent al tranziţiei ("a fost nevoie de peste 40 de ani pentru a ajunge în Canaan") sau eventual structuri narative relevante pentru "cum a mers procesul". Tranziţia ca joc de şah este mai aproape de viziune constructivistă – reforma poate fi făcută, depinde de modul în care combini reguli şi piese, strategii şi resurse, pentru a atinge obiective.Ca şi în jocul de şah unde fiecare dintre piese este individualizată prin poziţia iniţială şi prin sintaxa care îi este asociată (Marcus, 1987:348), in procesul de tranziţie fiecare categorie de actori sociali se individualizează prin resursele iniţiale de care dispune şi tipul de sistem normativ-instituţional care îi reglementează mişcările. Analogia exodului accentuează pe opoziţia mase-elite pe când prin analogia şahului atenţia este îndreptată înspre categorii de actori şi strategii.

Este adevărat însă că ambele analogii şi, implicit, concepţiile care li se asociază, pot funcţiona în context justificativ ("de ce procesul se desfăşoară astfel"), cognitiv ("cum a decurs schimbarea") sau pragmatic ("cum se poate acţiona").

Din toate cele trei puncte de vedere – cunoaştere, justificare sau acţiune – viziunile exod şi şah asupra reformei se pot completa. Reforma şi tranziţia sunt simultan dependenţă de cale şi construcţie voluntară.

Ceea ce pierd ambele analogii este viteza, modul de desfăşurare a procesului. In asociere cu imagine exodului, viteza procesului este lentă şi predeterminată. Prin analogia jocului de şah problema vitezei nu se pune.

Pentru completarea imaginii analogice asupra reformei pentru a cuprinde şi alte aspecte s-a apelat la metafora bolnavului. Din această perspectivă, reforma poate fi graduală sau "şoc" aşa cum şi tratarea unui bolnav se poate face medicamentos sau chirurgical. In aceeaşi logică, stabilizare inflaţiei trebuie să preceadă sau să însoţească liberalizarea şi privatizarea. Atât metafora bolnavului cât şi cea a jocului de şah favorizează meditaţia asupra tipurilor de strategie: gradualiste - de tip şoc, de supravieţuire sau de atac, de mobilizare a unor resurse reduse sau de nivel ridicat etc. Tranziţia ca exod este practic lipsită de strategie umană, ea pur şi simplu se întâmplă prin destin istoric.

Cele trei imagini-ghid asupra reformei se întâlnesc nu numai la nivelul elitelor ci şi al persoanelor obişnuite. In planul vieţii individuale

acest proiect societal este trăit fie ca exod, fie ca joc de şah, fie ca mod de tratare a unei boli. Antreprenorii sunt clar jucători de şah ai tranziţiei. Non-antreprenorii săraci, săracii din zonele sărace despre care se va vorbi în lucrare, sunt, foarte probabil purtători ai unei filosofii a exodului. pentru ei schimbarea vine de la sine sau , dacă se poate, o evită.

Antreprenorii nu sunt la fel. Unii intra în afaceri pentru profit, speranţă de câştig rapid şi considerabil. Lor le este specifică filosofia tranziţie ca joc de şah şi ca tratament radical. Ei accepta riscurile operaţiei care se cheamă schimbare. Există însă şi tipul antreprenorului de supravieţuire. pentru el angajarea în afaceri nu este atât un drum de îmbogăţire cât unul de supravieţuire. El oscilează între filosofia exodului, cea a tratamentului medicamentos sau chirurgical.

Exodul fără Moise într-un Canaan ideatic

Normal, stările de tranziţie sunt mai puţin durabile decât punctele de echilibru între care apar.Există însă societăţi în care tranziţia este o stare aproape permanentă. Societatea românească pare să fie una din seria respectivă. In momentul în care a început reforma totalitar-comunistă de după 1944, capitalismul românesc era departe de a fi fost instituit cu putere la toate nivelurile şi sectoarele social-economice. Pentru segmente largi de populaţie rurală, spre exemplu, subzistenţa agricolă era principalul mod de organizare social-economică. Perioada interbelică a fost una de consolidare a economiei capitaliste şi a statului naţional unitar. La începutul anilor 1930 Stefan Zeletin aprecia că "România se află încă în perioada de tranziţie de la vechiul regim agrar la noul regim, modern, capitalist: vechiul regim a fost desfiinţat, dar urmele sale nu s-au şters cu totul, noul regim n-a a ieşit pe deplin din faşă" (Zeletin, 1997:493). Dictatura lui Carol al II-lea, cea antonesciană , războiul şi ulterior totalitarismul sovietic au impus stoparea proceselor de tranziţie capitalistă şi politic-administrativă. Tranziţiile economice, sociale şi politice începute după primul război mondial erau departe de a fi fost încheiate în anii 1940. Comunismul a venit cu reforma prin constrângere de literă şi spirit sovietic. A început o nouă tranziţie, cea spre comunism. Marca ei a fost discontinuitatea, ruptura faţă de ceea ce fusese înainte. O ruptură ne-accidentală , asumată şi impusă în toate sferele vieţii .Se dorea un om nou de tip comunist care nu putea să apară decât dacă se tăia orice legătură cu trecutul. Oricum, liniile de forţă ale trecutului trebuiau să fie clar distruse prin iradiere comunistă , prin negarea proprietăţii private, libertăţilor individuale, societăţii civile ca libertate de grup, concurenţei etc. Dacă în societăţi precum cea ungară sau poloneză a existat loc pentru reforme parţiale orientate capitalist-democratic, în România a fost vorba numai de trecerea de la ocupaţia sovietică la comunismul lui Dej şi , ulterior la cel al lui Ceuşescu. In toată lumea socialistă proiectul de tranziţie la comunism a eşuat. Revoluţiile din 1989 marchează simbolic acest eşec. De aici încolo începe o nouă tranziţie "dublă" spre economie de piaţă şi democraţie. Este în fapt, ca şi tranziţia de la capitalism la socialism , de natură totală. Diferenţa majoră rezidă în faptul

că mecanismele de realizare sunt predominant voluntare. Revenirea la normalitate este dorită în proporţii covârşitoare de către populaţie. O atentă examinare a ceea ce s-a întâmplat în raportul dintre intenţii şi fapte duce la constatarea ca deocamdată tranziţia post-comunistă a României s-a făcut mai mult spre subdezvoltare iar construcţia împlinită a fost mai mult în linia unei societăţi de supravieţuire (Pasti, Miroiu, Codiţă, 1997).

Comunismul este o secvenţă istorică de schimbări voluntariste împlinite prin măsuri violente de cooperativizare a agriculturii, desfiinţare a unor categorii sociale prin exterminare fizică, impunerea unui mod de viaţă bazat pe frică, dedublare, atomizare a relaţiilor sociale. In cuprinsul său există însă şi componente de modernizare şi mobilitate socială. Creşterea stocului de educaţie şcolară (Holmes, 1997:239) este o astfel de componentă de modernizare pentru toate ţările socialiste . In fapt, tensiunea dintre aşteptările unei populaţii cu un stoc de educaţie considerabil şi modul de organizare socială bazat pe forţă este unul dintre factorii importanţi care a alimentat revoluţiile din anii 1989. Sporind considerabil stocul de educaţie, comunismul a potenţat o imensă forţă de modernizare la nivel individual. In condiţii totalitare sau autoritare, modernitatea individuală a rămas pentru o parte covârşitoare a populaţiei la nivel latent. De ce latent? Din simplul motiv că nu poate exista modernitate individuală manifestă fără un cadru instituţional de tip liberal-democratic.

După 1989 începe reforma de instituire a economiei de piaţă şi a democraţiei. Era un nou drum nu numai de abandonare dar şi de negare a reformelor totalitar-comuniste. Începea o nouă tranziţie prin acelaşi deja comun procedeu de negare a tranziţiei anterioare.

Istoria modernă a României apare astfel ca succesiune de tranziţii neîmplinite care se neagă reciproc. Pare să fie vorba de o suită de exoduri fără Moise, fără lideri politici capabili să scoată poporul din pustiu .Care dintre figurile cu profil politic de maximă vizibilitate din ultimii 70 de ani de istorie poate fi considerată salvatoare sau exemplară nu prin intenţii sau proiecţii sociale ci prin împliniri în spaţiul naţional ? Desigur, între ele există diferenţe enorme. Contexte, presiuni geopolitice, abilitaţi şi intenţii foarte diferite. Care dintre ele, însă, poate fi invocată fără ezitare ca figură efectiv şi nu intenţional salvatoare? In toţi aceşti ani Ţara Făgăduinţei a existat mai mult în mediu confuz-ideatic decât ca imagine credibilă sau realitate la capăt de drum. Intenţii , ideologie a salvării, din plin. Călătoria social-istorică reală a fost cel mai adesea pe drumuri cu colb de Şur, Sin sau Sinai (Ieşirea,15-19).

Speranţa unei continuităţi ascunse, pozitive, rămâne. Deşi lent, cu mendre, drumul pare să aibă totuşi un curs ascendent. Acesta poate fi citit nu atât în cifrele industriei, agriculturii sau PIB-ului cât mai ales în cele ale creşterii stocului de educaţie şi reducerii mortalităţii infantile[5]. De unde provin discontinuitatea tranziţiilor şi meandrele “exodului” spre bunăstare şi libertate socială în cazul României? Sunt date de configuraţia puternic accidentată a părţii de lume în care trăim sau de absenţa unui Moise în seceta deşertului întâlnit? Experienţa istorică pare să sugereze răspunsul

dublei determinări a discontinuităţilor tranziţiei – configuraţie geopolitică şi absenţa liderilor providenţiali. Sau poate este vorba şi de alţi factori situaţi în straturile culturale ale determinismului. Acest tărâm al valorilor este însă atât de eterogen şi cu acţiune atât de mediată încât invocarea sa este plină de capcane care nu pot fi evitate decât într-o altă lucrare , explicit şi inspirat consacrată temei.

1 In căutarea drumului pierdut

O cultură a nemulţumirii?

Lucrurile se petrec aici şi acum, în România cumpenei de mileniu, la graniţa dintre poveste şi inginerie, dintre drumul care se proiectează, pentru care se fac planuri de călătorie sau pe care efectiv este trăită călătoria vieţii. O călătorie trăită ca speranţă, dezamăgire, dramă sau împlinire. Pentru cine speranţă, dezamăgire, dramă sau împlinire? Cum şi de ce?

Ingineria este promisiune fundamentată, întemeiată pe proiect şi măsură. Povestea este dorinţă, imaginaţie. Care proiect şi care dorinţă? Proiectul se numeşte reformă, re-întemeiere a societăţii pe mecanisme ale economiei de piaţă şi democraţie. Dorinţa este, de asemenea simplă, uşor de exprimat – viaţă demnă, libertate şi împlinire a trebuinţelor umane de bază şi de autorealizare. "Inginerii", constructorii proiectului de reformă sunt, la început, politicienii, experţii care îi deservesc sau care li se opun sau îi ignoră şi instituţiile internaţionale care vin din lumea "de dincolo", cea spre care duc dorinţe şi proiecte deopotrivă.

La început, logica socială a ingineriei, a proiectului de reformă, se suprapune aproape cu logica basmului, a imaginaţiei colective despre ceea ce va fi economia de piaţă şi democraţia. Drumul de parcurs părea unic şi uşor. "Zmeul –gardian" al comunismului fusese decapitat printr-o revoluţie. Chiar o revoluţie? Da, o revoluţie politică, chiar dacă "furată" sau botezată ca "lovitură de stat". Cu câteva materiale simple – presă liberă, o anume privatizare şi un stat ceva mai prietenos, dar oricum atotputernic, urma, se credea, să fie realizată noua construcţie. Capitalism, şomaj, inflaţie, sărăcire dincolo de limitele a ceea ce exista? Nici vorbă. Încă nu apăruseră nici în povestea scrisă de imaginarul colectiv nici în proiectele noilor ingineri ai reformei. Se oscila încă între un reformism de negaţie – trebuie să fie altfel decât a fost şi un reformism utopic – vom avea bunăstare dar fără costuri sociale mari şi, mai ales, fără a restructura în detaliu.

Intre timp, ruptura dintre ceea se spune şi ceea ce se întâmplă , dintre dorinţă şi realitate, devine tot mai mare. Personajele nedorite ale tranziţiei – inflaţie, şomaj şi sărăcie – încep să vorbească prin simpla lor prezenţă tot mai pregnantă. Povestitorul anonim realizează că realitatea pe care o trăieşte, drumul pe care efectiv călătoreşte este foarte departe şi de propriile dorinţe şi de imaginile pe care le difuzează inginerii noii puteri. Logica realităţii se opune rebel logicii afective a proiectului difuz de tranziţie dar şi proiectului dat de ingineria puterii. Tensiunile dintre drumul-proiect de reformă, drumul sperat de milioanele de călători şi cel pe care tot ei sunt obligaţi să meargă se amplifică. Cine este de vină – proiectantul politician sau expert al puterii, executantul-administrator sau pur şi simplu călătorul care nu ştie ce vrea sau nu ştie cum sa meargă pe noul drum? In 1996, călătorul în calitatea lui de alegator decide că vinovatul este proiectantul. In consecinţă schimbă proiectantul care vedea preponderent la stânga cu cel care vedea preponderent

la dreapta. In plus, cel de-al doilea promite în termeni preciși – vom lucra cu atâtea mii de adevărați experți și contractăm ca în atâtea zile să schimbăm fața țării. Noii proiectanți sunt dăruiți de către alegători cu un imens capital de încredere. Încrederea în guvern crește, după alegerile din 1996, cu cel puțin 20 de procente iar cea în parlament cu 16 peste procente[1].

Rapid apar semnele adevărului. Noua echipă aflată la putere era departe de a fi o echipă. Erau cel puțin patru. Fiecare cu agenda și conducătorii ei , cu linii divergente de tip creștin-democrat (PNT-cd), liberal (PNL), social-democrat (PD) și etnicist (UDMR). Populația își ai înapoi darul de încredere acordat instituțiilor puterii[2]. Începe conflictul agendelor diferite și al impunerii algoritmului de ocupare a posturilor. In mod inexplicabil se uita faptul că exista un singur mare început pentru toate agendele particulare, de partid. Acesta trebuia să fie cel economic. Era nevoie în primul rând de răspunsul la ce trebuie făcut cu marile întreprinderi industriale care lucrau în pierdere, cu multiple subvenții, la cum pot fi stimulate întreprinderile mici și mijlocii. Încep să apară firești soluții de căutare. Disponibilizarea minerilor contra multe salarii acordate necondiționat ca mod de compensare este un astfel de început. După o scurtă perioada de entuziasm și acceptare a soluției, încep să apară semnele inadecvării. Disponibilizații nu ajung antreprenori ci pur si simplu oameni lipsiți de resurse de trai.Se multiplica de câteva ori ratele de șomaj din zonele afectate de disponibilizări și se formează asociații ale celor care au părăsit minele (Maria Larionescu, Cosima Rughiniș, Sorin Rădulescu :1999, 131-140,206-208). Tentativa celui de-al doilea guvern de după 1996 de a relua soluția disponibilizărilor după modelul anterior este vehement refuzată de mineri. Așa apar noile mineriade din ianuarie 1999 . Aparent se asemănau cu cele din 1990 și 1991. In fapt , nucleul lor dur erau mișcări de sociale de corectare a unor decizii guvernamentale care ignorau rolul politicii regionale și al politicilor sociale necesare pentru situațiile de restructurare a unor zone mono-industriale. Era o dovada clară ca minerii învățaseră lecțiile tranziției mai repede decât guvernanții.

Generalizarea sentimentului că mult promisa reformă este mai mult o fată morgana invocată de politicieni ca strategie de supraviețuire proprie face ca tranziția să fie percepută mai mult ca drum închis, sau, oricum, călătorie fără liman. Plecare din portul comunist, da , dar fără o destinație credibilă, de ajuns în timpul unei generații.

In absența unei elite politice, manageriale, capabile să ducă la construirea instituțiilor necesare reformei, economia trece tot mai mult în zona informală, gri. Acest proces pare să fie asociat cu cel de accentuare a corupției. Pentru ca economia informală să meargă bine este nevoie ca instituțiile publice să fie slabe, corupția să fie eficientă. Greu de spus cum a evoluat corupția pe cicluri electorale. Se știe sigur, însă, că nemulțumire populației față de eficiența guvernului în combaterea corupției aproape că s-a triplat ca prezență socială în doi ani [3]. Desigur, sentimentul de nemulțumire ca atare poartă în el încărcătura fenomenului real de intensificare a corupției dar și

sporirea gradului de vizibilitate în combaterea acesteia, un nivel de aşteptare al populaţiei din ce în ce mai ridicat faţă de instituţiile puterii care câştigase alegerile în bună măsura pe cartea moralităţii şi a unei promise competenţe.

Ce este fundamentat în acest sentiment de nemulţumire generalizată a populaţiei ? Este vorba realmente de o extindere a sărăciei, corupţiei şi incompetenţei construită prin algoritm politic? Politicieni care se simt direct responsabili de ceea ce se întâmplă în ţară tind să răspundă că este vorba , desigur, de probleme reale, dar şi de o cultură a nemulţumirii pe care fie că acest popor o are în straturile sale profunde de mentalitate, fie îi este sistematic indusă de sondaje, presă, opoziţie etc. In acelaşi sens, cu argumente ceva mai sofisticate, se pronunţă şi comentatori mai puţin avizaţi ai sondajelor, accentuând pe ideea că de fapt de vina este şi "negativismul", funciar românilor.

De unde vin diferenţele?

Primii ani ai reformei post-comuniste au fost cei ai speranţelor: fără dominaţia sovietică şi fără duşmanul intern (dictator, securitate, incompetenţi cu putere politică, etc.) va fi mult mai uşor, revenirea la normal se va face relativ rapid. Raţionamentul părea să fie corect: odată suprimată cauza răului, binele va veni de la sine tot aşa cum îndepărtarea buruienilor va duce la creşterea plantelor sănătoase.

După consensul speranţei a venit, însă, conflictul şi controversa, nesiguranţa drumului. Tot mai frecvent se întreabă asupra corectitudinii alegerii. Cei aflaţi la comanda politică sunt, oare, cei mai potriviţi pentru rostul care le revine? Funcţie de semnalele pe care le dau şi de valorile sau interesele celor care fac aprecierea, noile elite sunt etichetate drept neocomunişti, tehnocraţi sau restauratori ai ordinii din perioada pre-comunistă. Odată dispărut vechiul duşman, cu nume şi identitate bine specificate, apare teama de un nou duşman. În noul context, duşmanul rămâne localizabil în spaţiul intern, pentru unii (neocomuniştii, restauratorii moşierilor şi ai monarhiei), extern pentru alţii (cominterniştii, revizionismul maghiar, marele capital din centrul occidental). Controversa societală se poartă tocmai pe această dimensiune, a localizării interne sau externe, a duşmanului naţional. Intensitatea controversei este cu atât mai mare cu cât jocul simbolurilor adoptate şi al semnalelor trimise populaţiei este mai complicat : reprezentanţii noii puteri se declară luptători împotriva totalitarismului comunist, eventual foşti dizidenţi, dar continuă să folosească limbajul de lemn al şedinţelor de partid şi să vadă în orice mişcare de stradă, în orice protest, o formă de mişcare legionară sau de restauraţie; la rândul lor, partidele istorice se reconstituie într-o configuraţie derutantă, cu foşti deţinuţi politici, emigranţi reveniţi în ţară, dar şi foşti activişti ai partidului comunist sau ofiţeri de securitate. Limbajul şi comportamentul elitelor istorice este nu numai anticomunist, ci, frecvent, şi restaurator, orientat pro-monarhic şi susţinând explicit sau implicit ideea că lucrurile pot fi reluate de la momentul zero, de la situaţia care a precedat ocupaţia sovietică. În această logică se înscrie, în bună măsură, lupta politică pentru *restitutio in integrum*,

fie că este vorba de pământ, păduri sau imobile. Cum limita dintre motivaţia democratic – morală a restituirii proprietăţii şi cea economică a interesului propriu celor care propun politicile publice nu este totdeauna uşor de trasat, tematica restituirii a funcţionat ca sursă majoră de conflict social. Între dreptatea istorică şi eficienţa social. economică a măsurilor de politică publică s-au cristalizat ample controverse.

Iniţial, duşmanul a fost căutat fie în afara ţării, fie în trecutul comunist sau capitalist. Pe măsură ce decalajul dintre speranţe şi realităţi s-a accentuat şi diferenţierile de performanţă economică dintre ţările foste comuniste au devenit tot mai puternice, dezbaterea publică s-a orientat tot mai mult spre identificarea cauzelor interne, ale dificultăţilor tranziţiei.

De ce ţări precum Polonia, Ungaria şi Republica Cehă au fost mai performante în procesul de reformă, iar altele precum România sau Bulgaria au mers mai lent, cu mai multe meandre, pe noul drum al reformei ? Dependenţa de cale_, de stare economică în punctul de pornire este cunoscută ca sursă majoră a diferenţelor (Rona-Tas, 1998). Ei i se subsumează diferenţierile de capital uman, material şi instituţional, relevante pentru eficienţa reformei. Explicaţia este, însă, insuficientă. În consecinţă sunt invocaţi ca factori explicativi suplimentari cei culturali şi sociali (Caseta 1.1). Probarea efectului lor este, însă, dificil de făcut, fie şi numai datorită dificultăţilor de măsurare, în schimb analizele la nivel micro sunt mai eficiente din acest punct de vedere, argumentând influenţa modernităţii individuale asupra comportamentului de reformă. Un posibil "complex cultural al reformei" este identificat ca interacţiune între modernitate, încredere şi reformism (Sandu, 1996a).

O altă linie de explicare a diferenţelor intersocietale de performanţă în procesul de reformă este cea formulată în termeni de patologie sau disfuncţionalitate socială. Corupţia şi incompetenţa, respectiv proasta selecţie socială în instituirea noilor elite, sunt identificate în conştiinţa publică sau în discursul de specialitate, drept surse ale răului social . Politicile ineficiente ale reformei ajung să fie puse pe seama acestui rău social .

Starea iniţială a organismului social-economic, adoptarea unei terapii gradualiste sau de tip şoc, împreună cu mediul social, cultural şi politic de realizare a reformei apar, deci, în calitate de principale categorii explicative ale diferenţierilor de performanţă a reformelor postcomuniste (Caseta 1.1). Discursul public, de specialitate sau laic combină în diferite modalităţi şi grade aceşti factori pentru a explica de ce o ţară a mers mai bine decât alta în procesul reformelor postcomuniste din ţările central şi est-europene. Este foarte probabil că pentru ţări diferite şi pentru componente diferite ale reformei, configuraţiile explicative sunt puternic diferenţiate. Polonia, Ungaria şi Republica Cehă au beneficiat de un mai bun punct de pornire economic, în comparaţie cu România, Bulgaria sau Albania (Tabel 1.1, Tabel 1.2).

Caseta 1-1. Surse ale diferenţierilor de performanţă societală în realizarea reformei

STAREA INIŢIALĂ, LA ÎNCEPUTUL REFORMEI
- Starea economică (dependenţa de cale) : pondere sector de stat /privat, gradul de modernizare tehnologică, experienţa managerială
- Experienţa reformelor parţiale în perioada comunistă
- Grad de integrare în circuite de comunicare economică, socială şi culturală cu ţările capitaliste dezvoltate

MODUL DE REALIZARE A REFORMEI
- Prin schimbări lente, parţiale, de tip gradualist sau de tip şoc
- Succesiunea măsurilor de politică economică: stabilizare, liberalizare, reformă instituţională; reformarea pieţelor de bunuri, capital, forţă de muncă, etc.
- Raportul între reforma economică şi cea politică: reformă economică fără democratizare (cazul Chinei), reformă economică şi politică declanşate concomitent, reforma politică o precede pe cea economică.

MEDIUL INTERN AL REFORMEI
- Mediul social
- Corupţie, clientelism politic, selecţie socială negativă
- Conflicte etnice, confesionale
- Capital social
- Mediul politic: prezenţa neocomuniştilor / tehnocraţilor / forţelor de dreapta la putere
- Mediul cultural
- Stocul de modernitate socială şi capital uman
- Diferenţieri religioase (ortodoxie /catolicism, protestantism)
- Gradul de dezvoltare a culturii democraţiei

MEDIUL EXTERN AL REFORMEI
- de favorizare / indiferenţă /defavorizare financiară din partea Occidentului
- de favorizare / indiferenţă /defavorizare politică din partea Occidentului

Gradualismul a fost terapia adoptată în principal în ţările care au pornit reforma în condiţii de slabă dezvoltare economică. Regularitate nu este, însă, cu aplicabilitate generală: Ungaria a adoptat tot o strategie gradualistă de reformă. Ea a beneficiat, însă, de avantajele unei experienţe considerabile în practicarea reformelor parţiale în perioada socialistă. Procesele de învăţare socială, a adaptărilor la reformă fuseseră deja declanşate atunci când întreaga Europă centrală şi de est a fost prinsă în fluxul transformărilor structurale după 1989.

Cazul Poloniei este cel al unei ţări în care terapia economică de tip şoc a fost adoptată după ce o importantă forţă de democratizare (Solidaritatea) îşi câştigase plina legitimitate prin acţiunile din 1980 – 1981 şi alegerile din iunie 1989 iar reformele economice parţiale din perioada legii marţiale eşuase. Simpla tentativă de descentralizare a funcţionării întreprinderilor de stat fără promovarea măsurilor de stabilizare, liberalizare şi privatizare accentuase criza economică, fără nici o perspectivă de soluţionare . Nevoia de reforme economice structurale fusese demonstrată chiar prin eşecul reformelor parţiale. Voinţa politică de lansare a unor astfel de reforme exista şi s-a afirmat puternic prin "Solidariatea". În plus, interesele şi voinţa occidentală de a face din Polonia un caz exemplar de reformă post-socialistă s-au tradus, intre altele, în ajutor economic direct, prin anularea

a jumătate din datoria externă a ţării respective. Mediul internaţional economic a fost, deci, extrem de favorabil reformei poloneze.

Tabel 1-1.Starea economică şi socială a unor ţări central şi est europene înainte de începerea tranziţiei (1989)

Ţări	Produsul naţional brut pe locuitor *1992 (dolari)	Pondere populaţie ocupată în agricultură şi silvicultură**	Pondere populaţie ocupată în sectorul serviciilor**
Slovenia	6540		
Cehoslovacia, Rep. Cehă , Rep. Slovacă	 2450 1930	11,5	40,6
Germania de Est		10,6	40,0
Ungaria	2970	20,0	42,6
Polonia	1910	26,4	36,4
România	1130	27,9	27,0
Bulgaria	1330	19,3[1]	34,0

1 – valori pentru 1988

* - Sursa : World Development Report 1994
** - Sursa : Anuarul statistic al României.1990. Comisia Naţională pentru Statistică

În România, parametrii care au definit dependenţa de cale au avut, în mod covârşitor, valori negative: o economie puternic marcată de uzura fizică şi morală a infrastructurii, de consecinţele izolării din anii 1980; absenţa oricărei experienţe a reformelor de democratizare sau liberalizare în perioada socialistă; o puternică oboseală socială (strâns corelată cu o stare sanitară extrem de proastă a populaţiei), instalată ca urmare a experimentului ceauşist de plătire accelerată a datoriei externe a ţării şi a consolidării totalitarismului; absenţa oricărei experienţe de democratizare în perioada socialistă. Eşecul reformelor parţiale nu fusese dovedit în ţară, în perioada socialistă.

Tabelul 1.1 Starea socială a unor ţări central şi est europene la începutul tranziţiei

Ţări	Rata mortalităţii infantile, 1990	Speranţa de viaţă la naştere[2]	Procent populaţie urbană[2]
Cehoslovacia	11,5[2]	72	
Germania de Est	7,6[1]		
Ungaria	14,8	70	62
Polonia	14,8	71	62
România	22,7	70	53
Bulgaria	14,8	72	68
Ucraina	12,9	70	67
Rep. Moldova	20,7[1]	69	47
Estonia	12,4	70	72
Letonia	11,4[1]	69	71
Lituania	14,3[2]	71	68

[1] – 1989, [2] - 1991

Sursa: Anuarul statistic al României, 1992. Comisia Naţională pentru Statistică, World Development Report 1993. Investing in Health, World Bank, Oxford University Press.1993

În absenţa unor experienţe de democratizare sau liberalizare economică parţială şi în condiţiile instalării la putere a unei forţe politice de stânga (Frontul Salvării Naţionale, FSN), puternic ancorată în trecutul comunist imediat, terapia adoptată în plan economic a fost una de tip gradualist.

În acest context o tentativă de accelerare a reformei, lansată în 1991 de aripa radicală a FSN , reprezentată de Petre Roman a fost stopată prin mişcări sociale (mineriada din 1991) şi jocuri politice obscure. Dat fiind punctul de pornire, societatea nu era încă pregătită pentru reforme economice radicale iar la nivelul clasei politice nu exista un consens asupra strategiei optime pentru reformă.

Considerând ansamblul ţărilor est-europene, rezultă că experienţele eşuate de reformă parţială din perioada socialistă au avut un rol extrem de important în structurarea patern-ului de reformă. Deşi succesiunea schimbărilor a fost puternic diferenţiată[4] între ţările acestui spaţiu, dominant pare să fi fost procesul de construire a reformei prin încercări şi erori, bazat pe învăţare socială. Pe un astfel de temei se construieşte capitalul social de încredere de care guvernanţii au nevoie pentru a proceda la adoptarea schimbărilor structurale, la implementarea unor politici publice, cărora le sunt asociate costuri sociale mari.

Reforma ca proiect de schimbare societală

Este adevărat că reforma ca proces real este dependentă de factorii asociaţi cu momentul zero al reformei, proiectul propriu zis de reformă şi mediul în care se produc schimbările. Înţelegerea acestui proces se confruntă, însă, cu provocări extrem de serioase. Proiectul de reformă este reductibil la o mulţime de politici publice şi proiecte de schimbare instituţională. Are un referent societal. Condiţiile iniţiale ale tranziţiei postcomuniste, mediul în care aceste se desfăşoară şi performanţele reformei sunt foarte diferite : prin conţinut pot fi de natură economică, politică, culturală şi socială, iar prin nivelul de manifestare pot fi localizate apelând la abordări societale, regionale, comunitare sau individuale, la date obiectiv-factuale sau subiective. dacă proiectul de reformă şi performanţele acesteia pot fi urmărite la nivel societal, prin analize care operează cu factori, nivele şi secvenţe ale schimbării, cunoaşterea procesului de reformă implică în mod necesar conjugarea perspectivelor, complementaritate între abordările macro- şi cele micro-, între aspectele tangibile şi cele intangibile schimbării, trecerea de la cunoaşterea centrată pe factori la cea care operează cu factori, relaţii şi contexte.

Răspunsul la toate aceste provocări nu poate fi dat decât acceptând ca punct de plecare al analizei un model teoretic al reformei cu o clară specificare a componentelor sale cu dinamică specifică şi a perspectivelor adecvate pentru abordarea lor. Cu atât mai necesară o astfel de întreprindere cu cât analiza este orientată în mai mare măsură spre cunoaşterea aspectelor sociale ale reformei. Socialul este , prin definiţie, difuz şi spontan, perceptibil în special prin raportare la activităţi cu grad mare de specificare, precum cele economice şi politice.

Reformele, fie că sunt politice, economice sau religioase, sunt schimbări societale sau sectoriale realizate în baza unui proiect, elaborat de elite şi adoptat de mase ca rezultat al unor procese de persuasiune, contagiune socială sau constrângere.

Reformele fac parte din schimbările care se realizează pornind de la un proiect (Figura1.1, Caseta 1.2). Poate fi vorba de schimbări rapide, în care accentul se pune pe trecerea de la o stare socială ilegitimă sau de nemulţumire la una nouă, fără specificare deosebită a stărilor intermediare prin care trebuie trecut. Tipice, din acest punct de vedere, sunt revoluţiile politice care duc la înlocuirea unui regim politic sau loviturile de stat prin care se procedează la schimbarea guvernului. Lovitura de palat sau de stat vizează schimbarea guvernului sau a liderului politic. Corespunzător evenimentul pe care îl construieşte este unul funcţional, nu structural. În schimb, revoluţiile politice sunt orientate spre schimbări de amploare, structurale.[5] Prin ele se construiesc social evenimente structurale, în sensul de purtătoare ale unor schimbări de tip structural. Spre deosebire de revoluţii şi lovituri de stat, reformele implică schimbări care pot fi înfăptuite pe durate mai mari, pornind de la proiecte în care paşilor intermediari, stărilor de tranziţie li se acordă o mare importanţă. Diferenţieri considerabile există, însă, şi între reforme , chiar dacă toate presupun înfăptuirea procesuală a unui proiect de transformare instituţională. Amplitudinea, impactul lor social este diferit. Reforma economică în ţările postcomuniste, spre exemplu, implică, de fapt elaborarea şi implementarea unui pachet de politici şi de acte normative, construirea unor instituţii cu funcţii de stabilizare economică, liberalizare, privatizare, etc. În plan religios, schimbările promovate de Luther şi Calvin în secolul al XVI-lea erau de tip structural, au dus la ruptura cu biserica romano-catolică. reforma promovată de ei a fost una de tip structural. În schimb, transformările promovate în acelaşi secol de papi precum Paul al III-lea şi Paul al IV-lea (fostul cardinal Caraffa) sau de Oratoriul Dragostei Divine au vizat o reformă din interior a catolicismului, schimbări funcţionale la nivelul bisericii catolice (Wach, 1997: 120)

În toate procesele de reformă pot fi identificate trei secvenţe obligatorii: construirea proiectului de reformă, instituţionalizarea acestuia şi aplicarea sau implementarea sa. Proiectul de reformă poate fi constituit, integral sau doar în formă embrionară, în spaţii exterioare reformei propriu-zise, în spaţii ale revoluţiilor sau mişcărilor sociale. Reformele structurale îşi pot avea rădăcina lor ca proiect în reformele parţiale sau funcţionale. Reformele economice şi politice din ţările central şi est europene îşi au originea în revoluţiile anului 1989. Revoluţiile respective erau făcute în numele democraţiei, economiei de piaţă şi, pentru anumite segmente de populaţie, al unei liberalizări sau reformări a socialismului.[6] O parte din aceste ţări, precum Polonia, dar mai ales Ungaria, beneficiaseră însă şi de experienţa unor reforme parţiale încercate, în plan economic sau social, în perioada socialistă. Proiectul de reformă al anilor 1990 a avut ca bază, în cazul lor, nu numai revoluţiile anului 1989 ci şi experienţele eşuate ale reformelor parţiale anterioare. Proiectul

de reformă structurală s-a constituit mult mai greu în ţări care nu au avut experienţa reformelor parţiale socialiste (România , Bulgaria). Locul reforme parţiale a fost luat de mişcări sociale ("Piaţa Universităţii " din România, înaintea alegerilor din mai 1990) şi comportamente colective) mineriadele din 1990, 1991 din România, Pasti 1995: 263-272), de amânări ale începerii reformei.

În forma ei ideal-tipică, reforma presupune schimbări generate de un proiect adoptat prin mecanisme de convingere, imitaţie cointeresare sau constrângere.

Mecanismul de adoptare a reformei este esenţial pentru conţinutul şi profilul schimbării. Persuasiunea şi imitaţia sunt mecanisme specifice reformei democratice, voluntare.

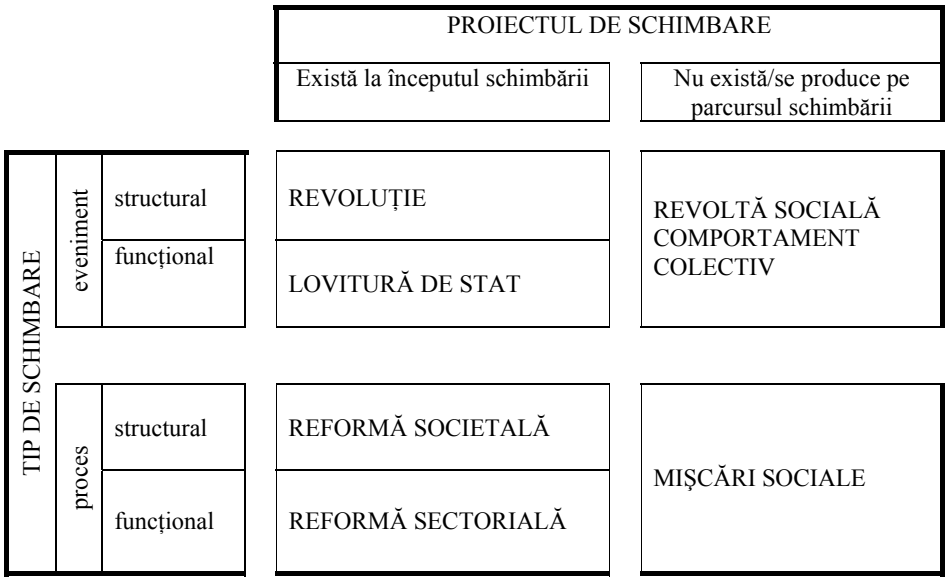

Figura 1-1 Reforma în familia schimbărilor sociale

Constrângerea este modalitatea de realizare a reformelor de tip ne-democratic, totalitar sau autoritarist. Majoritatea schimbărilor realizate după ocuparea sovietică a estului Europei intră în seria reformelor de tip totalitar, realizate prin constrângere. Cooperativizarea agriculturii, înfăptuită ca urmare a unor ameninţări de cele mai diferite forme – de la privarea de libertate în închisori sau deportări în Bărăgan (Smaranda Vultur, 1997) până la blocarea dreptului copiilor de chiaburi sau intelectuali de a se înscrie în diferite şcoli sau sistemul sancţiunilor economice – este un exemplu tipic de reformă socialistă, realizată prin constrângere. Reforma agrară care a precedat cooperativizarea agriculturii a fost percepută diferenţiat de către cei deposedaţi şi de către cei împroprietăriţi, ca încălcare a drepturilor de proprietate de către primii şi, foarte probabil, ca dreptate socială de către ultimii. Pentru aceştia din urmă, fenomenul era perceput în linia unor antecedente istorice dintre care împroprietărirea care a urmat primului război mondial era exemplul cel mai apropiat, cu funcţie legitimatoare.

Mare Reformă religioasă din secolul al XVI-lea este, ca fenomen social, o îmbinare bizară de adoptare voluntară şi prin constrângere. Reformatorii (Wach,1997) au fost personalităţi excepţionale care au realizat simultan declanşarea unor mişcări sociale şi au formulat, în acelaşi timp, proiectele de reformă, pornind de la modelul creştinismului primitiv. Adoptarea Reformei a fost, iniţial, voluntară., rezultat al unor procese de persuasiune şi contagiune socială. Ulterior pe măsură ce reforma religioasă a fost dublată de o componentă politică, de transformarea religiilor în religii de stat, violenţa începe să se impună drept corolar al Reformei. Arderea pe rug a "ereticului" Miguel Servet în 1553 la Geneva, cu directa implicare a lui Jean Calvin (Randell, 1996:27-30) sau războaiele religioase asociate Reformei, ar putea fi considerate ca exemple relevante din acest punt de vedere.

Caseta 1-2. Reformă, tranziţie şi transformare

Orice schimbare presupune o succesiune de stări ale sistemului sau domeniului de referinţă, între starea iniţială, trecând prin cele intermediare, spre cea finală sau "ţintă". Nu există schimbări pentru care să fie identificabile numai starea iniţială şi cea finală. Există, însă, schimbări pentru care fie vizibilitatea maximă, fie interesul major, se referă numai la cele două stări extreme. În astfel de cazuri se vorbeşte de evenimente ca tip de schimbare socială. Dacă sunt considerate şi stările intermediare, schimbarea este de tip procesual. La rândul lor, procesele sau evenimentele pot viza structuri sau modul de funcţionare a structurilor. Schimbările majore sunt cele de tip structural iar cele secundare, minore, sunt de tip funcţional. Prin intersectarea lor se obţin patru tipuri de schimbări:

	structură	**funcţie**
proces	PROCES STRUCTURAL	PROCES FUNCŢIONAL
eveniment	EVENIMENT STRUCTURAL	EVENIMENT FUNCŢIONAL

Reforma este o schimbare de tip procesual, iniţiată de elite, printr-un proiect realizat de mase, în baza unor mecanisme de persuasiune, contagiune sau constrângere. Componentele ei obligatorii sunt proiectul des schimbare, construcţia instituţională aferentă proiectului şi implementarea propriu-zisă a schimbării. Dat fiind prezenta obligatorie a unor componente instituţionale în desfăşurarea ei, reforma poate fi considerată şi ca tip de schimbare instituţională.

Mişcările sociale sunt acţiuni colective de rezolvare graduală a unor probleme sociale prin definirea şi susţinerea unor proiecte de schimbare instituţională[7]. În calitate de acţiuni colective au ca actori grupuri cu grad redus de structurare formală – asociaţii , grupuri de interese, reţele etc. Ele se închid fie prin eşec de mobilizare a resurselor de schimbare fie prin începerea acţiunilor de schimbare instituţională. Reformele pot prelua proiecte de schimbare instituţională construite prin mişcări sociale sau prin revoluţii politice. Deosebirea dintre mişcările sociale orientate spre schimbări structurale şi cele care vizează schimbări funcţionale poate fi regăsită în literatura de specialitate, între altele în distincţia pe care Gundelach (1989:428) o face între mişcările sociale majore, de producere a societăţii prin schimbarea structurii ei instituţionale şi cele secundare care urmăresc "influenţarea celor care iau decizii politice, fără schimbarea contextului instituţional". Mişcările sociale naţionale de tipul celor descrise de Tilly (1988) exemplifică tipul major , cu impact asupra producerii societăţii.

Revoluţiile descriu încercări de schimbare structurală planificată, de tip evenimenţial, cu succesiune relativ rapidă între starea iniţială şi cea finală. O schimbare de tip funcţional, realizată prin menţinerea structurii, chiar dacă se produce rapid, nu poate fi definită drept

revoluție. Aceeaşi schimbare poate fi considerată atât ca proces cât şi ca eveniment, şi cu şi fără stări intermediare. Corespunzător, schimbările sociale structurale pot fi abordate, la limită, atât procesual ca reformă, cât şi evenimențial, ca revoluție. In fine, între cele două tipuri de schimbări structurale există şi o deosebire de mod de realizare: violența este mai frecvent asociată cu revoluțiile decât cu reformele.

Revoltele sunt tentative de schimbare structurală evenimențial care pornesc fără a o precedate de un proiect de desfăşurare.

În special relația dintre revoluții, reforme şi mişcări sociale constituie subiect de controversă de specialitate. Numărul de definiții care circulă în acest domeniu este imens. Definițiile anterior menționate reprezintă rezultatul unei selecții şi al unei specificări conceptuale pe care am considerat-o utilă în contextul prezentei lucrări, consonantă, în acelaşi timp, cu tradiții majore din domeniu. Aceste definiții nu cred, însă, că trebuie considerate substanțialist ci metodologic. Ele desemnează nu atât tipuri de relații cât, mai ales, perspective de abordare a unor schimbări sociale.

Prin "mişcări sociale" sunt promovate abordări care pun accentul pe rolul actorilor colectivi, cu grad redus de structurare, în rezolvarea instituțională şi graduală a unor probleme sociale. Conceptul orientează analiza spre schimbările de jos în sus, de la mase spre elita puterii. In schimb, "reformă" orientează cunoaşterea spre înțelegerea schimbărilor graduale care se produc de sus în jos, de la elite spre mase, în funcție de un proiect de schimbare bine determinat. În cazul mişcărilor sociale, proiectul de schimbare reprezintă un output iar în cazul reformei un input. Prin "revoluție" cunoaşterea este orientată spre schimbări structurale, spre deosebirea dintre o stare inițială şi una finală. Ca şi mişcările sociale, revoluțiile sunt destinate rezolvării unor probleme sociale de către actori colectivi. Dacă referința se menține prin raportare la aceste note comune, revoluțiile pot fi şi sunt considerate ca mişcări sociale (Tilly, 1988).

In seria polarităților relevante pentru lucrarea de față ar fi de amintit, în context, şi cea dintre reformă şi tranziție. Sociologia reformei sau sociologia tranziției? Care dintre cele doua demersuri este legitim? Care este cel adoptat de prezenta lucrare? Inițial am avut în intenție un volum de sociologia reformei. Ulterior am constatat ca tipul de abordare construit pe parcursul elaborării lucrării duce mai degrabă la o sociologie a tranziției. Este vorba nu atât de două procese cât de două perspective diferite . Atât sociologia reformei cât şi cea a tranziției au ca obiect de studiu schimbarea socială. În primul caz perspectiva este cea a proiectului de schimbare – agenți, procese, factori, câmpuri care favorizează sau blochează realizarea reformei politice şi economice, a democratizării şi a economiei de piață. Sociologia tranziției adoptă perspectiva comparativă a nivelului actual în raport cu situațiile din perioada comunistă, cu punctul de pornire de după revoluție şi cu stările-țintă. Sociologia reformei trebuie să fie evaluativă considerând stări şi procese din perspectiva proiectului de schimbare societală. In cazul sociologie tranziției accentul cade pe stări de fapt, comparații. Abordările evaluative sunt mai puțin necesare în plan strict ştiințific. O serie întreagă de schimbări care au loc după momentul "zero", cel al revoluțiilor din 1989, nu pot fi evaluate strict sub aspectul funcționalității pentru procesele de reformă. Este vorba de schimbări care se produc în contextul colapsului comunismului şi al instituirii proiectelor de capitalism democratic dar fără a putea stabili clar funcționalitate lor pentru un astfel de proiect societal.

In fine, mai nou se pune şi problema distincției dintre "tranziție" şi "transformare". In căutarea celei mai adecvate perspective de abordare a schimbărilor din fostele țări comuniste apare şi ideea de a renunța la teoriile tranziției în favoarea celor consacrate transformării. Argumentul de principiu este că teoriile tranziției au o orientare teleologică. In construcția lor este implicită ideea că sensul schimbării este dat: "Ele nu sunt construite pe premise cauzale ci teleologice.....In cadrul acestei paradigme nu se poate pune întrebarea <în ce direcție se mişcă societățile post-comuniste ?>. ... Spre deosebire de teoriile tranziției care accentuează asupra puterii de atracție a viitorului, teoriile transformării subliniază rolul jucat de trecut" (Rona-Tas, 1998). Şi, în seria abordărilor care ar putea da substanță noilor teorii ale transformării este menționată teoria dependenței de cale şi cea a conversiei capitalurilor. Desigur, disputa terminologică este secundară. Tipul de perspectivă pentru care se optează este însă important. Deocamdată este de reținut că există trei perspective care se concurează: cea a reformei cu accentul pe proiectul de schimbare, ce a transformării

orientată spre identificare rolului forţelor inerţiale ale trecutului şi cea a tranziţiei. Aceasta din urmă este asimilată în abordarea lui Rona-Tas cu perspectiva reformei, a proiectului de schimbare. Daca vom considera literatura sociologică (Centeno, 1994, Rona-Tas, 1994, Rona-Tas, 1998) şi economică (Stiglitz,1997) existentă în domeniul tranziţiei postcomuniste se va constata că abordările pe care le promovează sunt capabile să capteze trecutul, prezentul şi viitorul, distanţa dintre un viitor dezirabil şi trecut sau prezent. In plus, există deja o tradiţie a analizelor consacrate schimbărilor de la regimurile autoritare (O'Donnell, G., Schmitter, Ph., Whitehead , 1986) şi totalitare. In plus, noţiunea de transformare este extrem de largă, aproape se suprapune cu cea de schimbare. Ca şi aceasta din urmă, transformarea poate fi graduală, structurală, lentă rapidă etc. Este adevărat că teoriile tranziţiei au un gen de încărcătură teleologică. Cel care le adoptă nu mai pune în discuţie faptul că destinaţia drumurilor de schimbare este cunoscută. Este la fel de adevărat însă că ceea ce se întâmplă în prezent în ţările postcomuniste este covârşitor influenţat nu numai de ceea ce a fost, este nu numai o dependenţă de cale ci şi o formidabilă dependenţă de strategie, de proiectele societale, de presiunea organismelor internaţionale pentru a impune fie "consensul Washington", fie doctrina "post-consens Washington", fie "cadrul de dezvoltare comprehensivă".[8]

Particularitatea reformelor postcomuniste este că încearcă să se impună prin mecanisme democratice. Revoluţiile şi mişcările sociale care le preced au generat imagini-ghid ale reformei, ale stărilor finale spere care trebuie tins. Proiectul de reformă propriu-zis este, însă, rezultat al construcţiei elitare. Masele contribuie la definire proiectului de reformă, în primul rând, prin alegerea elitei politice care va produce proiectul respectiv. Votul pentru partidele politice de dreapta sau de stânga, cu sau fără rădăcini istorice, liberal , socialist sau creştin-democrat este prin el însuşi un mod de a contribui la definirea proiectului de reformă. Mişcările sociale şi comportamentele colective au acţionat, de asemenea , ca mecanisme prin care masele s-au implicat în definirea proiectelor de reformă. La rândul lor, elitele politice sau ne-politice ale societăţii contribuie la definirea proiectelor respective prin intermediul mesajelor difuzate de mas- media.

Reforma ca modernizare socială

Reformele postcomuniste sunt reduse, de obicei, la o dublă dimensiune – economie de piaţă şi democratizare, la aşa-zisa "dublă tranziţie" (Centeno,1996). Dimensiunea socială a reformei este invocată dar relativ puţin studiată. Elaborarea unei politici de protecţie socială este văzută, de obicei, ca principală componentă a reformei sociale.

O abordare comprehensivă a reformei sociale implică, însă, raportarea la ambele faţete ale socialului, ca viaţă de grup şi consum.

Caseta 1-3. Socialul ca grup, consum şi capital socio-uman

Economicul este domeniul producţiei utilitare. Cultura are ca nucleu normele şi valorile care standardizează modurile de a face, a fi şi a gândi în societate. Politica este sfera relaţiilor de putere din viaţa socială, de reglementare a circulaţiei bunurilor rare. Prin contrast, socialul rămâne un domeiu difuz. Cel mai adesea este identificat cu viaţa de grup, interacţiunea şi integrarea socială. Această diferenţiere a sferelor vieţii umane este sintetic exprimată de Talcott Parsons (1982) prin teoria asupra cerinţelor funcţionale: adaptare (economic), atingerea scopului (politic), integrare (social) şi menţinerea pattern-urilor latente (cultural).

Există însă, şi un al doilea sens al noţiunii de social, uşor identificabil în discursul public. Este cel al socialului ca domeniu al consumului şi reproducţiei capitalului uman. Din această perspectivă, educaţia , reproducţia demografică, sănătatea, consumul casnic, consumul cultural etc. apar ca subdomenii ale socialului. Corespunzător, politicile sociale sunt destinate rezolvării problemelor care apar în această arie a consumului şi reproducţiei capitalului uman.

Din perspectiva acestor două sensuri, viaţa socială este cu atât mai nemulţumitoare cu cât infracţionalitatea este mai puternică şi sărăcia mai mare.

Există şi un al treilea sens al socialului, ca domeniu al vieţii umane opus politicului şi economicului. Este domeniul formelor de viaţă umană, în calitate de alegeri şi construcţii spontane, rutinizate dar informale. Consumul, interacţiunea şi valorile sunt văzute ca un tot, ca domeniu socio-cultural.

Operaţional, socialul poate fi abordat ca "spaţiu", structurat prin poziţii, relaţii de forţă care decurg din ponderea relativă a diferitelor forme de capital (Bourdieu, 1989, Bourdieu, Wacquant, 1992)[9].

O matrice posibilă a spaţiului social, relevantă pentru demersul acestei lucrări, poate fi definită în funcţie de tipurile de capital, nivelul de acumulare a resurselor şi perspectivele de abordare[10]:

Forme de capital			Nivel de acumulare şi accesare a resurselor			
	unitate de acumulare	tip de acţiune pentru investiţie	individual/ familial	comunitar/ regional	societal	organizaţional
uman	informaţii	a şti (educaţie, cunoaştere, învăţare)				
simbolic	valori	a crede (socializare, reflexivitate,experienţă de viaţă etc.)				
material	bunuri	a avea				
social	relaţii	a fi (interacţiune pentru relaţii utile durabile)				
Perspective de abordare date de orientare preponderentă spre aspecte			spontane -instituţionale, subiective-obiective, de tip proces-acţiune-fenomen-structură			

Capitalul şi resursele nu sunt două tipuri de entităţi diferite ci două perspective asupra unei zone de realitate. Atât capitalul cât şi resursele sunt acumulări pentru realizarea unor acţiuni. Referentul în cazul capitalului este agentul şi tipul de efort necesar pentru acumulare. Capitalul uman , spre exemplu, presupune efort de cunoaştere şi învăţare. Pentru resurse referentul este procesul de formare a lor şi, eventual, tipul de acţiune care le poate folosi. Capitalul este controlabil de către agent iar resursele pot fi accesibile sau ne-accesibile agentului. Resursele controlate de către agent, apropriate în baza unui efort de investiţie, constituie capital.

Criteriul de diferenţiere a tipurilor de capital socio-uman o constituie suportul stocurilor cu funcţie de capital şi natura investiţiilor realizate pentru constituirea acestor stocuri. Din acest punt de vedere, opţiunea conceptuală este, pentru "capitalul uman", în linia Gery Beker dar are şi o anume particularitate.

Există, în linia Becker (1997) de interpretare a capitalului uman, trei componente ale acestuia, cea informaţională data de acumularea de cunoştinţe , cea psiho-biologică manifestă în starea de sănătate şi cea axiologică asociată cu valorile[11]. Includerea valorilor în seria componentelor capitalului uman creează anumite probleme de ordin operaţional şi conceptual. Tipul de investiţie pentru educaţie şi stare de sănătate este diferit faţă de cel care duce la adoptarea unor valori. Adeziunea de credinţă, convingere este specifică valorilor. Valorile sunt entităţi culturale care se pot converti în bunuri materiale, productivitate, putere etc. Ceea ce se cheamă "spirit antreprenorial" , spre exemplu, reprezintă o configuraţie de valori – asumarea riscului calculat, deschidere la nou, valorizare a muncii etc. - favorabile productivităţii sporite. Tipul de capital nu este dat însă de funcţia sa. Orice formă de capital –

material, uman, social sau simbolic – se poate converti în aproape orice altă formă. Ceea ce poate oferi identitate capitalurilor este mai ales suportul şi forma lor de producere. Ancorarea capitalului simbolic în valori este mai mult în linia conceptuală Bourdieu pentru care cuvântul este suportul capitalului simbolic.

Prin asumarea dezvoltării capitalului social şi uman, reforma post-comunistă tinde spre o relansare a proceselor de modernizare socială. In ce sens relansare? Socialismul real a pretins a fi o formă de modernizare . Sub aspectul dezvoltării capitalului social a fost , însă, un eşec prin promovare proceselor de atomizare socială, de cultivare a suspiciunii şi lipsei de transparență, de fundamentare a ordinii sociale nu pe încredere ci pe teama instituțională. Din acest punct de vedere, socialismul a acționat ca factor de anti-modernizare socială. Nu la fel stau lucrurile însă, în legătură cu capitalul uman. Pe de o parte socialismul a însemnat, într-o primă etapă a traiectoriei sale, o acumulare remarcabilă de stoc de învățământ, concomitent cu procesele de urbanizare şi de extindere a cuprinderii sociale a populației în diferite forme de învățământ. Sporirea capitalului uman la nivel societal în perioada socialistă a fost făcută însă după logica modernizării tehnologice, pentru creşterea producției. Acest mod de investire in capitalul uman, fără asigurarea cadrului instituțional pentru democratizarea reală, a dus la o accentuare a contradicției dintre "modernitatea tehnologiei" şi "modernitatea eliberării" (în terminologia lui Wallerstein, 1995, 126-144).

Odată cu eşecul reformelor parțiale şi cu accentuare crizei economice a socialismului de la sfârşitul anilor 1970 se accentuează ruptura dintre investiția socială în educație şi atitudinea puterii de blocare a şanselor de utilizare a capitalului uman. Fenomenul a fost de maximă evidență în sensul în care acționa totalitarismul ceauşist în România: o societate cu informaticieni fără informatică sau cu sociologi şi psihologi dar fără sociologie şi psihologie în variantă aplicativă. Disciplinele sociale cu rol esențial în modernizarea socială – sociologia, psihologia, pedagogia – sunt excluse, treptat, din spațiul Universității pentru a fi sufocate şi lipsite de conținut ştiințific prin plasarea lor în spațiul ideologic al şcolilor de partid.

Revoluțiile anului 1989 din Europa Centrală şi de Est au ca funcție esențială relansarea proceselor de modernizare. Un nou aranjament societal se impune pentru reconstruirea capitalului social al societății, pentru o mai eficientă convertire a capitalului socio-uman în capital material. De la o modernitate latentă şi inconsistentă urma sa se treacă la una manifestă şi consistentă între domenii diferite. Liberalizarea economică, democratizarea politică şi dezvoltarea societății civile sunt principalele tipuri de schimbări menite să contribuie la realizarea relansării modernizării (Tabelul 1.2).

În context, legătură cu modernitatea este util, cred, să fie făcută distincția dintre :

- modernitatea de termen lung, asociată cu trecerea societăților de la stadiul agricol la cel industrial şi, ulterior postindustrial sau postmodern;

- modernitatea ca mecanism peren al schimbării, ca opoziție dintre aderență la rutină, ceea ce este constituit, versus aderență la noutate, la ceea ce este în curs de constituire.
- modernitatea identificată , în logica ideologiilor de dominație, cu caracteristici ale zonelor centrale versus tradiționalismul zonelor periferice.

Procesele de modernizare în diferite accepții sunt combinații ale schimbărilor care duc la realizarea stărilor menționate. Într-o formă sau alta, diferite ideologii ale modernizării îşi au originea în Revoluția Franceză de la 1789. Începând din acel moment se structurează ideologiile modernizării care susțin ca normalitatea este schimbare, susțin "cultul schimbării". Liberalismul este nucleul ideologiilor modernizării (Wallerstein, 1995, 71-208).

Cele trei aspecte semnifică manifestări ale modernității şi modernizării formale. În conținut, modernitatea poate fi politică (democratizare), religioasă (laicizare), economică (liberalizare, economie de piață), socială (dezvoltare societății civile, acumulare de capital social comunitar etc.), tehnologică[12].

Nevoia de a măsura progresele realizate pe cale reformei a dus la construirea unor indici care opereaza tocmai pe dimensiunile menționate. Exemplul tipic este indicele liberalizării economice (World Development Report 1996, 13-14) care se construieşte prin agregarea indicatorilor referitori la liberalizarea tranzacțiilor comerciale interne, a tranzacțiilor comerciale externe şi crearea de noi firme private. In plan politic, de maximă relevanță pentru stadiul de înfăptuire a reformei sunt gradul de separare a puterilor în stat, pluripartidismul şi corectitudinea scrutinurilor electorale. Sub aspect social, gradul de realizare a reformei este dat de dezvoltarea clasei de mijloc, de reducerea sărăciei şi cristalizarea societății civile.

Tabelul 1.2 Criterii pentru evaluarea performanțelor reformei

	Viață economică	Viața politică	Viață social	Viață culturală
Schimbare instituțională, prin proiecte	Liberalizare a piețelor Privatizare Instituții ale economiei de piață Închidere întreprinderi ineficiente	Pluripartidism Corectitudinea alegerilor Separarea puterilor în stat Autonomie locală Integrare în structuri globale promotoare de economie de piață şi democrație	Organizații neguvernamentale Eficiență în combaterea corupției Eficiența politicilor sociale	Modernizarea sistemului de educație Presă liberă, capabilă să transmită informații corecte
Schimbarea spontană, emergentă	Orientări antreprenoriale	Mişcări sociale favorabile democrației şi economiei de piață	Clasa de mijloc Ocupare în sectorul privat	Modernitate manifestă Reformism
Grad de realizare a proiectului de reformă	Creştere economică	Democratizare	Dezvoltarea societății civile Reducerea sărăciei	Modernizare culturală

Ecuația fundamentala a reformei are ca principală necunoscută dezvoltarea clasei de mijloc, identificarea modalităților de favorizare a acestui proces. In societăți diferite, funcție de conjunctura particulară de dezvoltare, se impun cai diferite de favorizare a clasei de mijloc. In contextul societăților care parcurg tranziția post-comunistă, al societății româneşti în mod particular, procesele de privatizare şi dezvoltare a sectorului privat par să fie principala condiție favorizantă pentru apariția clasei de mijloc. La rândul ei, consolidarea clasei de mijloc poate funcționa ca principal ingredient pentru impunerea mecanismelor democratice în angrenajul vieții sociale. Dezvoltarea sectorului privat, a clasei de mijloc si a democrației funcționează ca procese interconectate, cu multiple influențe reciproce. Blocajele care apar pe unul sau pe altul dintre aceste procese pot duce nemijlocit la blocarea întregului circuit funcțional al proceselor de reformă.

Un concept unitar, unanim acceptat de clasa de mijloc nu există. Identificarea acesteia a fost făcută în termeni diferiți, de lucrători non-manuali în opoziție cu cei manuali, de mulțime a straturilor sau grupurilor intermediare, intre săraci şi bogați, de clasă cu morală şi cultură specifică etc. Exista o viziune structurală şi una procesuală în definirea clasei de mijloc. Structural se are în vedere modul de distribuire a populației pe dimensiunile ierarhice ale structurii sociale: este avuția distribuită piramidal, egalitarist sau în structuri de tip diamant (cu concentrare maximă a populației la mijlocul scalei veniturilor si minimă la extremele de maximă sărăcie şi maximă bogăție)? Perspectiva procesuală pune accentul pe rolul pe care segmentele intermediare îl au în edificarea unor noi moduri de organizare socială: cine sunt cei care răspund provocărilor de înnoire şi raționalizare socială . Indiferent daca perspectiva adoptată este procesuală sau structurală, dimensiunile analitice la care se apelează sunt cele economice, sociale, politice şi culturale. In condițiile date ale unei societăți în tranziție, orientată prin provocările reformelor de liberalizare economică si politică, de maximă relevanță este interogarea in termeni procesuali: care sunt segmentele sociale de tip reformist, care sunt mecanismele de constituire socială a nucleelor care răspund provocărilor instituționale ale reformei şi lansează astfel de provocări pentru câmpul instituțional al reformei?

Nuclee formative ale clasei de mijloc încep să apară în peisajul social românesc. Firave, fără, îndoială, aceste nuclee încep să se impună ca prezențe care nu mai pot fi neglijate. Este o prezență care poate fi identificată în plan economic, politic, social si cultural. Se poate vorbi altfel decât la modul speculativ, bazat pe simple impresii despre emergența clasei de mijloc? Răspunsul este afirmativ. Sintetic, se poate spune ca modelul comportamental al clasei de mijloc se recunoaşte cel mai uşor la nivelul segmentului de populație care în anchetele sociologice apare plasat la vârful ierarhiei economice. Dacă ierarhizăm gospodăriile populației în funcție de starea lor materială, in gruparea celor care reprezintă cele mai înstărite 20% gospodarii ar putea fi localizata prezenta

membrilor viitoarei clase de mijloc. Literatura românească de specialitate si spațiul public al dezbaterilor au fost preocupate în special de cei mai săraci oameni. Preocuparea este, fară îndoială, firească, dat fiind amploarea fenomenului de sărăcie în România. Nu este mai puțin adevărat, însă, că ieşirea din sărăcie nu se face prin masuri pasive de protecție sociala ci , mai ales, prin masuri active de promovare a activităților generatoare de venituri, prin stimularea proceselor de participare socială, economică şi politică. Or, in centru acestor procese trebuie să fie tocmai inițiativa particulară, asumarea riscului, creativitatea socială.

Note

2 "Locatar" în spaţiul de status

Optimismul între cicluri electorale şi economice

"Cum credeţi că veţi trăi peste un an?". Dacă un sociolog mi-ar pune o astfel de întrebare aş răspunde funcţie de proiectele pe care le am şi şansele lor de succes. Dacă prin astfel de proiecte este probabil că voi câştiga bani, bunuri de substanţă materială sau relaţii utile, probabil că voi răspunde "voi trăi mai bine" sau chiar "voi trăi mult mai bine". Dacă nu am nişte proiecte bine structurate care să-mi vină în minte când sociologul îmi aplică chestionarul, probabil că răspunsul meu va fi influenţat în bună măsură de experienţa anterioară, de modul în care au evoluat, în bine sau în rău, lucrurile pentru mine. Voi fi optimist dacă mi-a mers bine şi pesimist dacă mi-a mers rău. Altfel spus, voi trece trecutul pe seama viitorului . Similar, aş putea fi înclinat, foarte probabil, să extind starea de spirit actuală: dacă sunt mulţumit cu viaţa pe care o am, m-aş putea declara optimist. Răspunsul meu ar putea fi , foarte probabil, "contaminat" şi de şansa de a obţine noi bunuri spirituale. Alţii ar putea proceda diferit. Este posibil ca ei să nu lege viitorul propriu de proiecte, experienţă personală trecută sau stare de satisfacţie actuală. Ar putea gândi viitorul propriu mai mult în funcţie de cel colectiv, de percepţia pe care o au asupra mersului economic sau politic general. La urma urmei, optimismul este o stare de spirit care trăieşte sau moare prin "contaminare" cu alte stări de spirit. Care sunt acestea, cât de direct sau indirect se stabilesc legaturile care influenţează optimismul, contează numai stările de spirit sau şi resursele de care dispune omul - toate aceste sunt întrebări la care nu se poate răspunde decât prin observare şi analiză calitativă sau cantitativă. Merită să fie formulate astfel de întrebări într-o discuţie asupra "drumurilor tranziţiei", asupra strategiilor de viaţă pe care le adoptă oamenii în contextul schimbărilor postcomuniste? Cred că da. "Da" pentru că reforma post-comunistă nu se face numai cu legi, partide politice şi instituţii. Ea se împlineşte şi ,sau mai ales, prin planuri, proiecte de viaţă individuale sau familiale sau de grup. Or aceste proiecte sunt în bună măsură rezumate în stări de spirit optimiste sau pesimiste. Poate fi imaginata o tranziţie la economia de piaţă şi la democraţie numai cu oameni critici, orientaţi spre evaluarea deficienţelor de funcţionare ale instituţiilor. Cu greu am putea imagina însă un proces de acest gen numai cu oameni nemulţumiţi şi pesimişti. La limită, o societate de oameni pesimişti înseamnă o societate fără proiecte individuale de dezvoltare, de autoîmplinire. Or schimbarea reală nu poate exista, în condiţii de democraţie, fără proiecte şi strategii de viaţă cu şanse de reuşită. Optimismul este tocmai o stare de spirit prin care se evaluează pozitiv şansele de reuşită ale unei multitudini de planuri mai mult sau mai puţin structurate.

Dacă optimismul este o resursă atât de importantă a reformei atunci merită efortul de a încerca o radiografiere a sa la nivel social şi reconstituirea ciclurilor sale. Este ceea ce voi încerca în continuare. Principalele relaţii de elucidat sunt acelea dintre optimism , pe de o parte şi satisfacţie,

resurse şi cultură, pe de altă parte. Ipoteza generală de la care pornesc este că optimismul referitor la nivelul personal de trai este cu atât mai mare cu cât se înregistrează valori mai ridicate pentru stările de satisfacție asociate cu trecutul şi prezentul, nivelul resurselor disponibile şi gradul de modernitate individuală. O persoană intolerantă la risc şi prin aceasta, de orientare tradiționalistă[1], are şanse reduse de a fi optimistă pentru în confruntarea cu timpul, asumarea riscului este una dintre strategiile indispensabile.

Prima raportare la date a acestui capitol vizează dinamica optimismului individual în România după 1990.Modul în care se ordonează datele referitoare la optimism (răspuns pozitiv la întrebări de tipul "Cum credeți că veți trăi peste un an?") infirmă interpretările unei dinamici societale subiective prin ipoteza "culturii negativiste". Optimismul personal sau familial este destul de stabil (Figura 2-1). Valuri de speranță apar în special în legătură cu momentele de schimbare politică (în 1992 imediat după alegeri iar în 1996 înainte de alegeri). Revirimentul de optimism de la sfârsitul anului 1994 şi începutul anului 1995 este mai greu de explicat. Amplitudinea creşterii descurajeaza o interpretare în termeni de fluctuații de selecție, eroare de eşantionare .

Câştigul de speranță din perioada 1995-1996 față de 1994 ar putea fi pus pe seama unei îmbunătățiri a calității vieții atât la nivel de consum alimentar cât şi de creştere a puteri de cumpărare a populației (Figura 2-2). Atât consumul alimentar sub aspectul numărului de calorii cât salariul real înregistrează clare îmbunătățiri în 1995 față de 1994. Situația din 1995 este evident mai bună decât cea din 1994 sub aspectul calității vieții. Faptul că în toamna anului 1996 se înregistreaza un considerabil salt în nivelul optimismului social ar putea avea cel puțin două explicații. Una electorală iar cealaltă economică. Probabilitatea mare de realizare a unei schimbări electorale este tradusă la nivelul stării publice de spirit prin optimism pre-electoral. In acelaşi timp, dat fiind faptul că 1996 a fost an electoral, guvernanții au evitat să promoveze măsuri de reformă cu implicații negative în planul calității vieții.

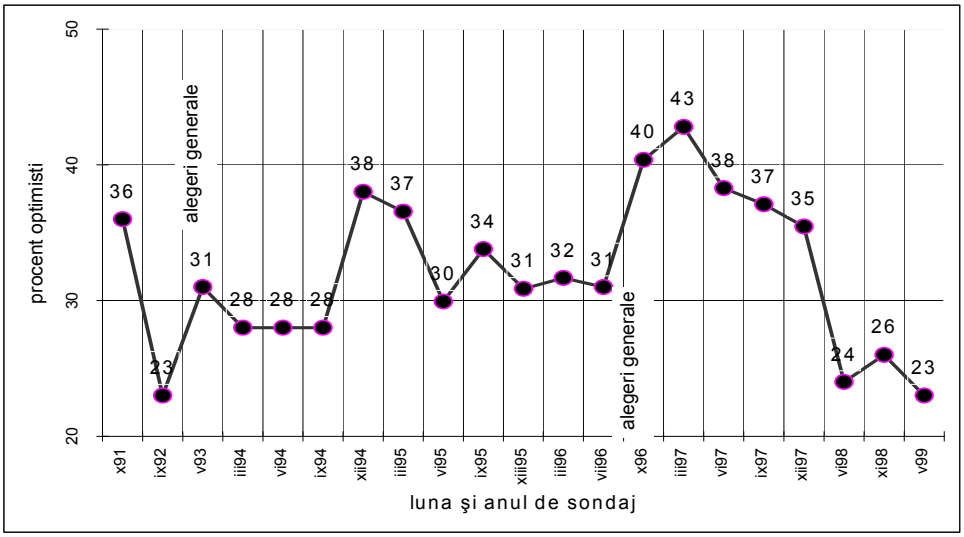

Figura 2-1. Ponderea populației optimiste (1991-1999)

Sursa de date: pentru perioada 1991-1993, sondaje ale Research Office of USIA în România realizate de SOCIOBIT şi , pentru perioada 1994-1999, BOP-FSD.

Pentru perioada 1991-1993 datele au fost culese în baza întrebării "Peste un an, cum credeți că veți sta cu banii în gospodăria dvs.?". In sondajele BOP-FSD a fost folosita o variantă apropiată de întrebare "Cum credeți că veți trăi peste un an?" Schema de eşantionare este aproximativ aceeaşi în toate sondajele, exceptând pe cele realizate în 1994. Diferențierile în modul de formulare a întrebării , în schema de eşantionare şi în modul efectiv de culegere a datelor induc erori de măsurare, reduc comparabilitatea datelor între anumite moment.

Declinul de optimism înregistrat în prima parte a anului 1995 este de scurtă durată şi ar putea fi pus si pe seama unor efecte de mod de culegere a datelor prin sondaj. In schimb, declinul care începe cu mijlocul anului 1997, este unul de durată şi de mare profunzime. Trendul negativ se menține neîntrerupt pe o durata de cel puțin doi ani.

In decursul anului 1997, eroziune, "arderea" optimismului social se produce în ritmuri aproape normale. Se trece de la entuziasmul pre- şi post electoral la un început de reformă, de exercitare a puterii politice în actul de guvernare. In plus, condițiile economice de viață devin şi mai problematice (Figura 2-2). Inceputul anului 1998 aduce o primă criză politică de proporții. Pe fondul amplificării conflictului dintre partenerii de guvernare are loc înlocuirea echipei guvernamentale , inclusiv a primului ministru. Or, cum încrederea în guvern este unul dintre factorii semnificativi ai optimismului chiar în plan personal-familial (Tabel 2-2), în prima parte a anului 1998 se producea o adevarata prăbuşire a optimismului social: în decembrie 1997 35% dintre

români credeau că vor trăi mai bine peste un an; în luna iunie a aceluiaşi an, procentul respectiv se diminuase cu peste 10 puncte. Politicienii aveau de ce să fie supărați pe sociologi – făcuseră public începutul unui proces de nemaintâlnită nemulțumire socială. La mijlocul anului 1999, în contextul stagnării procesului de reformă şi accentuării sărăciei populației, după încă două mineriade în luna ianuarie a aceluiaşi an, optimismul social atinge cote minime. Nu mai fusese atat de rau din septembrie 1992, înainte de alegerile generale de atunci.

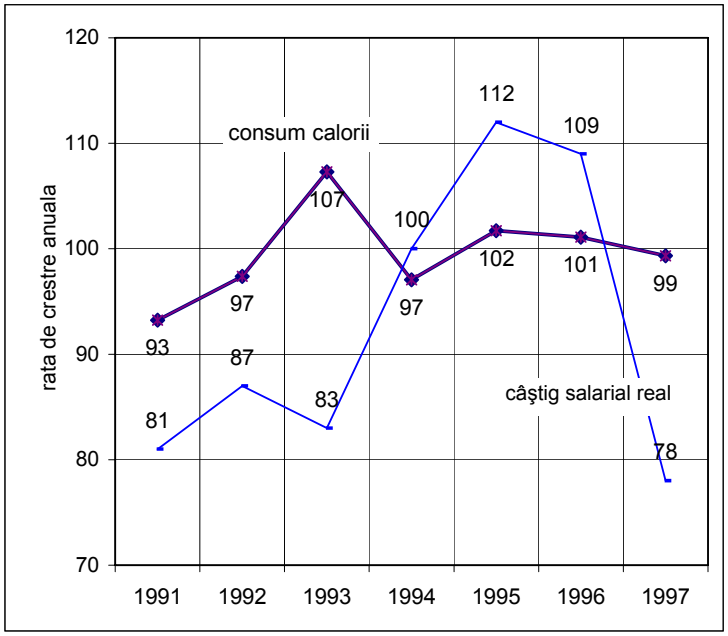

Figura 2-2. Rate de creştere anuală a consumului mediu zilnic de calorii pe locuitor şi a câştigului salarial real.1991-1997
Sursa: Anuarul Statistic al României, 1997, CNS

Datele agregate anterior discutate sugerează ipoteza unui "optimism captiv", care nu este nici constant , nici aleatoriu fluctuant. El pare să fie "închis" în celulele spațiului social (Caseta 2-1). In funcție de cum se dilată sau se contractă aceste celule ale spațiului social se produc modificări în proiectele de viață ale oamenilor. Strict vorbind, optimismul social a fost din totdeauna dependent de spațiul social. Fenomenul optimismului captiv este de identificat pentru situațiile sociale în care, după o perioadă de deschidere a speranțelor are loc o restrângere a oportunităților sau în care pesimismul social devine starea predominantă. Metafora optimismului captiv[2] este adevcată pentru cazul românesc la care ne referim, în special perioadei 1997-1999.

Prin agregare în funcție de dimensiunea "evaluare prospectivă de tip pozitiv sau negativ ",proiectele de viață individuale dau conținutul fenomenelor de optimism-pesimism social.

Optimismul presupune existența unei multitudini de planuri de viață sau de evaluări difuze de posibilități de acțiune. Cu cât numărul de planuri de viață sau de posibilități de acțiune percepute este mai mare, cu atât optimismul este mai accentuat, de intensitate mai ridicată.

Caseta 2-1. Structura analitică a optimismului

Unitatea teoretică de analiză pentru fenomenul social al optimismului este evaluarea prospectivă de tip pozitiv cu conținut acțional. O astfel de evaluare poate fi identificată empiric la nivel de proiect puternic structurat, intenție de acțiune sau pur şi simplu dorință difuză de a acționa într-un anumit sens. O schimbare percepută ca posibilă în mediul de viață imediat sau îndepărtat, având ca funcție sporirea oportunităților de acțiune pentru satisfacerea nevoilor proprii reprezintă o unitate elementară de optimism. Aceste unități elementare au o circulație socială asigurată prin procese de comunicare , de difuziune socială. Ele circulă, de obicei, nu izolat, atomizat ci în grupări tematice. Libertatea, câştigul, consumul, distracția, siguranța socială etc. sunt tot atâtea teme posibile pentru optimismul social. A analiza acest fenomen implică identificarea:

actorilor,

unităților elementare,

temelor de optimism-pesimism şi a

structurilor care favorizează asocierile dintre temele şi actorii evaluărilor de optimism-pesimism.

Drumul spre structuri favorizante sau dezfavorizante pentru optimism trece prin eforturi analitice în termeni de variabile, studii de caz, analize calitative etc. Prin intersectarea unor astfel de variabile şi prin transformarea spațiilor de atribute , rezultă spații sociale ale optimismului. Cu cât structurile de viață socială sunt mai favorabile pentru emergența proiectelor, intențiilor şi dorințelor de noi acțiuni, cu atât se cheamă că spațiul social respectiv este mai deschis. Prin contrast, spațiile sociale închise sunt cele în care optimismul "nu crește". Aici proiectele nu capătă formă, dorințele de auto-împlinire sunt blocate. Totalitarismul de tip comunist sau fascist funcționează pentru mase ca spații închise. Pentru elitele sistemelor respective situația este diferită. Ele pot percepe propriul spațiu de viață ca fiind deschis din perspectiva avantajelor pe care le au, a posibilităților de acțiune care li se asociază.

Casa optimismului este una flexibilă, cu spații care se dilată sau se contractă după cum oportunitățile de acțiune se extind sau se reduc, cu deschideri de comunicare sau pereți de blocare. Locatarii pot fi chiriaşi, proprietari sau constructori. Proiectele şi evaluările care dau viață plantei numită optimism pot fi strict limitate de alții şi atunci se cheamă că locatarul în casa optimismului este chiriaş, beneficiar a ceea ce i se dă, a ceea ce cumpără. El poate fi însă proprietar şi constructor, pe

deplin stăpân al planurilor de viitor.

Schimbarea ca paradigmă socială[3]

Diferitele fenomene de optimism, pesimism, satisfacţie în legătură cu modul actual de viaţă, încredere în instituţii etc. au nu numai o dinamică internă, specifică, ci şi una nespecifică, asociată cu dinamica globală a percepţiei schimbării sociale. Asupra acesteia vom orienta analiza în continuare.

Schimbare şi reformă au devenit cuvinte cheie ale perioadei postcomuniste în societăţile est şi central europene. Discursul public, ştiinţific sau ideologic, mediatizat sau de comunicare directă, a ajuns să fie structurat în funcţie de familii sau sub-familii ale sintagmelor asociate schimbării în general, reformei în particular. Prin suprautilizare, cuvintele, ca si banii, se uzează. Demonetizarea familiei lingvistice a schimbării este însoţită de o creştere a capacităţii ei de semnificare socială. Pe măsură ce conceptul devine tot mai difuz în uzul public, are loc o îmbogăţire a capacităţii sale simbolice. Modul în care oamenii vorbesc despre schimbare în astfel de perioade spune tot mai mult despre mentalităţile şi strategiile lor de viaţă.

Pentru foarte mulţi, ceea ce contează este schimbarea la nivelul structurilor "tari" ale societăţii - instituţii, grupuri sociale şi infrastructură. Spaţiul schimbării "adevărate", esenţiale" este considerat ca fiind cel al structurilor de tip normativ sau morfologic (în sensul dat de Durkheim termenului). Punct de vedere opus consideră că adevărata schimbare este cea în registru valoric : ceea ce cred şi ceea ce îşi reprezintă oamenii este mai important decât ceea ce se vede şi se măsoară cu uşurinţă în viaţa socială. Modificările în registru valoric sunt văzute, cel mai adesea, ca precondiţie intangibilă a restructurării nivelului tangibil al vieţii sociale, cel dat de comportamente, instituţii, infrastructură, mediu construit etc. De aici aprecieri de tipul "nu putem avea democraţie şi instituţii democratice până nu vom avea o altă mentalitate, o altă cultură, cu adevărat democratică". Este, în fond opoziţia dintre concepţia "contează să facem drumuri şi instituţii" şi concepţia "important este, de fapt, ceea ce cred oamenii", dintre conceperea schimbării prin instituţii sau norme versus valori. In ambele concepţii schimbarea este efect sau diferenţă. In foarte puţine cazuri concepţia despre schimbare este văzută ca fiind parte componentă a schimbării sau , dacă se admite acest lucru, atunci admiterea se face în principal în legătură cu concepţiile structurate, ştiinţifice sau politice. Concepţia publică despre schimbare nu pare să fie considerată, în mod serios, ca parte

componentă a schimbării sau chiar ca factor al restructurării. Şi totuşi, reprezentările despre schimbare devin parte integrantă a schimbării. Ele sunt nu numai efect.

Din perspectiva acestor consideraţii, ceea ce s-a întâmplat cu concepţia socială, difuză, asupra schimbării în România anilor ’90 apare a fiind un subiect de maximă relevanţă. Atât practic cât şi teoretic. O astfel de concepţie este efect, cauză şi parte componentă a schimbării. De aici dificultatea înţelegerii ei. Dar şi justificarea efortului. Un efort de înţelegere a unui segment de istorie socială recentă la nivel de mentalitate socială. Tema pare, însă, atât de complexă încât să descurajeze o abordare de tip sistematic, ştiinţific. Ea pare mai degrabă destinată demersului strict eseistic. Şanse de a opera cât mai mult în zona înţelegerii ştiinţifice a problematicii respective sunt. Ele derivă din acceptarea faptului că mentalităţile şi reprezentările sociale pot fi “citite” prin agregate de comportamente sociale şi prin teme ale controversei sociale. Modul în care se structurează mişcările sociale, comportamentele colective sau fenomenele sociale de tipul alegerii electorale, migraţiei sau infracţionalităţii este de relevanţă clară pentru temele şi mentalităţile sociale asupra schimbării. Votul ca fenomen social total este în mod particular semnificativ pentru paradigmele sociale ale schimbării. Ultima secvenţă electorală din România - alegerile parlamentare şi legislative din noiembrie 1996 oferă o ocazie în plus pentru a evidenţia rolul activ al concepţiei sociale despre schimbare în transformările asociate cu reforma. Este o situaţie privilegiată în care se pare că a contat mai puţin ceea ce au spus politicienii şi mai mult ceea ce populaţia credea deja despre schimbare şi despre rolul actorilor politici în schimabre. Mass media pare să fi contat în acest proces în măsura în care a întărit credinţe, spaime şi concepţii sociale.

Impactul pe care concepţia socială asupra schimbării îl are în procesul de reformă este comparabil cu cel al fenomenelor de încredere-neîncreder (interindividuală, instituţională, intergrupală). Concepţiile sociale despre schimbare sunt o articulare slabă de ipoteze interpretative asupra cauzelor problemelor sociale, tendinţelor de evoluţie societală şi de prescripţii referitoare la modalităţile de rezolvare a problemelor respective. Încrederea este o evaluare a unor medii de interacţiune interindividuală, grupală sau instituţională. Cu cât mediul de interacţiune de referinţă - ceilalţi ca persoane, ceilalţi ca grup sau instituţiile - este perceput ca fiind mai predictibil şi mai favorabil acţiunilor performante şi/sau morale , cu atât nivelul de încredere care îi este acordat este mai mare. În formă maximală, o persoană poate fi de maximă încredere în măsura în care ceea ce a făcut anterior dovedeşte moralitate, performanţă şi stabilitate în comportament. Nu este suficient să fi dovedit moralitate şi profesionalism. În plus este necesar ca toate acestea să fi apărut în condiţii de consistenţă sau stabilitate comportamentală, de predictibilitate.

Împreună, concepţia socială asupra schimbării şi fenomenele de încredere-neîncredere dau conţinutul esenţial al mediului de producere a unor comportamente de alegere precum votul, comportamentele de consum, economisire şi investiţie sau de migraţia. Ele constituie cel mai

dinamic mediu "soft" al tranziției. Intrarea în prim plan a acestor medii soft de interacțiune socială , sporirea relevanței lor pentru comportamentele instituționale şi pentru procesele de schimbare este în deplină consonanță cu logica reformei, cu necesitatea de structurare a noilor medii specifice pentru democrație şi economie de piață.

În continuare mă voi referi numai la atitudinea şi concepția socială asupra schimbării în calitate de componentă a respectivului mediu. În situații sociale diferite se dau răspunsuri sociale diferite la trei tipuri de întrebări:

- de ce este necesară schimbarea
- cu ce scop să fie realizată şi
- cu ce mijloace.

Altfel spus, interesează de ce este necesară schimbarea, cu ce finalitate trebuie înfăptuită şi prin ce mijloace. În jurul acestor întrebări, explicit sau implicit formulate în discursul public sau în interacțiunea socială cotidiană, se structurează trei familii tematice referitoare la fundamentele , finalitatea şi instrumentalitatea schimbării. Împreună, întrebările şi răspunsurile subsumate acestor familii tematice dau conținutul paradigmei sociale a schimbării.

Temele schimbărilor sociale, ca unități elementare ale concepțiilor difuze asupra schimbării , sunt elaborate fie în context justificativ - de ce trebuie făcută schimbarea - fie în context pragmatic - în ce domeniu trebuie operate modificările.

Contextul justificativ al schimbării:	STARI NEGATIVE ale prezentului/trecutului imediat	FINALITĂȚI (stări țintă)	MIJLOACE de atingere a finalităților/ de depășire a stărilor negative

Conetxtul pragmatic al schimbării:	MEDIUL INSTITUȚIONAL	MEDIUL MATERIAL	MEDIUL UMAN (actorii)	MEDIUL CULTURAL (valori/principii)

În termenii acestor distincții pot fi formulate următoarele ipoteze asupra logicii sociale a schimbărilor din România anilor '80 şi 90:

În perioada de pretranziție a anilor '80, în România, temele schimbării au fost asociate mai mult contextului justificativ decât celui pragmatic, mai mult întrebării de ce trebuie făcute schimbările decât întrebării în ce domenii;

În decursul tranziției timpurii a anilor 90-92, temele schimbării parcurg, în registru justificativ , o deplasare de la centrarea pe stări negative ale trecutului la finalități ale reformei şi, ulterior, spre mijloace de realizare a reformei;

În registrul temelor pragmatice, logica socială a schimbării porneşte de la interesul pentru zona tangibilă a vieţii sociale - instituţii şi resurse - pentru ca ulterior să se deplaseze spre cea mai puţin tangibilă a mediului uman şi cultural al schimbării.

În context justificativ, temele se constituie ca raţionalizări asupra schimbării din perspectiva stărilor negative , de respingere, ale prezentului, în legătură cu stările ţintă şi cu mijloacele de atingere a acestor stări ţintă. În plan pragmatic, temele vizează nu fundamentarea ci conţinutul schimbării - instituţii, resurse sau bunuri materiale, mediul uman al schimbării sau cel cultural.

Pornind de la aceste distincţii de mod de structurare a paradigmelor sociale ale schimbării poate fi formulat şi un alt set de ipoteze:

Paradigmele schimbării sunt fundamental diferenţiate şi în funcţie de natura şi amplitudinea transformărilor care urmează să fie induse pe termen scurt. Revoluţiile politice presupun o schimbare structurală , pe termen scurt, la nivelul regimului politic. Tranziţiile la democraţie de la autoritarism sau totalitarism în America Latină, Europa de Sud (O'Donnell, Schmitter, Whitehead,1986) şi în Europa de Est s-au realizat , începând cu anii '70, fie prin negociere între elite, fie prin colapsul regimului la putere (Friedheim, 1994). Acestea sunt modalităţi concrete de înfăptuire a transferului de putere. Analizele politologice sau sociologice existente s-au orientat foarte puţin în sensul cercetării relaţiei dintre negociere/colaps şi tipul de paradigmă socială care a dominat mentalul colectiv înainte de realizarea schimbării politice. La fel de puţin a fost cercetată legătura dintre schimbarea propriu-zisă şi paradigma socială a schimbării. Ceea ce se întâmplă este, foarte probabil, un proces de interacţiune între comportamentele/evenimentele de schimbare şi paradigmele sociale ale schimbării.

Dacă în perioada de pretranziţie elitele şi negocierile dintre ele au putut avea un rol esenţial în schimbare, după momentul de ruptură marcat prin revoluţie, modelele sociale ale schimbării încep să devină tot mai importante. În noul context, ceea ce cred oamenii începe să conteze în măsura în care mecanismele care se instituie sunt democratice. Paradigmele sociale ale schimbării se traduc nemijlocit în comportamente electorale, mişcări sociale sau structuri de asociere voluntară (Figura 2-3). Vechiul model analitic intens promovat de politologii care s-au ocupat de estul Europei, centrat aproape exclusiv pe instituţii şi elitele politice începe să îşi piardă din relevanţă . Spaţiul maselor, cu multitudinea de comportamente colective, mişcări sociale, comportamente asociative şi teme sociale de controversă, devine tot mai activ, tot mai greu de ignorat. Intrarea în normalitate, acolo unde tinde să se manifeste, este marcată din plin de aceste procese.

Schimbările instituţionale, axul transformărilor reformiste, au o dublă faţetă, formală şi comportamentală. Aspectul formal este cel proiectat de elite. Instituţia ca atare, trăieşte, însă, prin instituirea unor pattern-uri comportamentale în conformitate cu normele proiectate. Or, o astfel de instituire nu are loc în spaţiul de acţiune al maselor. Modul cum sunt asimilate noile instituţii derivă,

pe de o parte, din conținutul lor formal iar, pe de alta, din resursele şi paradigmele sociale care structurează universul de viață al diferitelor segmente sociale.

Societatea românească anilor ’80 a fost o societate blocată . Dincolo de incapacitatea economică şi instituțională de funcționare, ceea ce accentua această caracteristică era absența orizontului de schimbare. Necesitatea schimbării era clară la nivelul conştiinței comune. Cum să fie făcută transformarea, cu ce mijloace şi în direcția cărui model, era dificil de intuit în condițiile date ale totalitarismului specific regimului Ceauşescu şi ale unui sistem est-european încă dominat de Uniunea Sovietică. In absența unui model social al schimbării, imaginația socială se centra aproape exclusiv pe modelele supraviețuirii individuale şi de microgrup.

După 1985,odată cu lansarea reformei în Uniunea Sovietică şi pe măsură ce evenimentele din Polonia demonstrau că schimbarea este posibilă , apare, în spațiile private mai ales, de comunicare informală, tendința structurării unor noi teme în care alături de tema necesității schimbării se cristalizează şi cea a finalității, a modelului spre care se poate tinde. Un model în care perestroika lui Gorbaciov , Solidaritatea poloneză, democrația şi economia de piață de tip occidental ocupau locuri centrale şi se combinau în proporții diferite. Era încă un model de schimbare emergent, cu difuziune socială redusă, prezent mai mult ca proiect de inovație socială, afirmat deschis de cei câțiva dizidenți şi luat ca referențial şi de segmentul social al “modernității tăcute”. Noiembrie 1989 cu bizarul congres XIV al PCR, întărea sentimentul public de evaluare a situației interne a României ca fiind total anacronică, de îngheț artificial în mijlocul unui torent de schimbări de nestavilit în tot spațiul est european.

Figura 2-3 .Spații şi procese ale tranziției: model conceptual

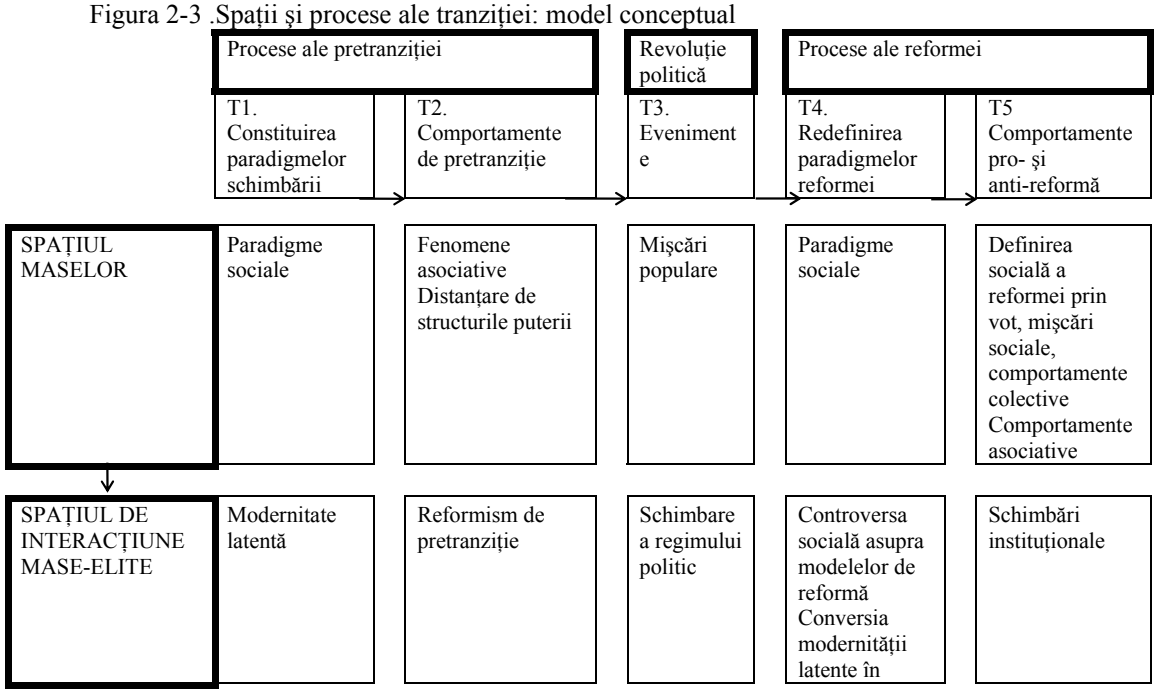
Procese ale pretranziției
Revoluție politică
Procese ale reformei
T1. Constituirea paradigmelor schimbării
T2. Comportamente de pretranziție
T3. Eveniment e
T4. Redefinirea paradigmelor reformei
T5 Comportamente pro- şi anti-reformă
SPAȚIUL MASELOR
Paradigme sociale
Fenomene asociative Distanțare de structurile puterii
Mişcări populare
Paradigme sociale
Definirea socială a reformei prin vot, mişcări sociale, comportamente colective Comportamente asociative
SPAȚIUL DE INTERACȚIUNE MASE-ELITE
Modernitate latentă
Reformism de pretranziție
Schimbare a regimului politic
Controversa socială asupra modelelor de reformă Conversia modernității latente în
Schimbări instituționale

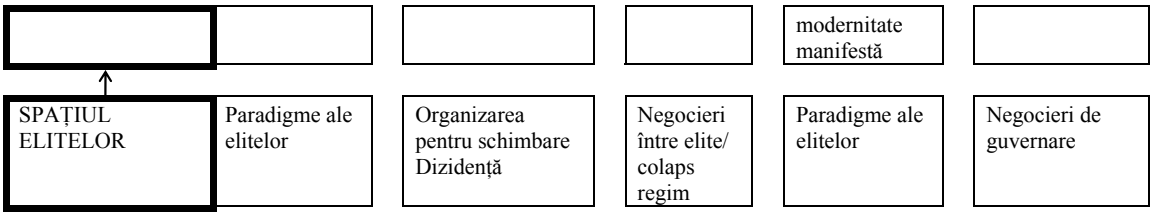

Paradigmă a schimbării	model mental de răspuns la întrebări asupra necesității, finalității şi instrumentalității schimbării. Paradigmele sociale sunt cele care funcționează la nivelul diferitelor segmente sociale şi au un grad de structurare relativ redus.
Spațiul maselor/elitelor	mulțimea acțiunilor şi fenomenelor care au ca subiect segmente sociale cu putere politică, socială şi economică redusă/de nivel ridicat
Modernitate latentă	orientare valorică bazată pe raționalitate şi deschidere la schimbare, cu grad redus de manifestare datorită contextului autoritar/totalitar

La nivel social dominantă rămânea paradigma unidimensională a schimbării definită prin necesitate, prin imposibilitatea de a se continua la fel. Dizidența şi modernitatea tăcută începeau să lucrez cu un model în care apăreau, în plus, şi elemente de finalitate , de model în a cărui direcție se poate face schimbarea. Mijloacele schimbării nu se întrezăreau, încă. Procese de negociere între elite, de tipul celor din Polonia sau Ungaria erau de neconceput în mediul de îngheț dogmatic-totalitar din România. Presiunea internă a nemulțumirii sociale pe de o parte şi, cea externă a evenimntelor care demonstrau că schimbarea se poate face prin mişcări populare, fără riscul unei intervenții sovietice de tip Praga 1968, au dus la Revoluția din Decembrie 1989 de la Timişoara-Bucureşti.

Modelul inițial de schimbare cu care a pornit majoritatea populației era unul de negare a comunismului mai mult ca stare de fapt decât ca ideologie, şi de acceptare superficială a economiei de piață. In aprilie 1990, în cadrul unui eşantion reprezentativ la nivel național[4] se constata că:

- un procent de 85% din populația intervievată susținea opinia "o economie liberă de piață este esențială pentru dezvoltarea noastră economică" ;
- un sistem democratic, cu mai multe partide era agreat de 75% dintre persoanele intervievate.

Imaginea despre economia de piață era, însă, una contradictorie. Mai mult de jumătate (55%) din cei care considerau că economia de piață este soluția pentru dezvoltarea țării credeau, în acelaşi timp, că "toate întreprinderile de stat ar trebui să rămână în proprietatea statului" . Un gen de economie de piață în care privatizarea să nu se producă, ceea ce a fost să rămână al statului. La sate, convingerea că economia de piață este importantă dar întreprinderile de stat ar trebui să rămână în totalitate ale statului era şi mai puternică, fiind prezentă la nivelul a 2 treimi din populația rurală favorabilă economiei de piață.

La momentul respectiv nu pare să fi fost structurat nici măcar un reformism anticipativ, o acceptare a reformei cu o conturare cât de cât clară a stărilor ţintă la nivel societal, fără definirea mijloacelor şi a costurilor de realizare a reformei. Era mai mult un reformism de negaţie, ca reacţie de respingere a comunismului. Pledează în acest sens date de sondaj care indicau, tot pentru anul 1990, o covârşitoare raportare negativă la cuvântul comunism şi o percepţie contradictorie a capitalismului [5]. Economia de piaţă era asociată nu numai cu ideea de menţinere a unui foarte puternic sector de stat în economie ci şi cu distanţarea afectivă de capitalism: din totalul celor care apreciau că economia de piaţă este necesară pentru viitorul românesc, 41% declarau că au sentimente negative faţă de cuvântul capitalism, 37% neutre şi numai 22% pozitive. Ruptura între sat şi oraş, din acest punct de vedere, era clară: jumătate dintre săteni se declarau ostili cuvântului de capitalism faţă de numai o treime din totalul orăşenilor.

Anii 1990 şi 1991 sunt caracterizaţi nu numai prin negarea comunismului în bloc, în calitate de experienţă impusă şi ratată, ci şi printr-un proces de căutare societală. A fost, poate, perioada post-decembristă de controversă socială maximă. Mişcarea socială asociată cu Piaţa Universităţii din Bucureşti , comportamentele colective care i se succed în zilele de 13-15 iunie în Bucureşti, cele patru mineriade etc., vorbesc din plin despre intensitatea acestei controverse. Puterea şi proprietatea sunt temele majore care au marcat dezbaterea publică şi, implicit, controversa socială. În legătură cu privatizarea, dominantă era tendinţa de acceptare condiţionată a acesteia, în principal pentru întreprinderile mici şi mijlocii sau pentru sectorul serviciilor (Tabel 2-1). La sat, atitudinea total negativă de respingere a privatizării era extrem de puternică.

Tabel 2-1.Atitudinea faţă de privatizarea întreprinderilor.1990

%

Proprietatea privată	Rural	Urban	Total
nu trebuie limitată	14	29	22
limitată la întreprinderi mici	18	21	20
limitată la întreprinderi mijlocii	10	17	13
permisă numai pentru sectorul serviciilor	8	7	8
dezaprobată în orice formă	27	12	19
non-răspuns	24	13	18
Total	100	100	100

Sursa de date: sondaj al Research Office of USIA, mai 1990, date culese de Laboratorul de Sociologie Urbană

Tematica schimbării este centrală pentru orice dezbatere electorală. Politicienii incorporează în sloganurile lor electorale cele mai diferite promisiuni de schimbare, formulate în sintagme care să convingă. Electoratul alege, dar nu în primul rând în funcţie de slogan ci de raţionalizările pe care şi le construieşte pornind de la propriile cerinţe şi definiţii ale situaţiei

sociale. Identificarea temelor sociale ale schimbării este posibilă mai degrabă în funcție de comportamentul electoral decât prin raportare la sloganurile electorale. Corelarea între structura voturilor şi natura problemelor sociale este de natură să facă inteligibile paradigmele sociale ale schimbării.

Alegerile fondatoare din 1990 au stat sub semnul reformismului de negație ca paradigmă socială a schimbării. In 1992 mediul tematic a fost dominat de reformismul anticipativ, de discutarea mijloacelor instituționale de a realiza reforma. Ultimele alegeri din 1996 au stat sub semnul reformismului de reacție. Reformismul anticipativ presupune, ca şi socializarea anticipativă, o acceptare a reformei în principiu, prin obiectivele ei, fără a fi fost trăită efectiv. Odată ce inflația, şomajul şi nesiguranța socială în calitate de costuri ale tranziției încep să câştige o tot mai mare extensiune, atitudinea față de reformă se diferențiază tot mai mult pe spații sociale, pe configurații de resurse de status şi de mediu comunitar de viață. Temele care definesc paradigmele sociale ale schimbării specifică aceste tipuri de atitudini față de reformă.

Definiția socială care se dă reformei prin totalitatea opțiunilor electorale din 1996 - alegeri locale, parlamentare şi prezidențiale - este caracterizată prin:

- susținerea unui număr redus de partide politice, mult mai mic decât parlamentarii favorizaseră prin supertolerantul prag de 3% pentru intrare în parlament;
- afirmarea ideii de alternativă, de căutare a soluțiilor prin rotirea forțelor politice la putere, relativ independent de forța de convingere a celor care le conduc;
- susținerea necesității de penalizare a corupției, de luare în serios de către putere a informațiilor date de presă în acest sens;
- încercarea de realizare a reformei nu numai prin noi instituții ci şi prin noi oameni;
- înțelegerea faptului că, probabil, mai mult decât preşedintele contează oamenii care vin în serie prezidențială şi de putere.

Desigur, toate aceste interpretări au statut de ipoteze, legătura specifică dintre ele şi comportamentele electorale urmând a fi făcută în detaliu într-un context de analiză empirică, reunind date de sondaj şi de comportament electoral efectiv.

Spațiul social al optimismului

Cine sunt optimiştii? Răspunsul pe care îl dă simțul comun este de tipul – oamenii cu resurse, cei înstăriți care nu au a se teme de ziua de mâine. Ca în multe alte situații un astfel de răspuns este parțial adevărat. Pentru cel interesat de relațiile "tari" care se mențin dincolo de conjuncturalul momentului, realitatea apare oarecum diferită. După ce "stă de vorbă" cu mii de

oameni şi le "cerne" răspunsurile prin site analitice diverse, specialistul ajunge la un tablou parțial diferit de cel al simțului comun (Tabel 2-2).

Optimismul pare să fie hrănit nu atât de starea materială obiectivă a persoanei sau a gospodăriei cat de starea de spirit actuală pe care o are. Este un gen de iradiere a stării actuale de satisfacție spre viitor[6]. Dar nu numai. In plus intervine şi o anume tendință de acceptare a riscului. Consideri că este normal sa trăieşti in condiții de risc, eşti mai înclinat să defineşti viitorul la modul pozitiv.

Datele asupra optimismului par să susțină "ipoteza incertitudinii" (Firebaugh, Sandu, 1998) formulată în legătură cu reformismul. Pentru societățile în tranziție, incertitudinea este o provocare majoră. In condiții de incertitudine sporită, se argumentează prin ipoteza incertitudinii, oamenii tind să adopte noile modele de comportament reformist nu în primul rând în funcție de câştigurile materiale aşteptate ci de capacitatea lor culturală de a se confrunta cu riscul. Folosind date ale unui sondaj la nivel național în România în 1993, se argumentează ideea că reformismul economic are ca principale variabile intermediare ideologia individualistă, optimismul economic şi toleranța față de risc. Optimismul economic, deşi de nivel semnificativ, influențează reformismul mai puțin decât toleranța la risc (Firebaugh, Sandu, 1998: 533-535).

Persoanele tradiționaliste pentru care riscul, noul, căutarea sunt primejdie, stres, sunt înclinate să definească viitorul la modul pesimist. O percepție pozitivă a mediului instituțional actual facilitează, de asemenea, definirea pozitivă a viitorului.

Guvernul, politia, armata sunt instituții de imediata relevanta pentru modul in care oamenii îşi proiectează viitorul. In seria caracteristicilor obiective , de status, care contează nemijlocit pentru optimism sunt de menționat numai vârsta si sexul. Tinerii si femeile manifesta un grad de optimism mai ridicat decât bărbații şi vârstnicii[7].

Tabel 2-2. Spațiul social al optimismului

Categorii de factori relevanți pentru	Satisfacție față de modul actual de trai	Satisfacție față de prezent raportat la trecutul imediat	Optimism

satisfacție/ optimism			
Caracteristici obiective de status			femei
	varstnici	nevârstnici	
	tineri	tineri	tineri
	gospodării înstărite		
	persoane cu relații	persoane cu relații	
	săteni	săteni	
Definirea situației sociale în care trăiesc	consideră ca integrat mediul comunitar		
	mulțumiți de comunitatea locală		
	mulțumiți de veniturile băneşti	mulțumiți de veniturile băneşti	
	mulțumiți de locul de muncă	mulțumiți de locul de muncă	
	se consideră sănătoşi		
			mulțumiți de modul actual de viață
			consideră că trăiesc mai bine decât acum un an
Orientări valorice			orientați spre acceptarea riscului
	au încredere în guvern	au încredere în guvern	au încredere în guvern
			au încredere în instituții ale ordinii

*Tabelul constituie o interpretare a modelelor de regresie prezentate în Tabelul R 1 din Anexa 2.

Nemulțumirea între resurse şi definiții sociale

Starea actuală de satisfacție difuză, mulțumirea în legătură cu modul actual de trai, este mult mai bogată în determinați direcți decât optimismul (Tabel 2-2 şi tabel R1 în anexă). Variația ei de la o persoană la alta este influențată mai puțin de orientări valorice cat de nivelul pe care îl au satisfacțiile specifice. Contează în primul rând banii pe care îi ai şi, în al doilea rând comunitatea locală în care trăieşti. In ordine descrescândă de importanță urmează satisfacțiile referitoare la propria stare de sănătate, şi loc de muncă. Satisfacția difuză nu este numai o însumare a diferitelor stari particulare de mulțumire. Nivelul efectiv al resurselor materiale , bunuri şi venituri, precum şi al celor de capital relațional, au , de asemenea, o influență directă asupra stării difuze de mulțumire-

nemulțumire. Constatarea este extrem de importantă . In baza ei se poate susține că răspunsurile pe care le dau oamenii în sondaje la întrebări extrem de generale de tipul "cât de mulțumit sunteți de felul în care trăiți?" aduc nu numai informații despre stări de spirit. Prin ele se ajunge şi la o anume cunoaştere a stării materiale obiective a oamenilor. Desigur, valorile, cultura, nivelul de aspirații contează. Evaluările de satisfacție vorbesc însă şi despre gradul obiectiv de satisfacere a nevoilor umane. Rezultă, deci, că indiferent de nivelul de aspirații materiale, influențat în bună măsura de educație, vârstă şi mediul rezidențial, satisfacția globală se află şi sub incidența directă a resurselor.

Paradoxal, vârstnici sunt categoria de populație cea mai mulțumită de condițiile de viață pe care le au. Cei mai nemulțumiți sunt adulții. Tinerii se situează, de obicei, între cele două categorii anterior menționate. Pentru vârstnici faptul este explicabil în principal din perspectiva nivelului lor de aspirații , de obicei mai scăzut. Dorind mai puțin de la viață sunt mulțumiți cu mai puțin. In schimb, pentru persoanele mature între 30 şi 50 de ani starea accentuată de nemulțumire se explică nu numai şi, poate nu în primul rând prin nivelul lor de aspirații mai ridicat ci prin problemele cu care se confruntă în mai mare măsură, prin responsabilitățile sporite pe care le au în cadrul familiei. Ierarhia de satisfacție anterior menționată tinde să se mențină pe termen lung (Figura 2-4).

Curbele de satisfacție în funcție de vârstă urmează ca şi cele ale optimismului, ciclurile electorale şi pe cele economice. Ca şi în cazul optimismului, satisfacția globală a populației a crescut puternic la sfârşitul anului 1996 şi începutul anului 1997. Saltul pozitiv cel mai puternic s-a produs la vârstnici. Ei au aşteptat cel mai mult de la noua conjunctură politică. Populația matură este mai puțin receptivă la ciclurile electorale. Se pare că persoanele active , ajunse spre mijlocul ciclului de viață familială, sunt mai realiste. Nu aşteptă foarte mult de la schimbările politice. Prudența respectivă este valabilă şi în cazul tinerilor. Trendul descendent început în 1997 pentru optimism se regăseşte din plin şi pentru satisfacția globală. Cele două fenomene atât de puternic corelate la nivel individual înregistrează o evoluție similară si la nivel social.

Decalajul dintre cantitatea socială de satisfacție pentru vârstnici şi cea pentru maturi cunoaşte , la rândul său, fluctuații . In perioadele în care criza economică nu este puternică, decalajul respectiv tinde să fie mare. Deteriorare condițiilor de trai pare să aducă după ea o îngustare a decalajului dintre satisfacția vârstnicilor şi cea a maturilor. Astfel de ipoteze par să fie susținute de datele de sondaj disponibile. In 1995 şi 1996, ponderea vârstnicilor mulțumiți o depăşea pe cea a maturilor cu 10 până la 15 procente. In 1999 diferența respectivă ajunge să fie de numai 6 procente.

Ca şi optimismul, satisfacția globală este consonantă şi cu relațiile de încredere în instituții. O percepție pozitivă a instituțiilor de ordine şi a guvernului favorizează nemijlocit starea de satisfacție globală.

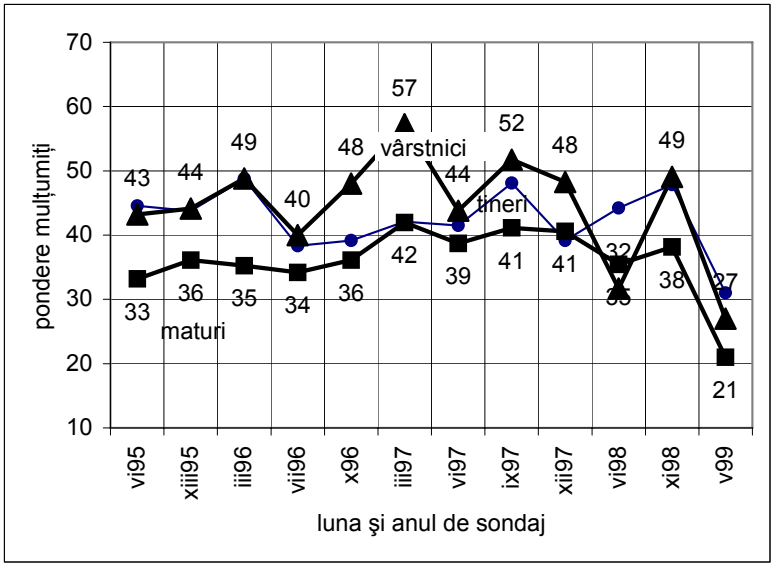

Figura 2-4. Ponderea persoanelor mulţumite de felul în care trăiesc, pe categorii de vârstă. 1995-1999

Sursa de date: BOP-FSD. Categoriile de vârstă folosite sunt: tineri 18-29 ani, maturi 30-59 ani, vârstnici 60 de ani şi peste

Contextul psihologic al mulţumirii sau nemulţumirii difuze este considerabil diferenţiat în funcţie de categoria de vârsta (Tabel R2). Pentru toţi, fundamentală este raportarea la veniturile băneşti şi comunitatea locală în care trăiesc. Cât câştigă şi unde locuiesc sunt factorii care se impun în sfera surselor de mulţumire-nemulţumire. Dincolo de acestea, diferenţierile sunt notabile. Bunurile materiale şi nivelul efectiv al veniturilor pe persoană în gospodărie, spre exemplu, contează în special pentru persoanele aflate la mijlocul vieţii active. Tinerii şi vârstnicii par să fie mai puţin sub influenţa acestor factori. In perioadele de începere şi desfăşurare a vieţii active nevoia de relaţii este deosebit de mare. Corespunzător, nivelul acestora apare ca factor semnificativ pentru satisfacţia difuză la tineri şi maturi dar nu şi la vârstnici. Sub aspect practic, cel mai dificil lucru pare să fie realizarea unei stări de mulţumire la persoanele mature aflate la mijlocul vieţii active. In acest caz, mai ales dacă este vorba de bărbaţi, este nevoie de conjuncţia unui mare număr de factori pentru a spori starea de satisfacţie faţă de viaţă. Constatarea este pe deplin inteligibilă având în vedere faptul că la nivelul acestui segment de populaţie se concentrează un număr mare de probleme şi responsabilităţi de viaţă familială.

Tipuri sociale de pesimism/optimism

Discuţia anterioară permite o primă aproximare a caracteristicilor spaţiului social al stărilor difuze de optimism/pesimism şi de satisfactie/insatisfacţie. Este o primă conturare a celulelor de

spațiu social care favorizează sau descurajează stările de optimism şi de satisfacție. Suntem încă departe de a înțelege "chimia socială" a condiționărilor specifice fenomenelor de optimism-satisfacție. Realitatea socială este organizată nu pe variabile ci pe structuri care se intercondiționează. Oamenii sunt fericiți sau mulțumiți sau optimişti nu pentru că locuiesc într-o comunitate bogată sau pentru că au salarii mari sau pentru că sunt sănătoşi. Ei reacționează la modul în care se combină între ele astfel de variabile. Mai mult, în pofida faptului că optimismul şi mulțumirea față de starea actuală sunt asociate pozitiv, în realitate se întâlnesc frecvent situații contradictorii de nemulțumiți optimişti sau de mulțumiți pesimişti. Inconsistentele de dispoziție afectivă de tipul anterior menționat nu pot fi surprinse şi înțelese din perspectiva calculului operat cu variabile separate. Apropierea de realitate nu se poate face decât prin identificarea unor tipuri sociale de moduri de raportare la realitate prin considerare simultană a atributelor de optimism şi satisfacție. Principalele combinați de evaluări sociale pe dimensiunile prezent-viitor întâlnite în realitatea românească a anilor 1990 sunt:

pesimismul cronic = "acum este rău şi va fi şi mai rău"

- pesimismul recent = "acum e bine dar va fi rău"
- stabil temporal = "va fi la fel"
- optimismul de reacție = "acum e rău dar va fi bine"
- optimismul de continuitate = "acum este bine şi va fi şi mai bine"

Cel puțin pentru perioada "optimismului captiv" al anilor 1997-1999 procesul dominant este cel de deplasare a unor segmente tot mai largi spre zona pesimismului cronic dinspre cea a optimismului de continuitate sau de reacție (
Tabel 2-3). Era firesc să se întâmple aşa în condițiile de accentuare a crizei economice, politice şi sociale. Procesele de comprimare şi expansiune a spațiilor sociale de "umbră /întuneric" sau a celor de "lumină" au corespondent direct în circulația tipurilor sociale de raportare temporală la lume.

Tabel 2-3. Tipuri sociale de optimism/pesimism

Tipul social de optimism/pesimism	Evaluare prezent	Evaluare viitor	Tipul de atitudine	Pondere tip		
				martie 1997	1998	mai 1999
PESIMISM CRONIC	-	-	acum este rău şi va fi şi mai rău	18,1	27,2	34,6
PESIMISM RECENT	+	-	acum e bine dar va fi rău	8,3	9,6	4,3

STABIL TEMPORAL	+/-	0	va fi la fel	30,8	38	37,8
OPTIMISM DE REACTIE	-	+	acum e rău dar va fi bine	19,8	11,4	14,0
OPTIMISM DE CONTINUITATE	+	+	acum este bine şi va fi şi mai bine	23,0	13,8	9,4

Sursa: BOP-FSD.datele pentru 1998 cumulează doua sondaje, cele din iunie şi noiembrie. Cumularea este justificată de faptul că distribuțiile nu diferă semnificativ între ele (conform rezultatelor testului K-S) şi au fost folosite ca atare în analizele din cadrul acestui capitol.
+ evaluare pozitivă, - evaluare negativă, 0 evaluare de stabilitate

Fiecăruia dintre tipurile sociale menționate îi corespunde câte un spațiu social specific, câte o configurație de caracteristici de status sau de natură culturală (Tabel 2-4). Pentru a pune în evidență această specificitate am raportat profilul cauzal al fiecăruia dintre tipurile de optimism-pesimism la tipul median al celor care consideră că vor trăi la fel. Pesimiştii cronici, spre exemplu, sunt orăşeni săraci, în vârstă, nemulțumiți de oraşul în care trăiesc şi de guvern. In imediata lor apropiere sub aspectul profilului cauzal se află pesimiştii de dată recentă, cei care susțin că sunt mulțumiți de felul în care trăiesc cred că în viitor va fi mai rău. Cum , de ce poate fi un om mulțumit şi pesimist în acelaşi timp? Semne pentru căutarea unui răspuns oferă analizele care precizează care sunt persoanele aflate într-o astfel de situație. Ca şi pesimiştii cronici, cei de dată recentă sunt vârstnici. Ei nu locuiesc, însă, preponderent în oraşe ci la sate. Starea lor materială este mai bună şi se consideră relativ sănătoşi. De ce oameni sănătoşi şi relativ înstariți sunt atât de inconsistenți în evaluarea prezentului şi a viitorului? Nu cumva pesimismul lor este unul "de fațadă", critică de dragul criticii? Posibil dar puțin probabil să fie aşa. Toate datele de până acum au indicat o clară ancorare a evaluărilor temporale în diferite nişe sau celule ale spațiului social. Rămâne alternativa unui factor specific, neidentificat, responsabil pentru pesimismul celor mulțumiți şi relativ înstăriți. In căutarea răspunsului am continuat "cernerea datelor" prin includerea în modelul de regresie logistică a orientării politice. Am comparat strict pesimiştii de dată recentă cu cei de tip cronic[8]. Rezultă noi motive de satisfacție şi un singur puternic motiv de întemeiere a pesimismului. Motive suplimentare de satisfacție sunt faptul că pesimiştii de dată recentă, spre deosebire de cei de tip cronic, sunt cu situație bună nu numai sub aspectul stării materiale dar şi din punct de vedere al relațiilor de care dispun. In plus, ei au încredere în guvern şi sunt mulțumiți de localitatea în care trăiesc. temeiul pesimismului lor există şi se referă la faptul că în ultimul an au înregistrat un declin al nivelului propriu de trai. Experiența de dată recentă le spune, deci, că este probabil ca în viitor să fie mai rău decât în prezent. Orientarea lor mentală este de tipul – "acum este bine dar va fi mai rău

pentru că avem deja experiența unui an anterior în care am trăit tot mai prost". Şi, de reținut, cei care o spun nu sunt simpatizanții opoziției ci pur şi simplu săteni relativ înstăriți care încă au încredere în guvern. Infirmare mai clară decât aceasta pentru teza "românului care critică de dragul criticii", pentru că aşa este el "negativist" , era greu de găsit.

Optimismul de reacție este atitudinea oamenilor tineri care în prezent au probleme, sunt nemulțumiți. Starea lor materială este de nivel mediu. Ceea ce ii caracterizează, însă, este o întemeiere a optimismului pe capitalul relațional de care dispun. Opoziția dintre optimismul de continuitate, consistent cu starea de satisfacție şi optimismul de reacție, inconsistent în raport cu satisfacția este în bună măsură suprapusă cu cea dintre optimismul de resurse materiale şi cel de tip relațional.

Tabel 2-4. Factorii care influențează şansa de adoptare a unui anumit tip de opimism/pesimism

	Tipurile de opitimism/pesimism comparate					
	pesimism cronic/ temporal stabil	pesimism recent/ temporal stabil	optimism de reacție /temporal stabil	optimism de continuitate /temporal stabil	optimism de continuitate/ pesimism cronic	optimism de continuitate/ optimism de reacție
Se consideră SANATOS	0	+	0	+	+	+
EDUCATIE	0	0	0	0	0	0
VARSTA	+	+	-	0	-	0
Este femeie (1 da , 0 nu)	0	0	-	0	0	0
BUNURI	0	+	0	+	+	+
Venituri pe persoană VENPERS	-	0	0	+	+	+
RELATII	0	0	+	0	+	0
Încredere în guvern IGUVERN	-	0	+	+	+	0
Satisfacție față de activitatea anticorupție a guvernului	-	0	0	+		+

SANTICOR						
Avere prin muncă şi merit (1 da, 0 nu) MUNCA	0	0	0	+	+	0
Satisfacţie comunitară SCOMUNITAR	-	0	-	0	+	+
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	+	-	+	0	-	-

Sursa de date BOP-FSD,1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă sensul relaţiei dintre variabila dependentă de pe coloană şi predictorul de pe linie, rezultal din aplicarea unui model de regresie logistică. Cu +/- sunt notate relaţiile statistic semnificative pentru p=0.05 de sens pozitiv sau negativ. Cu 0 sunt marcate relaţiile statistic nesemnificative în modelul corespunzător de regresie logistică. In ansamblu, tipul de analiză din acest tabel este subsumat algoritmului de regresie logistică pentru variabile politomice (nested regression) (Fox, 1997:467-478).

Polaritățile care structurează spațiul optimismului nu sunt numai cele anterior menționate – "de reacție" versus "de continuitate" şi "de resurse materiale" versus "de resurse relaționale". Alte posibile linii de structurare a sa trebuie căutate în sfera raporturilor dintre diferitele forme de capital şi în natura activă, dinamică sau pasivă, relativ declarativă a optimismului. A rezultat din analiza anterioară că există o asociere semnificativă a formelor de optimism cu capitalul material şi cu cel social-relațional. Care este rolul capitalului uman în structurarea atitudinii pozitive în raport cu viitorul. Educația nu pare să fie asociată cu atitudinea față de viitor (Tabel 2-2, Tabel 2-4).

Există însă o asociere a tipurilor sociale de optimism cu anumite tipuri de valori, cu formele axiologice de capital social. Optimiştii de reacţie şi cei de continuitate, spre exemplu, manifestă o mare capacitate de asumare a riscului. La polul opus, pesimiştii cronici sau de dată recentă au o mare aversiune față de noutate şi risc. Aproximativ 40% dintre optimişti manifestă o mare capacitate de asumare a riscului, față de numai 29% cât este procentul corespunzător pentru pesimişti. Optimiştii dispuşi să acţioneze prin asumarea riscului formează categoria optimiştilor "dinamici" [9].

Satisfacția de durată

Optimismul nu este decât o fațetă a mulțumirii cumulative în legătură cu dinamica propriilor condiții de viață. Ceea ce s-ar putea fi numit "satisfacție de durată" nu este altceva decât un fenomen de agregare a stărilor particulare de mulțumire în legătură cu trecutul, prezentul şi viitorul. Considerarea separată a celor trei percepții asupra propriilor condiții de viață reprezintă o abordare analitică utilă cu condiția să nu fie singulară, să nu ignore faptul că fenomenul respectiv este cel de percepție cumulativă a timpului social.

Dovada că satisfacţia de durată este un fenomen consistent la nivel social rezidă în puternica sa ancorare în spaţiul social. O astfel de satisfacţie are rădăcini puternice în capitalul material şi social. Nivelurilor ridicate ale acestor forme de capital le corespund fenomene intense de satisfacţie de durată. Se raportează pozitiv la trecut, prezent şi viitor nu numai cei care au resurse materiale importante şi relaţii social utile de sferă şi eficienţă extinsă ci şi cei care dispun de capital social asociat cu încrederea. Încrederea in instituţii centrale de tipul guvernului şi în lideri de instituţii precum managerii sau în lideri de opinie de tipul intelectualilor şi al jurnaliştilor este şi ea un factor semnificativ pentru consolidarea satisfacţiei de durată, de continuitate.

Ţesutul social instituţional contează evident pentru starea de mulţumire-nemulţumire a populaţiei nu numai prin aspectele sale de natură normativă ci şi prin calitatea liderilor de instituţii, a formatorilor (oficiali) de opinie în mod special.

Capitalul uman intervine în determinarea satisfacţiei de durată mai mult prin componenta sa valorică decât prin cea informaţional-educaţională. In modelele analitice puternic specificate (precum cel din Tabel 2-5), acolo unde sunt controlatele efectele posibile ale unui număr mare de factori, nivelul de educaţie şcolară apare ca predictor nesemnificativ pentru satisfacţia a de durată. In schimb, contează orientarea spre muncă, modul de raportare la puterea politică actuală. Persoanele care consideră că principala cale de ieşire din criză este munca şi au încredere în puterea politică existentă în momentul sondajului tind să aibă niveluri ridicate ale satisfacţiei durabile.

Este evident că satisfacţia globală de durată este nu numai o simplă agregare de satisfacţii specifice. Chiar dacă se controlează rolul acestora, variabilele obiective care captează rolul capitalului material, al capitalului social , al orientărilor valorice şi al condiţiilor local-regionale de dezvoltare rămân predictori semnificativi ai stărilor de mulţumire-nemulţumire.

La rândul lor, variabilele de satisfacţie specifică – faţă de comunitate, venituri, stare de sănătate, locuri de muncă şi putere de cumpărare a banilor - continuă să acţioneze cu putere considerabilă asupra satisfacţie globale chiar dacă sunt incluse în analiză şi variabile obiective referitoare la capitalul material, social şi uman. Rezultă, deci, că în răspunsurile oamenilor la întrebări referitoare la satisfacţie sau insatisfacţie în raport cu trecutul , prezentul sau viitorul, este înglobată o mare cantitate de informaţie. Este o informaţie subtil agregată prin mecanisme psihologice complicate. Semne ale acestei complexităţi sunt oferite şi prin analizele anterioare care se focalizează asupra predictorilor semnificativi pentru intensitatea socială a fenomenului.

Tabel 2-5. Predictori ai satisfacţiei de durată

Categorii de predictori	Predictori	Variabila dependenta –Satisfacţia de durată, SDURATA la nivel			
		urban+rural		urban	rural
		model 1	model2		
VARIABILE COMPOZITE	Educatie	0	0	0	0
	Varsta	-	-	-	-

DE STATUS	Vârsta la pătrat	+	+	+	+
	A fost şef înainte de 1989 (1 da, 0 nu)	-	-	-	0
CAPITAL MATERIAL	Indice avere	+	+	+	+
	Venituri pe persoană	+	+	0	0
	Principala sursă de venituri este sectorul privat (1 da, 0 nu)	+	+	0	0
	Numar convenţional de animale în gospodărie	+	+	0	0
	Suprafaţă proprietate agricolă	+	+	0	0
CAPITAL SOCIAL	Capital relaţional	+	+	+	0
	Încredere în manageri,intelectuali, jurnalişti	+	+	+	+
	Încredere în guvern	+	+	0	+
ORIENTARI VALORICE	Valorizare a muncii	+	+	0	0
	Orientare politică de dreapta (pro-Emil Constantinescu)	+	+	+	+
SATISFACTII SI INGRIJORARI SPECIFICE	Teama de şomaj (1 da, 0 nu)	*	-	-	0
	Teamă de inflaţie (1 da, 0 nu)	*	-	-	-
	Mulţumit de activitatea anticorupţie a guvernului	*	+	+	0
	Satisfăcut de propria sănătate	*	+	+	+
	Satisfacţie comunitară	*	+	+	+
	Satisfacţie faţă de veniturile băneşti	*	+	+	+
DEZVOLTARE REGIONAL-COMUNITARA	Indice dezvoltare judeţ	0	0	0	+
	Calitatea vieţii comunitare	0	0	0	0
	Localizare la drum european (1 da, 0 nu)	+	+	+	0
	Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	-	-	*	*
	R^2	0.22	0,35	0,34	0,36

Sursa de date BOP-FSD,1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă sensul relaţiei dintre variabila dependentă de pe coloană şi predictorul de pe linie, rezultal din aplicarea unui model de regresie bazat pe metoda celor mai mici pătrate. Cu +/- sunt notate relaţiile statistic semnificative pentru p=0.05 de sens pozitiv sau negativ. Cu 0 sunt marcate relaţiile statistic nesemnificative în modelul corespunzător de regresie . Valorile coeficienţilor beta sunt prezentate în tabelul din anexa R4.

Prin * sunt marcate variabilele neincluse în analiză pentru modelul de referinţă. Exemplu de mod de citire: condiţiile de viaţă trecute, actuale şi viitoare tind să fi percepute cu atât mai proaste cu cât persoana este mai în vârstă, indiferent de mediul rezidenţial.

Captivi în spaţiul de status

Vârsta este de departe cel mai important predictor al satisfacţiei de durată. Vârstnicii sunt mai nemulţumiţi decât tinerii cu viaţa pe care o duc (Tabel R4). De ce? Pentru că au mai puţine resurse materiale şi sociale, pentru că sunt mai săraci sub aspectul bunurilor, veniturilor şi relaţiilor utile de care dispun şi pentru că starea lor de sănătate este în declin condiţionat biologic. Există, însă şi un circuit pozitiv de influenţă de la vârsta la satisfacţie prin intermediul aşteptarilor. Nivelul de aşteptare pe care vârstnicii îl au de la viaţă tinde să fie mai redus decât în cazul tinerilor. Or, tendenţial , nivelurilor reduse de aşteptare le corespund valori ridicate de satisfacţie. Revelator este cazul satisfacţiei comunitare, una dintre puţinele forme particulare de satisfacţie care se leagă pozitiv cu vârsta[10].

Satisfacţia de durată şi, în genere, fenomenele de definire a situaţiei par să fie "închise " în spaţiul de status ca nucleu al spaţiului social. Spaţiul de status este cvadridimensional, fiind structurat în funcţie de caracteristici individuale, familiale, comunitare şi regionale. La nivel individual, vârsta şi educaţia sunt cele mai importante caracteristici de status. In plan familial contează mai ales averea sau starea materială şi capitalul de relaţii. Sub aspectul caracteristicilor comunitare importă , în primul rând, tipul rural sau urban şi, în al doilea rând, nivelul de dezvoltare a localităţii[11]. In fine, componenta regională este dată de nivelul de dezvoltare a regiunii.

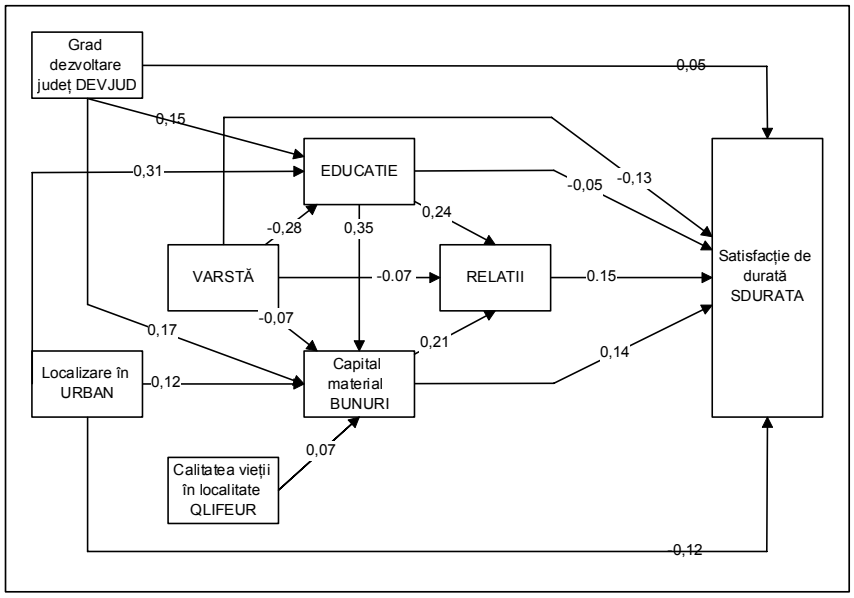

Figura 2-5. Satisfacţia de durată în contextul cauzal al spaţiului de status

Mode path cu variabile manifeste. Configuraţia modelului nu diferă semnificativ de cea a datelor: p=0.31 pentru χ^2=6,07 şi 5 grade de libertate.Pe arcele de graf sunt notaţi coeficienţi path semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0.05.Sursa de date: BOP-FSD, 1998.

Satisfacţia de durată este "închisă" în spaţiul de status în sensul unei puternice dependenţe de aproape toate componentele sale (Figura 2-5). Relaţiile se stabilesc pe componenta resurse şi pe componenta nivel de aşteptări. Resursele materiale sporite de la nivel familial, comunitar şi regional favorizează o percepţie pozitivă a calităţii vieţii.

Relaţiile empirice dintre variabilele de status regional, comunitar şi individual-familial şi cele asociate cu definirea situaţiei (Figura 2-6) se ordonează conform unu model de sfere ierarhice . Fiecare dintre sfere reprezintă sisteme de organizare a capitalurilor materiale, umane, sociale si simbolice[12] cu componente instituţionalizate şi neinstituţionlizate. Sfera de maximă generalitate este cea societală, naţională şi globală. Acesteia i se subordonează, prin includere succesivă, sferele regionale, comunitare şi individual-familiale (Figura 2-6).

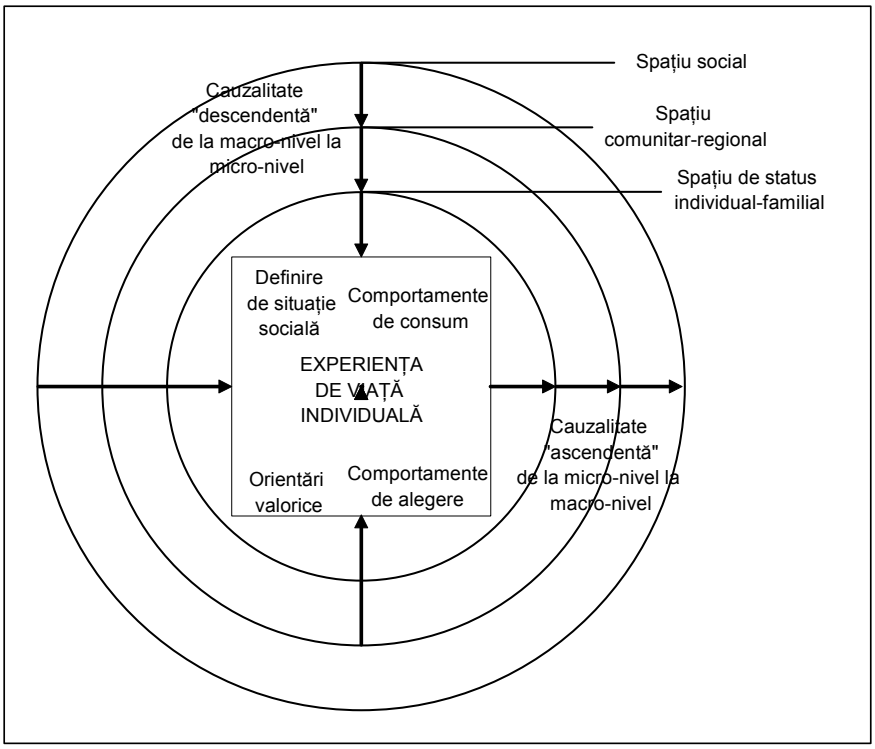

Figura 2-6.Modelul teoretic al sferelor spațiului social

Trăirea în spațiul social poate fi ordonată în multiple moduri. Tipul de date cu care lucrez obligă la o conceptualizare a acestor trăiri în categoriile de definire de situație, orientări valorice, comportamente de alegere şi comportamente de consum. Pentru fiecare dintre aceste componente ale experienței de viață pot fi identificate constrângeri şi oportunități de status. Cu ajutorul lor poate fi înțeleasă "lumea vieții" (Schutz, 1970), ca flux de experiențe personale în universul dat de spațiul de status.

Viața oamenilor se desfăşoară în esență între limitele date de capitalul individual-familial şi cel comunitar-regional. Spațiile sociale date de intersectarea caracteristicilor regional-comunitare cu cele care definesc capitalurile uman, material şi social sunt relativ stabile în timp. O comparație între situațiile din 1998 şi 1999 sugerează ipoteza unei mobilități a capitalului material - familial în sensul unei mai mari asocieri cu variabile comunitar-regionale. De unde o astfel de ipoteză? Ea este sugerată de setul de analize factoriale din tabelele anexei 4. In 1998 capitalul material al gospodăriei apare in acelaşi factor sau grupare de variabile cu educația, capitalul relațional şi vârsta. la nivelul situație din 1998 relații şi educația defineau stocul de capitaluri individual-familiale. In mi 1999 configurația este diferită. capitalul material se leagă mai mult de capitalul comunitar-regional. Sunt mai bogați oamenii care trăiesc în comunități şi regiuni mai bogate. Vârsta se impune în definirea

capitalului individual-familial: tinerii dispun de mai multă educație şi de mai extinse rețele de relații utile. Este încă prematur să fie trasă o concluzie asupra modului în care se modifică relațiile dintre capitalul familial şi cel comunitar. Se poate pune întrebarea dacă nu este cumva vorba de o consecință a procesului de sărăcire generală. În astfel de condiții este posibil să se producă o mai mare "legare" a capitalurilor de status cu mediul comunitar-regional şi cu caracteristicile biologice. Sărăcia îl face pe om mai dependent de mediul în care trăieşte şi de condiția sa biologică. Ar putea fi vorba şi de o creştere a importanței capitalului uman, de o autonomizare a sa în raport cu cel material? Posibil să acționeze şi un astfel de proces.

O rafinare a tipului de analiză (vezi modelele de regresie din tabelele R11 şi R12) indică faptulă "rădăcinile " capitalului material rămân relativ stabile. Persoanele cu nivel de educație ridicat din mediul urban , din județele dezvoltate tind să aibă niveluri mai ridicate de capital material şi de venituri. Impactul relativ al dezvoltării regionale asupra veniturilor băneşti pare să fie în creştere (tabel R12). Constatarea susține ipoteza anterioară a unei dependențe ascendente a capitalului material de regiunea de rezidență. Educația se menține drept cel mai important predictor al nivelului veniturilor. Cel de-al doilea factor ca importanță este fluctuant. În iunie 1998 acesta era locuirea în urban sau rural. Ulterior, rangul doi ca importanță în influențarea nivelului veniturilor este preluat de nivelul dezvoltării regionale. Ipoteza unei progresii în regionalizarea veniturilor pe măsura accentuării sărăciei pare să fie de luat în considerație.

Din intersecția variabilei compozite a stocurilor de capital (CAPITAL) şi dezvoltare comunitar-regională (COMREG) rezultă principalele configurații cauzale care generează clase de comportamente specifice, tipuri sociale sau culturale .Orientarea pro-activă a populației se reduce aproape liniar prin deplasare de la tipurile "bogat în zonă bogată", "bogat în zonă săracă"[13] spre "sărac în zonă bogată" şi "sărac în zonă săracă" (Tabel 2-6). Orientarea antreprenorială, spre exemplu, este departe de a fi aleatoriu distribuită pe spații sociale. Işi asumă riscul de deschidere a unor afaceri în special persoanele cu maxim capital atât la nivel individual-familial cât şi cu acces maxim la resurse comunitar-regionale, altfel spus bogații din zonele bogate. Imediat sub ei , ca propensiune antreprenorială, sunt bogații din zonele sărace. Decalajul cel mai mare apare la mijlocul scalei între cei care au resurse medii de status dar trăiesc în zone bogate sau sărace. Influența tipului de zonă este considerabilă. Pentru un nivel similar de resurse de status, situat la medie pe scala de referință, probabilitatea de adoptare a unor comportamente antreprenoriale este mult mai mare în zonele sărace decât în cele bogate. In acelaşi punct, prin compararea acelorași tipuri de spatii sociale se înregistrează cele mai mari decalaje şi în privința modernității individuale măsurată în acest caz prin aversiunea față de risc. Persoanele cu resurse de status de nivel mediu locuind în zone bogate sunt mult mai deschise la nou, au o mai mare disponibilitate de acceptare a riscului decat cele care , cu resurse similare, locuiesc în zone sărace (Tabel 2-6).

Tabel 2-6. Orientări pro-active pe tipuri de spaţiu social

	Spatiul de status						
Capital indvidual-familial →	redus		mediu		de nivel ridicat		Total
Resurse comunitar-regionale →	reduse	de nivel ridicat	reduse	de nivel ridicat	reduse	de nivel ridicat	
	săraci în zone sărace	săraci în zone bogate			bogaţi în zone sărace	bogaţi în zone bogate	
Indicatori ai orientării pro-active							
Aversiune faţă de risc RISCAVER98	40,00	17,72	30,11	-10,86	-20,25	-54,82	-0,02
Orientare favorabilă statului maximal MAXIMAL98	29,66	22,54	26,49	12,31	13,22	-0,50	17,13
Potenţial de implicare publică INFLUENT98	0,24	0,26	0,31	0,32	0,44	0,41	0,33
Orientare antreprenorială ORANT98	0,15	0,33	0,48	0,83	1,01	1,15	0,66
Folosirea "cadourilor" ca mod de rezolvare a problemelor personale în spaţiul public CADOURI98	26,06	33,33	30,15	38,08	30,65	42,56	33,55

Sursa: BOP-FSD, 1998Cele două dimensiuni utilizate pentru definirea spaţiului social (capital individual-familial şi resurse comunitar-regionale) au fost generate ca scoruri printr-o analiză factorială prezentată în anexă, tabel F1.

Folosirea "cadourilor" pentru rezolvarea unor probleme personale în relaţiile cu instituţiile publice este tot o probă de activism social în condiţii de proastă funcţionare a respectivelor instituţii. Acest activism deviant este şi el, ca si orientările de modernitate individuală sau de tip antreprenorial, puternic dependent de spaţiul de status. Ceea ce contează mai mult în acest caz sunt resursele de tip comunitar-regional. In zonele relativ bogate, indiferent de resursele de status, comportamentul de a da mită este mai frecvent decât în cele sărace (vezi tabelul R7 din anexa 2).Populaţia din regiunile intracarpatice – Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş –este mult mai refractară la a da mită decât populaţia din zonele extracarpatice (Moldova, Muntenia, Dobrogea, Oltenia şi Bucureşti). Orăşenii care dau mită sunt, de obicei, din localităţi sărace ale unor judeţe bogate din Vechiul Regat. In schimb, pentru săteni, combinaţia favorabilă mitei este cea de

localitate bogata din județe bogate localizate în arcul extracarpatic. La oraş a da mită este comportament de om cu resurse materiale iar la sat pare să fie mai mult comportament de tip "modern", pentru persoanele care accepta riscul în mai mare măsură.

Prezența spațiului de status în calitate de configurație cauzală pentru "lumea vieții" este evidentă nu numai prin raportare la fenomenele de satisfacție-insatisfacție sau de alegere comportamentală. Consumul individual familial este de asemenea, pe deplin sub influența diferitelor forme de capital şi a resurselor comunitar -regionale. Voi considera, pentru exemplificare, cazul consumului la nivel de gospodărie în mediul rural . Gospodăria rurală rămâne o unitate de analiză de maximă relevanță. Aşa cum există un comportament de consum al individului există şi unul al gospodăriei, intre cele două tipuri de unități existând o permanentă interacțiune.

Consumul alimentar şi nealimentar al gospodăriei rurale este covârşitor determinat de stocurile de capital de care aceasta dispune. Capitalul material şi cel uman disponibil dictează în bună măsură nivelul cheltuielilor de consum, monetare şi nemonetare (tabel anexă numărul R4). In gospodăriile cu stoc educațional ridicat şi cu resurse importante de producție agricolă nivelul cheltuielilor de consum este ridicat. In aceeaşi serie a resurselor uman, un rol semnificativ revine şi structurii de ocupare a membrilor gospodăriei. Prezența a cel puțin un salariat şi, în mai mică măsură a cel puțin un pensionar, contribuie nemijlocit la creşterea potențialului de consum. In schimb, perezența agricultorilor şi , implicit a agriculturii ca sursă de venit, în condițiile ținerii sub control a celorlalți factori, contribuie la reducerea consumului. Ocuparea în agricultură continuă să fie însoțită de sărăcie. Configurația optimă a gospodăriei rurale pentru bunăstare este cea în care nu există agricultori ci cel puțin un salariat şi un pensionar[14].

Sărăcia rurală, măsurată prin nivelul consumului, este maximă în gospodăriile formate numai din agricultori, cu nivel redus de educație, conduse de femei văduve sau divorțate, orientate în special spre cultura cerealelor şi având în proprietate suprafețe reduse de pământ.

Consumul rural este puternic dependent de oraş, de localizarea satului în raport cu oraşul. Situația consumului este mai bună în comunele apropiate de oraşe mari.

Consumul la nivel de gospodărie are o semnificativă variație funcție de dezvoltarea comunei şi a județului de rezidență. O gospodărie localizată într-o comună cu bună infrastructură socială , aflată într-un județ dezvoltat are clar o mai mare probabilitate de bunăstare decât o gospodărie din comune sărace, din județe sărace. Infrastructura socială comunitară nu este factor de influență directă a consumului familial. dar un număr redus de medici şi de cadre didactice într-o localitate rurală, împreună cu un nivel ridicat al mortalității infantile la nivelul acesteia, indică o situație de sărăcie comunitară, o probabilitate sporită ca intreg sistemul de servicii comunitare sa funcționeze prost.

Ideologii liberaliste şi comunitare

În spațiul de status rezultat din intersectarea capitalurilor individuale şi a celor comunitar-regionale îşi află locul nu numai definiri de situație şi comportamente ci şi valori şi ideologii. Care sunt principalele ideologii ale tranziției trăite? Care este dependența lor de spațiul de status?

În genere, ideologiile sunt sisteme de credințe sau de substitute ale unor credințe (prejudecăți, idei preconcepute etc.) folosite explicit pentru orientarea acțiunii umane la nivel individual sau social[15]. La nivel societal , principalele ideologii care se confruntă pe termen lung, începând din secolul al XVIII-lea, sunt liberalismul, conservatorismul şi socialismul (Wallerstein, 1995). Există însă şi ideologii care fundamentează strategii de viață ale indivizilor, modul de raportare la familie, comunitate, stat etc. Credințele pe care oamenii le au despre migrație, spre exemplu – este bună sau rea, trebuie să fie adoptată numai de tineri, este o strategie de viață indicată etc. – constituie un exemplu de ideologie cu impact direct asupra modului de luare a deciziilor, independent de resursele sau informațiile de care aceştia dispun (Sandu, De Jong, 1998).

Ideologiile perioadei de tranziție post-comunistă sunt de extrem de mare diversitate. Ca în toate perioadele de schimbări istorice rapide, ele dispun de un teren deosebit de fertil. O posibilă modalitate de grupare lor ar fi cea care distinge între ideologii ale schimbării şi ideologii de tip comunitar. In seria ideologiilor schimbării includ liberalismul, viziunile de tip nostalgic-comunist, social-democrația, creştin-democrația, modernitatea. Fiecare dintre acestea oferă răspunsuri mai mult sau mai puțin diferite în legătură cu rolul statului în viața socială, valorizarea proprietății, deschidere la nou , acceptarea riscului etc. Ideologiile comunitare oferă modele de raportare la familie, comunitate locală, regiune, națiune, grupuri etnice, grupuri religioase, biserică etc.

Datele disponibile susțin validitatea unei astfel de ipoteze de grupare a ideologiilor tranziției (vezi Tabel F4 în anexă). Definitorie pentru ideologiile schimbării intrate în controversa socială este doctrina liberală. Susținătorii acestei doctrine sunt identificați în plan empiric, cu ajutorul datelor de sondaj, prin faptul că au opinii pozitive despre restituirea proprietăților, despre statul minimal în câmp politic şi despre integrarea țării în structurile euro-atlantice (UE şi NATO). Acest gen de liberalism centrat pe proprietatea privată şi pe adoptarea unui model de dezvoltare consonant cu cel occidental, este, în acelaşi timp, consonant cu susținerea Convenției Democrate. In plus, faptul de a fi liberal şi partizan al CDR se asociază puternic cu un anume gen de modernitate individuală, cu tendința de acceptare a ideologiei riscului ca strategie de viață. la polul opus se află persoanele care resping ideologia liberală, riscul şi CDR.

Cel de-a doua dimensiune de structurare a ideologiilor tranziției este cea comunitară. datele de sondaj analizate indică faptul că persoanele care manifestă un grad ridicat de religiozitate sunt în acelaşi timp orientate spre a acorda în mai mare măsură încredere altor persoane, diferitelor grupuri etnice şi instituțiilor de ordine ale statului de tipul poliției şi al justiției. Tot lor le este specific şi un

grad ridicat de identificare cu naţiunea sau societatea căreia îi aparţin (sunt foarte "mândrii de calitatea de cetăţean al României").

Modul de grupare a variabilelor ideologice menţionate sugerează faptul că în societate românească actuală principalele teme de controversă socială sunt asociate cu schimbarea şi comunitatea. Atitudinile şi ideologiile susţinute în cele două domenii sunt relativ independente. Prin dihotomizarea şi intersectarea celor două dimensiuni ideologice se obţine o tipologie relevantă a orientărilor ideologice actuale din societatea românească la nivel de mentalitate difuză, socială (Tabel 2-7).

Tabel 2-7. Tipuri ideale de orientări ideologice în perioada de tranziţie post-comunistă

Ideologii ale schimbării	Ideologii comunitare	
	Individualism-secular	Orientare comunitar-religioasă
Liberalism	LIBERAL - INDIVIDUALIST	LIBERAL-COMUNITAR
Pragmatism (adoptare a ideologiilor în funcţie de context, sau slabă structurare ideologică)	PRAGMATIC-INDIVIDUALIST	PRAGMATIC-COMUNITAR
Conservatorism (respingere a modelelor liberale)	CONSERVATOR-INDIVIDUALIST	CONSERVATOR-COMUNITAR

Tipurile Extreme de maximă consistenţă sunt liberalul-indivdualist şi conservatorul orientat comunitar. Liberalul individualist valorizează în grad înalt proprietatea privată şi consideră că statul nu trebuie să intervină în activitatea partidelor politice şi în controlarea mas-media. Modelul occidental de dezvoltare este cel care le pare a fi potrivit pentru România sau, oricum, consideră la modul foarte pozitiv integrarea în structurile euro-atlantice. Sunt persoane cu grad ridicat de modernitate dar cu slabă orientare comunitară. Pentru ele biserica, naţiunea şi comunitatea sunt mai puţin importante. Individualismul pare să fie orientarea lor de bază în domeniul interacţiunii sociale: nu cred în Dumnezeu, nu au încredere în ceilalţi ca persoane sau ca grupuri şi nu sunt mândrii de calitatea lor de cetăţeni români. Conservatorul comunitar are toate caracteristicile opuse liberalului individualist: este în favoarea statului maximal, manifestă neîncredere în raport cu statele occidentale şi apreciază că restituirea proprietăţii private trebuie să fie făcută la modul foarte condiţionat, eventual minimal. În schimb, opţiunile de credinţă sunt foarte puternice: se manifestă ca persoană religioasă, cu nivel ridicat de încredere în celălalt şi în instituţii. Liberalul individualist este omul în favoarea statului minimal şi a individului. Conservatorul comunitar este omul statului şi al comunităţii. Strategia sa de viaţă este bazată pe forţe care se află în afară – divinitatea , statul şi comunitatea. Liberalul individualist îşi construieşte strategia de viaţă prin sine însuşi, relativ independent , bazat pe valori laice şi anti-comunitar.

Există însă şi tipuri intermediare. Liberalul comunitar este o combinaţie sui-generis de modernitate şi tradiţionalism. raportarea sa la stat şi proprietate este la modul liberal dar ideologia interacţiunii umane este de tip comunitar. In acelaşi registru al tipurilor intermediare este de

menționat şi conservatorul individualist. pentru acesta din urmă lumea este dominată de proprietate privată, stat minimal şi comunitate. In ideea de comunitate este inclusă atât lumea umană cât şi cea divină.

Tipul pragmatic este cel al "omului mediu", cu atitudine liberalistă de profil mediu. Nu este nici conservator nici liberal. Fie le îmbină fie le ignoră pe amândouă. Unii dintre "pragmatici" sunt individualişti, alții comunitari.

Înainte de a vedea cum lucrează această tipologie pe datele disponibile ar mai fi de menționat faptul că noțiunile de liberal şi conservator, cu referire la sistemele de credințe de masă, au sensuri diferite funcție de context. Implicit, raportarea se face la tipul de situație în societatea de referință.In contextul anilor 1990, fostele țări comuniste, liberalismul tinde să fie perceput în primul rând ca negare a comunismului şi, în mod particular ca negare a intervenționismului statal maximal în viața socială. In contextul unei societăți cu lunga tradiție capitalistă de democrație şi economie de piață,, liberalul este perceput ca persoană cu sistem de credințe care "susține intervenția economică a guvernului şi expansiune libertăților individuale; orientarea de tip libertarist (libertarian) susține extinderea libertăților individuale dar se opune intervenției economice; populistul este de acord cu intervenția economică dar se opune lărgirii drepturilor individuale." (Lilie, Maddox, 1981) .Tipologia de credințe de masă pe care o propun pentru înțelegerea ideologiilor tranziției poate fi uşor localizată în raport cu cea propusă de Lilie şi Maddox şi cu cea clasică de la început de secol XIX:

Tipologia bazată pe ideologia liberalistă a începutului de secol XIX		Tipologie a sistemelor de credințe de masă în societatea americană actuală (Lilie&Maddox, 1982)		Tipologie a ideologiilor în perioada de tranziție
		liberal (pentru intervenționism guvernamental în sfera economică şi sporirea libertăților individule)	-	conservator-individualist
liberal (stat minimal, libertăți individuale sporite)	-	libertarian	-	liberal-individualist
		cu orientare de centru	-	pragmatic
		conservator (restricții asupra libertății individuale şi intervenție minimă a guvernului pe piață)	-	liberal-comunitar
conservator	-	populist (susține intervenția guvernului şi limitarea libertăților individuale)	-	conservator-comunitar

Cele şase tipuri ideale de liberali sau conservatori au o puternică identitate în spațiul social. Lor li se asociază valori şi forme specifice de capital de status şi de resurse comunitar-regionale. Tipurile sociale de conținut ideologic au o extrem de mare consistență socială. Este surprinzător cât de mare este gradul de structurare a profilului social pentru fiecare dintre cele şase tipuri ideologice (Tabel 2-8).

Cele şase tipuri social-ideologice au aproape o ordonare ierarhică din punct de vedere al capitalurilor disponibile şi resurselor comunitar-regionale pe care în principiu le pot accesa.

Liberalii individualişti sunt cei mai înstăriţi, cu cel mai mare capital relaţional şi uman. Lor le este specifică locuirea în oraşe dezvoltate din judeţe dezvoltate care în 1996 au fost covârşitor în favoare CDR şi a lui Emil Constantinescu. Acestea sunt oraşe în care mediul comunitar a fost şi este foarte favorabil schimbării Sub aspectul vârstei este cea mai tânără grupare.

Tabel 2-8.Profilul de status al tipurilor sociale în funcţie de ideologia asumată

Indicatori i profilului de status*	Conservator-comunitar	Conservator-individualist	Pragmatic-comunitar	Pragmatic-individualist	Liberal-comunitar	Liberal-individualist	Total
Vârstă	53,40	44,67	47,75	43,50	46,82	41,95	46,39
Număr mediu de ani de şcoală absolvită EDUCANI	8,21	8,86	9,16	10,37	11,08	11,29	9,84
BUNURI moderne în gospodărie	0,94	1,06	1,26	1,36	1,59	1,60	1,30
Capital relaţional RELATII99	1,13	1,11	1,13	1,53	1,50	1,86	1,38
Nivelul mediu al veniturilor pe persoană în ultima lună (mii lei) VENPERS	702,60	724,52	721,25	897,96	1143,34	1193,01	897,66
Pondere persoane din grupă care au fost şefi înainte de 1989	31	30	37	44	44	53	40
Pondere persoane care sunt şefi în prezent %	19	19	23	32	31	37	27
Pondere persoane în urban %	42	54	46	60	58	66	55
Pondere bărbaţi %	45	44	46	49	50	58	49
Consum mas-media MEDIA	-35,93	-32,65	-7,96	19,21	28,14	27,35	0,00
Nivel mediu de dezvoltare a localităţii de reşedinţă QLIFE/UR	46,47	61,32	52,90	72,37	62,52	84,91	63,44
Nivelul de dezvoltare a judeţului de reşedinţă DEVJUD95	0,26	2,71	3,00	3,90	6,02	6,07	3,65
Pondere persoane din localităţi apropiate de drumuri europene EURO	30	44	39	57	56	61	48
Pondere voturi pentru Emil Constantinescu în localitate în 1996 EMIL96	47,78	51,85	50,35	54,36	55,68	60,76	53,44

Toate valorile din tabel pentru care nu se specifică tipul de statistică folosit reprezintă medii . Analiza este relevantă numai pentru profilul social al tipurilor ideologice. Ponderea acestor tipuri în populaţia adultă a ţării nu poate fi identificată prin metodologia care stă la baza tabelului: gradul de orientare liberală sau comunitară este dat de poziţia individului pe o scală de tip scor factorial la nivelul căreia există numai valori standardizate (serie cu media 0 şi abaterea standard 1).

Conservatorul comunitar este opus liberalului individualist nu numai valoric, atitudinal ci şi sub aspectul resurselor, al capitalurilor pe care le controlează. Marca sa este sărăcia de capitaluri: nivel redus de educaţie, capital relaţional şi capital material. Localităţile şi judeţele în care locuieşte acest gen de conservator sunt printre cele mai sărace. Dacă liberalul individualist este format preponderent din bărbaţi care locuiesc la oraş, conservatorul comunitar este de regăsit în special printre femeile din rural. Se identifică astfel , cu această analiză ,dimensiunea culturală a opoziţie dintre tipurile sociale polare de “bogat în zonă bogată” versus “sărac în zonă săracă”. Aşa cum era

de aşteptat se identifică uşor o cultură conservator- comunitară pentru săraci şi una liberal-individualistă pentru bogaţi. Evident, este vorba de "săraci" şi "bogaţi" la modul relativ, în contextul dat al României anilor 1990.

De ce unii liberali sunt de orientare individualistă iar alţii de orientare comunitară? Odată formulată această interogaţie datelor de sondaj, prin aplicare unui algoritm corespunzător de prelucrare se poate obţine un răspuns : liberalilor individualişti faţă de cei comunitari le este specific faptul de a fi bărbaţi mai tineri din localităţi unde există o puternică valorizare a modernităţii, a liberalismului. Surprinzător, ponderea cea mai mare de foşti lideri în perioada comunistă se află în categoria liberalilor individualişti (Tabel 2-8)[16]. Constatarea trimite spre ipoteza considerării experienţei manageriale în timpul comunismului ca factor de orientare liberală. Este subliniat faptul că experienţa de conducere din perioada comunistă se referă în principal la aspectele profesionale ("aţi avut cel puţin trei subordonaţi") şi nu la cele politice. Profilul mental al liderilor profesionali faţă de cei politici pare să fi fost considerabil diferit în perioada comunistă. Desigur, optim ar fi fost să existe informaţie culeasă prin chestionar şi în legătură cu funcţiile politice ale persoanei intervievate. Chiar în absenţa acestui tip de date, rămâne semnificativă constatarea că liderii profesionali ai comunismului sunt în prezent în proporţie covârşitoare în categoria liberalilor individualişti. Faptul de a fi fost lider în perioada respectivă a contribuit semnificativ la stilul de liberalism pe care l-au adoptat – individualist şi nu comunitar.

În privinţa stilurilor de conservatorism, individualist sau comunitar, determinarea este mult mai simplă. În acest caz ceea ce contează este numai vârsta: a fi mai tânăr conduce spre individualism iar vârsta ridicată favorizează orientarea comunitară.

Spre centrul scalei ideologice , în zona pragmaticilor care nu sunt nici liberali nici conservatori, diferenţierea între individualişti şi comunitari se face în special în legătură cu nivelul bunăstării materiale. Persoanele mai înstărite au tendinţa de a adopta în mai mare măsură stilul individualist de pragmatism decât pe cel comunitar.

În genere, ideologiile liberal-moderniste sunt alimentate de un nivel ridicat de educaţie sau, şi mai general, de stocuri consistente de capital uman (Tabel 2-9). Constatarea este consistentă cu rezultate obţinute în sondaje efectuate în diferite ţări. Ideologiile modern-liberale sunt favorizate nu numai de caracteristici individuale - niveluri ridicate de educaţie, venituri şi informare mediatică – ci şi de mediul comunitar de viaţă. În localităţile în care , la nivelul anului 1996 s-au înregistrat mai multe voturi pentru candidatul formaţiunii politice de centru-dreapta, CDR, respectiv pentru Emil Constantinescu, se constată o mai mare propensiune a indivizilor pentru ideologiile modernităţii şi liberalismului. Pattern-ul de vot la nivel local pare să fie un bun indicator al orientării liberal-conservatoare a populaţiei.

Tabel 2-9. Predictori ai principalelor tipuri de orientări ideologice

	Variabile dependente	
Predictori	Ideologie favorabilă schimbării SCHIMBARE	Ideologie favorabilă comunităţii COMUNITATE
Vârstă	(-0,01)	0,24
Munăr mediu de ani de şcoală absolvită EDUCANI	0,17	(0,04)
BUNURI moderne în gospodărie	(0,04)	(0,04)
Capital relaţional RELATII99	(0,01)	(0,00)
Nivelul mediu al veniturilor pe persoană în ultima lună (mii mei) VENPERS	0,09	(0,02)
Pondere persoane din grupă care au fost şefi înainte de 1989	(0,04)	-0,07
Pondere persoane care sunt şefi în prezent %	(-0,01)	(-0,02)
Pondere persoane în urban %	(-0,02)	(-0,06)
Pondere bărbaţi %	0,04	-0,05
Consum mas-media MEDIA	0,14	0,07
Nivel mediu de dezvoltare a localităţii de reşedinţă QLIFE/UR	-0,09	(-0,02)
Nivelul de dezvoltare a judeţului de reşedinţă DEVJUD95	(0,001)	(0,03)
Pondere persoane din localităţi apropiate de drumuri europene EURO	(0,05)	-0,07
Pondere voturi pentru Emil Constantinescu în localitate în 1996 EMIL96	0.14	-0,11
R^2	0,16	0,09

Sursa de date BOP-FSD,1999. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p=0.05. Pentru definirea variabilelor vezi tabelele A1 şi A3.

Datele din World Value Survey indică faptul că tendinţa majoritară la nivelul a 41 de societăţi este ca atitudinea de tip conservator ("societatea noastră trebuie să fie hotărât apărată de toate forţele subversive") să fie adoptată cu atât mai intens cu cât nivelul de educaţie este mai redus. astfel, pe eşantionul cumulat pentru 41 de ţări se înregistrează un procent de 12% din totalul celor cu studii superioare care susţin opinia respectivă. Procentele corespunzătoare pentru cei cu educaţie medie şi redusă sunt de 17% şi 23% (Inglehart, Basanez and Moreno, 1998,V249). Tabelele de contingenţă raportate pentru aceeaşi variabilă dependentă a conservatorismului indică accentuarea fenomenului odată cu creşterea gradului de sărăcie(respectiv reducerea veniturilor), In fine, conservatorismul se reduce pentru persoanele şi societăţile în care valorile post-materialiste au o mai mare extensiune în comparaţie cu cele materialiste. Femeile sunt mai conservatoare decât bărbaţii. Deşi modul în care se măsoară conservatorismul/liberalismul în World Value Survey şi în prezenta lucrare este diferit, constatările sunt consistente: liberalismul tinde să fie mai puternic în cazul bărbaţilor educaţi şi cu nivel ridicat al veniturilor.

Corelaţia Bravais-Pearson între indicele de dezvoltare a localităţii şi orientarea favorabilă schimbării SCHIMBARE este de sens pozitiv (r=0.08, semnificativă pentru p<0.01). In momentul în care se controlează variabilele de status – educaţie, consum mediatic etc. – sensul relaţie dintre ideologia schimbării şi dezvoltarea localităţii se modifică – apare o modernitate mai ridicată pentru persoanele cu capital uman ridicat din localităţile relativ sărace.

In astfel de cazuri pare să fie vorba de un efect de răspuns la condiţiile de mediu advers, dat în special de persoanele cu nivel ridicat al stocului de capital .Deşi poate părea surprinzător, rezultatul acestei analize este susţinut şi de alte date. Inspectarea unor sondaje mai vechi , din 1991

şi 1993, a permis formularea ipotezei că modernitatea cea mai ridicată se înregistrează la persoane cu bogate resurse de capital localizate în zone sărace (Sandu, 1996a, 117).

In genere, în condiţiile României din anii 1990, ideologiile comunitare sunt susţinute în principal de izolare şi tradiţionalism.

Faptul devine mai evident dacă ne raportăm la nucleul ideologiilor comunitare, respectiv starea de religiozitate. Persoanele care cred cel mai mult în Dumnezeu sunt femeile în vârstă ,cu nivel redus de educaţie , cu experienţă de migraţie redusă, locuind în judeţe sărace. Este o stare de religiozitate care apare preponderent ca reflex al sărăciei regionale şi al nivelului redus de capital uman. Desigur, religiozitate nu se reduce la acest gen de condiţionare prin sărăcia de resurse. cesta este însă deocamdată tipul dominant în România.

De notat, de asemenea, că experienţa de conducere în perioada comunistă apare ca factor favorizant al orientărilor de tip laic. Persoanele care au avut rosturi de conducere profesională în anii comunismului sunt mai puţin religioase. Este, foarte probabil, vorba de un efect el expunerii mai intense la efectele propagandei comuniste.

Concluzii

Materia primară din care se împleteşte experienţa de viaţă a oamenilor , "lumea vieţii",este dată de evaluări, credinţe, consum şi alegeri. Sau, în termeni mai precişi, este vorba de definiri de situaţii, orientări valorice, comportamente de consum şi comportamente de alegere. Combinaţiile diverse care dau conţinutul experienţei de viaţă la nivel individual sau familial sunt funcţie de istoria personală şi de jocul constrângeri-oportunităţi de la nivelul sferelor superioare de tip comunitar-regional sau societal. Atât ceea ce simt oamenii – mulţumire, nemulţumire, optimism, pesimism etc – cât şi ceea ce ei consideră dezirabil sau reprobabil, valorile care le structurează viaţa, sunt în bună măsură "închise în spaţiul de status". Prin formula captivităţii sau închiderii trăirilor umane în perimetrul descris de caracteristici obiective semnalăm o situaţie de puternică dependenţă a ceea ce oamenii simt , cred şi ştiu, în funcţie de capitalul de care dispun şi de resursele mediului în care locuiesc. "Lumea vieţii" în perioadele de tranziţie , în special pentru societăţile sărace, tinde să fie una de constrângeri . Constrângerilor politice din perioada comunistă le iau locul tot mai mult cele de status. Capitalurile pe care oamenii le deţin şi resursele comunitar-regionale la care au acces sunt fundamentale pentru modul în care îşi trăiesc şi organizează viaţa.

"Lumea vieţii" din perioada de tranziţie post-comunistă din România anilor 1990 poate fi citită cu relativă uşurinţă pe trei axe sau cu ajutorul a trei perspective – cea a spaţiilor sociale, cea a definirilor de situaţii şi cea a ideologiilor asumate. Aproape nimic din ceea ce se întâmplă în sfera trăirilor individual-familie nu poate scăpa reducţionismului la aceste planuri.

Din perspectiva spațiilor sociale contează opoziția dintre bogați în zone bogate şi săraci în zone sărace. Propensiunea spre activism social, spre manifestare dinamică, se reduce prin deplasarea de la cei care au stocuri consistente de capitaluri şi locuiesc în spații comunitar-regionale bogate, spre cei care sunt săraci în regiuni sărace. Primii acceptă riscurile mai uşor decât ultimii, au o orientare antreprenorială mai bine cristalizată, aşteaptă mai puțin de la stat şi mai mult de la ei înşişi.Spațiul social de status este puternic structurat în funcție de relația dintre stocurile de capital individual-familiale şi cele comunitare. Cele două tipuri de stocuri sunt semnificativ dependente: cu cât este mai bogată regiunea sau comunitatea de rezidență, cu atât este mai mare stocul de capital de status individual (tabel F3 în anexă).

Pentru perspectiva definirii de situații aspectul esențial este cel al satisfacție de durată, cea constituită ca efect de interacțiune între evaluarea prezentului, a prezentului în raport cu trecutul şi a viitorului. Într-un fel era de aşteptat ca satisfacția de durată, dată de modul de raportare la trecut, prezent şi viitor, să fie "captivă" în spațiul de status. Capitalul de relații şi bunurile materiale disponibile sau accesibile par să fie factorii cei mai importanți pentru nivelul satisfacției de durată. Cei care dispun de relații şi bunuri materiale sunt în mod durabil mulțumiți. In spatele lor atârnă însă foarte greu influența mediului comunitar-regional şi a complexului de variabile asociat cu vârsta şi educația.

Satisfacția de durată decurge nu numai din combinații de capitaluri şi resurse. Asupra acestui sentiment difuz se exercită şi influența semnificativă, independentă , a unor îngrijorări sau satisfacții specifice. Teama de inflație şi şomaj reduce considerabil nivelul general de satisfacție față de viață. Similar, nemulțumirea față de activitate guvernului, față de propria sănătate şi față de veniturile băneşti din gospodărie sunt factori specifici semnificativi. Toate aceste forme particulare de mulțumire-nemulțumire au o dinamică specifică, relativ independentă de cea a satisfacției generale şi a resurselor.

Dependența de cale la nivel grupal şi dependența de proiect, de aşteptările legate de evoluțiile viitoare ale mediului de viață acționează în sensul unei puternice diferențieri sociale. Ceea ce se impune observației în această perioadă în România este nu atât existența unor clase cât mai ales a unor grupări sociale al căror profil poate fi foarte bine "citit" prin tipuri sociale. Structura socială a țării poate fi descrisă ca interacțiune între grupările de status sau de capital , cele ideologice şi cele de definire a situației (). Altfel spus, interacțiune dintre a fi bogat/sărac , liberal/conservator şi mulțumit/nemulțumit este cea care dă conținutul structurii sociale a societății româneşti actuale. Toate aceste tipuri de grupuri elementare, constituite în funcție de un set redus de criterii se proiectează la nivelul grupurilor cumulative (Sorokin, 1998,27-30) de mare complexitate , identificate prin stiluri de viață. In seria acestora din urmă sunt de menționat grupările de elite antreprenoriale, politice, culturale, clasa de mijloc, grupurile marginale etc.

Este oportună includerea grupurilor de definire a situație şi a celor ideologice în tabloul general al structurii sociale? Tema poate fi dezbătută. Decizia de a le include într-un tablou fenomenologic al structurii sociale decurge din pregnanța cu care astfel de grupări s-au impus în analizele empirice exploratorii desfăşurate în cadrul capitolului. Ceea ce oamenii cred şi simt nu numai că este influențat de ceea ce ei dețin , de capitalul pe care îl au dar, în acelaşi timp, influențează diferitele forme de capital. Aceasta este, de fapt, premisa de bază a perspectivei fenomenologice asupra structurii sociale. Şi cum tranziție spre capitalism se face nu numai cu resurse dar şi cu definiții sociale şi credințe este important ca termenii esențiali ai procesului să fie prinşi în aceeaşi conceptualizare care în cazul de față este cea de "structură socială în perspectivă fenomenologică".

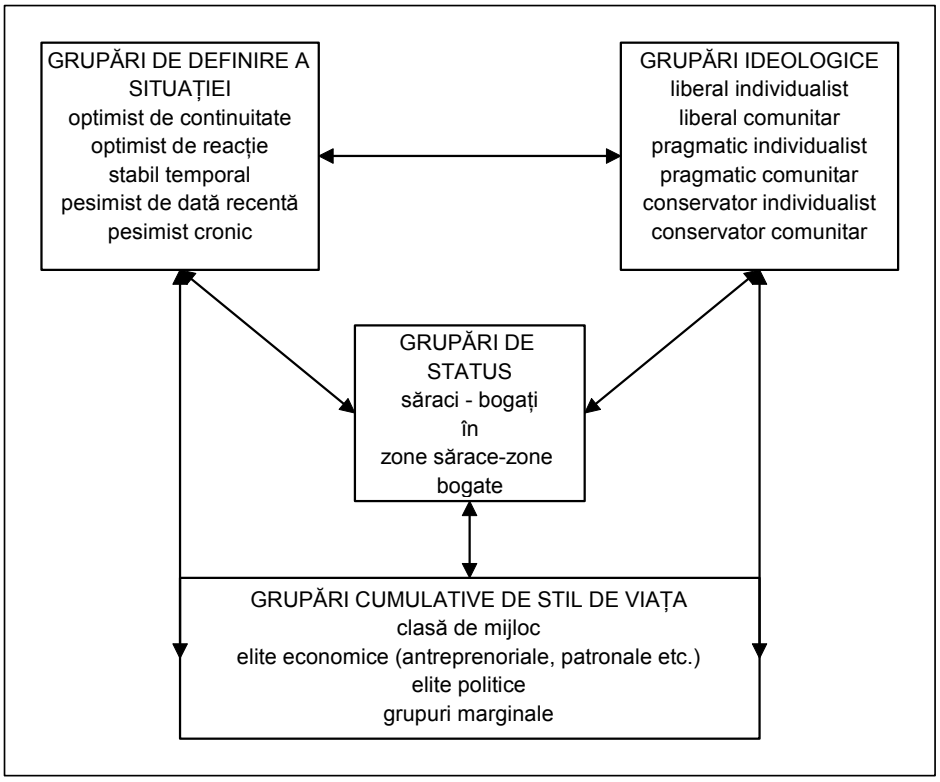

Figura 2-7. O perspectivă fenomenologică asupra structurii sociale

Nucleul de înțelegere a perspectivei fenomenologice asupra structurii sociale este ideea că valori, satisfacții şi comportamente se află în esență sub influența directă sau indirectă a raportului dintre capitalul de status şi capitalul comunitar, dintre ceea ce dețin oamenii ca bunuri, credințe , informații şi relații şi ceea ce ei pot avea în calitate de membrii ai unor comunități locale sau ai unor regiuni. Exemplul tipic pentru importanța raportului dintre capitalul personal şi cel comunitar-regional îl constituie modernitatea individuală. datele analizate argumentează ideea că ideologiile şi comportamentele de modernitate sunt mai frecvente pentru bogații din zonele sărace, pentru persoanele care dispun de capital individual-familial dar locuiesc în zone sărace. In absența unei abordări care să pună accentul pe raportul individ-comunitate, o astfel de regularitate nu ar putea fi evidențiată.

Ideologiile constituie ele însele factor de structurare socială. Includerea grupărilor ideologice în configurația de ansamblu a structurii sociale a societăților în tranziție, a celei din România anilor 1990 în mod special, este bazată pe premisa că, în ultimă instanță, diferitele ordonări sociale rezultă din credințe şi resurse. Ceea ce au şi ceea ce cred oamenii dictează în bună măsură strategiile lor de viață, implicarea civică, orientarea economică şi, în ultimă instanță, ordonarea lor pe grupuri sociale cumulative. Suprapunerea între grupările ideologice şi cele de capital este extrem de puternică. Trecerea de la liberalismul individualist prin seria liberalism comunitar, pragmatism individualist, pragmatism comunitar, conservatorism comunitar spre conservatorismul comunitar se face cu reducerea aproape liniară a capitalurilor de tip uman, material şi social. Similar, nivelul de dezvoltare regională este tot mai redus pe măsură ce se parcurge acelaşi sens de deplasare de la liberalismul individualist spre cel comunitar. Este surprinzător să vezi cât de mult depind oamenii în credințele lor, inclusiv cele religioase, de ceea ce stăpânesc şi de locul unde trăiesc. Religiozitatea, spre exemplu, este puternic dependentă de caracteristici de status care nu sunt rezultat al eforturilor proprii, nu sunt câştigate ci atribuite sau moştenite. Persoanele cu grad maxim de religiozitate sunt femeile vârstnice care trăiesc în sate din regiuni sărace, lipsite de experiență de migrație pe parcursul duratei vieții lor. Numai educația şcolară şi experiența de conducere în perioada comunistă, corelate negativ cu religiozitatea sunt caracteristici de status dobândite prin efort propriu. Această dependență înaltă de caracteristicile de status moştenite pare să fie o caracteristică a societăților sărace în proces de tranziție. Fenomenele de migrație de revenire oraş-sat sunt simptomatice pentru accentuarea dependenței modurilor de viață de contexte tradiționale, pentru o re-tradiționalizare (Barbara Adam, 1996,140) a societăților în criză sau cu eşecuri în procesul de modernizare.

Tensiunea dintre ideologiile schimbării cu variantele lor liberaliste şi conservatore şi cele comunitare exprimate prin individualism şi orientare comunitară, sunt de durată. Ele au marcat şi vor marca în continuare spațiul dezbaterii publice a tranziției.

Pentru fiecare dintre cele trei componente majore ale structurii sociale în perioada de tranziție se pot înregistra tendințe specifice. "Valurile" liberalismului trăit, orientării comunitare, satisfacției de durată şi cele ale variației de capital de status au dinamici corelate, dependente de ritmurile reformei. La început, imediat după 1989 a fost vorba de un reformism de negație asociat cu o foarte generoasă încredere "de dar" acordată de populație noilor guvernanți. Reformismul de negație definea noua societate emergentă ca negare a caracteristicilor patologice ale comunismului, ca societate care nu mai este condusă totalitar şi centralist. Era mai mult o negare ca stare de fapt şi la modul punctual decât ca ideologie. Economia de piață era acceptată la modul superficial, fără privatizare de amploare (Tabel 2-1).Alegerile din 1992 au fost dominate de un reformism anticipativ. Începe discutare mijloacelor. Totul se desfăşoară, însă, ca şi în socializare anticipativă . Reforma este încă mai mult discutată decât trăită. Perioada dintre 1992-1997 rămâne una de ezitare între reformismul anticipativ şi cel de reacție. Cu anii 1998 şi 1999 se poate constata o instalare clară a reformismului de reacție, cel exprimat ca reacție la modul în care se face sau nu se face reforma. Ultimele mineriade din ianuarie 1999 sunt expresii clare ale reformismului de reacție. Populația începe să reacționeze violent la o politică de restructurare desfăşurată fără acompaniamentul necesar al politicii regionale de compensare a suferințelor pe care le induce pierderea locurilor de muncă în lipsa unor alternative viabile de loc de muncă. Evaluarea evenimentului se face , la nivelul conştiinței comune, strict în funcție de tipul de ideologie care modelează conştiința persoanei respective (Tabel 2-10).

Tabel 2-10. Evaluarea mineriadei din ianuarie 1999 funcție de tipul de ideologie

	Nota medie acordată actorilor asociați cu evenimentele de la Costeşti-Vâlcea în ianuarie 1999, pentru			
Tip de ideologie asumată de către persoana intervievată	Minerii care au participat la marş	Populația locală solidară cu minerii	Miron Cosma, lider al minerilor	Primul-ministru Radu Vasile
conservator-comunitar	5,53	5,29	4,63	5,44
conservator-individualist	5,28	5,19	4,54	4,86
pragmatic-comunitar	4,79	4,74	3,89	6,31
pragmatic-individualist	4,64	4,57	4,01	5,76
liberal-comunitar	3,43	3,47	2,93	7,36
liberal-individualist	3,43	3,57	2,85	6,56
Total	4,49	4,44	3,78	6,09

Sursa de date primare: BOP-FSD, mai 1999. Fiecare subiect a putut evalua pe fiecare dintre actorii evenimentului pe o scală de la 1 (comportare foarte proasta) la 10 (comportare foarte bună).
Pentru definirea tipului de ideologie vezi Tabel 2-7.

Tipologia construită prin intersectarea celor două ideologii se dovedeşte extrem de relevantă pentru interpretarea unei mişcări sociale de tipul mineriadei din ianuarie 1999. De la conservatori spre liberali şi de la comunitari la individualişti scade continuu nota acordată minerilor sau localnicilor implicaţi în evenimentele de protest. Variaţia de tip monoton a evaluărilor nu se mai înregistrează în legătură cu "pacificatorul" Radu Vasile. In acest caz, pentru acelaşi nivel de liberalism sau conservatorism, notele maxime sunt acordate de către persoanele cu orientare comunitară. faptul poate fi pus în relaţie cu valorizarea crescută pe care ideologiile comunitare o acordă acţiunilor cu caracter socio- integrativ.

In fine, în legătură cu evoluţia indicatorilor de optimism-pesimism şi de mulţumire-nemulţumire după 1991 sunt aduse argumente de respingere a tezei care explică nemulţumirea crescândă a populaţiei prin factori strict culturali precum "criticismul românului sau al alegătorului". Analiza seriilor de date pentru aproape 10 ani indică faptul că variaţia curbelor sociale de optimism este de explicat în principal prin ciclurile electorale şi prin cele economice. Imediat după alegeri (1992) sau chiar cu puţin înaintea unei victorii electorale previzibile (1996) se înregistrează "erupţii sociale" de optimism. este un gen de optimism asociat cu "încrederea de dar" atribuită noilor lideri. Între ciclurile electorale joacă, însă, foarte puternic procesele de sărăcire.

Pentru interpretarea evoluţiilor legate de optimism, lucrarea avansează conceptul de "optimism captiv".

Este vorba de un fenomen social care se manifestă după perioadele de erupţie a aşteptărilor, a speranţelor. Anii 1997-1999, după alegerile din 1996 sunt ani de optimism captiv. Pesimismul social devine dominant în legătură cu accentuarea sărăciei şi întârzierea unei reforme salvatoare, promise de către noua putere.

Pornită ca cercetare exploratorie, analiza spaţiului social de status duce în final şi la identificarea unui sistem de indicatori pentru analiza fenomenologică a structurii sociale în condiţii de tranziţie post-comunistă. Cele trei tipuri de grupări sociale – de status, ideologice şi de definire a situaţiei sociale – rezultă din intersectarea unei multitudini de criterii prezentate arborescent în Figura 2-8. Descrierea structurii sociale este fenomenologică în sensul că include în mod obligatoriu indicatori subiectivi alături de cei obişnuiţi, obiectivi. Noua structură socială a României, în curs de formare , se deplasează pe linii de structurare date de resurse şi de modernitate. Ideologiile modernizării se asociază pozitiv cu fenomene ale satisfacţie de durată. Persoanele cu puternică orintare modernistă şi liberală sunt, în acelaşi timp, optimiste, percep o desfăşurare de sens pozitiv a cursului propriei vieţi.

Ideologiile comunitare marcate prin religiozitate, naţionalism şi încredere generalizată, par să aibă o dinamică mai apropiată de cea a resurselor decât de trendul ideologiilor de modernizare. Persoanele orientate comunitar sunt caracterizate prin resurse reduse la nivel individual familial şi comunitar. Încrederea şi religiozitatea par să fie mai degrabă o reacţie la medii de sărăcie decât opţiune valorică în sensul propriu al cuvântului.

Factorul "ideologii ale modernizării" are o structură foarte apropiată de cea a "complexului cultural al reformei" (COREF). COREF a fost definit (Sandu 1996a) ca structură atitudinală "tare", formată prin asocierea modernităţii individuale, a reformismului şi a definirii difuze pozitive a mediului de interacţiune. Reformismul şi modernitatea ca ideologii de schimbare activă erau prezentate ca nucleu al COREF, folosind date de sondaj din 1991, 1993 şi 1995. La reluarea problemei, cu un set de date din 1999 şi o metodologie complet diferită se ajunge la identificarea unui factor care are practic aceeaşi structură cu ceea ce am denumit COREF. Este vorba de factorul MODERNITATE din Figura 2-8. Modernitatea individuală şi reformismul apar clar în acelaşi factor la nivelul II de agregare. La nivelul I de agregare, modernitatea individuală , reformismul dat de ideologiile liberale şi definirea pozitivă a situaţiei prin optimism, se asociază într-un factor unic denumit MODERNITATE. Singura diferenţă faţă de definirea empirică a COREF în lucrarea din 1996 rezidă în locul pe care îl ocupă încrederea. În definirea COREF, încrederea interpersonală era asociată cu optimismul în definirea difuză a situaţiei.

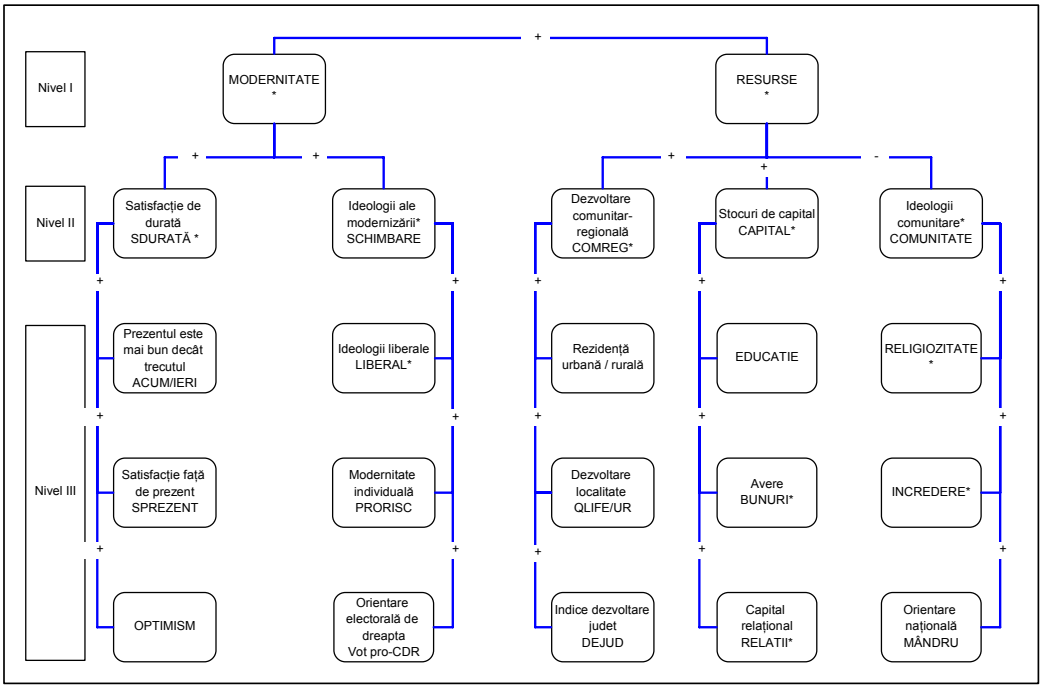

Figura 2-8. Sistemul de indicatori folosit pentru descrierea fenomenologică a structurii sociale

Indicii de la nivelul II se grupează factorial în conformitate cu structura arborescenţelor care duc spre nivelul I. Cei cinci indici de la nivelul II au fost incluşi într-un model factorial VARIMAX-PROMAX şi au generat factorii de la nivelul I. Cele două mari dimensiuni ale structurii sociale, cea subiectivă MODERNITATE şi cea obiectivă RESURSE sunt corelate pozitiv (corelaţie 0.14 între factorii generaţi).Fiecare dintre variabilele latente de la nivelul II este determinată ca scor factorial funcţie de indicii de la nivelul III. Toate variabilele marcate prin asterisc sunt fie indici de tip scor factorial sau sumativ sau de numărare. Descrierea lor se face în tabelele A1 şi A3.Cu + şi – sunt notate sensurile corelaţiilor dintre factori sau dintre factori şi variabile.

În noua structură utilizată pentru analiza structurii sociale şi a spaţiului de status, încrederea apare nu în asociere cu optimismul ci cu ideologiile comunitare, în asociere cu religiozitatea şi sentimentul naţional. Neconcordanţa are mai multe surse. Încredea în modelul cu date din 1999 este o măsură complexă care include nu numai încredere interpersonală ci şi pe cea intergrupală şi instituţională. In plus, în noul model construit prin agregare de analize factoriale multiple apar şi alte noi variabile care nu erau luate în consideraţie în “Sociologia Tranziţiei”, lucrarea din 1996. În speţă apare religiozitatea ,o variabilă cu mult mi mare putere de atracţie asupra încrederii decât optimismul. Dovadă suplimentară de consistenţă între COREF , în defniţia din 1996, şi MODERNITATE în accepţiunea din 1999 este faptul că variabila “rebelă” referitoare la încredere apărea în

toate modelele din 1996 în poziție marginală în cadrul complexului cultural al reformei (Sandu, 1996,263,266).

Regăsirea COREF în ansamblul de variabile definitorii pentru structura socială face şi mai evident faptul că grupurile sociale ale tranziție, relevante pentru gradul de diferențiere socială şi pentru modul în care se organizează spontan viața socială, includ drept componentă esențială de structurare atitudinea față de reformă şi modernitatea individuală. Structura socială a tranziție este dată de o combinație de resurse şi atitudini favorizante sau defavorizante pentru desfăşurarea procesului de reformă. Exemplul cel mai concludent pentru relevanța punctului de vedere propus poate fi găsit în legătură cu antreprenorii. Aceştia sunt, evident, o grupare din cadrul noii elite economice a societății. Identificarea lor ca element de structură socială nu se poate face numai prin raportare la resurse ci şi la variabile subiective . Faimosul spirit antreprenorial nu este altceva, în condițiile date le tranziției , decât o formă de manifestare a modernității şi a reformismului.

Note

3 Sociabilitatea productivă[1]

Capitalului social ca formă de interacţiune

Capitalul social (CS), indiferent de stilul şcolii sau al autorului (vezi, spre exemplu Putnam 1993, Coleman,1990) care îl abordează, este considerat ca un stoc de valori relevante pentru sociabilitate. Funcţia lor este de a favoriza definirea pozitivă a modelelor de interacţiune şi de a reduce costurile tranzacţiilor în procesele de interacţiune. Într-un mod foarte sintetic, se poate spune despre CS că este sociabilitate productivă care are consecinţe asupra creşterii altor stocuri de capital de natură materială, umană sau chiar socială. În funcţie de spaţiul de interacţiune unde consecinţele sociabilităţii productive sunt manifeste, se poate vorbi de capital social personal, familial, comunitar, organizaţional şi societal.

Încrederea, asocierea şi toleranţa formează nucleul de valori al CS. Reciprocitatea implicită este dimensiunea latentă fundamentală a tuturor acestor valori. Ţesătura socială este construită şi întreţinută prin interese înalt specifice dar şi de aşteptări difuze de satisfacere a necesităţii de reciprocitate în cadrul proceselor de interacţiune. Ideea că mai curând sau mai târziu, direct sau indirect, eu sau cei asemănători mie, vor obţine ceva în schimb pentru ceea ce am dat, este baza încrederii, toleranţei şi asocierii.

Toleranţa este forma slabă a încrederii interpersonale sau intergrupale[2]. Amândouă fenomenele implică o definire pozitivă a celuilalt şi o reducere a costurilor tranzacţiei. O persoană tolerantă va fi, foarte probabil, caracterizată de un înalt grad de adoptare a unei culturi a deschiderii, având ca bază încrederea. Încrederea şi toleranţa sunt amândouă forme de manifestare a aceleiaşi culturi a deschiderii.

Dificultăţile de măsurare a CS sunt legate de faptul că noţiunea semnifică un sub-set de valori care este parte a unui set mai mare aparţinând de ceea ce ar putea fi denumit, "cultură a deschiderii", o cultură care favorizează comunicarea şi sociabilitatea. Încrederea, toleranţa şi orientarea spre cooperare funcţionează în strânsă legătură cu deschiderea către noi experienţe, acceptarea riscului calculat şi moralitate[3]. Cultura deschiderii este specifică "spaţiilor sociale deschise" caracterizate prin resursele înalte de status şi mediu[4]. Grupul de valori care formează miezul culturii deschiderii este identificabil ca o realitate empirică prin studii pe mai multe culturi cum ar fi studiul valorilor mondiale din 1990-1991 sub eticheta de "sindromul cultural al bunăstării". Din punctul de vedere al unui astfel de studiu, valorile post-materialiste sunt foarte apropiate de încredere, toleranţă, echilibrul sentimentelor pozitive[5].

Un al doilea motiv pentru dificultăţile de măsurare a CS este acela că noţiunea se referă la o funcţie şi nu la o entitate. Este vorba despre funcţia unor forme de sociabilitate de a contribui la reducerea costurilor tranzacţiilor şi la reducerea complexităţii sociale. La fel ca banii, puterea şi

dragostea, încrederea şi valorile asociate ei formează un mediu de comunicare[6]. Regulile de reciprocitate ale acestui mediu favorizează reciprocitatea schimburilor, "noi" față de "eu", "mâine" față de "astăzi".

Capitalul social este un concept umbrelă. El este ca o clădire locuită de câteva familii de concepte. Camerele clădirii (adică dimensiunile conceptului) uneori comunică, alteori nu. Aşa cum se vede din exterior, clădirea este aceeaşi la sate şi oraşe. Când te uiți mai de aproape, din interior, mai este valabilă imaginea de similitudine? Este capitalul social structurat în acelaşi mod la sate şi la oraşe? Cine sunt, în termeni de analogie, locatarii clădirii capitalului social? Strict vorbind, ei nu sunt persoane. Sunt un fel de ființe stranii construite din relații. Locuitorii clădirii capitalului social sunt relații – între persoane, între instituții sau între persoane şi instituții. Datele studiului ar putea vorbi numai de unele camere din clădire, adică acelea ocupate de relațiile persoană-persoană, persoană -instituție, sau persoană-grup. Ele nu pot vorbi despre relațiile instituție-instituție. Chiar şi relațiile dintre persoane sau de tipul persoană – instituție nu sunt complet vizibile prin intermediul datelor de sondaj. Obținem prin sondaj simpla evaluare a oamenilor despre aceste relații, nu o imagine obiectivă a lor.

Încrederea ca formă de schimb social

Încrederea în ceilalți ca grupuri sau ca persoane şi încrederea în instituții, componentă esențială a capitalului social, constituie unul dintre fundamentele culturale ale societății. Ea funcționează ca mediu de schimb în situațiile în care normele de tip formal nu sunt adecvate . Opusul procedural al încrederii este negocierea. In situațiile de tranzacție economică, schimbul se produce prin compararea cererii şi a ofertei, a costurilor şi beneficiilor, prin raportare la prețuri, norme cu grad mare de specificare, cu spațiu discreționar redus, contracte. Mediul de schimb este unul cu termeni specificați prin definiții formale sau informale iar schimbul efectiv se produce ca urmare a estimării raportului cantitativ dintre costuri si beneficii.

Costuri şi beneficii există şi în cazul relațiilor de schimb fundamentate pe încredere. Ele nu sunt însă direct comparabile, nu pot fi estimate cu o unitate de măsură comună de tipul banilor. In plus, gradul de mediere dintre investiție şi recompensă este mult mai mare. Schimbul de încredere se produce într-un mediu difuz, fără norme contractuale, termene de predare-primire. Particularitățile încrederii pot fi observate cel mai bine dacă se procedează la o integrare a ei în seria fenomenelor de schimb social, alături de dar (Mauss, 1993), datul de pomană sau pentru pomenirea morților. Ultimul tip de comportament este , la prima vedere, tipic pentru transferurile unilaterale, din seria "ceva pentru nimic". In fapt, este un schimb simbolic în care donatorul, cel care face pomană sau dar de pomenire, primeşte în schimbul conformării la normele cutumiare fie prestigiu, fie satisfacție pentru simplul fapt al conformării. Funcția darului de pomenire este sau poate fi dublă

– de consolidare/câştigare de status şi de menţinere a mediului simbolic comunitar . Dacă funcţia darului este strict comunitară, de întărire a tradiţiei, atunci tipul de schimb iniţiat est unul prin care donatorul primeşte o recompensă nu în calitate de persoană ci de membru al comunităţii. Beneficiul actului său individual poate fi identificat la nivel supraindividual, de grup de apartenenţă.

Încrederea în instituţii este comparabilă cu darul de pomenire. Destinatarul "darului de încredere" , instituţia, are o existenţă impersonală. Din partea sa nu se aşteaptă un contra-dar specific. Beneficul poate fi unul de tip comunitar sau social . In special pentru noile instituţii, încrederea apare ca dar fondator, ca investiţie utilă pentru asigurarea mediului simbolic de funcţionare a instituţiei. In cazul noilor democraţii din Europa de Est, mecanismul darului fondator de tip instituţional a funcţionat din plin pentru noile guverne sau partide politice. Beneficiarul investiţie mele de încredere nu sunt eu ci eu sau ceilalţi care se află într-o situaţie asemănătoare cu mine, într-un timp nedefinit şi la moduri, de asemenea, nedefinite.

Relaţia de încredere, fie că este de tip interpersonal, intergrupal sau instituţional, este una dinamică. Fluxul investiţiilor de încredere se modifică pe măsură ce semnalele pe care le primesc din partea beneficiarului, direct sau, cel mai adesea, indirect, confirmă sau infirmă aşteptările mele. Factorii tipici de mediere între investitorul şi beneficiarul de încredere sunt prietenii, vecinii, rudele, cunoscuţii, presa scrisă sau nescrisă. Semnalele pe care le primeşte cel care a acordat încrederea prin toate aceste canale se adaugă la semnalele directe şi duc la re-evaluarea nivelului de flux de încredere. Este o re-evaluare în care intră nu numai sau, nu în primul rând, aprecieri in termeni de cost- beneficiu, ci si aprecieri ale distanţei la care se situează beneficiarul încrederii pe scale de cinste, performanţă, similaritate culturală, apartenenţă la aceeaşi lume socială (Munch, 1992: 149-152).

Fenomenele de încredere pot fi înţelese în mai mare măsură dacă sunt considerate ca parte a unei culturi a deschiderii în care fundamentele valorice sunt cinstea, acceptarea unui risc calculat, deschiderea la nou, cooperarea (Sandu 1996b). Cultura încrederii este, la rândul ei, specifică "spaţiilor sociale deschise" (Sandu, 1996a), caracterizate prin bogăţie de resurse de status şi de mediu. Spaţiile sociale închise, cele cu săraci în zone sărace, au ca particularitate neîncrederea, trăsătură fundamentală a culturilor închise.

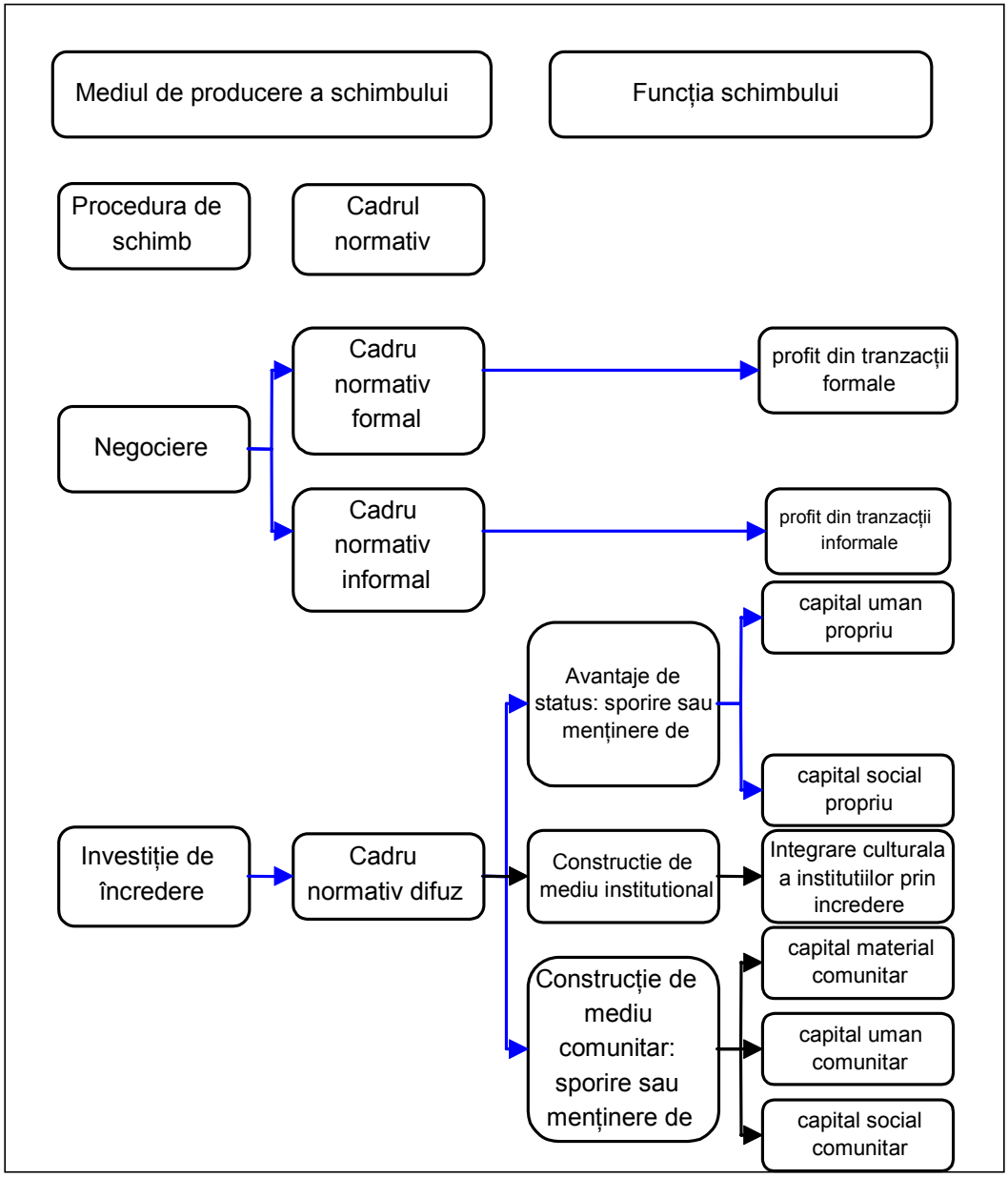

Figura 3-1.Încrederea ca formă de schimb social[7]

Încrederea în instituții[8]

Încrederea în instituții in societățile postcomuniste din estul Europei a fost abordată mai mult structural si sincronic decât dinamic, in timp[9]. Or această dinamică este deosebit de activă. Variația în timp a încrederii in instituții este o dimensiune esențială a legitimării proceselor de reformă economică şi politică. Evidențierea regularităților temporale ale încrederii instituționale

este, în consecință, parte a procesului de înțelegere a legitimității proceselor de reformă post-comunistă. Acestui obiectiv îi este consacrată prezentul subcapitol . În pima parte voi argumenta ideea că momentele de schimbare democratică majoră din viața socială sunt însoțite de manifestarea unor fenomene de alocare a încrederii ca "dar" al societății civile pentru noile instituții democratice. Cu cât schimbările produse sunt mai profunde şi cu cât promisiunea de schimbare democratică este mai mare amploare, cu atât darul de încredere este mai mare. In cea de-a doua parte a subcapitolului urmăresc evidențierea factorilor comuni şi specifici pentru variația individuală a încrederii în instituții. Încrederea interindividuală este relevată ca rădăcină pentru încrederea în instituții.

Reconstrucția instituționala a societății implica nu numai elaborarea unor acte normative la nivel central, regional sau local. Procesul se desfăşoară pe un plan mai larg si include redefinirea sociala a rolului instituțiilor. Anumite articulații ale unui astfel de proces pot fi urmărite din perspectiva încrederii instituționale.

Sondajele de opinie si mas-media au contribuit substanțial la conturarea a trei tipuri de imagini contrastante pentru cazul României anilor 1990:

- instituțiile in declin de încredere cu guvernul ca model exemplar de evoluție negativa,
- instituțiile de stabilitate înalt-pozitivă cu armata şi biserica drept modele exemplar-pozitive,
- instituțiile in proces de însănătoşire sub aspectul credibilității, cu poliția si Serviciul Român de Informații (SRI) ca posibile exemple relevante.

Declinul, stabilitatea înalt pozitiva si însănătoşirea (recuperarea) sunt, deci, principalele procese pe care le suporta încrederea in instituții. Varianta evoluțiilor oscilante este una compozita, rezultata din combinări de termen scurt ale celor trei tendințe menționate. Poate fi data o singura explicație pentru toate aceste tipuri de evoluții? Daca raspunsul este "da", urmează, firesc, interogația asupra surselor de diferențiere a sensului tendințelor. Răspunsurile sunt serios complicate dat fiind faptul ca înregistrările date de sondajele de opinie sunt, frecvent, contradictorii, cercetările sociale care sa urmărească aceleaşi probleme prin aceleaşi întrebări sunt , deocamdată, o raritate in spațiul cercetării sociale româneşti.

Chiar in condiții de insuficienta stabilitate a datelor de sondaj, problema explicării tendințelor în evoluția nivelului de încredere instituționala trebuie pusă. Aceste tip de încredere este unul dintre punctele esențiale de intrare în înțelegerea legitimității instituțiilor statale in noul context. Gradul de încredere în stat, în instituțiile sale legislative, executive si juridice este o masura a legitimității statului[10]. Pentru instituții de tipul bisericii unde relația nu este de supra-subordonare, de dominație, încrederea nu mai este relevantă pentru legitimitate ci pentru funcționalitate sau performanță instituțională.

In ansamblu, variația nivelului de încredere în instituții în perioada de tranziție post-comunistă poate fi explicată prin:

I. COMPORTAMENT →	variaţii de comportament instituţional, actual sau intentional →	schimbari în modul de organizare a instituţiilor decizii instituţionale cu impact asupra populaţiei amplitudinea schimbărilor instituţionale promise sau realizate prin mecanisme democratice
→ II. PERSONALITATE	variaţia imaginii publice a personalităţilor exemplare pentru instituţia dată la nivel central şi local →	mod de mediatizare decizii personale cu impact public
III.DEFINIŢIE SOCIALA →	redefinirea socială a rolului instituţiilor →	ce ar trebui să facă instituţiile reevaluarea modului în care au acţionat în trecut
→ IV.CONTAGIUNE /CONVERSIE ÎNTRE SPECIILE DE ÎNCREDERE	interdependenţa între fenomenele de încredere de diferite tipuri →	fenomene de iradiere a încrederii de la o instituţie la alta fenomene de inerţie a încrederii în aceeaşi instituţie influenta încrederii interpersonale asupra celei instituţionale

Încrederea în guvernele post-decembriste a evoluat prin "cădere liberă" până la alegerile din septembrie 1992 (Tabel 3-1). Nivelul foarte ridicat al încrederii înregistrat în prima parte a anului 1990 nu are o explicaţie specifică acestei instituţii. Este vorba de un gen de încredere compensatorie: neîncredere în fosta clasă politică a comunismului atinsese valori extrem de ridicate înainte de decembrie 1989. Lipsa de legitimitate a nomenclaturii era foarte clară. Colapsul ceauşismului şi aducerea altor personaje în prim-planul vieţii politice au fost însoţite de lansarea unui fenomen de încredere compensatorie generalizată - instituţionala şi neinstituţională. Logica simţului comun pare să fi fost de tipul "cei pe care i-am înlăturat au fost atât de răi, i-am urat atât de mult încât nu se poate ca cei care au venit/pe care i-am adus să nu fie mai buni. În ei putem , deci, învesti încredere." Această încredere se conjuga în foarte bună măsură cu optimismul societal şi individual, cu ideea ca reforma democratica şi economică se va desfăşura rapid, fără costuri sociale

deosebite. Era în acelaşi timp un gen de încredere fondatoare: noul guvern era "dăruit" social cu un capital de încredere. La sfârşitul anului 1991, foarte rapid, deci, nivelul mediu al încrederii în guvern se reduce aproape la jumătate faţă de 1990. Comparaţia cu ceea ce a fost, cu cât de rau a fost regimul Ceauşescu , se face din ce în ce mai puţin . Începe sa conteze ceea ce înfăptuiesc efectiv guvernanţii la nivel central şi local, modul în care iau decizii şi sunt mediatizaţi. De la încredere " dăruită" compensatoriu, prin raportare la neîncrederea în fosta nomenclatură, se trecea la stadiul în care încrederea trebuia câştigată prin propriul comportament de guvernare. Între timp rolul guvernului fusese redefinit social. Foarte probabil ca definiţia sociala dominată a rolului de guvernare include ca dimensiuni esenţiale asigurarea libertăţii individuale, a ordinii , a protecţiei şi justiţiei sociale. Neîncrederea în guvern şi, în genere, în "putere" este cu atât mai mare cu cât problemele locale sunt percepute ca fiind mai serioase, cu cât este mai mare nemulţumirea în legătură cu infrastructura şi corupţia locală (Tabel 3-2).

Încrederea în guvern şi în parlament urmează o evoluţie foarte asemănătoare: după nivelurile foarte ridicate din 1990 urmează un declin liniar până in 1992, înainte de alegeri. După alegerile din acest an se constată un reviriment redus al fenomenului. Din pacate nu dispunem de date de sondaj post electoral pentru 1992. Oricum, între 1992 şi următoarele alegeri din 1996, încrederea în putere, în guvern şi în parlament, se menţine la niveluri relativ constante. După alegerile din noiembrie 1996, marcate de victoria în alegeri a Convenţiei Democratice din Romania (formaţiune politică având o puternică orientare de dreapta), încrederea în guvernn şi în parlament recâştigă niveluri foarte ridicate, comparabile cu cele din 1990. Drumul pare să fi fost similar şi pentru încrederea în justiţie. In decursul anului 1997, însă, încrederea în instituţiile statului îşi reia tendinţa descendentă. Guvernul, spre exemplu, cade de la nivelul de încredere de 62% în decembrie 1996 la numai 36% în decembrie 1997 pentru a ajunge la un dezastruos 23% în mai 1999.

Cele trei schimbări politice care marchează drumul încrederii în instituţii în anii 90 în Romania sunt Revoluţia din Decembrie 1989, alegerile din septembrie 1992 şi alegerile din noiembrie 1996. Schimbarea din decembrie 1989 a fost receptată în planul conştiinţei publice ca fiind fundamentală, ca o imensă deschidere de speranţe. Alegerile din 1992 nu au adus la putere o nouă forţă politică. In schimb, alegerile din 1996 marchează un moment de ruptură. O forţă politică de dreapta şi un nou preşedinte se instalează la putere în baza scrutinului electoral. Încrederea fondatoare cu care noua putere era "dăruită" a fost cu atât mai mare cu cât schimbarea democratică a fost de o mai mare amploare. In perioadele cuprinse între momentele de schimbare revoluţionară sau electorală, încrederea nu se mai acordă fondator ci evaluativ, în baza unui mecanism de comparaţie între aşteptare şi ofertă. Aşteptarea iniţială a investitorului de încredere – societatea civilă constituită în alegător – este comparată cu oferta sau răspunsul celui investit cu încredere – parlament, guvern etc. Dacă oferta este sub nivelul aşteptării, stocul de încredere se reduce.

Dezacordul dintre promisiunea electorală şi fapta de guvernare este sancționat prin retragerea capitalului de încredere. Sporirea, menținerea sau retragerea stocului de încredere se produce în corelație cu orizontul de aşteptare – în cât timp se scontează pe un răspuns faptic la investiția de încredere. Orizontul de aşteptare dominant pentru producerea efectelor pozitive ale reformei era de aproximativ un an în martie 1997[11]. Cum la sfârşitul anului 1997 reforma promisă de guvernul premierului Victor Ciorbea era departe de a fi fost înfăptuită, retragerea încrederii civice în instituțiile puterii era o consecință firească.

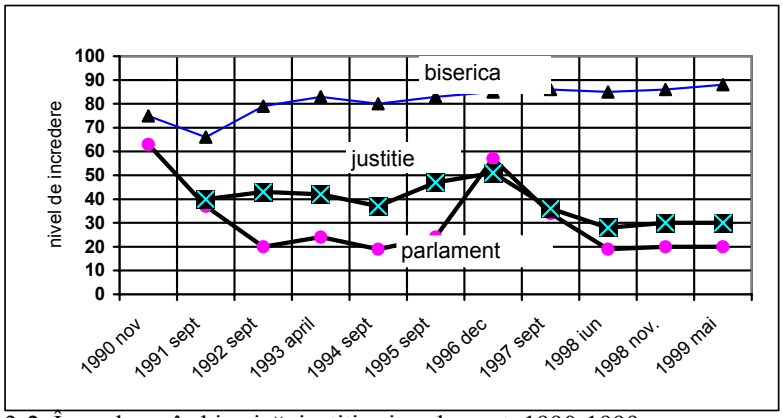

Figura 3-2. Încrederea în biserică, justiție şi parlament. 1990-1999

Instituțiile tradiționale, ne-reprezentative, de tipul bisericii şi al armatei, îşi mențin un nivel foarte ridicat de încredere. In cazul lor acționează, evident, alte mecanisme decât cele ale darului fondator sau ale corectării prin comparație între nivel de aşteptare civică şi ofertă instituțională. Experiența istorică , rolul pe care astfel de instituții l-au jucat în viața societății respective, pare să fie factorul hotărâtor in structurarea încrederii. O a doua explicație pentru încrederea foarte mare asociată instituțiilor tradiționale ar pute fi nevoia socială de stabilitate, de identificare a unor cadre de referință de durată, în condițiile în care instituțiile reprezentative se dovedesc încă fragile, cu fluctuații mari de performanță. In contextul societății româneşti, justiția tinde să fie percepută mai mult ca instituție intermediară , între cele tradiționale , de mare stabilitate şi cele reprezentative, relativ fragile.

Primul ministru, ca personalitate-simbol pentru guvern, are o influență foarte mare asupra încrederii acordate acestei instituții: 90% dintre persoanele care nu au încredere în primul ministru manifesta neîncredere şi în raport cu guvernul; 61% dintre persoanele care au încredere în primul-ministru declară că au încredere şi în guvern.[12] Diferența considerabilă între cele două procente sugerează o cauzalitate diferită pentru gradul de neîncredere şi, respectiv , încredere.

Tabel 3-1. Evoluția încrederii în instituții şi în persoane

Perioada sondajului	Procent persoane care declarau ca au încredere mare sau foarte mare în							
	guvern	parlament	armată	biserică	politie	justiție	televiziune	alte persoane *
1990 aprilie	79		90	77	36		73	57
1990 noiembrie	67	63	85	75			59	
1991 septembrie	42	37	82	66	33	40	45	39
1992 septembrie (sondaj pre-electoral)	33	20	81	79		43		20
1993 aprilie	32	24	87	83	51	42	45	34
1994 septembrie	26	19	79	80		37		16
1995 septembrie	31	24	85	83	53	47	55	25
1996 decembrie (sondaj post-electoral)	62	57	86	85	56	51		36
1997 marite	46	39	80	85	48	44		
1997 septembrie	42	34	84	86	46	36		33
1997 decembrie	36	27	78	76	42	35		
1998 iunie	27	19	69	85	41	28		
1998 noiembrie	28	20	74	86	45	30		
1999 mai	23	20	75	88	49	30		36
1999 octombrie	11	10	66	83	34	20		

Surse de date:sondaje ale Research Office of USIA pentru 1990-1994, realizate de CURS până în 1991 şi ulterior de SOCIOBIT; 1995 sondaj ale Catedrei de Sociologie a Univ. Bucuresti pe "Comportamente de alegere ale populației" (COMALP); 1995 sondaj ale Catedrei de Sociologie a Univ. Bucuresti pe "Mecanisme electorale". 1997 - barometre de opinie publica ale FSD. Toate eşantioanele folosite în aceste sondaje au operat cu aceeaşi schema de

eşantionare propusă de autorul prezentului studiu: eşantion probabilist, bistadial,cu stratificare în primul stadiu funcţie de 18 arii culturale şi 5/7 tipuri de localităţi. Pentru descrierea eşantioanelor vezi Dumitru Sandu, 1996a şi D.Sandu, "Anexa 1, Proiectarea eşantioanelor pentru barometrul 1998", în Ionica Berevoescu , Dan Chiribucă.., 1999. Întrebarea prin care s-a măsurat încrederea interindividuala a fost "Credeţi că se poate avea încredere în cei mai mulţi dintre oameni?". Răspunsurile au fost date pe o scala de patru trepte pentru toţi anii, exceptând 1992, 1993,1994, 1999 când s-a folosit o scala dihotomică.

Neîncrederea în guvern pare să fie legată de evaluare primului ministru în mai mare măsură decât încrederea în respectiva instituţie. Altfel spus, o imagine negativă a primului ministru se răsfrânge negativ şi asupra imaginii sociale a guvernului; în schimb, o reprezentare socială pozitivă a conducătorului de guvern duce în mai mică măsură la structurarea unei imagini pozitive asupra guvernului în ansamblu.

Declinul încrederii în guvern nu poate fi explicat în întregime prin comportamentele sau performantele acestei instituţii, prin reprezentarea socială asociată cu primul ministru sau miniştrii cabinetului pe care îl conduce sau prin reprezentările sociale referitoare la rolul respective instituţii. În plus, pare să acţioneze şi un efect de trend": odată instalată tendinţa de reducere a încrederii, aceasta se autoreproduce ca tendinţă atâta timp cât în comportamentul guvernului nu intervin schimbări sau evenimente majore. Un exemplu de modificare de scurtă durată a tendinţei de reducere a încrederii în guvern este furnizat de mineriada din octombrie 1991. Sondaje realizate înainte şi după acest eveniment au permis înregistrarea unei creşteri a încrederii în guvern[13]. Schimbarea ar putea fi interpretată ca dezaprobare socială a modului forţat în care a fost înlocuit Petre Roman ca urmare a jocurilor politice asociate cu venirea minerilor la Bucureşti. Creşterea încrederii în guvern apare în acest context ca evaluare pozitivă compensatorie pentru o nedreptate.

Efectele variaţiei încrederii în guvern şi, în genere, în instituţii, se regăsesc la nivelul proceselor şi evenimentelor majore ale tranziţiei postcomuniste - privatizare, democratizare, alegere electorală etc. Încrederea în guvern, spre exemplu, are o foarte ridicată rată de conversie în voturi[14].

Tabel 3-2. Factorii care favorizează (+) sau defavorizează (-)
încrederea interindividuală şi in instituţii

	Variabile dependente: nivelul încrederii in						
Factori de influenta[15]	"putere" (prim ministru, guvern,preşedinte)	instituţii ale ordinii publice (politie si SRI)	armata	biserica	justiţie	primărie	ceilalţi (interpersonal)
educaţie	-.09	-.04	-.05	-.06	-.07	-.12	+.09
este bărbat (1-da, 0-nu)	-.05	+02	+.06	-.07	-.05	-.06	+.07
avere	-.10	-.06	-.03	-.12	-.08	-.07	+.08

vârsta	+.20	+.01	+.18	+.01	-.06	+.03	+.13
locuieşte la sat (1-da, 0 -nu)	+.09	+.07	+.07	-.03	-.03	+.04	+.05
gravitate probleme sociale judeţene (sărăcie)	+.01	+.02	+.11	+.01	.04	+.04	-.09
încredere interpersonală	+.15	+.17	+.12	.02	+.16	+.16	*
satisfacţii materiale	+.16	+.10	+.01	+.08	+.15	+.12	+.08
considera grave problemele infrastructurii locale	-.10	-.11	-.08	-.01	-.10	-.05	-.02
considera grave infractionalitatea si corupţia locala	-.09	-.12	-.05	-.08	-.08	-.20	-.08
credinţa in Dumnezeu	+.02	+.03	+.14	+.43	+.07	+.01	-.01
modernitate individuală	-.09	-.05	+.00	-.04	-.06	-.04	+.03
R^2	.22	.11	.13	.30	.11	.12	.07

	factor neinclus in modelul explicativ pentru tipul de încredere de pe coloana
	Coeficienţi path nesemnificativ diferiti de 0 pentru p=0.05

Exemplu de mod de citire : vârsta este cel mai important factor explicativ al încrederii in puterea politica. Creşterea vârstei cu o abatere standard este însoţită de creşterea nivelului mediu de încredere în putere cu 0.20 abateri standard pe scala încrederii, toate celelalte condiţii fiind egale (ţinând sub control influenta celorlalţi factori).

Sub aspect cauzal, încrederea instituţională prezintă o imagine mozaicată, puternic diferenţiată (Tabel 3-2):

- încrederea interpersonală este un factor determinant important pentru toate tipurile de încredere instituţională, cu excepţia celei referitoare la biserica. În special încrederea în justiţie , în poliţie, primărie şi în SRI sunt favorizate de valorile ridicate ale încrederii interindividuale. Trei dintre cele patru instituţii menţionate au in principal o sfera de acţiune la nivel local. Rezulta ca, in mod particular pentru încrederea investita in autorităţile locale, contează capitalul social de încredere interindividuală. In comunităţile cu încredere interindividuală puternica sunt, de asemenea ridicate , valorile încrederii in instituţiile locale.

- Încrederea în armată şi în putere sunt comandate în principal de vârstă: cu cât o persoana este mai în vârstă, cu atât tinde să aibă o mai mare încredere în respectivele instituții;
- Încrederea în biserică are o configurație cauzală puternic diferențiată în raport cu cea asociată încrederii în armată, în pofida faptului că analiza factorială grupează aceste două varietăți de încredere în acelaşi factor. În ambele cazuri este vorba de orientare de tip tradiționalist. Încrederea în biserică presupune însă un tradiționalism de credință (credința în Dumnezeu) pe când încrederea în armata are are mai mult un temei de tradiționalism ecologic si de vârstă: persoanele care au încredere în armată sunt preponderent bărbați în vârstă care locuiesc în zone sărace ale țării. Determinarea religioasa acționează şi în cazul încrederii in armată dar în mai mică măsură decât pentru biserică.
- Daca dintre predictorii încrederii în biserică se elimină cel referitor la credința în Dumnezeu , configurația cauzală pentru acest tip de încredere nu se modifică substanțial. La predictorii semnificativi menționați în **Tabel 3-2** se adaugă nivelul de educație –persoanele cu nivel ridicat de instrucție scolară au mai puțină încredere în biserică. De notat faptul că încrederea interindividuală nu apare ca predictor semnificativ al încrederii în biserică nici în această variantă de construire a modelului de analiză.
- Desi încrederea în armata şi în biserică are niveluri foarte ridicate, fenomenele respective sunt departe de a fi uniforme ca grad de intensitate în raport cu apartenența de status social.
- Încrederea in armată, biserică şi justiție are un puternic temei tradițional prin determinarea pe care o suportă din partea religiozității: persoanele care cred in Dumnezeu tind, în acelaşi timp, să manifeste niveluri ridicate ale încrederii în justiție, armată şi biserică.
- Încrederea instituțională are o puternică determinare venită dinspre zona satisfacțiilor şi a insatisfacțiilor în legătură cu modul de organizare socială, cu eficiența instituțiilor sociale. Altfel spus, ea este puternic influențată de natura definițiilor date de populație pentru situațiile sociale locale (infrastructură, corupție etc.). Satisfacțiile materiale favorizează structurarea pozitivă a încrederii instituționale. Surprinzător, persoanele înstărite tind să aibă o atitudine critică față de instituții dar cele mulțumite de situația lor materială (cu un nivel de aspirații materiale mai redus, probabil) sunt mai încrezătoare. In schimb, săracii sunt mai neîncrezători in ceilalți decât bogații. Un capital material redus favorizează încrederea instituțională dar o defavorizează pe cea interindividuală.
- Modernitatea individuală este însoțită de atitudine critică față de instituții, în special față de instituțiile puterii politice. Influențe ei asupra încrederii interindividuale nu se manifestă la modul semnificativ sub aspect statistic.

Încrederea în instituții este o atitudine bine cristalizată (Figura 3-3, Figura 3-4).

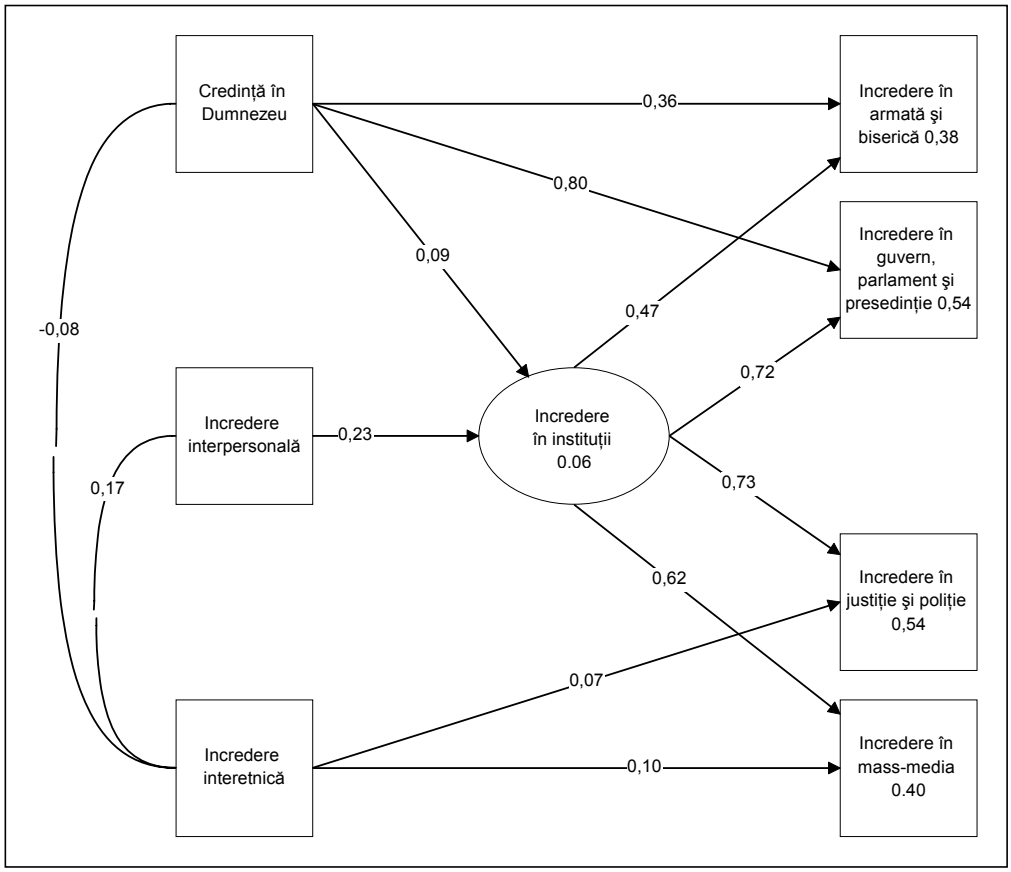

Figura 3-3. Structura fenomenelor de încredere, 1995

Toate cifrele de pe arcele de graf orientate indica valori ale coeficienților de regresie parțială standardizată.Toți acești coeficienți sunt semnificativ diferiți de 0 pentru p=0,05. Elipsa figureaza variabilalatenta a modelului iar formele rectangulare variabile observabile. Modelul este adecvat datelor : p=0.42; discrepanța minimă împărțită la numărul gradelor de libertate este așa cum trebuie să fie, respectiv foarte apropiată de 1 CMIN/DF=1.02. Coeficienții de determinație multiplă pentru variabile endogene sunt notați lângă numele variavilelor respective. calcule efectuate cu AMOS. Sursa de date , sondaj COMALP, 1995. Variabilele sunt definite în anexa A2.

Rădăcinile de mare profunzime ale încrederii instituționale sunt încrederea interpesonală şi credința religioasă. Cu cât acestea au valori mai ridicate cu atât este mai mare probabilitatea ca încrederea în instituții să fie mai puternică. Este adevărat ca ele explică relativ puțin din variația încrederii instituționale. Impactul lor este însă semnificativ. Rezultă că performanțele instituționale ca atare pot fi importante pentru fenomenele de încredere în instituții dar nu suficiente. Atitudinea față de instituții are şi un fundament cultural dat de cultura încrederii în genere şi de religiozitate.

Respectul faţă de instituţii merge într-o semnificativă măsură împreună cu încrederea în ceilalţi şi cu starea de religiozitate (credinţă în viaţă de după moarte, rai , judecata de apoi). Deşi religiozitate susţine în special încrederea în biserică şi armată efectul ei nu se limitează numai la aceste forme de încredere.

Caseta 3-1. Religiozitate şi orientare politică

O comparaţie între configuraţia de relaţii la diferenţă de timp de patru ani (1999 faţă de 1995) indică drept plauzibilă ipoteza existenţei unui proces de modernizare în sfera structurilor mentalului colectiv. In 1995 (Figura 3-3) se inregistra încă o puternică relaţie de contaminare a încrederii in puterea politică din parte religiozităţii. Persoanele care aveau un nivel ridicat de religiozitate manifestau, în acelaşi timp, si o puternică încredere în guvern, parlament şi preşedinţie. Patru ani mai târziu, încrederea în puterea politică ieşea de sub influenţa sau de sub contaminarea religiozităţii (

Figura 3-4). De ce aceste diferenţe? Se poate presupune, după cum menţionam mai sus, că între timp procesele de modernizare au contribuit la o mai mare autonomizare a sferelor mentale, la o specificare a lor. religiozitatea rămâne să acţioneze mai mult asupra încrederii în biserică şi armată iar încrederea în instituţiile puterii se legă tot mai mult de performanţele efective ale acestor instituţii. În plus, putere din 1999 nu mai este aceeaşi cu cea din 1995. Cel puţin în plan declarativ, forţele politice de stânga au fost înlocuite cu cele de dreapta. După PDSR a venit la putere CDR cu PNT-CD ca nucleu. Se afla cumva în spatele acestui joc abstract al corelaţiilor statistice influenţa legaturilor dintre orientarea politică de stânga şi religiozitate? Pentru a răspunde la întrebare vom încerca să aflam care este starea de religiozitate a susţinătorilor lui Ion Iliescu şi Emil Constantinescu. Cele două personalităţi au fost alese ca simboluri pentru două linii politice diferite, opuse. Primul semnifică în ochii electoratului orientarea politică de stânga iar cel de-al doilea orientarea politică de dreapta. Ca orice simbol, aceste sunt polisemice. Cei doi nu sunt numai "de dreapta" şi "de stânga" ci şi "liber cugetător", primul şi cu semne de bun creştin ortodox cel de-a doilea. Dacă în percepţia publică ar conta cel mai mult religiozitate liderilor, ar fi de aşteptat să înregistrăm o asociere pozitivă între religiozitate şi simpatia pentru Emil Constantinescu şi una negativă între acelaşi fenomen şi simpatia pentru Ion Iliescu. Daca asocierile sunt inverse, religioşii îl preferă pe Ion Iliescu şi cei mai puţin religioşi sau chiar atei se îndreaptă mai mult spre Emil Constantinescu, atunci explicaţia trebuie modificată. In cazul unei astfel de constatări devine plauzibilă ipoteza ca tradiţionalismul de tip religios preferă soluţiile relativ conservatoare promovate de partidele politice de stânga. Dacă imaginea liderilor politici are o bună încărcătură polisemică, nu la fel stau lucrurile cu partidele pe care le reprezintă sau cu care sunt asociate. Aici semnificaţia religioasă aprope ca dispare. CDR şi PDSR au contaţii politice relativ clare, puternic opuse. Dimensiunea de religiozitate este prezentă în imaginea lor publică dar mai estompat. Numai 3% dintre români considerau în 1998 că în PDSR se află cei mai mulţi oameni cu credinţă în Dumnezeu. Procentul corespunzător pentru PNL era de 1% iar pentru CDR nediferenţiat de 4% Este adevărat că PNT-cd înregistra un procent foarte ridicat la acest capitol, de 15% persoane care considerau că în partidul respectiv se află cei mai mulţi oameni cu credinţă în Dumnezeu[16].

Dar să vedem cum se asociază efectiv în conştiinţa publică religiozitate cu opţiunea politică.

Orientare politică: persoana ar vota cu	RELIGIOZITATE99	Avere BUNURI99	Satisfacție față de venituri SVENIT99
PDSR	+	-	-
CDR	0	+	+
ION ILIESCU	+	-	-
EMIL CONSTANTINESCU	+	0	+

Sursa de date: BOP-FSD, mai 1999. In tabel sunt marcate cu +/- corelațiile statistic semnificative pentru p=0.05, de sens pozitiv sau negativ. Relațiile nesemnificative sub aspect statistic sunt notate cu 0.

Cei cu religiozitate de nivel ridicat tind să voteze mai mult cu CDR decât cu PDSR, mai mult în zona de stânga decât în cea de dreapta. Din motive diferite ei susțin însă semnificativ şi pe cei doi lideri politici de orientări diferite. Foarte probabil cu Iliescu votează pentru că reprezintă orientarea lor politică de oameni relativ săraci. Nu îi interesează prea mult faptul că este vorba de un lider politic care are o alta orientare decât ei în materie de credință religioasă. Iar cei care votează cu Emil Constantinescu o fac nu atât pentru că regăsesc în complexul de simboluri Constantinescu-PNT-cd valori politice şi religioase care le sunt apropiate.

Persoanele religioase din 1995 au fost obligate de evoluția politică ulterioară să se divizeze. O parte, cei mai săraci, probabil, au rămas fideli complexului simbolic PDSR+Iliescu iar altă parte, cei mai înstăriți, au migrat spre polul Constantinescu+CDR. Intr-adevăr, indicele de religiozitate este relativ egal pentru simpatizanții celor două personalități politice (medie 2 pentru fiecare dintre ei, pe indicele RELIGIOZITATE99) dar starea materială este mai bună în cazul simpatizanților lui Emil Constantinescu (medie a indicelui BUNURI99 egală cu 1,38) decât pentru cei ai lui Ion Iliescu (medie indice BUNURI99 egală cu 1,08).

Pe ansamblu, asocierea puternică dintre religiozitate şi orientările politice de stânga se menține chiar şi atunci când se controlează efectul stării materiale (prin procedee de corelație parțială). Constatarea indică faptul că există şi o determinare culturală a acestei asocieri. Un anume tradiționalism este comun atât orientării religioase cât şi acțiunii partidelor politice de stânga în condiții de tranziție post-comunistă.

Toleranța etnică are un statut aparte. Ea este asociată pozitiv cu încrederea interpersonală şi cu unele forme particulare ale încrederii instituționale. Nu are, însă, o contribuție semnificativă la influențarea nivelului încrederii instituționale ca atare.

Sub aspectul conținutului, încrederea instituțională se structurează clar pe patru dimensiuni (Figura 3-3): încredea în "putere", cu guvernul, parlamentul şi preşedinția ca principali termeni de referință, încrederea în instituțiile de ordine (justiție şi poliție) , încrederea în mass-

media şi încrederea în instituţii ale tradiţiei naţionale - armata şi biserica. Toate aceste patru tipuri de încredere sunt pozitiv legate între ele, dovadă a existenţei efective a unui fenomen de încredere instituţională.

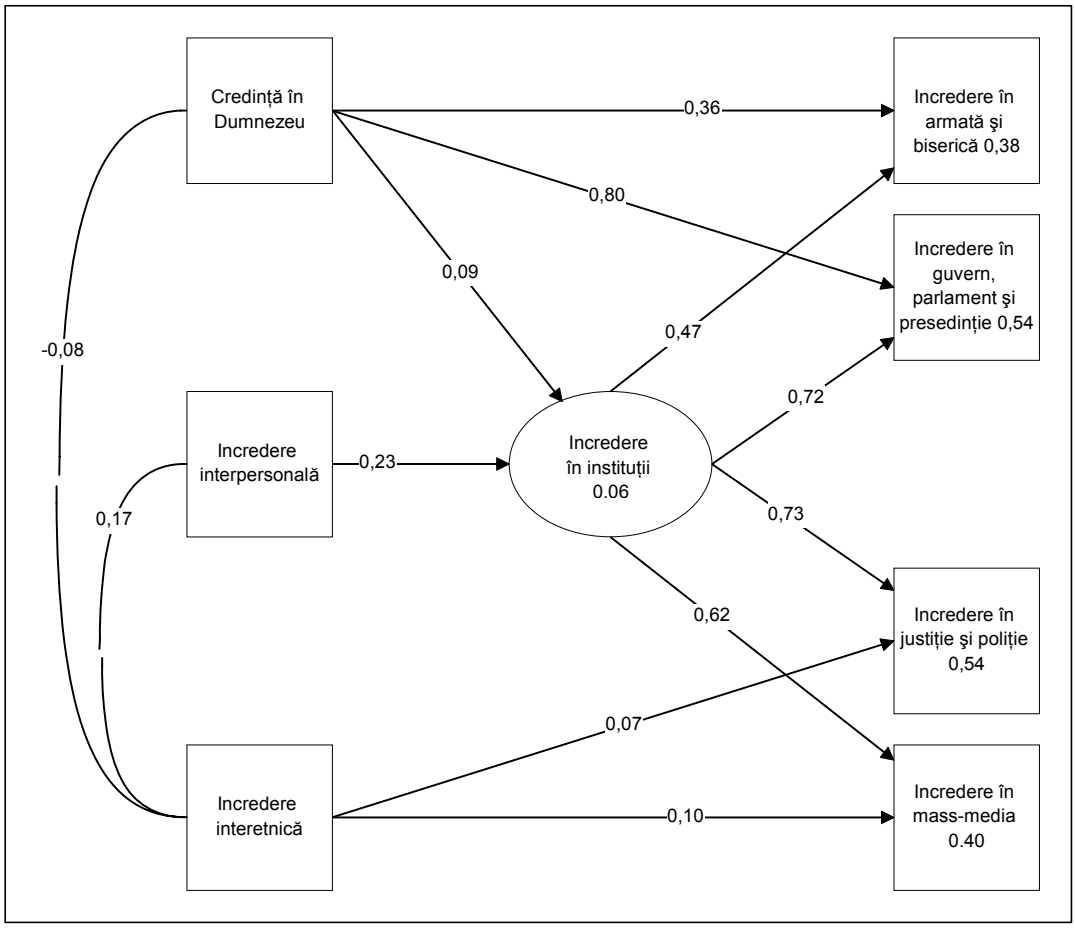

Figura 3-4. Structura fenomenelor de încredere, 1999

Toate cifrele de pe arcele de graf orientate indica valori ale coeficienţilor de regresie parţială standardizată.Toţi aceşti coeficienţi sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0,05. Elipsa figurează variabila latenta a modelului iar formele rectangulare variabile observabile. Modelul este adecvat datelor : p=0.08; GFI=0.999 Coeficienţii de determinaţie multiplă pentru variabile endogene sunt notaţi lângă numele variavilelor respective. calcule efectuate cu AMOS. Sursa de date , BOP-FSD, mai 1999. Variabilele sunt definite în anexa A3.

Spaţiul regional al încrederii[17]

In calitate de fundament al interacţiunii umane, încrederea are , de cele mai multe ori, o puternică identitate teritorială. Este un gen de cultură a deschiderii care se integrează, mai mult sau mai puţin, în culturi regionale (Putnam, 1993) sau comunitare.

Cum variază fenomenele de încredere în România pe regiuni istorice şi arii culturale mai restrânse, în cadrul respectivelor regiuni? Ce rol joacă fenomenele de dezvoltare regională şi comunitară în condiţionarea încrederii? Este încrederea mai mult fenomen de status sau de condiţionare comunitar-regională?

Profilul de încredere al unei arii culturale (Tabel 3-3), ca grupare de judeţe relativ omogene sub aspect cultural în cadrul unei regiuni istorice , a fost estimat prin valori ale încrederii INTERPERSONALe, INTERGRUPALe (cu referire la 5 grupuri etnice – maghiari, germani, evrei, ţigani, români) şi INSTITUŢIONALe (cu referire la instituţii ale puterii politice, mas-media, ordinii publice, biserică şi armată) (Tabel A2).

In România există 8 regiuni istorice – Moldova, Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Bucureşti, Transilvania, Banatul, Crişana-Maramureş. Primele 5 formează gruparea provinciilor extracarpatice iar ultimele trei gruparea provinciilor intracarpatice. Regiunile istorice nu au statut administrativ. Ele au însă profiluri culturale specifice legate de influenţele istorice pe care le-au suportat, nivelul de dezvoltare, compoziţia etnică şi religioasă. Nici economic şi nici cultural aceste regiuni nu sunt omogene. Datorită acestui fapt, relevanţa lor ca unităţi de analiză culturală trebuie să fie atent considerată. Anumite fenomene şi procese social-culturale continuă să aibă o identitate de regiune istorică, altele, nu. Revine specialiştilor rolul de a proceda la necesarele identificări de acest gen. Pornind de la o astfel de cerinţă am argumentat utilitatea definirii unor arii culturale (vezi capitolul 5), ca grupări de judeţe în cadrul regiunilor istorice, mai omogene decât acestea. Este vorba de arii culturale probabile, construite prin analiză cluster, pornind de la indicatori de morfologie socială.

Datele din Tabel 3-3 prezintă profilul de încredere al celor 18 arii culturale. Încrederea interpersonală are valorile cele mai reduse în două dintre ariile culturale ale Moldovei şi în Oltenia. La polul opus, cu nivel maxim al indicelui respectiv se situează judeţele Cluj şi Mureş şi oraşul Bucureşti. Neîncrederea este prezentă în special în zonele sărace.

Tabel 3-3. Valori medii ale indicilor de încredere pe arii culturale, 1995

Regiune istorică	Arie culturală	Valoarea medie a indicilor de încredere			Nivelul mediu de dezvoltare a ariei
		interpersonală	intergrupală	instituţională	
MOLDOVA	Suceava Neamt Bacau Vrancea	1.0	-3.7*	2.0*	-7.8
	Galati Iasi	-3.2*	-0.9	-0.6	2.0
	Botosani Vaslui	-3.5*	2.5	0.7	-18.0
MUNTENIA	Arges Dambovita Prahova	-0.2	0.2	-1.5	2.7
	Braila Buzau	0.2	-3.3*	0.6	-3.3
	Ialomita Calarasi Giurgiu Teleorman	1.8	-1.2	4.3*	-14.0
OLTENIA	Olt Dolj Mehedinti	-3.4*	-2.2*	0.4	-4.8
	Valcea Gorj	-2.9*	-2.4	-0.3	-0.9
DOBROGEA	Constanta Tulcea	1.3	0.7	0.5	8.4
TRANSILVA-NIA	Alba Hunedoara	1.4	-1.1	2.8*	5.8
	Brasov Sibiu	1.6	-0.3	-2.8*	17.0
	Cluj Mures	2.9*	3.4*	-1.0	14.7
	Covasna Harghita	1.3	3.3	-6.3*	6.0
	Bistrita-Nasaud Salaj	-2.8	-3.2	1.4	-3.8
CRISANA-MARAMURES	Maramures Satu Mare	-1.5	2.2	1.7	2.9
	Arad Bihor	-1.2	2.5*	3.0*	7.2
BANAT	Timis Caras-Severin	0.6	1.7	-0.4	14.8
BUCURESTI	Bucuresti	2.0	3.1*	-3.5*	**

* Situaţie pentru care există o corelaţie semnificativ diferită de 0 (la p=0.05) între indicele de încredere de pe coloană şi aria culturală de pe linie (codificare cu 1 pentru apartenenţă a persoanei la arie şi cu 0 pentru locuirea în altă arie). Semnul corelaţiei este identic cu cel al mediei. Exemplu de mod de citire a datelor: încrederea intergrupală pentru aria formată din judeţele Suceava , Neamţ

, Bacău, Vrancea este sub media națională. Între încrederea intergrupală redusă şi locuirea în aceste județe este o legătură puternică, semnificativ diferită de 0.
** Valoare superioară celorlalte arii, necalculată ca atare datorită restricțiilor tehnice de a nu include în analiză oraşul-capitală, cu valori aberante sub aspect statistic. Indicii de arie sunt calculați ca medii județene ale indicelui DEVJUD95, ponderat cu populația județului.

Sursa de date: Sondaj COMALP realizat de Catedra de Sociologie Universității Bucureşti, septembrie 1995.

In genere, cu cât un județ este mai dezvoltate, cu atât nivelul de încredere interpersonală este mai ridicat ($r_{DEVJUD\ INTERPERSONAL}$ =0.10, p=0.01). Similar, încrederea intergrupală creşte odată cu creşterea nivelului de dezvoltare a județului ($r_{DEVJUD\ INTERGRUPAL}$=0.14, p=0.01). In schimb, încrederea instituțională tinde să fie mai redusă în județele dezvoltate ($r_{DEVJUD\ INSTITUTIONAL}$ = -0.14, p= 0.01). Populația acestor zone este mai critică față de instituții. Relația este însă una de tip tendențial. Situațiile pe arii culturale relevă o serie întreagă de abateri de la această normă. Cele două județe vestice, Arad şi Bihor au un nivel relativ ridicat de dezvoltare social-economică. Populația lor este caracterizată, însă, prin valori ridicate ale încrederii instituționale. In Moldova, județele sărace Botoşani şi Vaslui ar fi de aşteptat, conform regularității generale să aibă un indice foarte ridicat de încredere instituțională. In fapt, ele se situează foarte aproape de media națională sub acest aspect.

Se remarcă o foarte puternică eterogenitate a culturii încrederii în interiorul regiunilor istorice. Fiecare dintre ariile culturale ale Moldovei are un model specific de cultură a încrederii. Aceeaşi eterogenitate apare şi pentru ariile Munteniei şi pentru cele ale Transilvaniei. Numai Oltenia şi Crişana-Maramureş par să fie regiuni istorice cu modele relativ omogene de încredere. In special în cazul Olteniei se impune modelul neîncrederii generalizate la nivel interpersonal şi intergrupal.

Dependența fenomenelor de încredere de nivelul de dezvoltare a județului şi de regiunea istorică se reduce considerabil sau dispare atunci când în analiză sunt introduse variabile de status (Tabel 3-4). Încrederea interpersonală şi cea intergrupală au valori mai ridicate pentru bărbații în vârstă cu bune resurse de educație şi avere. Săracii sunt mai neîncrezători, orientați în mai mică măsură spre un stil de viață deschis, bazat pe încredere. In genere, cu cât capitalul material şi uman al persoanei sunt mai bogate, cu atât este mai mare probabilitatea ca aceasta să se angajeze în mai mare măsură în interacțiunii bazate pe încredere.

Tabel 3-4.Predicția teritorială a încrederii

Predictor	Tipul de încredere ca variabilă dependentă		
	Încredere interpersonală	Încredere intergrupală	Încredere instituțională
Avere	0.11*	0.14*	-0.05

Educaţie	0.10*	0.21*	-0.09*
Vârsta	0.13*	0.04	0.14*
Barbat (1 da, 0 nu)	0.08*	0.07*	0.01
Religie ortodoxă (1 da, 0 nu)	0.08*	-0.06*	0.10*
Locuieşte la oraş (1 da, 0 nu)	0.01	0.07*	-0.13*
Locuieşte în Oltenia (1 da, 0 nu)	-0.11*	-0.07*	-0.01
Locuieşte în Moldova (1 da, 0 nu)	-0.07	-0.05	0.01
Locuieşte în Banat sau Crişana-Maramureş	-0.04	0.04	0.10*
Locuieşte în Transilvania	0.03	-0.01	0.02
Indice dezvoltare judeţ DEVJUD	-0.03	-0.01	-0.08*
R^2	0.07*	0.14*	0.12*

* Coeficienţi semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0.01. Pe ultimul rând al tabelului sunt notaţi coeficienţi de determinaţie multiplă. Toate celelalte valori din tabel sunt coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Semnul lor pozitiv sau negativ indică sensul relaţiei dintre predictor şi variabila dependentă, de directă sau de inversă proporţionalitate a covariaţiei lor.
Sursa de date: Sondaj COMALP realizat de Catedra de Sociologie Universităţii Bucureşti, septembrie 1995

Apartenenţa religioasă este puternic asociată cu cea etnică (Trebici ,1998).[18]. Populaţia românească este majoritar ortodoxă . Minorităţile etnice sunt preponderent catolice, protestante sau neoprotestante. Datorită acestei situaţii, asocierea cu variabila statistică desemnată prin "confesiune creştin-ortodoxă" măsoară atât confesiunea cât şi apartenenţa etnică. Pentru populaţia român-ortodoxă este specific un nivel ridicat al încrederii interpersonale şi instituţionale dar un nivel relativ redus al încrederii intergrupale. Persoanele de confesiuni protestant-catolice sau neoprotestante , de etnie diferită de cea română, tind să fie preponderent neîncrezătoare în interacţiunile cotidiene , interpersonale şi instituţionale. Aşa se explică nivelul extrem de ridicat al neîncrederii instituţionale pentru populaţia din judeţele de populaţie preponderent maghiară, Covasna şi Harghita (Tabel 3-3). In schimb ele declară valori ridicate pentru masurile componente ale indicelui de încredere intergrupală. Acest tip de încredere este maxim în ariile culturale cu compoziţie multi-etnică (Cluj-Mureş şi Arad-Bihor). Zonele cu populaţie omogenă de tip minoritar-maghiar nu sunt caracterizate prin toleranţă interetnică ridicată.

Locuirea la oraş favorizează toleranţa intergrupală şi criticismul instituţional.

Specificitatea fenomenelor de încredere pe regiuni istorice , atunci când se controlează influenţa celorlalte variabile relevante, este de manifestare extrem de redusă (Tabel 3-4). Numai Oltenia şi zona vestică, formată din Banat şi Crişana-Maramureş, par sa aibă o cultură specifică a încrederii. Pentru Oltenia este predominantă neîncrederea interpersonală şi intergrupală. Şi aceasta, independent de nivelul săraciei familiale sau zonale. Pentru provinciile vestice, nota specifică o constituie nivelul ridicat al încrederii instituţionale. Transilvania apre clar ca o regiune istorică extrem de eterogenă sub aspectul culturii de încredere.

Vârsta este predictorul cel mai important pentru încrederea interpersonală şi pentru cea instituțională. Încrederea intergrupală este, prin contrast, independentă de vârstă dar puternic dependentă de resursele educaționale.

Fenomenele de încredere instituțională par să fie cel mai puternic dependente de dezvoltarea regională şi locală. În spațiile cu indici ridicați de dezvoltare social-economică, nivelul de aşteptare pentru performanțele instituțiilor este mai ridicat. Corespunzător, criticismul instituțiilor tinde să fie mai puternic. Intr-adevăr, în județele dezvoltate, încrederea instituțională este mai redusă. Din aceleaşi motive, în comunele mai dezvoltate indicele încrederii instituționale are valori mai reduse ($r_{DEVCOM\ INSTITUTIONAL} = -0.09$, p=0.01).

Încrederea intergrupală, cea interetnică, în mod special, tinde să fie mai mare în j oraşele ($r_{DEVURB\ INTERGRUPAL}$=0.16,p=0.01) şi comunele ($r_{DEVCOM\ INTERGRUPAL}$=0.06, p=0.01) mai dezvoltate. In oraşele şi comunele cu valori ridicate ale indicilor de dezvoltare, modrnitatea individuală este mai ridicată. Corespunzător, este de aşteptat ca toleranța interetnică să fie mai mare. Nu poate fi ignorat, însă, nici un posibil efect de dezirabilitate socială, tendința oamenilor bine informați asupra clişeelor mediatice de a răspunde la întrebări pe tema toleranței interetnice cu clişee asimilate prin consumul mediatic.

Tabel 3-5. Încredere şi stil de viață:
relații pozitive (+), negative (-) şi de independență (0)

("În următorii ani, care credeți că va fi cheia reuşitei în viață, la noi?")	Încredere interpersonală	Încredere intergrupală	Încredere instituțională
VALORI ALE STRATEGIEI DE VIAȚĂ			
Muncă versus (vs) relații	+	0	+
Școala pe care o ai vs. relații	+	+	+
Cooperare vs. efort individual	+	0	**0**
Cinste vs viclenie	+	0	+
Muncă în sector privat vs. stat	0	+	-
Mobilitate rezidențială vs stabilitate	0	0	-
Adoptarea noului vs rutină	0	+	-
Efort propriu vs moştenire	0	+	**0**
CAPITAL RELATIONAL			
Stoc de RELAȚII sociale utile	+	+	+
Discută frecvent cu vecinii	+	0	+
Discută frecvent cu prietenii	+	+	-
Vizitează frecvent rudele	+	0	+
CONSUM CULTURAL			
Consum MAS-MEDIA	+	+	-
Preferă emisiuni de muzică uşoară	+	+	+

Preferă emisiuni de ştiri	+	+	+
Preferă emisiuni TV sport	+	+	0
Preferă emisiuni politice	+	+	+
RELIGIOZITATE			
se consideră un om credincios	-	0	+
merge frecvent la biserică	0	0	+

Semnele de + sau – indică valori ale coeficienţilor de corelaţie semnificativ diferite de 0 pentru p=0.05. Cu 0 au fost notate relaţiile de independenţă statistică. Exemplu de mod de citire: persoanele care au un nivel ridicat al indicelui de încredere interpersonală valorizează mai mult munca decât relaţiile ca strategie de reuşită în viaţă**.**

Încrederea este dependentă de resursele de status şi condiţiile de mediu nu în sine, izolat, ci în calitate de componentă a unei culturi a deschiderii (Tabel 3-5). Persoanele care declară că au încredere în ceilalţi, ca persoane sau ca grupuri, sunt, în acelaşi timp, caracterizate prin strategii de viaţă bazate pe cinste, acceptare a riscului, muncă şi efort educaţional, cooperare. Capitalul lor social relaţional este mai bogat decât al celor care sunt caracterizate de neîncredere. Ele sunt integrate în mai mare măsură în relaţii de prietenie, rudenie, vecinătate sau de cunoscuţi cu care pot dezvolta diferite tipuri de schimburi. Au un înalt consum mediatic şi preferă emisiunile TV de muzică uşoară, sport, ştiri şi politică.

Profilul cultural si social al celor care au încredere în instituţii este o combinaţie între cultura deschiderii şi conservatorism. Susţin valorile de cinste, muncă şi educaţie. Spre deosebire de cei care manifestă un nivel sporit de încredere interpersonală, persoanele care au încredere în special în instituţii, au un consum mediatic redus, preferă să lucreze în sectorul de stat , iubesc mai mult rutina decât noutatea şi sunt religioase .

Disocierea dintre religiozitate şi încredere interpersonală este un fapt care merită analize suplimentare. De ce oamenii care cred in Dumnezeu tind să aibă mai puţină încredere în oameni? O ipoteză posibilă o constituie configuraţiile culturale diferite în care funcţionează cele două trăsături culturale: încrederea este particularitate de cultură deschisă iar religiozitatea ţine mai mult de complexul culturii închise, preponderent tradiţionale.

Încrederea este , în principal, un fenomen de status social. Investiţii de încredere în celălalt sau în alte grupuri decât grupul propriu, fac îndeosebi bărbaţii vârstnici, cu niveluri ridicate de instrucţie şi avere. Mediile regionale şi comunitare cu valori ridicate ale indicilor de dezvoltare şi modernizare sunt favorabile în special pentru încrederea intergrupală şi pentru scepticismul asupra performanţei instituţiilor.

Structura empirică a capitalului social

Cel puțin trei "ocupanți-concept" locuiesc în casa capitalului social: încredere în instituții, încredere difuzată şi relații sau legături de interes (RELATII98) (Figura 3-5). Încrederea difuză este cea mai importantă componentă a capitalului social. Acest tip de încredere se manifestă mai ales prin încredere interpersonală, toleranță etnică şi interacțiuni interpersonale pentru vizite, discuții şi petreceri. Toleranța etnică pare să fie cel mai important indicator al încrederii difuze. Dacă ai încredere în minoritățile naționale eşti înclinat să ai încredere în alte persoane în general şi să interacționezi mai des cu ei prin vizite, convorbiri sau petreceri.

Încrederea în instituții este măsurată cu datele disponibile prin încrederea în armată, poliție, judecătorii şi Serviciul Român de Informații (etichetate ca instituții ale ordinii), încrederea în primărie şi în unele categorii de actori instituționali (jurnalişti, intelectuali şi manageri). Utilitatea relațiilor este considerată a fi mai mare dacă persoana este membru în diferite asociații şi are o arie de cuprindere mai mare de relații pentru rezolvarea unor probleme legate de sănătate, justiție, poliție, administrație, bănci şi găsirea unei slujbe.

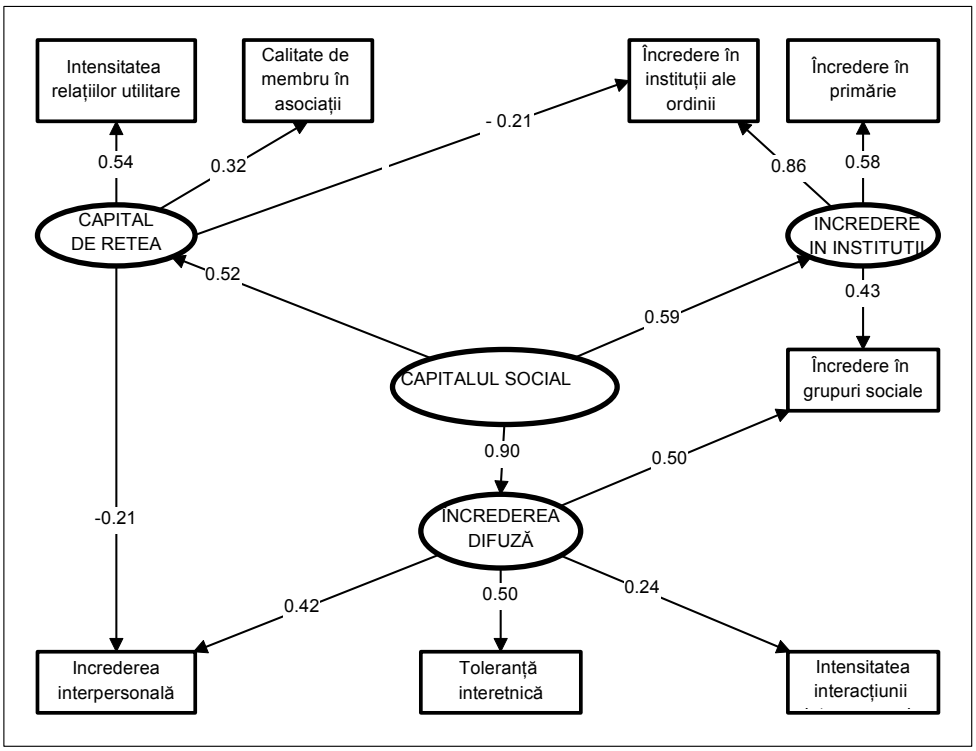

Figura 3-5. **Structura capitalului social în comunitățile rurale**

Formele ovale indică variabile latente. Dreptunghiurile specifică variabilele manifeste care au fost măsurate direct. Toate cifrele sunt coeficienți path, coeficienți

care diferă semnificativ de 0 pentru p=0,05. Pentru construirea modelului path cu variabile latente a fost folosit programul AMOS. Corelaţiile deduse asociate cu modelul prezentat nu diferă semnificativ de cele empirice: χ^2=20,61, p=0,11. Diagrama path indică o analiză factorială de gradul doi[19]. Termenii eroare pentru fiecare variabilă endogenă nu sunt prezentaţi în diagramă.

Capitalul social rural pare să fie fracturat în relaţiile cu încrederea interpersonală şi cu încrederea în alte instituţii. Încrederea interpersonală este asociată pozitiv cu încrederea difuză dar este asociată negativ cu intensitatea relaţiilor de utilitate RELATII98. Persoanele cu indice ridicat de relaţii utilitare în comunităţile rurale au tendinţa să fie lipsite de încredere. Similar, ei au încredere puţină în majoritatea instituţiilor de stat de la nivel central. Persoanele din această categorie interacţionează mai mult decât alte categorii ale populaţiei cu instituţiile de stat. În contextul unei funcţionări defectuoase a acestui cadru oficial al organizării societăţii, lipsa lor de încredere în instituţii este mai degrabă o reacţie normală.

Modelele de interacţiune în comunităţile rurale sunt diferite de cele de la oraşe. Drept consecinţă, este de aşteptat să avem o structură diferită a capitalului social în cele două tipuri de comunităţi. Observaţiile de sondaj sprijină o astfel de viziune. O diferenţă majoră se referă la locul sau semnificaţia interacţiunii interpersonale. La sate, intensitatea acestei interacţiuni este semnificativă pentru încrederea difuză. La oraşe, aceeaşi variabilă este semnificativă pentru sfera relaţiilor (vezi Figura 3-5, Figura 3-6). Spus mai simplu, vizitele, discuţiile şi petrecerile au o semnificaţie diferită în cele două comunităţi. La sate, ele sunt o dovadă a încrederii difuze şi a orientării spre cooperare. La oraşe, aceleaşi tipuri de comportamente sunt relevante pentru modul în care sunt satisfăcute aceste interese. Interacţiunea urbană este mai mult concentrată pe interese decât cea rurală.

Capitalul social urban este mai puțin fracturat decât în cazul satelor. Pentru locuitorii oraşelor, încrederea interpersonală nu se mai relaționează negativ cu capitalul social relațional. Similar, încrederea în instituții nu se asociază negativ cu intensitatea relațiilor ca în cazul populației de la sate.

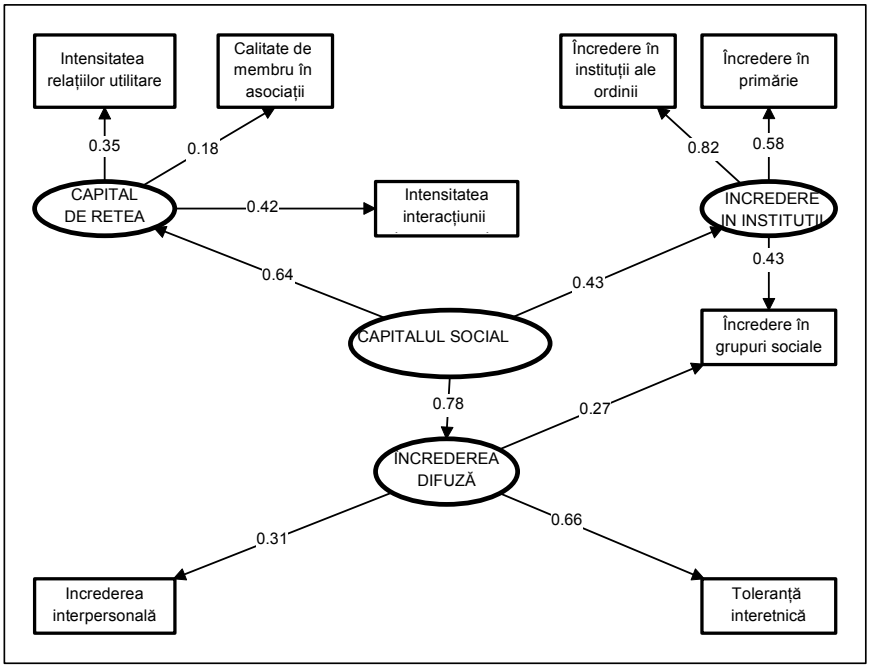

Figura 3-6. **Structura capitalului social în comunitățile urbane**

Formele ovale indică variabile latente. Dreptunghiurile specifică variabilele manifeste care au fost măsurate direct. Toate cifrele sunt coeficienți path, coeficienți care diferă semnificativ de 0 pentru p=0,05. Pentru construirea modelului path cu variabile latente a fost folosit programul AMOS. Corelațiile deduse asociate cu modelul prezentat nu diferă semnificativ de cele empirice: χ^2=18,20, p=0,15. Trei covariații care nu sunt marcate grafic în fugură au fost permise în model, şi anume acelea dintre variabilele eroare asociate cu: relațiile de RELATII98 a interesului-încrederea intergrup, apartenența la o asociație-încrederea interpersonală, încrederea în instituțiile de ordine-relații de RELATII98.

"Rădăcinile" capitalului social

Capitalul social are rădăcini în status, valoare, rezidență şi regiune. Configurația rădăcinilor este diferită în funcție de tipul de capital social. Chiar dacă luăm în considerare o gamă largă de posibili factori de condiționare, variația explicată a încrederii (Tabel 3-6, Tabel A2) este foarte scăzută. Aceasta înseamnă că are rădăcini culturale adânci care sunt dificil de identificat. Cei câțiva factori de prezicere care pot fi măsurați şi sunt semnificativi, trebuie luați în considerație cu atenție, întrucât pot fi folositori ca bază pentru înțelegerea fenomenului capitalului social.

Tabel 3-6.Predictori ai variabilelor încrederii pentru persoanele din comunităţile rurale

Predictori	Variabile dependente în modele de regresie multiplă				
	Încredere în instituţiile de ORDINE	Încredere în PRIMĂRIE	Încredere INTERPERSonală	Toleranţă ETNICĂ	Încredere INTERGRUP
VÂRSTĂ	(-0,00)	0,11	0,07	0,07	0,13
Educaţie	-0,13	-0,08	-0,08	(0,04)	(0,05)
BĂRBAT (1 da, 0 nu)	(0,04)	(0,03)	(0,00)	(0,03)	(-0,02)
BUNURI durabile	(-0,04)	(0,00)	(-0,04)	(-0,05)	(0,03)
Dezvoltarea rurală DEVJUD	-0,09	(-0,06)	(-0,02)	0,06	(-0,02)
Aversiunea la risc RISCAVER	0,10	0,08	(-0,02)	(0,01)	(-0,02)
Satisfacţia faţă de venitul propriu	0,11	0,10	(0,05)	0,07	0,11
Localizarea în regiunile centrale sau vestice ale ţării CENTWEST	0,09	0,08	0,07	0,23	(0,05)
R^2	0,05	0,04	0,02	0,08	0,03
Media	0,95	0,59	-54,25	-28,09	-4,39
Abaterea standard	45,45	66,01	53,34	36,12	41,64

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului rural N=1103. Toţi coeficienţii path care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05.

Educaţia tinde să se prezinte ca un predictor legat invers proporţional, în cazul comunităţilor rurale, cu indicatorii de încredere pentru interacţiunea interpersonală şi în instituţii. Persoanele cu pregătire superioară din sate au un evantai mai mare de relaţii de interes dar sunt mai lipsite de încredere. Încrederea în instituţii este deosebit de scăzută în cazul oamenilor de la ţară cu nivel de educaţie mai ridicat. Toleranţa etnică nu pare să fie mai mare la locuitorii satelor cu o pregătire şcolară mai bună. Această relaţie este pozitivă şi semnificativă în cazul persoanelor educate din mediul urban: ele sunt mai tolerante la alte grupuri etnice.

Bunăstarea subiectivă a locuitorilor de la sate este mai relevantă pentru atitudinile de încredere decât bunăstarea obiectivă. Un status material autodefinit ca fiind mai bun este favorabil pentru o mai mare încredere în instituţii, pentru toleranţa etnică şi pentru încrederea în diferitele grupuri care includ actorii unor instituţii (jurnalişti, intelectuali, manageri).

Toleranţa etnică, unul dintre indicatorii cheie ai capitalului social difuz în comunităţile rurale şi urbane, este explicată în principal prin factori regionali, prin

cultura şi dezvoltarea regională. Localizarea persoanelor în zonele centrale şi vestice ale ţării (Transilvania, Banat şi Crişana-Maramureş) este un factor care favorizează toleranţa etnică (Tabel R8).

Localizarea regională contează pentru toleranţă mai ales în zonele rurale. Populaţia rurală din judeţele mai dezvoltate şi din comunele mai eterogene din punct de vedere etnic şi religios este mai tolerantă cu alte grupuri etnice. Lipsa de toleranţă sau nivele scăzute ale ei sunt specifice zonelor slab dezvoltate sau cu o populaţie omogenă, din estul şi sudul tării.

Între variabilele de status, bunăstarea subiectivă este unul dintre factorii cei mai relevanţi pentru încrederea etnică. O stare materială bună, conform propriei definiri, este favorabilă pentru toleranţa etnică în comunităţile rurale şi urbane. Posesiunile obiective nu contează semnificativ. Educaţia nu este legată linear de încrederea etnică. Persoanele cu pregătire universitară de la oraşe şi de la sate sunt mai tolerante. La sate, persoanele cu educaţie slabă sunt de asemenea mai tolerante. Persoanele cu educaţie medie de la sate sunt printre cele mai intolerante (Tabel 3-7).

Tabel 3-7.**Toleranţa etnică după rezidenţă şi educaţie**

Nivel de educaţie încheiată	Eşantion rural	Eşantion urban	Total
Analfabet	-23	-24	-23
Elementară	-25	-23	-25
Gimnaziu	-33	-24	-30
Profesională	-29	-26	-27
Liceu	-28	-23	-24
Post-liceală	-16	-15	-15
Universitate	-24	-12	-14
	-28	-21	-24

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Valorile din tabel sunt medii ale indicelui toleranţei ETNICE, cu o variaţie posibilă între –100 (intoleranţă maximă) şi 100 (toleranţă maximă).

Aversiunea la risc este corelată negativ cu toleranţa etnică numai pentru populaţia urbană. Cu cât este mai mare înclinaţia de a accepta riscul, cu atât mai mare este toleranţa etnică. O aversiune mică pentru risc este o caracteristică de bază pentru modernitatea individuală[20]. Întrucât acest predictor este prezent semnificativ numai în cazul populaţiei urbane, se poate formula ipoteza că toleranţa etnică este mai intens legată de cultura modernităţii la oraşe decât la sate. Toleranţa rurală şi, în general, capitalul social difuz sunt mai dependente de status-ul personal decât de cultura personală care este independentă de status.

Densitatea relaţiilor sociale în care persoana este implicată are o componentă utilitară directă (indicele de RELATII98) dat de numărul de legături folositoare

posibile pentru rezolvarea problemelor practice şi de faţeta de RELATII98 potenţială asociată cu frecvenţa interacţiunilor INTERPERSONALE. Relaţiile de RELATII98 sunt mai dense în cazul oamenilor cu pregătire superioară şi cu posesiuni materiale mai bogate, localizate în zonele centrale şi vestice al ţării şi care au avut experienţă de conducători înainte de 1989 (Tabel 8). Cultural vorbind, aceste persoane îşi asumă riscuri, sunt deschise la experienţe noi şi practică o mare expunere la mass-media. Acesta este profilul persoanelor cu relaţii multe, indiferent dacă locuiesc la sat sau la oraş.

Tabel 3-8. Predictori ai variabilelor care măsoară caracteristici ale reţelelor sociale

Predictori	Variabila dependentă – densitatea relaţiilor de RELATII98		Variabila dependentă – intensitatea interacţiunilor INTERPERSonale	
	rural	urban	rural	urban
VÂRSTA98	(0,04)	-0,12	(0,04)	-0,12
BĂRBAT98 (1 da, 0 nu)	-0,06	(-0,02)	(-0,04)	(-0,01)
BUNURI98 durabile	0,15	0,16	0,08	(-0,01)
Aversiunea la risc RISCAVR98	-0,06	-0,08	(0,03)	(-0,01)
Localizare în zonele centrale sau vestice ale ţării CENTWEST	0,08	0,08	0,06	(0,01)
Educaţie	0,19	0,19	-0,08	(-0,04)
ŞEF în timpul comunismului (1 da, 0 nu)	0,09	0,05	(-0,01)	(-0,03)
SĂNĂTATEA subiectivă	0,07	(0,03)	(0,05)	(0,06)
Consumul de MEDIA98	0,14	0,06	0,11	0,10
Orientat către RUDE98	(-0,05)	(-0,04)	0,13	0,09
R^2	0,21	0,18	0,05	0,04

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului ruralN=1103. Toţi coeficienţii path care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05.

La oraşe, oamenii cu relaţii de sferă extinsă sunt mai tineri. La sate, în mod surprinzător, este vorba de femei. Observaţia este valabilă numai pentru condiţiile ipotetice al controlului celorlalte variabile de status, mai ales educaţia. Până la nivelul liceului, implicarea bărbaţilor şi femeilor în reţele de RELATII98 este aproximativ aceeaşi. La acest nivel de educaţie, femeile sunt mai mult implicate în relaţiile de RELATII98 decât bărbaţii. Pe o scală de la 0 la 6, indicele mediu de RELATII98 este 3,5 pentru femeile de la ţară faţă de 2,6 pentru bărbaţii de la ţară. Al doilea aspect al implicării în reţele – intensitatea interacţiunilor INTERPERSonale – are un profil cauzal diferit. La ţară, persoanele care sunt cele mai active în vizite, discuţii şi petreceri sunt oameni destul de bogaţi dar cu educaţie puţină, localizaţi în regiunile centrale şi vestice ale ţării. Reţeaua lor este formată în primul rând de rude. Pentru

orăşeni, intensitatea interacţiunilor interpersonale este condiţionată în primul rând de tăria legăturilor cu rudele.

Concluzii

1. Privită din perspectiva încrederii, societatea românească a anilor 90 este puternic divizată. Câmpul încrederii instituţionale este marcat prin arii de consens negativ, arii de consens pozitiv şi arii de intensă controversa socială. Biserica şi armata sunt instituţiile tipice pentru zona de consens pozitiv, de înaltă încredere. Parlamentul şi guvernul reprezintă ,cu excepţia momentelor de "dar electoral", zona de consens negativ, de minim nivel de încredere. Justiţia SRI-ul şi poliţia se plasează în aria de maxima controversa socială, cu valori foarte apropiate ale ponderilor de încredere şi de neîncredere.
2. Încrederea în instituţiile reprezentative ale statului a evoluat, în România post-comunistă a anilor 1990, prin jocul a două mecanisme de bază –mecanismul darului fondator şi cel al ajustării investiţiilor funcţie de decalajul dintre aşteptare şi ofertă. Noile instituţii ale democraţiei - parlamentul şi guvernul în mod special, primesc din partea societăţii civile o cantitate de încredere cu atât mai mare cu cât schimbările pe care le aduc pe cale democratică sau le promit la modul credibil sunt de mai mare profunzime. Creşterea spectaculoasă a încrederii în instituţiile de reprezentativitate în anii 1990 şi 1996-1997 este asociată tocmai cu astfel de fenomene de încredere fondatoare. Declinul încrederii în putere este explicabil prin ajustarea capitalului civic investit în instituţiile reprezentative ale statului în condiţiile unor prestatii ale actorilor instituţionali sub nivelul aşteptărilor.
3. Instituţiile tradiţionale - biserica şi armata – stau în special sub semnul orientărilor valorice de tip religios. In plus, pentru încrederea în armată, contează şi vârsta – cu cât acesta este mai ridicată, cu atât încrederea în armată este mai puternică.
4. Religiozitatea şi încrederea intepersonală constituie două dintre cele mai importante "rădăcini culturale " ale încrederii în instituţii. Indiferent de performanţele pe care le au instituţiile statului, mediile de cultură a încrederii interpersonale şi de religiozitate vor manifesta preferinţe sporite pentru susţinerea instituţiilor.
5. Încrederea interpersonală funcţionează în cadrul unei culturi a deschiderii, marcată prin valorizare a muncii, cooperării, efortului educaţional şi moralităţii. Departe de a fi o trăsătură superficială, încrederea este puternic corelată cu valori ale strategiilor de viaţă, cu organizarea vieţii pe temelii de sociabilitate şi capital social . In schimb, încrederea in instituţii apare ca o combinaţie de cultură deschisă şi conservatorism.
6. Capitalul material redus favorizează încrederea în instituţiile puterii si în cele tradiţionale dar reduce încrederea interindividuală. In genere, încrederea interindividuală este cu atât mai bogată

cu cât capitalul material şi uman are valori mai ridicate. Sărăcia, de orice tip, material sau informaţional, este defavorabilă încrederii interpersonale.

7. Accesibilitatea la relaţiile sociale folositoare este condiţionată semnificativ de experienţa de conducere în perioada comunistă şi de avere. Posesiunea de resurse materiale şi de experienţă de conducere înainte de 1989 sunt factori cheie pentru gradul de diversitate al relaţiilor sociale folositoare. Observaţie este în concordanţă cu teoriile care spun că în perioada de tranziţie post-comunistă a avut loc un tip de conversie a conducătorilor din timpul comunismului în oameni de afaceri[21] .
8. Faptul de a avea acces la persoanele din instituţiile cheie care sunt relevante pentru afacere şi pentru viaţa de zi cu zi este un factor care favorizează încrederea în instituţii. Datele studiului arată clar că persoanele care au cea mai mare încredere în instituţiile de stat sunt cele mai puţin educate, cu mai multe relaţii personale în acele instituţii şi care sunt în general înclinate să aibă încredere în alte persoane.
9. Capitalul social rural este clar structurat în patru dimensiuni: a) încredere difuză şi cooperare, b) încredere în instituţii, c) capital relaţional şi d) integrarea instituţiilor oficiale prin funcţionarea lor. Datele studiului pot revela numai conţinutul primelor trei dimensiuni. Având în vedere aceste limitări, prima concluzie este cea care susţine ipoteza unui capital social operaţional, care efectiv "lucrează", nu numai cea a unui concept umbrelă, multidimensional: încrederea difuză, încrederea în instituţii şi capitalul de reţea sunt manifestări ale unei dimensiuni unice , latente, care poate fi etichetată drept capital social (Figura 2).
10. Capitalul social rural este mai "fracturat" decât capitalul social urban. Încrederea interpersonală în comunităţile rurale este relaţionată negativ cu intensitatea şi gradul de extindere a reţelei de relaţii sociale.
11. Diferenţă majoră între capitalul social rural şi urban se referă la locul sau semnificaţia interacţiunii interpersonale.La sate intensitatea acestei interacţiuni este semnificativă pentru încrederea difuză. La oraşe, aceeaşi variabilă este semnificativă pentru evantaiul de relaţii personale utile (Figura 2 şi Figura 3). Pe scurt, vizitele, discuţiile şi petrecerile au o semnificaţie diferită în cele două comunităţi. La sate, ele sunt o dovadă a încrederii difuze şi a cooperării. La oraşe, aceleaşi tipuri de comportament sunt relevante pentru modul în care se realizează interesul. Interacţiunea urbană este mai concentrată asupra intereselor decât cea rurală.
12. Toleranţa etnică este unul dintre cele mai puternice semne ale intensităţii capitalului social într-o comunitate rurală sau urbană dată. Integrarea toleranţei etnice în analiza capitalului social este foarte de folos pentru evidenţierea complexităţii fenomenului de sociabilitate productivă. Localizarea regională contează pentru toleranţă mai ales în zonele rurale. Populaţia rurală din judeţele mai dezvoltate şi din comunele care sunt mai eterogene din punct de vedere etnic şi religios este mai tolerantă sub aspect etnic. Lipsa de toleranţă sau niveluri scăzute

ale acesteia sunt specifice zonelor slab dezvoltate, locuite de o populație omogenă, localizate în sudul şi estul țării.

13. Aversiunea la risc este relaționată negativ cu toleranța etnică numai la populația urbană. Cu cât este mai mare înclinarea de a accepta riscul, cu atât este mai mare toleranța etnică. Aversiunea scăzută la risc este caracteristica de bază a modernității individuale. Întrucât predictorul este prezent semnificativ numai la populația urbană se poate formula ipoteza că toleranța etnică este i legată mai îndeaproape de cultura modernității la oraşe decât la sate. Toleranța rurală şi, în general, capitalul social difuz sunt mai dependente de status-ul personal decât de cultura personală independentă de status, specifică diferitelor regiuni culturale.
14. Cultură regională a încrederii în România este de identificat în special la nivel de arii culturale, ca subdiviziuni ale regiunilor istorice. Neîncrederea în celalalt este specifică județelor din Oltenia şi din estul Moldovei. In schimb, încrederea în instituții are valori ridicate în special pentru județe dezvoltate din sudul provinciei Crişana-Maramureş dar şi pentru județe sărace din aria culturală Teleorman-Giurgiu-Ialomița-Călăraşi. Condiția de minoritar sub aspect etnic şi religios este favorabilă dezvoltării unei culturi a neîncrederii instituționale.
15. Încrederea are o dimensiune regională în special sub aspectele ei instituționale şi intergrupale. In genere, însă, regiunile contează pentru fenomenele de încredere nu atât prin cultura lor specifică. Rolul esențial revine compoziției sociale şi nivelului de dezvoltare a regiunilor. Prin intermediul structurilor sociale regionale se produc efecte de aparentă cultură regională a încrederii. In momentul în care se controlează variabilele de structură socială, foarte puține regiuni ale României mai păstrează un specific de cultură regională a încrederii.

4 Elita antreprenorială

Antreprenoriatul ca inovație socială

In capitolul doi am schițat un tablou al structurii sociale a țării din perspectiva spațiului social, respectiv a relațiilor esențiale care structurează interacțiunea umană la nivel societal. A fost argumentată concluzia că principalele dimensiuni ale structurii sociale a României în perioada de tranziție sunt nivelul resurselor disponibile şi ideologiile modernizării. Noua structură socială a țării , cu clasă de mijloc, capitalişti, grupuri marginale/defavorizate se constituie, deci, nu numai funcție de resurse ci şi de credințe, valori, modele culturale. Am menționat deja cazul antreprenorilor ca fiind unul de maximă semnificație pentru abordare fenomenologică a structurii sociale prin luarea în considerație a unor dimensiuni subiective alături de cele obiective. Clasa de mijloc este încă departe de a fi constituită într-o societate în care reformele merg lent, cu frecvente porniri şi opriri, pornind de la condiții nefavorabile în 1990 şi confruntate ulterior cu provocările unui mediu regional agitat, cu o clasă politică în formare. Indiferent de tipul de grup care poate fi luat ca referent pentru analizele de structură socială în această etapă de schimbare a societății româneşti, esențială îmi pare a fi relevarea mecanismelor de formare. Ponderile care le revin în tabloul social general sunt mai puțin importante şi, oricum, încă dificil de estimat în condiții de numere "rare", de sistem informatic național relativ slab performant pentru aspectele sociale. Cazul antreprenorilor este unul de maximă importanță pentru a înțelege mecanismele de formare a noii structuri sociale de tip capitalist. Asupra lor vom orienta analizele din acest capitol[22].

A fi antreprenor într-o economie de piață în formare este o inovație socială. Înseamnă să înveți un rol nou care este departe de ceea ce comunismul a propus sau, mai exact spus, a impus, ca model de socializare. Să înveți un rol nou într-un mediu nefavorabil – aceasta este marea provocare a antreprenorilor rurali din România. Ei constituie o elită prin creativitate, resurse şi performanțe productive[23].

Mediul începutului din anii 1990 este descurajant: sărăcia , scăderea cererii de pe piețele urbane din cauza declinului economic general, o agricultură ineficientă, în trecere de la cooperative de producție constituite prin forță la o agricultură privată lipsită de resursele de bază pentru o agricultură modernă.

Cât de frecvent este comportamentul antreprenorial? Care sunt mecanismele de adoptare şi difuziune? Care sunt cei care au adoptat primii noutatea, care este profilul lor economic, social şi cultural? Care sunt constrângerile structurale ale procesului de difuziune? Care sunt factorii care influențează viteza şi selectivitatea difuziunii? Lista de întrebări relevante pentru acest subiect ar putea continua.

Pentru acest capitol este suficient să ne concentrăm asupra rolului jucat de capitalul social (CS) în influențarea orientării antreprenoriale. Va fi, în consecință, un capitol de conexiune între informațiile din capitolele doi şi trei, dintre spațiul social şi capitalul social. Pentru a răspunde la întrebarea "ce rol are capitalul social procesul

antreprenorial din România anilor 1990" trebuie să avem o imagine largă a principalilor factori care favorizează comportamentele antreprenoriale. Este ceea ce încerc în prima parte a acestui capitol. In cea de-a doua parte voi focaliza analiza asupra unui tip particular de antreprenor - antreprenorul din agricultură. Este vorba de un caz tipic de răspuns creativ la un mediu în mod particular advers pentru afaceri.

Antreprenoriatul ca răspuns la provocările mediului

Antreprenoriatul poate fi considerat nu numai ca o inovație socială, ci şi ca un set de răspunsuri la provocările mediului sau de mediu. Cele mai structurate provocări sunt acelea ale nesiguranței, sărăciei, corupției şi disparităților regionale (Tabel 4-1).

Într-un mediu social şi economic foarte nesigur, a fi prudent în relațiile cu ceilalți este o strategie de viață. In situațiile tranziției societale se schimbă nu numai scena publică cu evenimentele şi reglementările ei, dar şi comportamentul oamenilor. Mulți sărăcesc iar unii se îmbogățesc. Adoptarea unei noi strategii de viață pentru supraviețuire sau pentru succes este parte din procesul general de construire a unei noi societăți. Comportamentele nu sunt atât de previzibile. Regulile de comportament sunt excepționale. Te bazezi clar pe cei care îți sunt foarte apropiați (rude şi prieteni în societate) şi nu prea mult pe străini. Datorită schimbărilor din modelele comportamentale, mult cunoştințe anterioare se mută mai aproape de situația unui străin la care eşti foarte atent atunci când interacționezi cu el. Frecvența ridicată a eşuării încercărilor de afaceri este un factor cheie care întăreşte nesiguranța şi răspunsul ei – neîncrederea, prevederea.

Diferite forme de capital – uman, material, relații de utilitate şi cele legate de încredere – vor juca un rol în inițierea şi dezvoltarea unei afaceri, în confruntarea cu riscurile şi incertitudinea. Dar a fi antreprenor nu este o simplă combinație a diferitelor forme de capital. Catalizatorul lor principal va fi probabil de natură culturală. Asumarea riscului sau aversiunea pentru risc şi adoptarea ideologiilor de piață vor juca probabil rolul variabilelor cheie în apariția comportamentului antreprenorial (Figura 4-1).

Provocarea incertitudinii mediului, toleranța la risc şi neîncrederea ar putea merge împreună. Neîncrederea este o reacție la o definire negativă a mediului. La nivel personal, neîncrederea este o definiție negativă a situației sociale. La nivel comunitar, prin agregare, funcția sa este de a mări costurile tranzacției şi, implicit, de a reduce capitalul social comunitar.

Tabel 4-1.Antreprenoriatul din perspectiva provocărilor şi răspunsurilor

Provocări ale mediului pentru afaceri	**Răspunsuri ipotetice în comportamentul antreprenorilor**
NESIGURANŢĂ. Inflaţie, evenimente publice mici dar cu consecinţe mari, dificultăţi de a face faţă reformelor structurale în condiţiile sărăciei. Informare slabă asupra cererii, oportunităţilor, legislaţiei. Viaţa scurtă a multor firme şi eşuarea frecventă a activităţilor de afaceri	Valorizarea prudenţei. Prudenţă în relaţiile cu necunoscuţi. Creşterea lipsei de încredere interpersonală şi a neasumării riscului în timpul practicii antreprenoriale.
MEDIU LEGISLATIV NESTRUCTURAT PENTRU AFACERI. CORUPŢIE	Creşterea lipsei de încredere instituţională în timpul practicii antreprenoriale
CERERE MICĂ ŞI RESURSE SLABE. Cerere urbană mică pentru produse agricole. Sărăcie mare la sate. Creşterea şomajului.	Comportament antreprenorial difuz. Antreprenoriat formal şi informal.
VARIAŢIE REGIONALĂ MARE A OPORTUNITĂŢILOR DE AFACERI	Regiunea ca factor relevant pentru antreprenoriat. Regiunile structurate în funcţie de criterii de dezvoltare sunt mai importante pentru afaceri decât regiunile culturale

Neîncrederea este mai mult o formă de strategie de supravieţuire opusă încrederii care este o strategie de creştere sau dezvoltare. Mediul poate să transforme un simţământ iniţial de neîncredere într-o spirală a unei definiri negative în creştere sau să reducă intensitatea acesteia odată ce semnele pozitive se acumulează în timpul practicării interacţiunii.

Toleranţa la risc este un mod practic de a recunoaşte că mediul este nou şi în schimbare. Este un mod de a trece de la o modernitate latentă care exista la anumite segmente sociale în timpul comunismului la o modernitate activă a capitalismului.

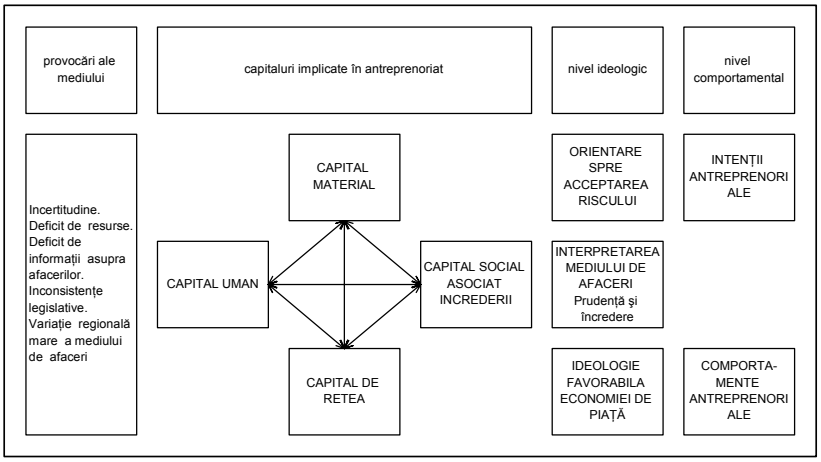
provocări ale mediului
capitaluri implicate în antreprenoriat
nivel ideologic
nivel comportamental
Incertitudine. Deficit de resurse. Deficit de informaţii asupra afacerilor. Inconsistenţe legislative. Variaţie regională mare a mediului de afaceri
CAPITAL MATERIAL
CAPITAL UMAN
CAPITAL SOCIAL ASOCIAT INCREDERII
CAPITAL DE RETEA
ORIENTARE SPRE ACCEPTAREA RISCULUI
INTERPRETAREA MEDIULUI DE AFACERI Prudenţă şi încredere
IDEOLOGIE FAVORABILA ECONOMIEI DE PIAŢĂ
INTENŢII ANTREPRENORIALE
COMPORTA-MENTE ANTREPRENORIALE

Figura 4-1.Componentele analitice ale procesului antreprenorial

Antreprenori prin dorinţă, intenţie şi comportament

Proporţia de antreprenori efectivi din totalul populaţiei active a satelor era în 1998 foarte scăzută, de circa 4%.Pentru oraşe procentul corespunzător avea o valoare dublă. Orientarea antreprenorială a populaţiei nu este limitată la această sferă . Ea include de asemenea segmentul de populaţie care exprimă o intenţie de a deschide o afacere sau o întreprindere sau care ar dori cel puţin sa aibă una. Antreprenorii "prin intenţie" şi "prin dorinţă"(Tabel 4-2) reprezintă aproximativ 20% din populaţia rurală adultă şi peste o treime din populaţia urbană adultă.

Cele trei categorii de antreprenori au un profil de status foarte diferit. În mod general, antreprenorii sunt mai tineri decât non-întreprinzătorii. Cei mai noi dintre întreprinzători sunt aceia în stadiul de intenţie. Cei mai vechi antreprenori sunt cei care au deja o firmă. Antreprenorii prin comportament sunt mai bogaţi decât cei care se află în stadiul de intenţie[24]. Ei sunt recrutaţi, în mare parte, dintre foştii lideri din vremurile comuniste şi din segmentul managerilor actuali.

Tabel 4-2. **Definirea operaţională a tipurilor antreprenoriale**

Comportament antreprenorial			Tip de antreprenori*
are o afacere particulară	intenţioneaz ă să îşi deschidă o afacere	şi-ar deschide o afacere având o mare sumă de bani	
nu	nu	nu	0. non întreprinzător
nu	nu	**da**	1.întreprinzător "**prin dorinţă**"
nu	**da**	nu	2. întreprinzător "**prin intenţie"**
nu	**da**	**da**	
da	nu	nu	3. întreprinzător **"prin comportament"**
da	nu	**da**	
da	**da**	nu	
da	**da**	**da**	

*Antreprenorii prin dorinţă şi cei prin intenţie sunt tipuri ideale. In realitate, o persoană care intenţionează să îşi deschidă o firmă manifestă şi dorinţa de a folosi o eventuală sumă mare de bani pentru afaceri. Dorinţă şi intenţia sunt asociate. Antreprenorul prin dorinţă este un tip ideal în sensul că se referă nu la toţii cei care doresc să deschidă o afacere ci numai la cei care au o astfel de dorinţă care nu este însoţită de comportament sau de intenţie.Nevoia de a opera cu tipuri ideale şi nu empirice este asociată şi cu intenţia studiului de a stabili o corespondenţă între tipul de antreprenor şi valurile antreprenoriale, secvenţele procesului de difuziune a inovaţiei sociale care se cheamă antreprenoriat. Datele de sondaj cu care lucrăm nu permit o distincţie între antreprenor şi patron. La nivel conceptual ea exista, în planul datelor empirice nu a funcţionat,însă, o astfel de delimitare. Cele patru tipuri constituie , în acelaşi timp, valori ale variabilei ordinale "orientare antreprenorială" (vezi tabelul A1 in anexă, definirea variabilei ORANT98).

Tabel 4-3.Intenţia de a deschide o afacere pe tip de mediu rezidenţial (%)

Tip antreprenorial	Rural	Urban	Total
Non întreprinzător	73,9	56,5	64,3
Întreprinzător prin dorinţă	9,9	13,1	11,7
Întreprinzător prin intenţie	11,8	22,7	17,8
Întreprinzător prin comportament	4,4	7,7	6,2
Total %	100	100	100
N	1103	1355	2458

Sursa: BOP-FSD, 1998

Întregul set de date din Tabel 4-4 şi Tabel 4-5 sugerează imaginea unui proces în care cei care au adoptat mai devreme antreprenoriatul au fost, în mare parte, foşti şi actuali manageri. Acest lucru este în concordanţă cu percepţia generală (Rona-Tas, 1998) că la rădăcina procesului se afla conversiunea relaţiilor sociale utile făcute în timpul comunismului în capital material pentru întreprinderile private ale capitalismului incipient din prezent.

Tabel 4-4.**Profilul status-ului antreprenorilor rurali**

	Non-antreprenori	Tipuri de antreprenori			Total
		prin dorinţă	prin intenţie	prin comportament	
Vârstă medie	51,93	39,56	36,27	42,53	48,45
Procent de bărbaţi %	44	56	62	61	48
Număr mediu de ani de şcoală EDUCANI98	7,81	10,64	10,49	10,78	8,54
Nota medie pentru indicele BUNURIlor durabile	0,58	1,27	1,19	1,37	0,75
Procentul celor care au autoturism propriu %	17	43	38	63	24
Nivelul mediu al veniturilor băneşti pe persoană (lei) VENPERS98	266410	397614	448019	418457	307118
Suprafaţa medie a terenului în proprietate (ha)	2,17	2,22	2,23	2,88	2,22
Indicele dezvoltării şeptelului ANIMALE (medie)	2,33	4,48	2,90	2,89	2,62
Indicele nivelului de educaţie la nivel de familie EDSTOCK (medie)	5,58	7,35	6,14	6,66	5,87
Numărul de persoane ADULTe din gospodărie (medie)	2,70	3,09	3,12	3,22	2,81
Procent de persoane care au FOST manageri* în timpul comunismului %	9	17	15	27	11
Procent de persoane care sunt manageri* în prezent %	2	10	08	31	5
Capital de RELATII98	1,03	2,11	2,17	2,51	1,33
Nivelul mediu de dezvoltare a judeţului DEVJUD95	-1,28	-0,01	2,45	4,01	-0,48
Pondere de persoane cu domiciliul în regiunile intracarpatice %	29	39	42	55	33

Sursa: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. In fiecare celulă a tabelului sunt notate valori medii sau procente corespunzătoare indicatorului de pe linie şi categoriei de populaţie de pe coloană.

- Au cel puţin trei persoane în subordine

Pentru rural, în acelaşi segment al celor care au adoptat timpuriu antreprenoriatul există de asemenea o mare proporţie de persoane care au loturi mari de pământ.

Teoretic, suprafaţa mai mare de pământ deţinută de întreprinzătorii rurali poate fi considerată de asemenea ca o sursă a îmbogăţirii. Antreprenorii au avut posesiuni mai mari de la începutul carierei lor sau şi-au mărit posesiunile în timpul carierei ca antreprenori.

Comportamentul antreprenorial rural se regăseşte în special în gospodării relativ înstărite, cu nu număr mare de membrii adulţi. Un număr crescut de membri adulţi în condiţia familiilor îmbătrânite arată că primii antreprenori rurali au provenit din familii rurale mai puţin afectate de plecările prin migrare. În termeni de specialitate, "pionierii" antreprenoriatului rural s-au selectat cu mai mare intensitate din segmentul de specialişti agricoli şi persoane cu pregătire economică.

Tabel 4-5.**Profilul de status al antreprenorilor urbani**

	Non-antreprenori	Tipuri de antreprenori			Total
		prin dorinţă	prin intenţie	prin comportament	
Vârstă medie	48,21	37,12	34,61	39,97	43,04
Procent de bărbaţi %	42,00	48,00	56,00	55,00	47,00
Număr mediu de ani de şcoală EDUCANI98	10,83	12,27	11,71	12,60	11,35
Nota medie pentru indicele BUNURIlor durabile	1,28	1,61	1,55	2,12	1,45
Procentul celor care au autoturism propriu %	30,00	47,00	44,00	74,00	39,00
Nivelul mediu al veniturilor băneşti pe persoană (lei) VENPERS98	509187,84	525591,30	584117,73	1025715,51	566209,49
Suprafaţa medie a terenului în proprietate (ha)	0,53	0,41	0,41	0,69	0,50
Indicele dezvoltării şeptelului ANIMALE (medie)	1,20	0,83	0,73	1,05	1,04
Indicele nivelului de educaţie la nivel de familie EDSTOCK (medie)	7,56	9,33	7,59	7,57	7,80
Numărul de persoane adulte din gospodărie (medie)	2,61	2,83	2,81	2,68	2,69
Procent de persoane care au FOST	16,00	17,00	12,00	30,00	16,00

manageri* în timpul comunismului %					
Procent de persoane care sunt manageri* în prezent %	7,00	13,00	10,00	36,00	11,00
Capital de RELATII98	1,52	2,17	2,28	2,91	1,88
Nivelul mediu de dezvoltare a judeţului DEVJUD95	6,50	4,82	7,54	5,43	6,43
Pondere de persoane cu domiciliul în regiunile intracarpatice %	32	39	39	43	35

Sursa: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. In fiecare celulă a tabelului sunt notate valori medii sau procente corespunzătoare indicatorului de pe linie şi categoriei de populaţie de pe coloană.

* Au cel puţin trei persoane în subordine

Foştii ingineri agronomi, tehnicienii şi economiştii cooperativelor sau întreprinderilor agricole au fost printre primii care s-au angajat în noul val de antreprenoriat rural (Tabel 4-6). Al doilea şi al treilea val al recrutării lor a fost mai eterogen. Cu cât valul de antreprenoriat este mai recent, cu atât mai eterogene sunt sursele sale sociale.

Sub aspect teritorial, antreprenoriatul rural tinde să fie localizat mai ales în judeţele cu grad ridicat de dezvoltare. Pentru mediul urban nivelul maxim de dezvoltare a judeţelor de rezidenţă se înregistrează nu pentru antreprenorii prin comportament ci pentru cei prin intenţie.

Profilul status-ului celor trei tipuri de antreprenori este sugestiv pentru profilul procesului de difuziunea antreprenoriatului. Antreprenorii prin comportament semnifică primul val. Antreprenorii prin intenţie şi dorinţă pot fi consideraţi ca semne posibile pentru al doilea şi, respectiv, al treilea val al acestui proces. Al doilea şi al treilea val nu va mai fi cel al foştilor sau actualilor conducători. Non-managerii vor fi din ce în ce mai prezenţi pe scena dezvoltării economiei private. Al treilea val va fi, foarte probabil, dominat de oameni care se bazează, în mediul rural, în mare măsură pe creşterea animalelor ca sursă principală pentru antreprenoriat. Ei sunt aceia care au acumulat bunuri şi alte resurse pentru a fi în poziţia de a intra în afaceri. Atât pentru rural cât şi pentru urban valul trei antreprenorial ar putea fi caracterizat prin activism economic sporit al persoanelor cu capital uman de nivel mai ridicat.

Tabel 4-6. Antreprenori rurali după specialitatea ultimei forme de învăţământ absolvit

Specialitatea ultimei forme de educaţie	Non-antreprenori	Antreprenori			Total	
		prin dorinţă	prin intenţie	prin comportament	%	Număr
Nici una	$88,6^{+}$	$4,5^{-}$	$4,9^{-}$	$2,1^{-}$	100	533
Tehnic	$58,5^{-}$	$16,3^{+}$	$19,8^{+}$	5,4	100	258
Agricol	69,7	6,6	14,5	$9,2^{+}$	100	76
Economic	$48,9^{-}$	$21,3^{+}$	17,0	$12,8^{+}$	100	47
Alta	$61,4^{+}$	$14,8^{+}$	$18,0^{+}$	5,8	100	189
Total	73,9	9,9	11,8	4,4	100	1103

Sursa: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998

Pentru fiecare celulă a tabelului au fost calculate reziduuri standardizate ajustate, ca diferența standardizată dintre frecvențele aşteptate şi cele teoretice. Semnele +/- arată o celulă cu asociere semnificativă pozitivă/negativă între valorile coloanei şi ale rândului pentru p=0,05. Exemplu de modul de interpretare a celulelor: 12,8% din persoanele care au absolvit şcoli economice, de nivel mediu sau înalt, sunt antreprenori prin comportament. Asociația dintre a fi antreprenor şi absolvirea unei şcoli economice, este semnificativă pentru p=0,05.

Predicția este bazată pe faptul că nivelul de educație cel mai ridicat se înregistrează pentru antreprenorii prin dorință. In acelaşi timp nu poate fi omisă ipoteza unui efect ideologic venind dinspre educație: persoanele cu nivel ridicat de instrucție dar cu slabe abilități antreprenoriale şi nivel relativ redus al veniturilor ar putea afirma orientarea lor antreprenorială la modul discursiv, ca efect de dezirabilitate socială, dar fără o efectivă aderență valorică la proiect.

Antreprenorii prin dorință reprezintă segmentul de populație cu orientare antreprenorială de maxim grad de feminizare. Fenomenul este evident în special în mediul urban (52% dintre antreprenorii prin dorință din acest mediu rezidențial sunt femei). Tot la nivel de mediu urban se constată o dimensiune maximă a numărului de persoane adulte pe gospodărie. In consecință ar putea fi afirmată ipoteza unei posibile ascendențe a antreprenoriatului feminin, susținut de un nivel sporit de educație, pentru valul trei al antreprenoriatului urban.

Segmentarea populației în funcție de gradul şi tipul de orientare antreprenorială este pe deplin justificată nu numai prin specificitatea de profil social ci şi prin cea de profil cultural, asociată acestor segmente (Tabel 4-7).

Tipul ideal al antreprenorului prin comportament este caracterizat prin definire pozitivă a situației, capacitate mare de acceptare a riscului şi valorizare înaltă a muncii. Persoanele care se apropie de acest tip cred, în concordanță cu ceea ce se ştie despre spiritul antreprenorial în bună tradiție weberiană, că în viață se poate reuşi prin forțe proprii, prin muncă[25] şi prin acceptarea riscului şi capacitatea de a răspunde la provocările mediului. Diferențe de nuanță apar însă între antreprenorul rural şi cel urban. La sate autorealizarea prin muncă este mai puternic susținută decât la oraşe. In schimb, antreprenorii urbani mizează mai mult pe acceptarea riscului în afaceri.

Diferența ar putea fi pusă în relație cu nivelul de religiozitate mai mare în sate decât la oraşe (Tabel 4-7).Contrastul cel mai puternic, poate, între antreprenorii din urban şi cei din rural apare în legătură cu mentalitatea despre stat. Statul maximal, intervenționist este puternic respins de către omul de afaceri de la oraşe. Pentru antreprenorul de la sate, statul apare aproape ca o salvare, mai ales sub aspectul

intervenţiei în plan economic. In consecinţă este de aşteptat ca tipurile de antreprenori care se dezvoltă în cele două medii să fie puternic diferenţiate .

Tabel 4-7 .Profilul cultural al populaţiei în funcţie de orientarea antreprenorială şi mediul rezidenţial.

	Rural				Urban			
	Non-antreprenori	Antreprenori prin dorinţă	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin comportament	Non-antreprenori	Antreprenori prin dorinţă	Antreprenori prin intenţie	Antreprenori prin comportament
Indicatori 1998								
Satisfacţie de durată SDURATĂ	-3,0	8,0	28,0	29,0	-15,0	11,0	12,0	26,0
Satisfacţie comunitară SCOMUNITARA	-5,2	-29,13	-20,5	-8,7	-15,29	-13,9	-18,8	-12,9
Aversiun faţă de risc RISCAVER	38,0	-5,0	-15,0	-15,0	-4,0	-23,0	-41,0	-74,0
Consum MEDIA	-54,0	12,0	14,0	27,0	19,0	42,0	45,0	33,0
Orientare spre MUNCA%	11,0	10,0	9,0	20,0	6,0	5,0	7,0	14,0
Pro- stat MAXIMAL	28,3	14,1	18,9	22,5	13,9	14,4	4,4	-5,1
Indicatori mai 1999								
Satisfacţie de durată SDURATĂ	1,0	14,0	8,0	7,0	-13,0	18,0	8,0	30,0
Consum MEDIA	-49,5	8,1	11,8	39,2	17,0	47,6	35,0	49,4
Orientare spre MUNCA%	15	10	11	12	8	10	6	13
Ataşament faţă de PROFESIE	0,48	0,33	0,52	0,62	0,53	0,48	0,45	0,66
RELIGIOZITATE	2,1	1,8	2,0	1,5	1,8	1,6	1,6	1,8
Pro- stat maximal în plan politic MAXPOL	-6,6	-16,5	-7,8	-30,3	-33,8	-55,8	-39,8	-49,7
Prostat maximal în plan economic MAXECON	64,5	60,5	64,8	44,7	62,3	51,4	49,1	41,4
Orientare spre TRECUTUL comunist	19,2	-5,3	12,8	-2,1	-4,3	-43,5	-16,8	-31,5
Orientare pro-occidentală PROVEST	1,4	1,8	2,0	2,2	1,6	2,0	1,9	2,1

Sursa de date BOP-FSD, 1998, mai 1999.. In fiecare celulă a tabelului sunt notate valori medii sau procente corespunzătoare indicatorului de pe linie şi categoriei de populaţie de pe coloană.

La prima vedere este surprinzător faptul că antreprenorii comportamentali sau prin intenţie au un nivel de satisfacţie de durată mai mare decât neantreprenorii. Constatarea pare să intre in contradicţie cu cercetări comparative la nivel societal care indică faptul că există un număr mai mare de antreprenori în societăţile cu grad mare de nemulţumire faţă de viaţă şi societate (Wildeman, Hofstede et all, 1998).Este de notat , în primul rând că în datele pe care le folosim pentru analiză raportare se face la individ iar în cercetarea lui Wildeman, Hofstede et all, referentul este societatea naţională. Chiar daca analiza se menţine numai la nivel individual precum în cazul datelor noastre, profilul de satisfacţie al antreprenorilor este unul relativ contradictoriu. Pe de o parte ei sunt mulţumiţi cu viţa pe care o duc dar, după cum se va constata în alt subcapitol, criticismul lor social este de nivel ridicat. Increderea lor în instituţiile statului este mai redusă decât în cazul neantreprenorilor (Tabel 4-10). In fapt, pentru tipuri diferite de antreprenori relaţia cu satisfacţia este diferită. Este foarte probabil că nivelul de mulţumire pentru antreprenorii prin comportament este mai mare decât pentru celelalte categorii de antreprenori dat fiind faptul că, ştim deja din analiza de status, bunăstarea lor materială este mai mare. la antreprenorii prin intenţie sau prin dorinţă se manifestă în mod special nemulţumirea comunitară. Ei percep, foarte probabil, comunităţile locale ca în care trăiesc în calitate de obstacol în drumul lor de autorealizare.

De unde vin antreprenorii?

Orientarea antreprenorială este mai mare pentru persoanele tinere care au multe relaţii şi capital material. Educaţia în sine nu este un factor favorizant al antreprenoriatului. Ceea ce contează este "educaţia personală relativă la stocul de educaţie din familie[26]". Educaţia personală poate fi mai mare, egală sau mai mică decât nota generală pentru gradul de educaţie a familiei. Un fel de inconsistenţă educaţională la nivelul familiei, similară cu "inconsistenţa de status" (Lensky, 1954) este favorabilă orientării antreprenoriale în cazul tinerelor persoane de sex masculin cu un status educaţional mai ridicat decât cel al restului membrilor familiei. Din acest punct de vedere se poate considera că a fi mai bine educat decât restul membrilor familiei este o situaţie provocatoare care favorizează orientarea antreprenorială. Antreprenorii tind să fie cele mai educate persoane din familiile cu un grad relativ scăzut de educaţie. Relaţiile social utile sunt de asemenea o variabilă cheie care favorizează orientarea

antreprenorială. Rolul lor par să fie mai mare în comunităţile de la sate decât în cele urbane (Tabel 4-8).

Tabel 4-8. **Predictori ai orientării antreprenoriale**

Predictori	Eşantion rural		Eşantion urban	
	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi
Termen constant	(0,22)	*	0,78	*
VÂRSTĂ	-0,01	-0,15	-0,01	-0,24
BĂRBAT (1 da, 0 nu)	0,18	0,11	0,19	0,09
Educaţie	(0,01)	(0,01)	(-0,01)	(-0,01)
Educaţia personală ridicată în raport cu cea specifică familiei de apartenenţă EDRELATIV	0,17	0,08	0,20	0,08
BUNURI durabile	0,15	0,15	0,14	0,13
RELATII Densitatea relaţiilor folositoare	0,08	0,15	0,05	0,10
Localizare în regiunile centrale sau vestice ale ţării	(0,04)	(0,02)	(0,07)	(0,03)
Ar PROTESTa în locuri publice dacă ar fi necesar	0,04	0,06	(0,02)	(0,02)
Aversiunea la risc RISCAVER	-0,10	-0,10	-0,10	-0,09
PROPRIV In favoarea privatizării	0,09	0,11	0,08	0,08
R^2	0,23		0,18	
Număr de cazuri	1083	1083	1347	1347

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului rural N=1103. Toţi coeficienţii path care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05.

Localizarea geografică nu pare să fie un factor relevant pentru antreprenoriat odată ce controlăm vârsta, educaţia, legăturile sociale şi aversiunea la risc. Aceasta este o diferenţă semnificativă în compararea factorilor explicativi pentru capitalul social şi pentru antreprenoriat. Capitalul social este puternic înrădăcinat în localizarea geografică. Antreprenoriatul nu depinde atât de cultura regională independentă de variabilele de status.

Aşa cum era de aşteptat, antreprenorii rurali şi urbani îşi asumă riscuri, sunt deschişi spre noi experienţe şi sprijină ideologia privatizării. Antreprenorii rurali, mai mult decât cei urbani, au un ridicat potenţial pentru acţiune civică, declarându-se ei înşişi gata de a protesta în spaţii publice dacă este necesar. Constatare este consistentă cu "ipoteza incertitudinii" (Firebaugh, Sandu, 1998) formulată în legătură cu reformismul. Pentru societăţile în tranziţie, incertitudinea este o provocare majoră. In condiţii de incertitudine sporită, se argumentează prin ipoteza menţionată, oamenii tind să adopte noile modele de comportament reformist nu numai sau nu în primul rând în funcţie de câştigurile materiale aşteptate ci de capacitatea lor culturală de a se confrunta cu riscul. Folosind date ale

unui sondaj la nivel național în România în 1993, se argumentează ideea că reformismul economic are ca principale variabile intermediare ideologia individualistă, optimismul economic şi toleranța față de risc. Optimismul economic, deşi de nivel semnificativ, influențează reformismul mai puțin decât toleranța la risc (Firebaugh, Sandu, 1998: 533-535). Datele din acest volum referitoare la orientarea antreprenorială indică rolul semnificativ al toleranței la risc. In special antreprenorii prin intenție sunt afectați de acest factor de natură culturală (Tabel 4-8,Tabel 4-9). Ipoteza incertitudinii şi a rolului esențial al toleranței la risc este adecvată mai mult pentru explicarea intențiilor decât a comportamentelor reformiste.

Factorii menționați mai sus favorizează antreprenoriatul în configurații diferite pentru tipuri diferite de antreprenoriat (Tabel 4-9). Pentru raportare la un segment de populație cât mai omogen voi considera în continuare numai cazul antreprenoriatului rural. Antreprenorii rurali prin comportament au mai ales o bogată educație relativă, relații multe şi capital material. Ideologic, ei sunt orientați pro-privatizare.

Antreprenorii prin intenție, aceia care sunt hotărâți să-şi deschidă o afacere, au cel mai specificat profil cauzal. Sunt persoane tinere, cu bogate resurse materiale şi sociale, cu o aversiune scăzută față de risc şi cu o mare abilitate de a fi activi în locurile publice. Antreprenorii prin dorință au profilul cel mai difuz. Ei sunt persoane tinere cu o bună condiție materială, care sprijină ideologia privatizării.

Tabel 4-9. Factori care favorizează (+) sau descurajează (-) comportamentele antreprenoriale în mediul rural

	Antreprenori prin comportament	Antreprenori prin intenție	Antreprenori prin dorință
VÂRSTA	0	-	-
BĂRBAT (1 da, 0 nu)	0	+	0
Educație	0	0	0
Educația personală referitoare la familie EDRELATIV	+	0	0
BUNURI durabile	+	+	+
RELATII Densitatea relațiilor folositoare	+	+	
Localizare în regiunile centrale sau vestice ale țării	0	0	0
Ar PROTESTA în locuri publice dacă ar fi necesar	0	+	0
Aversiunea la risc RISCAVER	0	-	0
PROPRIV In favoarea privatizării	+		+

Sursa datrelor primare: BOP- FSD, 1989. Fiecare coloană a tabelului rezumă rezultatele unui model de regresie logistică în care tipul de antreprenor este variabilă dependentă fictivă. Coeficienții nesemnificativi pentru p=0,05 sunt marcați cu 0. Creşterea şanselor pentru situația de fi antreprenor de tipul marcat de variabila din coloană este simbolizat cu +. Scăderea şanselor pentru evenimentul asociat cu variabila dependentă şi cu predictorul rândului este marcată prin -. Exemplu de mod de citire a tabelului: şansele de a fi un antreprenor prin comportament sunt mărite prin creşterea valorii factorului RELATII, controlând toți ceilalți trei predictori.

Antreprenorii prin dorinţă din rural diferă de celelalte două tipuri de antreprenori prin faptul că nu au relaţii sociale care să-i ajute în afaceri. Cultural vorbind, cel mai pronunţat profil din punctul de vedere cultural este acela al antreprenorilor prin intenţie. Numai în cazul lor aversiunea la risc este deosebit de mică.

Antreprenoriatul şi încrederea în mediul rural

Antreprenorii prin comportament din comunităţile rurale sunt printre persoanele care au nivelurile cele mai reduse de încredere interpersonală Ei cred cu mult mai puţin decât alte categorii ale populaţiei în corectitudinea altor persoane şi în instituţiile de ordine (poliţie, justiţie, armată, SRI). Toleranţa lor etnică şi încrederea în grupurile cu status diferit (jurnalişti, manageri, intelectuali) sunt printre cele mai ridicate.

Este ca şi cum antreprenorii ar spune – "grupurile care sunt diferite de noi sunt în regulă. Nu ne place foarte mult să interacţionăm cu instituţiile de stat şi cu indivizii care sunt diferiţi". Cum putem explica această diferenţă între încrederea interpersonală şi instituţională şi încrederea între grupurile etnice sau non-etnice? Este foarte posibil ca acest lucru să se datoreze modelelor de interacţiune legate de munca lor. Instituţiile de ordine care reprezintă statul au o imagine negativă în mintea antreprenorilor.

Tabel 4-10 .Indicii de încredere după tipul de antreprenor şi de rezidenţă

	Indicele de încredere în				
	Alte persoane INTERPERS	Grupuri de status INTERGRUP	Grupuri etnice ETNIC	Instituţii de ordine normativă ORDINE	Instituţii dependente politic POLITIC
Subeşantion rural	-54	-4	-28	1	-23
Non-antreprenori	-50	-5	-29	3	-22
Antreprenori prin dorinţă	-61	2	-24	-3	-23
Antreprenori prin intenţie	-66	-7	-31	-4	-28
Antreprenori prin comportament	-73	0	-17	-13	-26
Subeşantion urban	-61	-5	-21	-13	-30
Non-antreprenori	-59	-7	-23	-11	-31
Antreprenori prin dorinţă	-63	1	-15	-9	-16
Antreprenori prin intenţie	-67	-6	-21	-17	-36
Antreprenori prin comportament	-61	7	-17	-23	-37
	-58	-5	-24	-7	-27

Sursă: BOP-FSD, 1998

Antreprenorii interacționează cu instituțiile statului mai mult decât alți oameni pentru a porni o afacere şi pentru a o continua. O birocrație care mănâncă timp mult şi care este adeseori coruptă aduce de multe ori insatisfacții şi lipsă de încredere. Este foarte semnificativ faptul că aproape două treimi din antreprenorii rurali au afaceri de familie care au încetat. În cazul antreprenorilor prin dorință şi intenție, proporția este sub 21%. Motivul pentru închiderea unei afaceri poate fi legat de piață în sine, de contextul ins afacerii, de co zacției asoc ei input-urilor şi outp tatea umană a p etc.

Practic antreprenoriatului în co ei economii și a unei societăți marcate de fenomene de anomie (funcționare defectuoasă a normelor sociale pentru ordonarea interacțiunilor sociale) implic un n redus de încredere interpersonală (

Figura 4-2).

A fi antreprenor într- i avansat – de la intenție, la practică timpurie şi mai târziu la practică regulată cadrul unei firme proprii – este în concordanță cu nivel le m e încredere i rsonală. Frecvența ridicată a opririi şi reluării afacerilor este o dă de cât de advers este mediul pentru afaceri.

Capita e o condiție şi antreprenor un factor de condiționare prin rețele de RELATII şi este efect prin fenomenul de încredere. Mai ales încrederea interpersonală pare să fie afectată negativ de practicarea antreprenoriatului într-un mediu dezorganizat. Relația negativă dintre antreprenoriat şi încrederea interpersonală se manifestă numai în comunitățile rurale. În comunitățile urbane relația este nesemnificativă din punct de vedere statistic. Diferența dintre cele două tipuri de comunități din acest punct de vedere, indică existența mai multor condiții adverse pentru antreprenori în comunitățile rurale, în comparație cu comunitățile urbane.

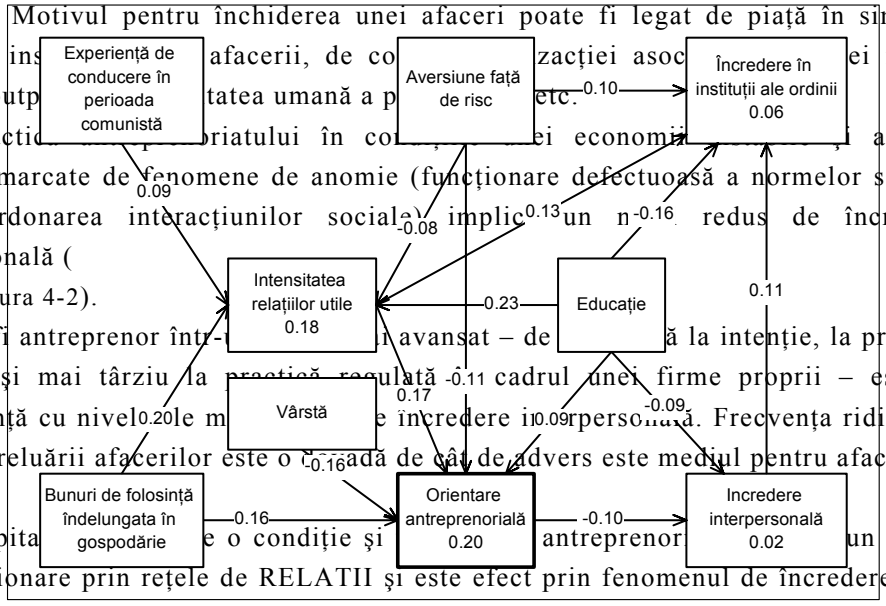

Figura 4-2. Un model path al antreprenoriatului şi al capitalului social în comunităţile rurale

Toate cifrele din grafic sunt coeficienţi path care sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0,05. Programul AMOS a fost folosit pentru construirea modelului path. Corelaţiile teoretice asociate cu modelul prezentat nu diferă semnificativ de cele empirice: χ^2=13,85, p=0,24.

Capitalul uman este un factor cheie pentru capitalul social al antreprenorilor. Studiile superioare sunt acompaniate de o mai mare înclinare spre antreprenoriat şi de un criticism mai activ al instituţiilor şi a concetăţenilor (

Figura 4-2). O analiză mai detaliată, controlând mai mulţi predictori, arată că nu atât educaţia în sine contează pentru antreprenoriatul rural, cât educaţia relativă. O mai mare probabilitate de a adopta inovaţia care se cheamă antreprenoriat este dată de faptul de a fi mai educat în contextul familiei persoanei respective. Aversiunea la risc este al doilea factor cheie al capitalului uman, relevant pentru antreprenoriat şi pentru capitalul social. Modul în care acest factor cultural este legat de capitalul social este diferenţiat în funcţie de tipul de interacţiune. O mare abilitate de a-şi asuma riscuri este favorabilă dezvoltării unei largi reţele de relaţii folositoare şi antreprenoriatului. Aceeaşi abilitate este însoţită de un nivel scăzut de încredere în instituţii.

Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziţie?

De la cazul general al antreprenorilor din urban sau din rural voi trece în continuare la cazul paticular al antreprenorului din rural din domeniul agriculturii. Prin această particularizare a termenului de referinţă se pot obţine informaţii de detaliu asupra mecanismelor cae facilitează sau blochează activitatea antreprenorială.

Agricultura privată din România anilor 1990 este, în mod covârşitor, una de subzistenţă. Este şi consecinţa firească a faptului că practicarea ei se face pe suprafeţe mici. A spune însă că agricultura românească a anilor 90 este în criză numai datorită gradului de fărâmiţare a proprietăţii indus prin restituirea pământului, este insuficient şi poate genera interpretări simplificatoare. Se ştie că sunt multiple situaţii in care agricultura se dovedeşte a fi performantă şi pe suprafeţe reduse. Nu este vorba, în cazul problemelor agriculturii private din România numai de un efect de gospodărie agricolă, de resurse reduse ale agricultorilor privaţi sub aspect material sau uman. Este vorba şi de efecte de politică agrară şi mediu economic general. Politica de credite şi subsidii agricole pentru sectorul privat a rămas una ineficientă. Creditul direcţionat către agricultură a păstrat, în bună măsură, caracteristici specifice perioadei de economie centralizată, marcată prin fundamentare politică şi nu economică a deciziilor[27]. Cererea de produse agricole în genere, în oraşe în mod special, s-a redus odată cu accentuarea gradului de săracie.In aceste condiţii, concurenţa producătorilor agricoli externi este resimţită tot mai puternic de micul producător agricol din ţară.

Intr-un tablou sintetic al problemelor agriculturii româneşti practicată în sectorul privat se poate distinge între cauze imediate, efecte şi condiţii. Marea problemă-efect rămâne cea a productivităţii agricole reduse. In seria cauzelor imediate, responsabile pentru această situaţie, trebuie menţionate, în primul rând, slaba mecanizare, accesul redus la mijloacele moderne de practicare a agriculturii şi ne-corelarea resurselor[28].

Productivitatea redusă a muncii în agricultură duce , nemijlocit , la obţinerea unor venituri reduse. La rândul lor aceste sunt principala cauză a nivelului redus pe care îl au resursele disponibile pentru producţia agricolă. Consistenţa şi stabilitate cercului vicios al relaţiei resurse-productivitate-venituri este dată de mediul economic general al tranziţiei, de politica agrară inadecvată (Figura 4-3). Diferitele guverne post-decembriste nu au făcut decât să consolideze respectivul cerc vicios. Nici faimosul pariu cu agricultura promis iniţial de guvernul Roman, nici schimbarea politică din 1996 , marcată de înlocuire la putere a PDSR cu CDR şi coaliţia formată în jurul Convenţiei nu au dat semne de eficienţă în spargerea cercului vicios al ineficienţi agricole.

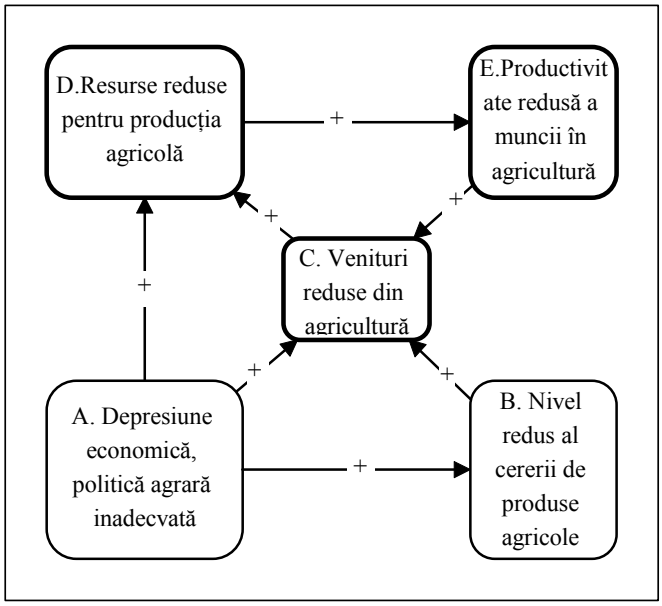

Figura 4-3.. Cercul vicios al relaţiei resurse-producţie-venituri în agricultura privată (bucla C,D,E, condiţionată de valorile blocurilor A şi B)

Deşi majoritatea gospodăriilor agricole familiale funcţionează în regim de subzistenţă, după o raţionalitate economică din care mecanismele economiei de piaţă lipsesc, tabloul economic al agriculturii private este departe de a fi unul foarte omogen. Modalităţile diferite de organizare a gospodăriei rurale şi de orientare spre economia de piaţă sunt cele care dau conţinutul acestei diversităţi. Este de aşteptat ca diversitatea agriculturii private familiale să fie, în esenţă, sub semnul mediului ecologic şi al structurii familiei. Resursele necesare pentru producţia agricolă , cererea şi

oferta de produse agricole depind de aceste două mari categorii de factori – mediul comunitar-regional şi compoziţia gospodăriei. Efortul de descifrare a unei astfel de diversităţi îşi are nu numai o justificare ştiinţifică, localizată în sfera cunoaşterii sociologice a economiei , a problemelor sau schimbărilor sociale din mediul rurale. Există şi o nemijlocită miză practică, asociată cu posibila fundamentare a politicilor de dezvoltare agricolă şi rurală din perspectiva unei înţelegeri a diversităţii situaţiilor care structurează economia familială rurală. Viaţa socială a fost, de din totdeauna, mai inventivă decât cei care o studiază sau îşi propun să o modifice prin diferite politici. In consecinţă, examinarea ei atentă poate duce nemijlocit la sugestii de mod de soluţionare a problemelor sociale prin proiecte politice, de dezvoltare. Principalul producător de noi modele de viaţă economică şi socială în mediul rural este antreprenorul agricol. Este cel care îşi asumă riscurile trecerii de la agricultura de subzistenţă la cea performantă, bazată pe risc şi profit. Este cel care transformă gospodăria agricolă ţărănească în fermă, în întreprindere gestionată pe logică de tip capitalist. Poate părea inutil sau pretenţios sau hazardat drumul de căutare a antreprenorului în agricultura românească actuală, dominata de crize, probleme, blocaje. Şi totuşi, nu este aşa. Identificarea antreprenorilor agricoli într-un mediu atât de problematic sub aspect economic şi social este dificilă dar nu imposibilă şi, oricum, nu inutilă.

Prezenţa spiritului antreprenorial la nivelul masei de agricultori este o măsură a pătrunderii economiei de piaţă în acest spaţiu de producţie. Nu poate fi vorba de o reală economie de piaţă în agricultură fără agricultori care să urmărească şi să obţină profit, să investească, să fie în căutare de materii prime de maximă performanţă pentru activitatea lor. Altfel spus, prezenta fermierilor ca antreprenori agricoli este esenţială. Cel puţin la fel de importantă ca şi prezenţa unor pieţe specializate precum cea a pământului, a serviciilor pentru agricultură sau a forţei de muncă.

Care este spaţiul pe care spiritul antreprenorial îl ocupă în agricultura de început de tranziţie spre economia de piaţă? Strict marginal? Asociat cu anumite condiţii economice sau sociale sau distribuit la întâmplare? Care este raportul între intenţiile şi comportamentele antreprenoriale?

Ipoteza de baza de la care porneşte acest subcapitol este că antreprenorii de unităţi agricole familiale sunt produsul unor medii specifice de natură familială, comunitară şi regională. Numărul lor este aproape imposibil de precizat. Mediile în care ei apar sau cele care le sunt adverse pot fi, însă, specificate prin aproximări succesive. Grila folosită pentru identificare este construită din întrebări referitoare la sursele de venituri, investiţiile, cheltuielile pentru producţie, opiniile şi intenţiile economice specifice familiilor rurale (**Figura 4-4**). Probabilitatea de a adopta comportamente antreprenoriale în domeniul agriculturii familiale este cu atât mai mare cu cât la nivelul familiei de referinţă vânzările şi investiţiile agricole sunt mai frecvente , producţia se bazează în mai mare măsură pe tehnologii şi input-uri moderne,suprafaţa luată în arendă este mai mare iar pentru viitor sunt prezente în mai mare măsură intenţiile de extindere a investiţiilor

agricole. Semnele comportamentului antreprenorial sunt legate, deci, de prezența luării în arendă, vânzărilor,investițiilor, folosirii tehnologiilor moderne şi a intenţiilor de a investi. Ele sunt tot atâtea căi de a intra in lumea antreprenorială. Din agregarea lor rezultă ceea ce an putea numi "spațiul comportamentelor antreprenoriale". Este un spațiu cu geometrie variabilă funcție de mediul comunitar-regional , de resursele gospodăriei şi de intensitatea spiritului antreprenorial la nivelul membrilor gospodăriei.

Antreprenorii sunt persoane fizice cu resurse, motivații şi orientări valorice specifice. Resursele şi cultura lor sunt puternic dependente de resursele şi cultura familiei sau gospodăriei din care fac parte. In cazul dezvoltării agricole de tip familial-antreprenorial, în condițiile actuale ale României, gospodăria familială este principalul mediu de cultură şi resurse antreprenoriale. Tentativele locale care au pornit de la absolutizarea valabilității modelelor de abordare a antreprenorilor rurali (de inspirație latino-americană sau occidentala) numai sau în principal în funcție de individ, au fost marcate de grave probleme de validitate a informației culese. Cine ia deciziile de alocare a resurselor pentru agricultură, cine decide asupra modului de cultivare a pământului, cum sunt valorificate produsele agricole? Capul de gospodărie, o anume persoana din gospodărie definită ca antreprenor sau gospodăria prin membrii ei adulți? Întrebări de acest gen se pun cu acuitate pentru cercetările rurale. Un răspuns care să mizeze in principal pe actorul individual in gestionarea problemelor agricole ale gospodăriei este riscant.

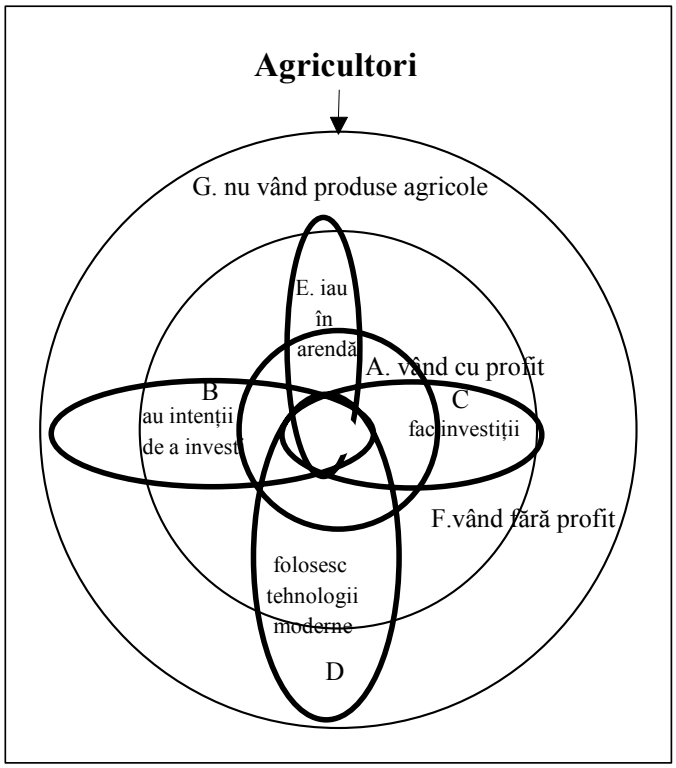

Figura 4-4. Spațiul comportamentelor antreprenoriale
(reuniunea spațiilor A,B,C,D,E)

Istoria şi cultura continuă să îşi spună cuvântul. Gospodăria continuă să fie matricea generativă a organizării agriculturii familiale. Mediul pe care ea îl asigură este mai mult sau mai puțin favorabil orientării antreprenoriale. Rămâne cercetării empirice rolul de a stabili, de la caz la caz, raportul între individ şi gospodărie în luarea deciziilor economice.

Antreprenorul nu este o realitate ci un tip ideal. El se regăseşte în realitate în grade diferite şi în configurații comportamentale sau atitudinale diferite. Desigur, obținerea de profit prin modul de organizare a întreprinderii este nota lor caracteristică, dominantă. In stadii diferite de viață şi în contexte diferite ei sunt diferiți prin accentul pe care îl pun pe o anume componentă a orientării antreprenoriale. Antreprenorul "total" este cel care maximizează, pentru obținerea de profit pe termen lung, investițiile, vânzările şi achizițiile de mijloace de producție. Realizarea de investiții şi achiziționarea de materii prime intermediare sunt nu numai comportamente ci şi intenții în acest caz. Antreprenorul total este interesat nu numai de venitul imediat ci şi de cel îndepărtat, de termenul lung. Totalitatea orientării sale antreprenoriale rezidă şi în faptul că este atât comportamentală cât şi intențională, atât în domeniul producției cât şi în cel al comercializării producției.

Antreprenorul potențial este cel care intenționează să dezvolte o întreprindere, să investească. In prezent, ritmul intrărilor şi cel al ieşirilor economice din întreprinderea sa este redus, comparativ cu cel corespunzător antreprenorului propriu-zis sau total.

Comerciantul este un gen de antreprenor "parțial", centrat pe vânzare. Deşi superior mediei, ritmul intrărilor este relativ redus în acest caz. Ieşirile, vânzările , au un ritm mai intens decât intrările. Este cazul antreprenorului speculativ. Agricultorii de început de tranziție din România sunt în principal țărani sau agricultorii de autoconsum. Ei produc pentru autoconsum, cu ritmuri minime ale input-urilor (îngrăşăminte, insecticide, erbicide, servicii specializate etc.) pentru producția agricolă. Comportamentul antreprenorial le este străin, nu cumpără, nu vând, nu investesc şi nu îşi fac planuri de investiții agricole. Ponderea lor în totalul gospodăriilor agricole este greu de estimat.

Segmentul cel mai dinamic este cel al agricultorilor antreprenori, cei care investesc, cumpără input-uri, vând produse agricole în ritm susținut şi construiesc sistematic planuri de extindere a gospodăriei proprii. Între agricultorii antreprenori şi cei de subzistență se află o serie de tipuri intermediare.

Cei mai apropiați de antreprenorii activi sunt antreprenorii potențiali. Ritmul intrărilor economice în gospodăriile lor este superior mediei dar încă redus. Vânzările sunt uşor sub medie. În schimb, stocul de planuri şi de motivație pentru extinderea activității agricole este deosebit de ridicat. Agricultorul care cumpără strictul necesar pentru realizarea producției, fără să investească în inventarul agricol dar care manifestă un ritm ridicat al vânzărilor este, iarăşi, un tip intermediar. El nu este nici țăran, nici antreprenor. Sau este un gen de antreprenor parțial, pe termen scurt, fără proiecte structurate pe termen lung.

Antreprenorul agricol este un tip social emergent, produs prin procese complexe de construcție socială. Problemelor asociate cu cercul vicios al relației resurse-producție-venituri (Figura 4-3) li se răspunde în plan social şi prin construirea unui nou rol social, cel al antreprenorului. Denumirile sub care apare sunt diferite – "arendaş", "şef de societate agricolă familială" etc. Este vorba de toți cei care reuşesc să "prindă cheag" în lumea agriculturii bântuită de riscuri naturale şi inconsistență a politicilor agrare. Ca orice nou rol social, rolul antreprenorului se construieşte din ceea ce a exista in contextul social dat, din modelele transmise din alte societăți.

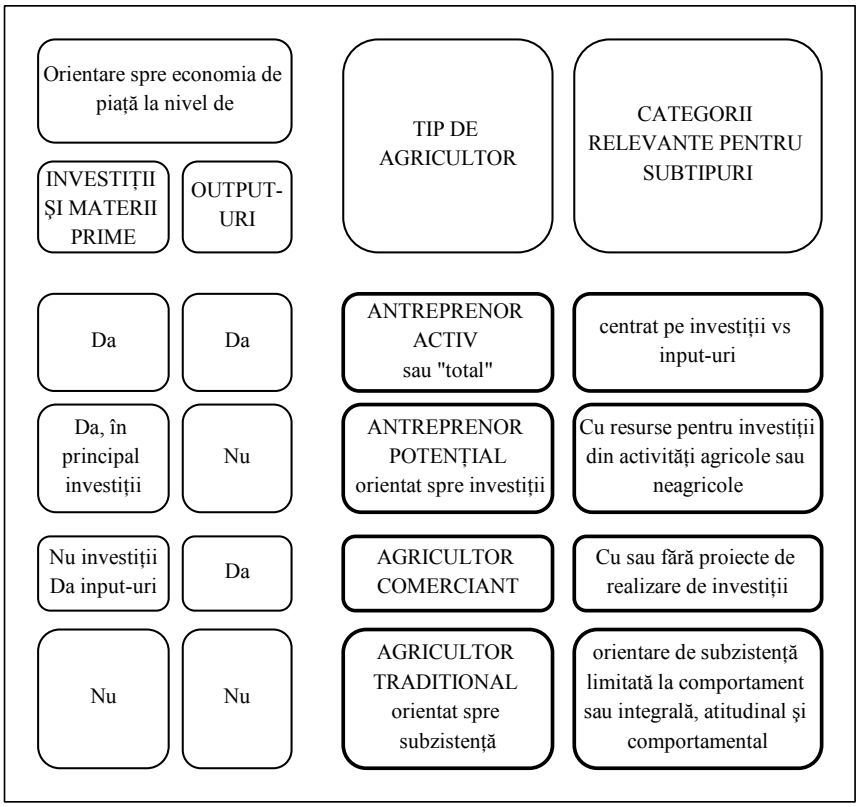
Orientare spre economia de piaţă la nivel de
INVESTIŢII ŞI MATERII PRIME
OUTPUT-URI
TIP DE AGRICULTOR
CATEGORII RELEVANTE PENTRU SUBTIPURI
Da
Da
ANTREPRENOR ACTIV sau "total"
centrat pe investiţii vs input-uri
Da, în principal investiţii
Nu
ANTREPRENOR POTENŢIAL orientat spre investiţii
Cu resurse pentru investiţii din activităţi agricole sau neagricole
Nu investiţii Da input-uri
Da
AGRICULTOR COMERCIANT
Cu sau fără proiecte de realizare de investiţii
Nu
Nu
AGRICULTOR TRADITIONAL orientat spre subzistenţă
orientare de subzistenţă limitată la comportament sau integrală, atitudinal şi comportamental

Figura 4-5. Tipuri de agricultori în funcţie de orientarea spre economia de piaţă

Rolul antreprenorului agricol se defineşte, în contextul tranziţiei spre economia de piaţă, prin identificare unor practici de îmbogăţire cu mijloacele producţiei agricole şi prin evaluarea socială a acestor practici. Definirea culturală a rolului vine după identificarea modalităţilor practice de a-l exercita, după ce creativitatea socială s-a exersat în realizarea unor noi combinaţii de obiective şi mijloace care pot fi satisfăcute prin jocuri specifice de rol. Numele, etichetările şi evaluările de rol sunt posterioare acestei secvenţe. In stadiul actual al tranziţiei în agricultura românească, rolul antreprenorului se află în faza pre-normativă.

Reformele, fie că sunt politice, economice , sau religioase, sunt schimbări societale realizate în baza unui proiect elaborat de elite şi adoptat de mase ca rezultat al unor procese de persuasiune, contagiune socială sau constrângere. Reformele post-comuniste sunt ghidate de astfel de proiecte menite să ducă la construirea economiei de piaţă şi a democraţiei. Ele nu pot fi reduse însă la o simplă schemă de tip provocare-răspuns, la proiect elaborat de elite şi răspuns dat de mase. Procesul de reformă implică interacţiuni multiple între proiecte cu autori diferiţi. Masele şi elitele îşi modelează reciproc proiectele funcţie de noile ideologii , probleme şi oportunităţi. Ceea ce se cheamă tranziţie nu este altceva decât procesul de definire socială a proiectelor de schimbare şi de

implementare a lor. Proiectul de reformă se împlineşte printr-un amplu proces de construcție socială a reformei. Parte a acestui proces spontan sunt proiectele individuale de viață conectate la proiectele societale, controversele sociale, definirea noilor teme de controversă, cristalizarea unor noi tipuri sociale cu strategii de viață specifice. Reconstrucția antreprenorului din agricultură ca tip social specific este unul dintre multiplele procese ale construcției sociale a reformei.

Scopul prezentului subcapitol este acela de a descifra procesele sociale care duc la constituirea noului tip social şi a diversității de soluții pe care creativitatea socială le încercă pentru rezolvarea problemelor ei în domeniul agricol cu ajutorul unor noi roluri sociale.

Pornind de la date de sondaj voi identifica semnele de manifestare a procesului de construcție socială a antreprenorului agricol, particularitățile spațiilor sociale în care probabilitatea sa de apariție este maximă. Axele majore de structurare a acestor spații sunt:

Resursele individual-familiale	• Capital uman specific:cunoştinţe tehnice în domeniul agricol sau al mecanicii pentru agricultură • Capital material pentru lansarea afacerilor • Capital uman general dat de stocul de educație personală şi familială • Capital social de tip relațional
Oportunitățile comunitar-regionale	• Calitatea pământului • Prețul redus al pământului sau al luării în arendă • Forță de muncă ieftină disponibilă • Nivelul şi dinamica cererii regionale de produse agricole • Accesibilitatea la piețe urbane dinamice sub aspectul cererii de produse agricole
Permisivitatea culturală a mediului la comportamentele antreprenoriale	• Gradul de structurare a unei culturi a deschiderii, caracterizată prin acceptare risc, încredere interpersonală, încredere în oamenii de afaceri, cooperare etc.

***Venitu**rile ca semn al orientării antreprenoriale*

Pensiile din sectorul de stat sunt principala sursă de venituri băneşti pentru gospodăriile din rural care au cel puțin 0.5 ha de teren agricol în proprietate (Tabel 4-11). Aproximativ 30% dintre gospodăriile rurale agricole sunt în respectiva situație. Următoarea sursă principală de venituri o constituie salariile din sectorul de stat (pentru 25% dintre gospodăriile agricole). Pe locul trei , cu o pondere de aproximativ 21% din gospodăriile agricole, se află veniturile băneşti provenite din vânzarea produselor agricole[29]. Familiile[30] cele mai înstărite sunt cele care obțin venituri din salarii. La celălalt pol , cel al sărăciei maxime se află familiile care trăiesc în principal din pensiile CAP şi din vânzarea produselor agricole. Nu toate familiile care declară că obțin bani în principal din vânzarea produselor agricole sunt sărace.

Tabel 4-11.Distribuţia gospodăriilor agricole rurale în funcţie de sursa principală de venituri şi nivelul veniturilor băneşti totale (%)

Sursa principală de venituri în gospodărie	Nivelul veniturilor pe persoană în gospodărie				Total	
	Foarte mici	Mici	Mari	Foarte mari	%	N
	sub cuartila 1	între cuartilele 1 şi 2	între cuartilele 2 şi 3	peste cuartila 3		
salariu din sector de stat	9,7	22,6	26,3	41,4	100	186
salariu din sector privat	7,7	33,3	20,5	38,5	100	39
pensii de stat	15,5	28,6	32,3	23,6	100	220
vanzari produse agricole	46,4	22,5	15,9	15,2	100	151
pensii CAP	54,3	23,9	19,6	2,2	100	46
alte	39,2	20,3	17,6	23,0	100	74
	25,0	24,9	24,3	25,8	100	716

Sursa de date:BOP-FSD 1998.
Sunt considerate ca gospodării agricole cele care au peste 0.5 ha de teren agricol.Acestea reprezintă 69% din totalul gospodăriilor rurale cuprinse în eşantion

Întreprinzătorii agricoli, cei care constituie tipul social de interes în acest cadru, sunt , foarte probabil, localizaţi la nivelul acestei categorii . Ei obţin câştiguri în principal din agricultură şi nivelul total al câştigurilor din gospodărie este apropiat de medie sau mai mare (peste cuartila 1). Vom încerca în continuare identificarea profilului pentru gospodăriile agricole la nivelul cărora şansa practicilor de tip antreprenorial este mai mare pornind tocmai de la segmentul de gospodării anterior menţionat. Funcţie de premisele anterior menţionate şi de natura datelor disponibile am acceptat ipoteza şanselor sporite de comportament antreprenorial agricol pentru gospodăriile care declară că obţin venituri băneşti în principal din agricultură şi au un nivel total al veniturilor pe persoană în gospodărie (indiferent de sursă) mai mare decât cel indicat de cuartila 1.Aproximativ 11% dintre gospodăriile agricole rurale sunt în această situaţie. Cum "se leagă" faptul de a câştiga bani în principal din agricultură şi a nu fi sărac (în cuartila 1 de venituri)? Evident, răspunsul la întrebare nu va duce automat la identificarea caracteristicilor antreprenorilor rurali. Pornind de aici pot fi făcute inferenţe care să ne apropie mai mult de tipul ideal al antreprenorului agricol.

Tabel 4-12. Condiţii favorabile (+) sau defavorabile (-) creşterii animalelor în gospodăriile agricole individuale

Criterii	Număr de animale în gospodărie				Număr convenţional de animale în gospodărie UVM
	porcine	bovine	ovine	păsări	
Vârstă medie a adulţilor	+	+	0	0	0
Vârstă medie adulţi în gospodărie la pătrat	-	-	0	0	-
Stoc de educaţie în gospodărie	-	-	0	0	0
Număr de adulţi	+	+	0	0	+
Număr de copii sub 15 ani în	+	0	0	+	0

	Număr de animale în gospodărie				
gospodărie					
Teren agricol în proprietate ha (transformare logaritmică)	+	+	+	+	+
Pondere teren arabil din total teren agricol în comună	+	-	-	+	0
Creşterea populaţiei din comună 1996-1992	-	0	0	0	0
Indicele capitalului uman din comună UMANCOM	+	0	0	0	0
Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori km (transformare logaritmică)	+	0	0	0	+
Indice dezvoltare judeţ DEVJUD95	+	0	0	0	+
R2	0.16	0.11	0.05	0.06	0.14

Sursa de date:BOP-FSD, 1998.

Fiecărei coloane din tabel îi corespunde un model de regresie multiplă ai cărui predictori sunt notaţi în coloana "criterii". Variabilele dependente în model sunt date de logaritmarea numărului de animale în gospodărie. Calculele sunt realizate pe cele 759 gospodării rurale din eşantion care au peste 0.50 ha teren agricol. Semnul +/- indică un coeficient de regresie parţială pozitiv/negativ , semnificativ diferit de 0 pentru p=0.05. Cu 0 sunt marcate situa'iile]n care coeficientul de regresie parţială este nesemnificativ diferit de 0. Pe ultimul rând al tabelului sunz notaţi coeficenţii de determinaţie multipă.

Gospodăriile cu şanse sporite de comportament antreprenorial în agricultură sunt , în principal, cele care cresc un număr mare de animale, în zonele de câmpie (Tabel 4-12). Suprafeţele de teren pe care le au în proprietate sunt semnificativ mai mari decât cele ale celorlalte gospodării agricole rurale. Creşterea animalelor constituie principalul predictor al comportamentului antreprenorial în agricultura privată de tip familial. In consecinţă, este important se identificăm principalele condiţii favorabile acestui tip de activitate agricolă.

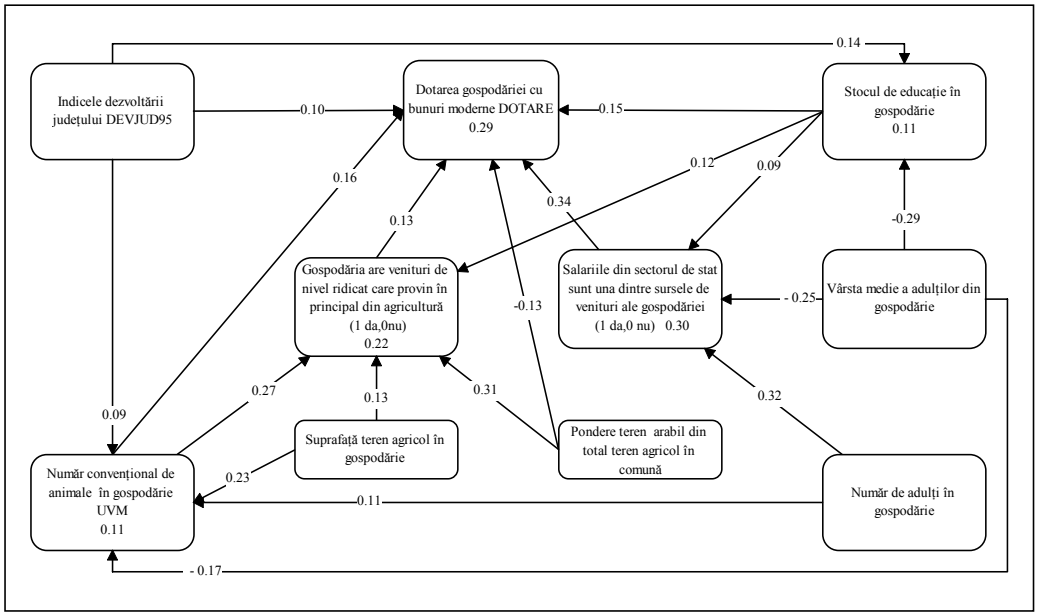

Figura 4-6. Model path pentru identificarea caracteristicilor gospodăriilor agricole care au produsele agricole ca principală sursă de venituri şi nu sunt sărace.

Sursa de date:Barometrul resurselor socio-umane ale reformei 1998.

Pe arcele de graf sunt notaţi coeficienţi path , de regresie parţială standardizată. Modelul este adecvat datelor, diferenţa între matricea de corelaţii observate si cea construită în baza modelului teoretic fiind nesemnificativă p=0.54.Pentru estimarea coeficienţilor a fost folosită metoda celor mai mici pătrate ponderate WLS. Calcule realizate in LISREL8. Suprafaţa de teren agricol în proprietate a fost logaritmată pentru a reduce gradul de oblicitate a distribuţiei statistice. Similar s-a procedat populaţia comunei.DEVJUD95 este o măsură sintetică a gradului de dezvoltare a judeţului construită ca scor factorial din alţi 6 indici referitori la capitalul uman din judeţ, infrastructura de distribuire apei potabile, gradul de utilizare a forţei de muncă, capitalul material la nivel de gospodărie, calitatea serviciilor sanitare şi gradul de îmbătrânire a populaţiei (vezi tabel A3 în anexă). Determinaţiile multiple corespunzătoare fiecărei variabile exogene este notată în interiorul blocului care marchează variabila. Deşi toate determinaţiile multiple sunt semnificativ diferite de 0 pentru p=0.01, nivelul lor este redus. In schimb, modelul în ansamblu este caracterizat prin grad ridicat de adecvare la date. Or tocmai această configuraţie cu nivel ridicat de consistenţă sociologică şi statistică este urmărită prin analiză. Valoarea relativă a testului chi-pătrat împărţit la numărul de grade de libertate este egală cu 0.93. In practică se consideră că un model este adecvat datelor dacă valoarea relativă a lui chi-pătrat la numărul de grade de libertate este mai mică de 2^{31}. Modelul permite intercorelări între toate variabilele exogene. Acestea nu au mai fost figurate în graf pentru a simplifica imaginea.

Calculele sunt realizate pe 759 cazuri reprezentând totalul de gospodării rurale din eşantion care lucrează în gospodăriile proprii pe cel puţin 0.50 ha. Acestea sunt 64% din totalul gospodăriilor rurale, conform datelor de eşantion.

Dacă din totalul gospodăriilor care au ca principală sursă de venituri produsele agricole se elimină cele mai sărace ,situate în prima quartilă a veniturilor, rezultă segmentul în care probabil se află antreprenorii agricoli actuali sau potenţiali. Gospodăriile respective se identifică în principal prin practicarea intensivă a creşterii animalelor ,număr mare de persoane adulte, relativ tinere în comparaţie cu celelalte categorii de gospodării.

Gospodăriile de crescători de animale sunt gospodării relativ tinere, cu număr mare de membrii şi cu suprafeţe , de asemenea mari, de teren în proprietate . Comunele de crescători de animale sunt preponderent situate în judeţe dezvoltate din punct de vedere social-economic.

Configuraţia condiţiilor favorabile pentru creşterea animalelor diferă pentru bovine, porcine, ovine sau păsări.

Tabel 4-13. Explicarea vânzărilor de produse agricole prin resurse ale gospodăriei şi localizare (coeficienți path)

Variabile independente	Variabilă dependentă	
	Valoarea produselor agricole vândute cu excluderea din analiză a gospodăriilor care nu vând astfel de produse*	Valoarea produselor agricole vândute *
Număr de animale convenționale în gospodărie UVM	.31	.32
Suprafață agricolă în proprietate ha	.22	.16
Localizare în agroregiunile sudice ale țării (Câmpia Română Centrală, Dunărea de Jos, Oltenia de Sud)	-.17	-.12
Dotarea gospodăriei cu ECHIPAMENTE moderne pentru producție agricolă **	.13	.05
Susține opinia că, în zonă pot fi procurate cu uşurință materiile prime necesare agriculturii , input-uri (1 da, 0 nu)	.10	.06
Procent de teren arabil din total teren agricol al comunei (indice al localizării comunei la câmpie sau la munte)	.08	.17
Indice de accesibilitate urbană ACCES**	.07	.09
Stoc de educație	(.05)	.06
Foloseşte îngrăşăminte, erbicide (1 da, 0 nu)	(.04)	.10
Vârsta medie a persoanelor de peste 14 ani din gospodărie	(-.01)	(-.02)
R^2	.30	.27
N umăr de cazuri	872	1611

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, Decembrie 1996

* Pentru a reduce oblicitatea variabilei dependente a fost operată o transformare logaritmică a acesteia. Pentru cazul în care vânzările au fost 0 a fost adăugată valoarea 1. Coeficienții în paranteze sunt nesemnficativ diferiți de 0 la nivelul p=0.05. Primul model, fără gospodăriile care nu vînd produse agricole este cel mai fidel dat fiind faptul că în acest caz variabila dependentă este mai apropiată ca distribuție de cea normală. Oblicitatea distribuției (=- 0.076) nu diferă semnificativ de 0 pentru p=0.05, eroarea standard a indicelui de oblicitate fiind egală cu 0.08. Indicele de aplatizare diferă semnificativ de 0 pentru p=0.05 (indice de aplatizare =0.597, eroare standard =0.163).

** Vezi anexa 1.

Gospodăriile agricole cu şanse sporite de adoptare a unui comportament antreprenorial în agricultură sunt situate în principal la câmpie, în comune cu bună infrastructură de dezvoltare (Figura 4-6) . Nivelul de dezvoltare a județului în care este situată comuna are un rol contradictoriu în raport cu comportamentul antreprenorial din agricultură. In județele dezvoltate sub aspect social-

economic este mai intensă creşterea animalelor în sectorul privat al gospodăriilor familiale. In acest fel, indirect, dezvoltarea judeţului favorizează comportamentele de vânzare a produselor agricole de origine animală. In judeţele dezvoltate tendinţa este ca sursa principală de venituri băneşti pentru gospodăriile rurale să nu o constituie agricultura. La nivelul lor va fi regăsită, în consecinţă, o pondere mai redusă de gospodării rural-agricole pentru care vânzarea produselor agricole este principala sursă de venituri.

Mărimea suprafeţei de teren agricol în proprietate este relevantă în principal pentru activităţile de creştere a animalelor. Cu cât suprafaţa de teren agricol în proprietate este mai mare, cu atât numărul de animale crescute tinde să fie mai mare. Cultura cerealieră în gospodăriile familiale se dovedeşte a fi în principal resursă pentru subzistenţă.

O analiză mai detaliată a variaţiei volumului vânzărilor de produse agricole aduce informaţii suplimentare în legătură cu tipurile de situaţii sociale favorabile comportamentului antreprenorial.

Tendinţa este ca vânzările respective să fie mai intense din gospodăriile care (Tabel 4-13):

- cresc animale,
- locuiesc în comune de câmpie din apropiate oraşelor ,
- dispun de echipamente proprii pentru munca mecanizată în agricultură,
- au acces sporit la procurarea de mijloace chimice moderne pentru îngrijirea plantelor

.

Dat fiind faptul că toate aceste relaţii sunt puternice, semnificative, se poate susţine ipoteza că există deja un segment important de agricultori care practică agricultura familială la modul antreprenorial. Ei sunt caracterizaţi simultan prin faptul că produc cu ajutorul unor mijloace mecanizate proprii , folosind îngrăşăminte şi erbicide şi vând o bună parte din produsele obţinute la piaţă. Sub aspect geografic, vânzările de produse agricole cele mai intense nu se fac din agroregiunile sudice de câmpie ci din alte zone ale ţării.

Profitul şi investiţiile ca semne ale orientării antreprenoriale

Semnele de mare relevanţă ale comportamentului antreprenorial sunt obţinerea profitului şi efectuarea de investiţii. Datele din sondajul agricol 1996 pentru măsurarea cheltuielilor de producţie şi a profitului obţinut din vânzarea produselor agricole sunt relativ slabe, afectate de multiple erori de măsurare. Examinarea lor atentă permite, totuşi relevarea unor regularităţi şi tipologii semnificative pentru domeniul de interes în acest studiu. Tipologia de baza care se obţine distinge între agricultori de subzistenţă integrala, agricultori de subzistenţă parţială , antreprenori orientaţi spre profit pe termen scurt şi antreprenori orientaţi spre investiţii sau profit pe termen lung. Toate aceste patru categorii trebuie considerate ca mulţimi fuzzi, cu graniţe relativ indistincte.

Profitul bănesc din gospodăriile agricole individuale a variat în 1996 între aproximativ 10 milioane de lei câştig şi –10 milioane pierderi nete[32]. Aproximativ 9% dintre gospodării nu au vândut produse agricole şi nu au cheltuit bani pentru producţia agricolă. Ele reprezintă grupul de subzistenţă integrală. Majoritatea gospodăriilor agricole rurale (52%) practică un gen de agricultură de subzistenţă parţială. In cazul lor diferenţa dintre veniturile agricole şi cheltuielile pentru munca în agricultură este relativ redusă (+/- 600mii lei). Ponderea gospodăriilor care realizează un profit relativ ridicat (mai mult de 600 mii lei) era în 1996 de 21%. Cel de-al patrulea tip este format din gospodăriile care sunt foarte active în domeniul investiţiilor agricole dar au închis anul cu pierderi nete (18% din total gospodării agricole).

Gospodăriile de subzistenţă parţială vând foarte puţin din produsele lor agricole şi cheltuiesc puţin pentru îngrăşăminte şi lucrări mecanizate. Nivelul investiţiilor lor este, de asemenea, redus (Tabel 4-14).

Tipurile antreprenoriale de agricultori sunt mult mai active decât cele de subzistenţă, sub aspectul vânzărilor, cumpărărilor şi al investiţiilor. Unele dintre gospodăriile antreprenoriale sunt centrate pe profit şi altele pe investiţii. Investiţiile sunt de 3,6 ori mai intense în primul faţă de cel de-al doilea tip de gospodărie. Comportamentul de piaţă este specific agricultorilor orientaţi spre profit. Valoarea medie a vânzărilor de produse agricole este mai mare de 7.3 ori în gospodăriile orientate spre profit decât în gospodăriile orientate spre investiţii.

Intenţia de a investi pentru a cumpăra animale, pământ sau echipamente agricole este maximă la agricultorii orientaţi spre investiţii şi minimă la cei din categoria subzistenţă integrala. Cele două măsuri ale comportamentului de investiţie – cheltuieli efective pentru investiţii şi intenţia de a investi – sunt înalt consistente (corelaţia lor este r=0.14, semnificativ diferită de 0 pentru p=0.01). Pare să fie vorba nu numai de un stadiu de dezvoltare economică a gospodăriilor dar şi de un anume stil antreprenorial: cei care au investit continuă să gândească la proiecte de investiţii iar cei orientaţi spre profit imediat menţin intenţia de a investi la un nivel foarte redus. Intenţia de acumpăra un tractor în următorii 5 ani este de 27% pentru tipul orientat spre investiţii şi de 23% pentru tipul de agricultor centrat pe profit imediat, de 14% pentru agricultorii de subzistenţă parţială şi de 2% pentru cei de subzistenţă integrală.

Folosirea input-urilor moderne – îngrăşăminte, insecticide, erbicide şi seminţe selecţionate – este mult mai frecventă pentru agricultorii orientaţi antreprenorial decât pentru cei de subzistenţă. Agricultorii orientaţi spre profit folosesc input-urile moderne mai mult decât cei orientaţi spre investiţii. Comportamentul de luare în arendă sau pentru a lucra pământul “în parte” este mai frecvent la nivelul agricultorilor de tip antreprenorial (25%-27%) decât pentru cei de subzistenţă (2% pentru tipul subzistenţă integrală şi 7% pentru cei din categoria subzistenţă parţială).

Tipurile antreprenoriale de gospodării au o clară localizare pe agroregiuni. Transilvania şi Câmpia de Vest au cea mai mare concentrare de agricultori de tip antreprenorial (aproximativ 50% dintre gospodării). Investitorii sunt localizaţi în principal în agroregiunea Câmpiei de Vest iar cei care tind să maximizeze profiturile pe termen scurt sunt localizaţi cu precădere în Transilvania. Agricultura de subzistenţă este localizată în principal în Moldova de Podiş, Sub-Carpaţii de Sud şi Oltenia de Sud (mai mult de 2/3 din gospodăriile agricole individuale).

Tabel 4-14. Comportamente economice ale gospodăriilor agricole funcţie de tipul antreprenorial sau de subzistenţă

Indici ai comportamentului economic	Tipul de gospodărie agricolă				
	subzistenţă integrală	subzistenţă parţială	orientat spre investiţii	orientat spre profit	Total
Valoarea medie a investiţiilor agricole pentru cumpărare de pământ, echipamente agricole şi plantare de pomi (mii lei)	41	255	2352	644	700
Valşoarea medie a vânzărilor de produse agricole (mii lei)	0	268	468	3415	945
Valoarea medie a cheltuielilor agricole pentru input-uri (mii lei)	0	355	2242	789	759
Procentul celor care au cumpărat input-uri chimice din total categorie de agricultori	14	37	52	62	43
Procentul celor care au cumpărat seminţe	17	40	64	57	46
Procentul celor care au folosit servicii veterinare	31	70	76	78	70
Procentul celor care au folosit servicii de muncă mecanizată	27	75	78	78	72
Orientare intenţională spre investiţii (media indicelui INTENTIE)	-43	2	53	31	13
Procentul celor care au folosit muncă salariată	17	30	34	43	32

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, Decembrie 1996

Localizarea faţă de oraş nu este relevantă în mod deosebit pentru diferenţierea agricultorilor pe polaritatea subzistenţă –antreprenoriat. Dar ceea ce contează din punct de vedere al localizării este accesul la pieţele de desfacere a input-urile moderne, la îngrăşăminte şi servii veterinare în mod

special. Agricultorii orientați spre profit tind să aibă un acces sporit la input-urile chimice: 51% dintre agricultorii din această categorie, comparativ cu 37% pe total eşantion, consideră că ajung relativ uşor la procurarea de input-uri chimice; 75% din totalul agricultorilor orientați spre profit imediat definesc accesul lor la serviciile veterinare ca fiind fără dificultăți, comparativ cu 67% cât este procentul corespunzător pe total eşantion.

Agricultorii care sunt mai aproape de tipul antreprenorial dispun de resurse mai bogate. După cum era de aşteptat, ei sunt mai tineri. Gospodăriile lor dispun de un stoc de educație mai mare decât cel al agricultorilor de subzistență. O gospodărie agricolă de subzistență tipică are numai 2.37 ha de pământ, comparativ cu mai mult de 3.5 ha. Contrastul este, de asemenea, puternic în termeni de dotare cu echipamente mecanice pentru producția agricolă (tractor, plug pentru tractor, combine, autocamioane): 15% dintre antreprenori au astfel de echipamente, comparativ cu numai 2-5% dintre agricultorii de subzistență.

Pentru agricultorii orientați spre investiții principala sursă o constituie veniturile băneşti neagricole. Gospodăriile de antreprenori au nu numai venituri neagricole mai mari dar şi o mai bună dotare a gospodăriei cu bunuri moderne de folosință îndelungată (autoturism, televizor color, telefon, frigider etc.). Constatarea susține ipoteza mai generală a comportamentului antreprenorial în agricultură ca parte constitutivă a modernității gospodăriei.

Agricultorii de subzistență cresc un număr redus de animale. Zootehnia este, în mod clar, o sursă esențială pentru agricultura antreprenorială. In mod special pentru stilul de antreprenori orientați spre profit imediat. Întreprinzătorii care vizează profitul imediat sunt deținătorii unui număr de animale mai mare decât cel din gospodăriile orientate spre profit pe termen lung. Ei nu sunt definiți prin calitatea umană a agricultorilor precum în cazul întreprinzătorilor orientați spre profit. Aceştia din urmă sunt mai tineri , cu mai multă educație şi provin din familii cu mai mulți membrii. Dimensiunea gospodăriei sub aspectul suprafeței de teren agricol nu este un factor semnificativ pentru favorizarea investițiilor antreprenoriale. Folosirea input-urilor moderne este specifică pentru ambele tipuri de antreprenori din agricultură.

Tabel 4-15. Resurse ale gospodăriilor agricole funcție de tipul antreprenorial sau de subzistență

Indicatori ai resurselor	Tipul de gospodărie agricolă

	subzistență integrală	subzistență parțială	orientat spre investiții	orientat spre profit	Total
Vârsta medie a persoanleor de peste 14 ani	63.0	56.3	51.1	53.5	55.3
Indicele stocului de EDUCAȚIE	6.4	7.4	8.1	7.9	7.6
Valoare medie a veniturilor neagricole	2348	2771	3716	2911	2936
Indicele modernității gospodăriei MODERNITATE (medii)	1.9	2.3	3.2	3.1	2.6
Procent de gospodării din categorie care au echipamente mecanice	2	5	16	15	9
Număr convențional de animale UVM (medii)	-64	-23	26	55	0
Hectare de pământ în proprietate (medii)	2.37	2.58	3.53	3.72	2.98

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, Decembrie 1996

Datele acestui subcapitol susțin, deci, ipoteza ca majoritatea gospodăriilor agricole din România practică a o agricultură de subzistență. Aproximativ 60% dintre gospodăriile care nu sunt implicate în asociați agricole trăiesc în regim de agricultură de subzistență, cu slabă orientare spre economia de piață, investiții reduse în agricultură şi profituri agricole foarte reduse.

Tabel 4-16. Predictori ai comportamentului antreprenorial în agricultură (modele de regresie logistică)

Predictori	Indicatori ai comportamentului antreprenorial (variabilele dependente sunt coditicate cu 1 pentru prezența atributului și cu 0 pentru absența sa)					
	Intenție de a investi în agricultură	A investit in echipamente agricole, cumpărare de pământ, cumpărare de echipamente	A vândut produse agricole	A cumpărat îngrășăminte,insecticide, erbicide, semnițe	Are caracteristici de antreprenor orientat spre profit sau investiții	Are caracteristici de agricultor de subzistență *

Vârsta medie a membrilor adulți ai gospodăriei	-	-	-			
Stoc de EDUCAȚIE				+		
Venit neagricol		+				
Indicele modernității gospodăriei MODERNITATE				+		-
Număr convențional de animale UVM	+	+	+	+	+	-
Mărimea suprafeței agricole în proprietate	+		+		+	-
Pondere teren arabil în comună din total teren agricol				+		
Accesibilitate urbană ACCES			+		+	-
Localizare în agroregiunile Transilvania sau Câmpia de Vest (1 da , 0 nu)	+			+		
Localizare în agroregiunile de Sud-Est (1 da, 0 nu)			-	-	-	
Localizare în agroregiunea Subcarpaților de Sud (1 da, 0 nu)			-	-		
Cox-Snell R^2	.15	.10	.19	.17	.11	.18

Sursa de date primare: Sondaj agricol, Banca Mondială/Uniunea Europeană, Decembrie 1996
Un semn pozitiv în tabel indică faptul că o creştere a variabilei independente cu o unitate, ținând sub control valorile celorlalte variabile independente, este însoțită, în medie de creşterea şansei pentru realizarea evenimentului succes de pe variabila dependentă cu o cantitate dată de exp (B). Relația dintre predictor şi variabila dependentă este, în acest caz, de sens pozitiv. Semnul negativ indică relații de sens negativ între predictor şi variabila dependentă. Celulele goale corespund relațiilor nesemnificative sub aspect statistic.Exemplu de mod de citire: creşterea cu o unitate pe scala indicelui număr de animale convenționale UVM , ținând sub control ceilați predictori, este însoțită, în medie, de creşterea şansei de a investi în agricultură.

Drumul arendei

Aproximativ 8% dintre gospodăriile rurale care au peste 0.10 ha de teren agricol pe care îl lucrează în sistem individual au pământ luat în arendă, cu sau fără contract înregistrat la modul oficial. Cine sunt cei care iau pământ în arendă? Caracteristicilor lor pot spune ceva în legătură cu motivația şi resursele pe care le angajează în noul lor rol economic. Răspunsul la întrebare este esențial pentru a înțelege una dintre căile importante ale formării antreprenorilor în agricultură .

Datele disponibile furnizate de barometrul resurselor socio-umane indică faptul că arendaşii vin, în principal, din gospodării cu suprafețe mici de teren agricol în proprietate dar cu importante resurse de capital social relațional (

Figura 4-7).

Sunt persoane care dispun de relații pentru rezolvarea diferitelor probleme în mai mare măsură decât cei care nu iau pământ în arendă. La rândul lor relațiile sunt asociate cu educația, vârsta, poziția ocupată înainte de 1989 în structurii de conducere şi cu nivelul de dezvoltare a comunităților locale. Familiile cu capital social de tip relațional sunt mai tinere, cu stoc de educație peste media rurală şi au în componența cel puțin un membru care înainte de 1989 a ocupat o poziție de conducere.

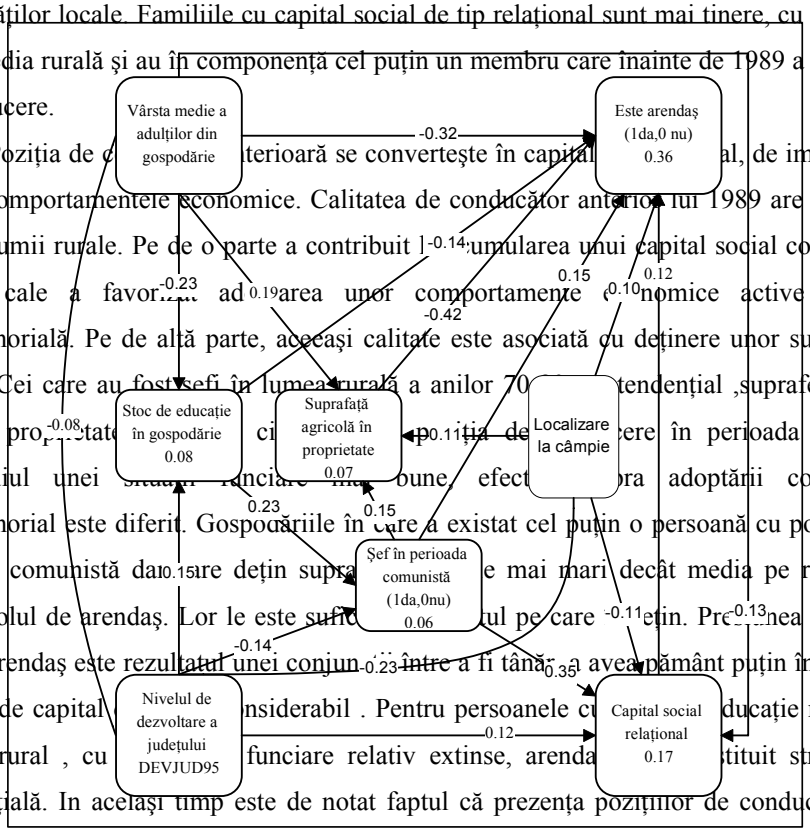

Poziția de c[illegible]terioară se converteşte în capital [illegible]al, de imediată relevanță pentru comportamentele economice. Calitatea de conducător anterior lui 1989 are dublu impact la nivelul lumii rurale. Pe de o parte a contribuit la acumularea unui capital social considerabil, si pe această cale a favorizat adoptarea unor comportamente economice active în agricultura antreprenorială. Pe de altă parte, aceeaşi calitate este asociată cu deținere unor suprafețe agricole sporite. Cei care au fost şefi în lumea rurală a anilor 70 [illegible]tențial ,suprafețe agricole mai mari în proprietate ci [illegible]poziția de [illegible]cere în perioada comunistă prin intermediul unei situații financiare mai bune, efectul [illegible]ora adoptării comportamentului antreprenorial este diferit. Gospodăriile în care a existat cel puțin o persoană cu poziție de lider in perioada comunistă dau [illegible]are dețin supra[illegible]e mai mari decât media pe rural, tind să nu adopte rolul de arendaş. Lor le este [illegible]ul pe care [illegible]ețin. Predispunerea socială pentru a deveni arendaş este rezultatul unei conjun[illegible] între a fi tânăr, a avea pământ puțin în proprietate şi a dispune de capital [illegible]nsiderabil . Pentru persoanele cu [illegible]ducație relativ ridicat în context rural , cu [illegible] funciare relativ extinse, arenda[illegible]stituit strategia de viață preferențială. In acelaşi timp este de notat faptul că prezența pozițiilor de conducere în perioada comunistă în lumea rurală a fost semnificativ mai frecventă în mediul familiilor cu nivel de educație relativ ridicat.

Figura 4-7. Contextul cauzal al rolului de arendaş (model path)

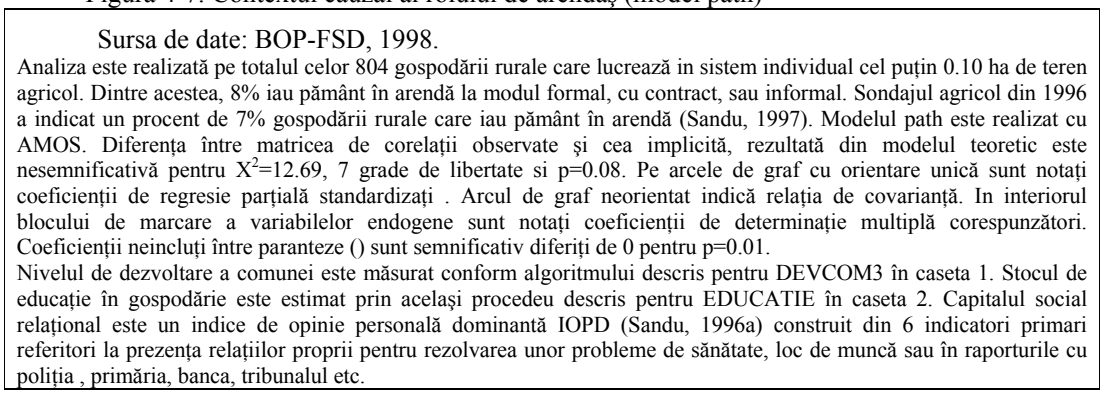

Sursa de date: BOP-FSD, 1998.

Analiza este realizată pe totalul celor 804 gospodării rurale care lucrează in sistem individual cel puțin 0.10 ha de teren agricol. Dintre acestea, 8% iau pământ în arendă la modul formal, cu contract, sau informal. Sondajul agricol din 1996 a indicat un procent de 7% gospodării rurale care iau pământ în arendă (Sandu, 1997). Modelul path este realizat cu AMOS. Diferența între matricea de corelații observate şi cea implicită, rezultată din modelul teoretic este nesemnificativă pentru X^2=12.69, 7 grade de libertate si p=0.08. Pe arcele de graf cu orientare unică sunt notați coeficienții de regresie parțială standardizați . Arcul de graf neorientat indică relația de covarianță. In interiorul blocului de marcare a variabilelor endogene sunt notați coeficienții de determinație multiplă corespunzători. Coeficienții neincluți între paranteze () sunt semnificativ diferiți de 0 pentru p=0.01.

Nivelul de dezvoltare a comunei este măsurat conform algoritmului descris pentru DEVCOM3 în caseta 1. Stocul de educație în gospodărie este estimat prin acelaşi procedeu descris pentru EDUCATIE în caseta 2. Capitalul social relațional este un indice de opinie personală dominantă IOPD (Sandu, 1996a) construit din 6 indicatori primari referitori la prezența relațiilor proprii pentru rezolvarea unor probleme de sănătate, loc de muncă sau în raporturile cu poliția , primăria, banca, tribunalul etc.

Concluzii

1. Difuzarea socială a antreprenoriatului în comunitățile rurale este foarte favorizată de capitalul relațional, de relațiile de utilitate pe care persoana le poate activa. Sătenii care au multe relații folositoare cu persoane din instituții (în administrație, bănci, sistemul sanitar, poliție etc.) au mai multe şanse să devină antreprenori.
2. Să devii antreprenor este o problemă de status şi cultură. Probabilitatea de a ajunge în această nouă poziție socio-economică este mai mare pentru persoanele care o duc destul de bine, care au un nivel ridicat de educație în familie. Nu atât nivelul de educație în sine contează pentru înclinarea spre antreprenoriat, cât educația relativă Un fel de inconsistență a familiei în statusul educațional este favorabilă antreprenoriatului în situațiile în care un membru al familiei, adult, tânăr şi de sex masculin este mai educat decât ceilalți adulți ale aceleiaşi familii şi dacă acesta este orientat către risc.
3. Accesibilitatea la relațiile sociale folositoare este condiționată semnificativ de experiența de conducere în perioada comunistă şi de avere. Posesiunea de resurse materiale şi de experiență de conducere înainte de 1989 sunt factori cheie pentru gradul de diversitate al relațiilor sociale folositoare. Observație este în concordanță cu teoriile care spun că în perioada de tranziție post-comunistă a avut loc un tip de conversie a conducătorilor din timpul comunismului în oameni de afaceri[33] .
4. Din punctul de vedere practic, pe baza observațiilor acestei analize, se poate formula ideea că abilitatea de asumare a riscului este mai importantă decât încrederea interpersonală pentru difuziunea antrepreneoriatului, în condițiile date ale zonelor rurale din România.

5. Antreprenoriatul ca orice altă inovație socială a început să se difuzeze în valuri care au o selectivitate diferențiată. Se pot recunoaşte caracteristicile primului , celui de-al doilea şi celui de-al treilea val la nivelul antreprenorilor prin comportament față de cei prin intenție şi față de cei prin dorință. Antreprenorii prin comportament, sau primul val de antreprenori, sunt bogați mai ales la capitolul educația relativă, capital material şi de rețea. Ideologic, ei sunt orientați în favoarea privatizării. Antreprenorii prin intenție, aceia care sunt hotărâți să-şi deschidă o afacere au cel mai structurat profil cauzal. Ei sunt tineri, cu multe relații sociale şi mult capital material, cu o aversiune scăzută față de risc şi cu o mare abilitate de a fi activi în spații publice. Antreprenorii prin dorință, aceia care nu intenționează să-şi deschidă o afacere, dar care şi-ar deschide una dacă ar avea o sumă mare de bani, au cel mai difuz profil. Ei sunt tineri cu o situație materială bună, sprijinind ideea privatizării. Sunt diferiți de celelalte două tipuri de antreprenori prin faptul că nu au relații sociale serioase care să-i ajute să-şi dezvolte o afacere. Cultural vorbind, cel mai cristalizat profil din punct de vedere cultural, este acela al antreprenorilor prin intenție. Numai în cazul lor aversiunea la risc este deosebit de scăzută.
6. Agricultura antreprenorială este realizată în două forme majore – pentru a maximiza profitul pe termen scurt sau prin concentrare pe investiții pe termen lung. Primul tip este asociat cu creşterea animalelor iar cel de-al doilea cu sectorul vegetal. Folosirea input-urilor moderne este comună pentru ambele tipuri de agricultori. Comportamentul lor antreprenorial este susținut prin condiții de mediu care favorizează accesul cu costuri reduse la procurarea de îngrăşăminte chimice, semințe selecționate, erbicide etc.
7. Cu cât este mai mare dimensiunea proprietății agricole, cu atât este mai ridicată probabilitatea dea adopta comportamente antreprenoriale de tip comercial, independent de vârsta membrilor adulți ai gospodăriei. Dimpotrivă, antreprenorii orientați spre investiții tind să fie mai tineri, membrii ai unor familii numeroase, independent de mărimea proprietății funciare pe care o dețin. Pornind de la aceste constatări s-ar putea susține ipoteza că antreprenorii orientați spre profit sunt antreprenori de resurse materiale iar cei orientați spre investiții operează în principal în funcție de capitalul uman de care dispun (Tabel 4-16).
8. Investițiile şi orientarea spre vânzarea produselor agricole tind să fie favorizate în gospodăriile tinere care se ocupă cu creşterea animalelor şi care dețin suprafețe mai mari de teren agricol. Investițiile în mod particular sunt favorizate de accesul sporit la veniturile neagricole. Localizarea în apropierea oraşelor este factor favorizant al adoptării comportamentelor comerciale de vindere a produselor agricole.

9. Folosirea materiilor prime moderne pentru producția agricolă este parte a complexului atitudinal al modernității măsurată prin stocul de educație şi calitatea dotărilor din gospodărie. Gospodăriile agricole moderne, cu nivel ridicat al capitalului uman şi cu modele de consum de tip modern tind să dezvolte modele de agricultură bazate pe folosirea semințelor selecționate şi a îngrăşămintelor.
10. Agricultura de subzistență este modelul dominant pentru gospodăriile cu suprafață redusă de teren agricol, cu număr redus de animale, localizate departe de oraşe şi cu slabă dotare cu bunuri moderne de consum în gospodărie.
11. Modele antreprenoriale şi de subzistență din agricultură au o înaltă specificitate pe agroregiuni .Investitorii sunt localizați în principal în agroregiunea Câmpiei de Vest iar cei care maximizează profiturile pe termen scurt, prin vânzare de produse agricole sunt de identificat în special în Transilvania. Agricultura de subzistență este modelul specific pentru agroregiunile Moldova de Podiş (județele Botoşani, Iaşi şi Vaslui), Subcarpații de Sud şi Oltenia de Sud.
12. Agroregiunile sunt delimitări teritoriale de mare relevanță nu numai pentru modul de utilizare a terenurilor agricole la nivel regional ci şi pentru tipurile de comportamente antreprenoriale în agricultură. Sub aspect sociologic, semnificația lor este mult mai largă decât cea reductibilă la comportamentele agricole. Configurația lor sugerează ipoteza că regiunile istorice nu sunt numai realități culturale ci şi grupări de macroregiuni cu identitate agricolă. Raportul dintre regiunile istorice şi agroregiuni susține o altă ipoteză mai veche a eterogenității regiunilor istorice , ipoteză formulată prin delimitarea ariilor culturale ale României (Sandu,1996a). Unele dintre agroregiuni au o configurație foarte apropiată de cea a ariilor culturale. Este cazul agroregiunilor Câmpia Română Centrală, Oltenia de Sud şi Moldova de Podiş. Un avantaj de necontestat al agroregiunilor este dat de faptul că permit conexiunea dintre informația agricolă sintetizată la nivel de județ şi cea socială şi economică prezentată la acelaşi nivel.
13. Cele patru categorii de gospodării agricole de subzistență integrală, de subzistență parțială , antreprenoriale de orientare comercială şi antreprenoriale de orientare spre investiții reprezintă tipuri empirice, constatate prin analiza datelor de sondaj. Ele concordă în bună măsură cu aşteptările teoretice formulate la începutul studiului (Figura 4-5). Primele două tipuri de subzistență corespund tipului teoretic al agricultorului tradițional. Acesta este departe de piață atât atitudinal cât şi comportamental. Tipul orientat spre profit imediat este, în fapt, particularizare a antreprenorului de tip comerciant. Agricultorul care dă prioritate investițiilor dar care încă înregistrează serioase pierderi este mai apropiat de tipul teoretic al antreprenorului potențial. Ceea ce am numit în schema teoretică a fi "antreprenor activ" sau "total" este greu de regăsit în datele de care dispunem şi, foarte probabil, şi în realitatea socială a satului românesc actual.

14. Deşi au încă o pondere redusă în lumea rurală, arendaşii ca antreprenori agricoli, au un profil bine conturat . Ei provin din familiile relativ tinere, cu puțin teren agricol în proprietate dar cu un foarte ridicat nivel al capitalului social relațional. Propensiunea socială pentru a lua pământ în arendă sau în parte este asociată, deci, cu acest tip de situație socială caracterizat printr-un gen de inconsistență de status – relativă sărăcie la nivelul proprietății funciare în contrast cu un mare potențial de muncă dat de tinerețe şi de un capital social relațional deosebit de ridicat. La rândul lor, relațiile în calitate de resursă convertibilă în capital economic, sunt mai bogate pentru familiile relativ tinere în care există cel puțin o persoană care a ocupat o funcție de conducere înainte de 1989, rezidente în comune relativ dezvoltate. In fapt, există un triunghi cauzal "tare" între educație, rolul de conducere în perioada comunistă şi capitalul relațional. Persoanele cu nivel ridicat de educație din rural au avut o mai mare şansă de a ocupa funcții de conducere în instituții şi întreprinderi înainte de 1989 şi dispun în prezent de un capital social de nivel relativ ridicat. Constatarea indică existența unui capital de asociere, de tip socio-uman, cu precizarea că aspectul social se referă în principal la relații sociale utile, convertibile în alte forme de capital. Acest nucleu tare de capital socio-uman comandă o bună parte din comportamentele economice .

5. Spaţii regionale şi comunitare[34]

În câmpul de forţe care structurează spaţiul social al tranziţiei există nu numai persoane cu statusul lor specific. Probleme, viteze şi stiluri specifice de realizare a economiei de piaţă şi democraţiei se înregistrează şi la nivel de comunităţi locale şi regiuni. Caracteristici ale comunităţilor şi regiunilor intervin, după cum am constatat din plin în capitolele anterioare, în explicarea diferitelor atitudini, valori şi comportamente. Pentru a căpăta credibilitate, respectivele explicaţii pot benefica şi de reflecţia asupra modului de măsurare a variabilelor comunitar-regionale. Ce se ascunde în spatele afirmaţiei "comunitatea x este mai dezvoltată decât comunitatea y"? Este posibil ca un simplu număr, generat printr-un algoritm care a primit un nume bizar de QLIFE/UR (Tabel A2), să dea seamă de nivelul de dezvoltare al unei localităţi, fie ea comună sau oraş? Sunt analizele în termeni de regiuni utile sau "periculoase"? Care sunt regiunile "adevărate"? Dar cele utile? Utile pentru cine şi la ce? Cât de legată este migraţia internă de diferenţierile comunitar-regionale? Toate acestea sunt întrebări care descriu spaţiul tematic al prezentului capitol.

Voi deschide această nouă serie tematică pornind de la regiuni. In ordine analitică sunt prioritare comunităţile. Funcţional şi sintetic, însă, regiunile au prioritate. Viaţa localităţilor rurale în mod special se desfăşoară în funcţie de profilul de dezvoltare al regiunii din care fac parte.

Scopul capitolului este în esenţă unul descriptiv. Se doreşte a fi un început pentru identificarea diferenţierilor de nivel şi profil de dezvoltare a regiunilor şi comunităţilor locale. In prima parte voi analiza conceptul de capital uman regional, la nivel de judeţ. Capitalul uman regional este la baza unor multiple diferenţieri de factură regională sau comunitară. Aceasta este principala linie de forţă în câmpul diferenţierii vieţii sociale la nivel comunitar-regional. In continuare vor fi descrise şi comentate ariile culturale ca regiuni de maximă omogenitate şi relevanţă socială. Este reluată cu argumente noi o idee mai veche.

Tematica asociată regiunilor este una deosebit de activă în spaţiul public românesc. Întrebările care se dezbat sunt multiple: ce rol mai au regiunile sau provinciile istorice, cum au fost înfiinţate cele opt regiuni de dezvoltare, de la Bruxelles ,de la Bucureşti sau dintr-o experitză conştientă de ţară cu "ţările" şi problemele ei, ce rol au ele în politica de dezvoltare regională, care este raportul între autonomie locală şi dezvoltare regională, ce relaţie este între menţinerea şi construirea identităţilor etnice şi regionalizare, ar trebui reînfiinţate vechile judeţe, raportările statistice trebuie să se facă pe regiuni sau pe subregiuni de dezvoltare, ce legitimitate au noi decupaje teritoriale venite din spaţiul academic precum cele de arie culturală sau agroregiune etc. ? Este normal ca dezbaterea pe astfel de teme să fie deosebit de vie. Anii de comunism au însemnat îngheţare totală a acestor discuţii[35]. Depăşirea confuziilor şi acordarea speranţelor legate de fenomenele şi procesele regionale cu lumea posibilului şi eficientului nu se pot realiza decât prin dezbateri. Rândurile care urmează se doresc a fi o contribuţie ştiinţifică la dezbaterea menţionată .

Analize la nivel de comunitate locală vor fi prezentate în cea de-a doua parte a capitolului pentru a da consistenţă decupajelor regionale. In final va fi introdus un subcapitol asupra migraţiei interne, fenomen social total cu puternică identitate comunitară şi regională. Analiza migraţiei interne reprezintă, în fapt, o modalitate de a diagnostica problemele dezvoltării din perspectivă comunitar-regională.

Capitalul uman în dezvoltarea regională[36]

Pentru măsurarea gradului de dezvoltare regională sunt folosiţi, de obicei, indici sintetici, cu arie largă de semnificaţie, economică şi socială. Acesta este cazul produsului intern brut pe locuitor sau pe persoană ocupată sau al şomajului. Cât de mult produce o societate şi în ce măsură îşi foloseşte forţa de muncă disponibilă, constituie elemente centrale pentru înţelegerea performanţelor naţionale sau regionale, în plan economic şi social. În sistemul de clasificări specific Uniunii Europene, regiunile înapoiate sau defavorizate, aşa-zisele "regiuni-obiectiv 1" sunt identificate prin valoarea PIB pe locuitor mai mică de 25% din media UE. Pentru explicarea performanţelor economice ale regiunii sunt folosite variabile precum gradul de urbanizare, dotarea cu infrastructură, gradul de centralitate, structura industrială, nivelul capitalului uman etc. (European Commission ,1995:47).

Indiferent de modalităţile de definire, capitalul uman, cel care constituie principalul centru de interes în acest cadru, este măsurat în principal prin educaţia şcolară. Cu cât investiţiile pentru educaţie sunt mai mari, cu atât capitalul uman este de nivel mai ridicat. Analizele teoretice recunosc însă faptul că dezvoltarea capitalului uman se face nu numai prin educaţie şcolară ci şi prin pregatire profesională la locul de muncă şi prin investiţii în starea de sănătate (Becker, 1997). Există, însă, o presiune a datelor disponibile asupra eforturilor analitice: oferta superioară de măsurători ale capitalului uman prin educaţie se reflectă nemijlocit în orientarea preponderentă a analizelor care operaţionalizează capitalul uman mai ales prin investiţiile şcolare.

Indiferent de modul în care este măsurat, capitalul uman este o variabilă centrală nu numai pentru analizele sectoriale asupra veniturilor, fertilităţii sau mobilităţii sociale. Un rol explicativ şi pragmatic deosebit revine acestei variabile şi în cadrul analizelor regionale. Pentru o societate precum cea românească a anilor 1990, aflată în faza de lansare a unei politici regionale, înţelegerea disparităţilor de capital uman poate fi extrem de utilă în direcţionarea politicii regionale. Stocurile regionale de cunoştinţe şi abilităţi vor funcţiona ca principală resursă a dezvoltării regionale. O semnalare corectă a disparităţilor educaţionale, a cauzelor şi consecinţelor lor poate fi relevantă pentru construcţiile de politică regională. Indiferent de unde pleacă şi prin ce mijloace vor acţiona, politicile regionale, pentru a realiza obiectivul lor major de reducerea disparităţilor de dezvoltare,

vor trebui să ia în considerație configurațiile teritoriale de capital uman, avantajele şi dezavantajele care decurg din profilul educațional pentru diferitele unități regionale.

În România, regiunile de dezvoltare ca unități ale politicii regionale au fost definite în funcție de criterii de funcționalitate şi de potențial de cooperare între grupări de județe . Asupra subunităților care pot fi relevante pentru acțiunile de dezvoltare au fost formulate tentative de definire a unor subregiuni de dezvoltare. Subregiunile pot fi grupări de județe sau localități din cadrul aceleiaşi regiuni, omogene prin caracteristici sau probleme de dezvoltare**. Carta Verde** prin care sunt specificate principiile politici de dezvoltare regională menționează 14 subregiuni, cate două pentru 7 din cele 8 regiuni de dezvoltare (Guvernul României şi Comisia Europeană., 1997). O analiză ulterioară, făcută tot în cadrul programului PHARE care a stat la baza proiectului de dezvoltare regională în România (Hansen et all, 1997), fundamentează împărțirea țării pe subregiuni de dezvoltare adoptând uşoare modificări față de propunere din **Carta Verde**.

Variațiile indicilor de dezvoltare regională la nivel de județ au constituit temeiul pentru delimitarea acestor subregiuni. Un astfel de indice, construit prin agregarea a 12 indicatori, este puternic dependent de efecte de compensare şi de algoritmul de agregare. Funcționalitatea sa pentru a fundamenta acțiuni de dezvoltare regionale specifice este relativ redusă tocmai datorită gradului mare de agregare care îl caracterizează. Programe regionale specifice, cu ținte precise, au nevoie de delimitarea unor subregiuni în raport cu indici care au o mai mare precizie, un grad mai redus de agregare, o mai mare transparență sub aspectul semnificației. Grupările de unități teritoriale - județe sau localități - omogene sub aspectul capitalului uman , pot constitui astfel de subregiuni. Odată delimitate, acestea pot oferi o bază de orientare pentru diferite programe social-economice. Săracia sau bogăția de capital uman are o mare inerție in profil teritorial, Din acest motiv, identificarea modului de regionalizare a capitalului uman poate funcționa pentru identificarea unor subregiuni de dezvoltare de mare relevanță şi stabilitate în timp. Prin prezentul material începem o explorare orientată în sensul satisfacerii unor astfel de cerințe.

Măsurarea capitalului uman regional

Stocul regional de cunoştințe şi abilități, cu consecințe directe sau indirecte asupra veniturilor şi productivității, poate fi măsurat direct, în funcție de datele disponibile, prin valori ale educației şi stării de sănatate. O măsurare a stocului de cunoştințe profesionale la nivel regional rămâne un deziderat. Toate cele trei componente ale capitalului uman - cea educațională, profesională şi sanitară - funcționează în strânsă interdependență cu mediul regional de comunicare[37]. Cu cât acest mediu este mai deschis spre exteriorul regiunii, cu atât şansele de sporire a stocurilor de capital uman sunt mai mari. Pentru a caracteriza mediul regional de comunicare poate fi relevantă înzestrarea populației cu televizoare şi telefoane şi intensitatea fenomenului de comunicare prin sistemul poştal. Pornind de la aceste premise, indicele de dezvoltare a capitalului

uman regional (UMANREG) este construit (Tabel 5-1) prin agregarea unor indicatori referitori la stocul de învăţământ, starea de sănătate a populaţiei şi intensitatea fenomenelor de comunicare indirectă (mass-media şi PTTR).

Stocul de învăţământ este măsurat prin ponderea pe care o au absolvenţii de liceu , facultate sau învăţământ postliceal în totalul populaţiei din judeţul de referinţă.
Mortalitatea infantilă este o măsură negativă a capitalului sanitar. Cu cât valorile indicatorului respectiv sunt mai mari pentru un teritoriu dat, cu atât este mai mare probabilitatea ca stocurile de cunoştinţe medicale şi de potenţial psiho-fizic de acţiune să fie mai reduse. Sănătatea în sine semnifică un potenţial ridicat de acţiune psiho-fizică, de convertire a capitalului educaţional şi profesional în acţiuni performante. În analiză sunt considerate valorile mortalităţii infantile pe o perioade de trei ani (1989-1991,1993-1995). Fluxurile cumulate ale fenomenului respectiv pot fi o măsură mai fiabilă a stocurilor de capital sanitar decât cele anuale.

Tabel 5-1.Indicatori ai capitaluluui uman regional UMANREG*

Forma de capital uman	Indicator folosit pentru măsurare	Perioada de referinţă	
		Indice 1991	Indice 1995
capital educaţional	pondere absolvenţi de liceu sau facultate sau şcoală postliceală în totalul populaţiei de peste 12 ani EDUCAT	1992, date recensământ	1992, date recensământ
capital sanitar	rata mortalităţii infantile INFANT	1989-1991	1993-1995
mediu de comuncare	scor factorial cu indicatorii abonamente TV , abonamente la posturi telefonice , scrisori expediate din judeţ.(Toti indicatorii sunt relativizaţi prin raportare la 1000 locuitori) COMUNIC	1991	1995

*Indicele dezvoltarii capitalului regional UMANREG este construit ca scor factorial din indicatorii EDUCAT, INFANT şi COMUNIC. Respectivul scor este înmulţit cu 100. Pentru fiecare din cei doi ani de referinţă, 1991 şi 1995 se construiesc indici specifici. Măsurarea capitalului educaţional nu a putut fi făcută decât cu date de recensământ. In consecinţă,variaţia indicelui 1995 faţă de indicele 1991 semnifică modificările în capitalul uman datorate mortalităţii infantile şi mediului de comunicare, stocul educaţional fiind considerat constant. Bucureştiul a fost exclus diin analiză datorită valorilor extreme pe care le are pentru unii dintre indicatori.

Stocul de capital uman dintr-un judeţ este cu atât mai mare cu cât nivelul mediu de educaţie şi de comunicare mediată prin canale de infrastructură au valori mai ridicate şi cu cât sunt mai reduse valorile mortalităţii infantile. Cele trei variabile folosite pentru măsurarea capitalului uman regional sunt puternic intercorelate empiric ca urmare a relaţiilor cauzale dintre ele şi a faptului că se referă la aceeaşi dimensiune neobservabilă direct (capitalul uman)[38] .

Distribuirea regională a capitalului uman

Distribuirea educației în teritoriu este esențială pentru configurația regională a întregului capital uman. Harta educației şi cea a capitalului uman (Figura 5-1, Figura 5-2) se suprapun în bună măsură.

Stocul de educație este minim în exact aceleaşi arii în care capitalul uman în ansamblu are valorile cele mai reduse: în est în Vaslui şi Botoşani iar în sud la nivelul subregiunii Teleorman, Giurgiu, Ialomița şi Călăraşi. Moldova subcarpatică este, de asemenea, caracterizată prin stoc redus de educație, sub media pe țară. Această sărăcie de resurse educaționale se continuă la nord, în Transilvania, cu județele Bistrița-Năsăud şi Sălaj, iar la sud cu județul Buzău.

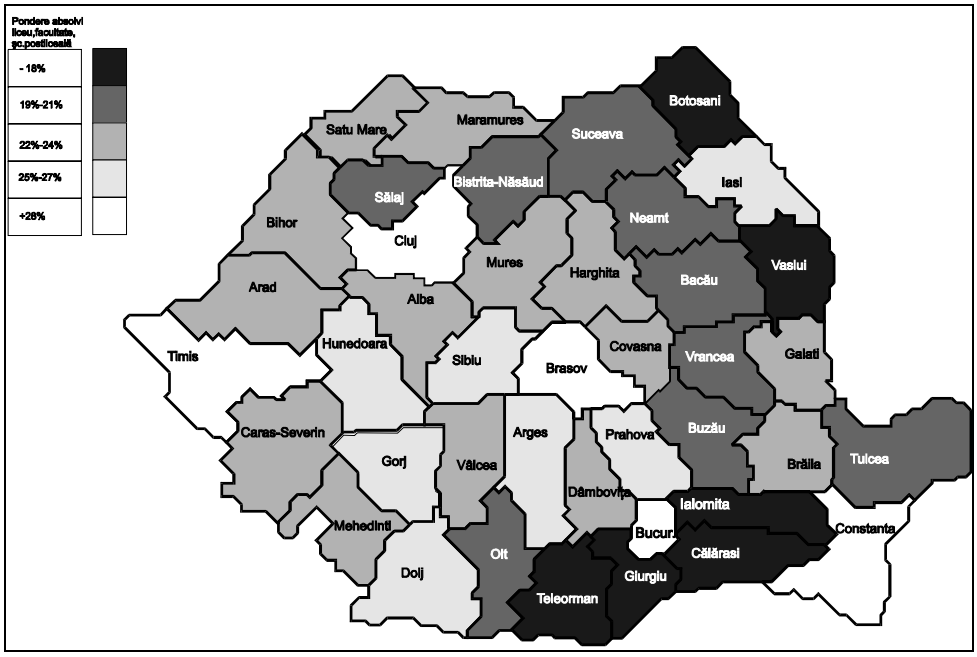

Figura 5-1. Capitalul de educație la nivel de județ. 1992

Județele sărace sub aspect educațional sunt localizate preponderent în zone de câmpie şi au un grad redus de urbanizare. Capitalul de educație EDUCAT influențează asupra capitalului de sănătate (măsurat prin inversul valorilor variabilei mortalitate infantilă INFANT) şi asupra mediului de comunicare COMUNIC prin intermediul capitalului material (estimat prin numărul de autoturisme proprietate personală la 100 locuitori în anul 1994). In diagrama din **Figura 5-3** sunt notați coeficienții path corespunzători relațiilor dintre diferitele forme de capital regional şi predictorii lor. Gradul de urbanizare a județului (populație urbană la 1000 locuitori în 1995) influențează asupra capitalului material la nivel de gospodărie prin intermediul capitalului de educație.

Capitalul de sănătate este cu atât mai mare cu cât nivelul capitalului material familial este mai ridicat şi cu cât ponderea teritoriului judeţean situat la câmpie (măsurată prin procentul de suprafaţă arabilă din total suprafaţă agricolă) este mai mare. Evident nu teritoriul în sine este un determinat al stării de sănătate ci compoziţia populaţiei şi tipul de cultură asociate cu localizarea la câmpie.

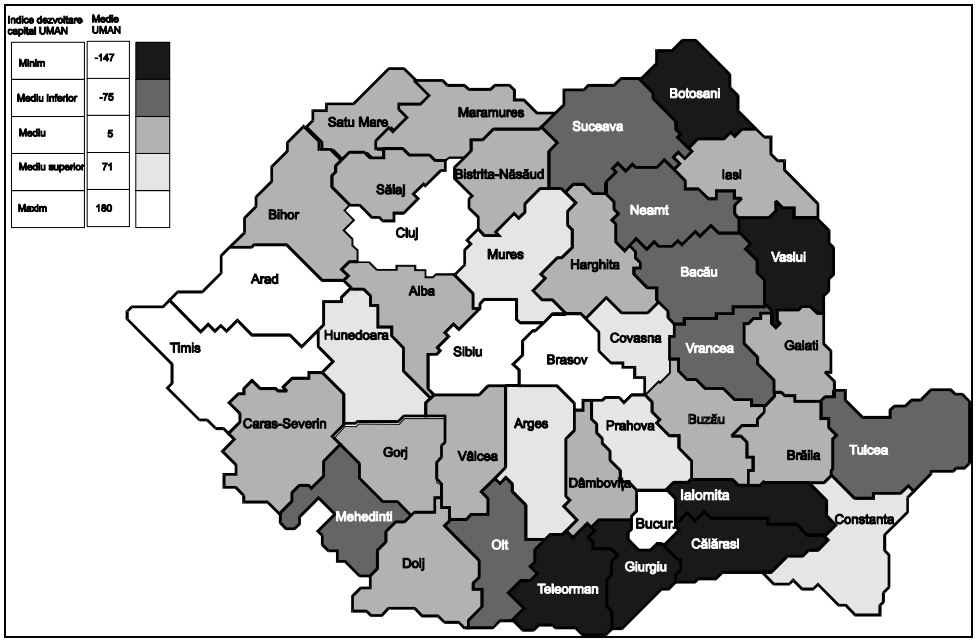

Figura 5-2: Capitalul uman la nivel de judeţ. 1995

Capitalul uman este maxim în judeţele Timiş; Arad,Braşov, Cluj şi Sibiu (Figura 5-2).Din cele cinci judeţe menţionate, numai Timiş, Cluj şi Braşov au, în acelaşi timp, capital educaţional maxim. Valorile extreme de capital uman maxim şi minim sunt distribuite axial, pe teritorii care se află, în bună măsură, în contiguitate. Axa majoră de dezvoltare a capitalului uman este plasată median, pe linia judeţelor Timiş, Hunedoara, Sibiu şi Braşov. Această axă are o consistentă prelungire în Muntenia prin judeţele Argeş, Prahova şi Bucureşti (Figura 5-2).

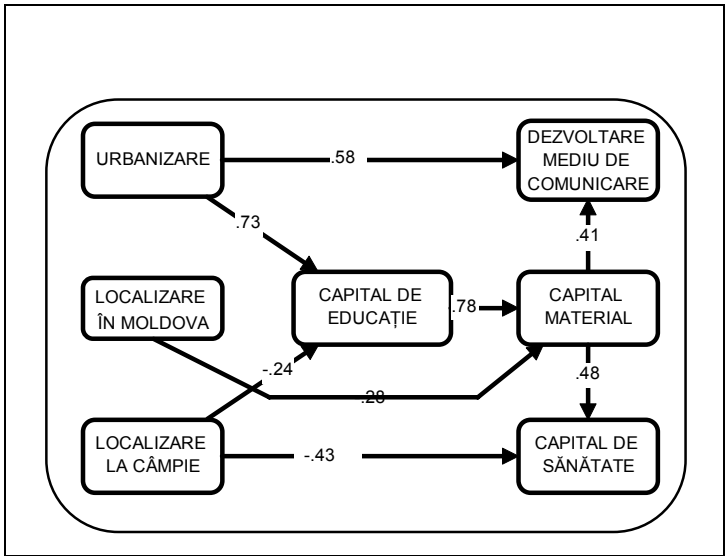

Figura 5-3.Capital uman şi capital material la nivel regional (model path)

Modelul cauzal construit indică faptul că variabila capital sanitar este afectată de efecte indirecte semnificative ale educației (.29), urbanizării (.21), localizării în Moldova (-.14) şi localizării la câmpie (-.07). Toți aceşti predictori au efecte indirecte semnificative şi asupra dezvoltării mediului de comunicare. Modelul path descris prin diagramă are un indice de concordanță GFI=0.93. Modelul statistic empiric nu diferă semnificativ de cel teoretic (pentru testul χ^2, p=0.093).

La nord şi la sud sunt situate două alte benzi de teritorii cu capital uman peste medie. Banda transilvană este formată din Alba, Mureş, Harghita şi Covasna. Banda sudică este formată din județele Caraş-Severin, Gorj, Vâlcea şi Dâmbovița. Clujul apare ca fiind singura insulă de capital uman puternic dezvoltat. În jurul său se află județe cu valori inferioare ale indicelui folosit pentru măsurarea capitalului uman.

În ansamblu, configurația teritorială a distribuirii capitalului uman este mai apropiată de cea a subregiunilor de dezvoltare, aşa cum au fost ele definite în **Carta Verde. Politica de dezvoltare regională în Romania** (1997) şi de conturul agroregiunilor (Sandu, 1997) decât de configurația regiunilor istorice. Transilvania apare clar ca o regiune extrem de eterogenă sub aspectul capitalului uman. Decalajul între Sibiu, Braşov şi Cluj, pe de o parte, şi Sălaj, Bistrița-Năsăud, pe de altă parte, este extrem de mare. Lucrurile stau la fel în Muntenia cu un nord dezvoltat şi un sud subdezvoltat şi în Oltenia cu județele nordice aflate într-o situație mai bună decât cele sudice. Singura regiune istorică relativ omogenă este Moldova. Cu excepția Galațiului, toate celelalte județe au un indice de capital uman sub media națională.

Înainte de restructurarea socială produsă în perioada comunistă prin industrializare, cooperativizarea agriculturii şi prin urbanizare, regiunile istorice erau încă o matrice semnificativă pentru disparitățile regionale de capital uman[39]. Ulterior, ca urmare a desfăşurării proceselor menționate şi extinderii sferei de cuprindere a învățământului de masă, granițele de regiune istorică

devin tot mai puțin semnificative pentru regionalizarea capitalului uman. Nuclee puternic structurate precum Braşov-Sibiu îşi menţin , însă, nivelul ridicat de concentrare a capitalului uman pe perioade mari de timp.

In Tabel 5-2 se prezintă valorile capitalului uman pe județe şi macroregiuni de dezvoltare. Regiunea Vest este cea mai omogenă iar regiunea Sud cea mai eterogenă[40]. Ariile problemă din perspectiva capitalului uman nu se reduc numai la Botoşanio-Vaslui în est şi Călăraşi-Ialomița-Giurgiu-Teleorman în sud. Acestea sunt cele mai pregnante, cu deficitul maxim. O situație proastă înregistrează, însă, şi județele Neamț, Suceava, Vrancea, Olt şi Mehedinți.

In ansamblu, capitalul uman regional este relativ consistent: componentele sale educaționale, profesionale şi sanitare tind să înregistreze valori apropiate la nivelul aceluiaşi județ. Problema consistenței capitalului uman se pune în special în legătură cu relația dintre componentele sale educațională şi sanitară. Braşov, Sibiu şi Cluj sunt județe în care atât stocul educațional cât şi starea de sănătate înregistrează valori înalt pozitive. Capitalul lor uman este caracterizat, deci, prin consistență de nivel ridicat. Consistența este mare şi la cealaltă extremă a județelor cu stoc redus de capital uman . Giurgiu, spre exemplu, are capitalul educațional cel mai mic din țară şi o valoare extrem de mare a mortalității infantile, semn al unui capital sanitar de nivel redus.

Situația de inconsistență maximă caracterizează județele Constanța, Iaşi şi Hunedoara cu un capital educațional mult mai dezvoltat decât capitalul sanitar. Constanța, spre exemplu, are rangul 39 pe scala stocului de învățământ şi numai 2 pe cea a stării de sănătate. Este o întrebare de ce, în aceste cazuri, sănătatea nu urmează educația.

Capacitatea unui județ de a produce sau atrage capital educațional se traduce, între altele, în nivelul capitalului material al gospodăriilor: cu cât stocul de educație al unui județ este mai mare, cu atât numărul de autoturisme la mia de locuitori este , de asemenea, mai ridicat (Figura 5-4). Legătura respectivă se menține semnificativă chiar dacă se controlează sau se înlătură, prin procedee statistice, efectul altor variabile precum gradul de urbanizare, vârsta medie în județ, regiunea istorică etc.

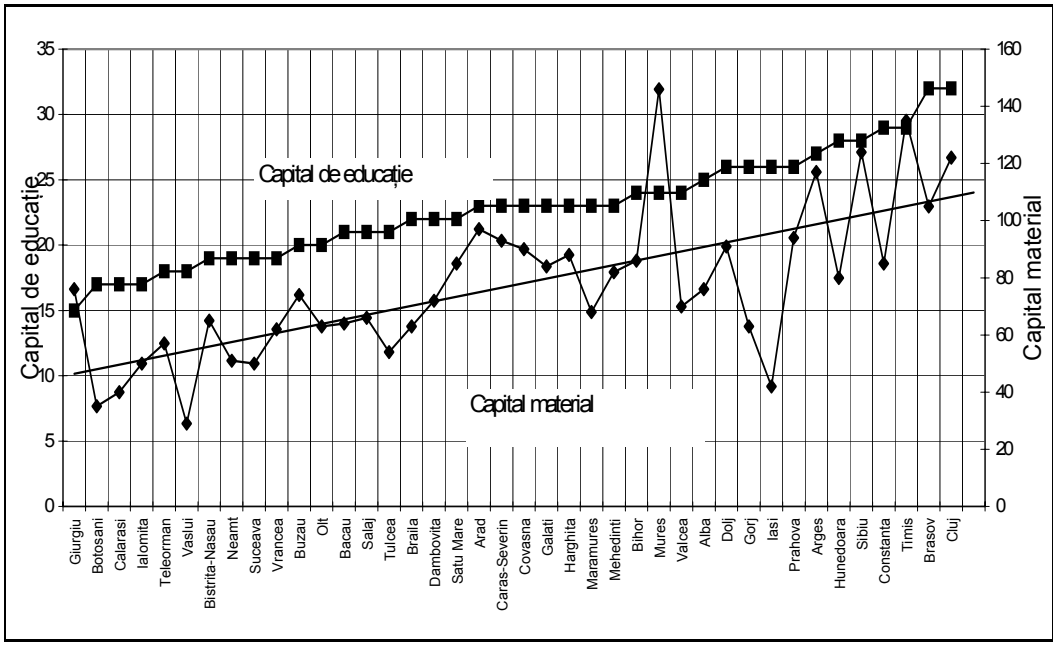

Figura 5-4: Capitalul de educație şi capitalul material pe județe

Capitalul de educație este măsurat prin ponderea absolvenților de liceu, şcoală postliceală şi facultate din total populație de peste 12 ani, la recensământul din 1992. Capitalul material este estimat prin numărul de autoturisme la 1000 locuitori în 1994.

Rămâne să fie analizate mecanismele prin care se realizează, în plan social, o astfel de legătură. Este, desigur , vorba de efecte cumulative ale stilului de viață, modului de realizare a dezvoltării sectorului privat , corelației dintre distribuirea resurselor rare în societate şi educație etc. Deocamdată faptul în sine merită să fie menționat ca relevant. Cazurile de abatere de la tendința de asociere dintre capitalul educațional şi cel material sunt, de asemenea, de marcat. Iaşul este tipic pentru cazul județelor care au un capital material mult sub cel aşteptat prin raportare la nivelul stocului județean de învățământ. În schimb, în județul Mureş, înzestrarea cu autoturisme a populației este mult peste nivelul aşteptat prin raportare la același stoc de educație şcolară. Cele doua extreme indică faptul că unitățile teritoriale au capacitate diferită de a converti capitalul educațional în capital material. Este posibil ca ritmurile şi performanțele diferite ale dezvoltării sectorului privat să fie unul dintre factorii esențiali de explicare a diferențelor de capacitate regională de convertire a capitalului educațional în capital material.

Tabel 5-2: Capitalul uman pe judeţe

Judeţele pe regiuni şi subregiuni de dezvoltare		UMANREG 1995*	UMANREG 1991*	Pondere absolvenţi de liceu, şcoli postliceale şi facultate EDUCAT 1992	Indice de dezvoltare a mediului de COMUNICare 1995	Rata mortalităţii INFANTile 1993-1995
NORD-EST	Botoşani	-183	-189	17	-137	32
	Vaslui	-136	-125	18	-118	26
	Iaşi	-16	3	26	14	31
	Suceava	-99	-69	19	-115	24
	Neamţ	-79	-71	19	-43	26
	Bacau	-61	-43	21	-5	27
SUD-EST	Galaţi	-16	-37	23	-43	24
	Brăila	42	15	22	58	20
	Constanţa	100	65	29	225	30
	Tulcea	-59	-46	21	-46	26
	Vrancea	-77	-77	1 9	-59	24
	Buzău	-17	-21	20	-18	18
SUD	Dâmboviţa	-32	-42	22	-93	20
	Arges	66	56	27	-23	17
	Prahova	66	77	26	76	24
	Ialomiţa	-134	-164	17	-25	33
	Giurgiu	-163	-186	15	-90	29
	Călăraşi	-146	-132	17	-95	28
	Teleorman	-118	-114	18	-94	26
SUD-VEST	Olt	-90	-84	20	-143	24
	Mehed	-60	-11	23	-77	29
	Dolj	37	40	26	3	25
	Gorj	7	-3	26	-104	23
	Vâlcea	26	26	24	-89	16
VEST	Arad	106	81	23	142	15
	Timiş	157	159	29	183	22
	Caraş-Severin	16	-21	23	-9	20
	Hunedoara	57	80	28	57	27
NORD-VEST	Bihor	27	68	24	68	25
	Cluj	229	211	32	208	15
	Bistriţa-Năsăud	-34	-74	19	-38	21
	Salaj	-31	-25	21	-12	18
	Satu Mare	-9	17	22	10	23
	Maramureş	-7	-4	23	-51	20
CENTRU	Sibiu	187	219	28	203	16
	Braşov	223	209	32	184	17
	Harghita	37	40	23	0	17
	Alba	45	49	25	-23	17
	Covasna	50	24	23	32	19
	Mureş	90	102	24	87	17

.* UMANREG este calculat ca scor factorial din EDUCAT, COMUNIC şi INFANT. COMUNIC este scorul factorial detreminat din indicatorii abonamente TV, abonamente posturi telefonice şi corespondenţă expediată prin poştă (valori raportate la 1000 locuitori). Scorurile factoriale au fost înmulţite cu 100. Cu cât valoarea lor absolută este mai mare, cu atât judeţul de referinţă se abate mai mult de la media naţională. Valorile negative indică abateri sub medie iar cele pozitive abateri peste medie.

Investiţii pentru producerea capitalului uman

Capitalul uman al unui judeţ este cu atât mai dezvoltat cu cât judeţul respectiv a atras mai mulţi migranţi din afara graniţelor sale şi cu cât dispune de mai mulţi specialişti în domeniile învăţământ şi sănătate (Figura 5-5) .

Figura 5-5: Factori de favorizare/defavorizare a dezvoltării capitalului uman la nivel de judeţ[41]

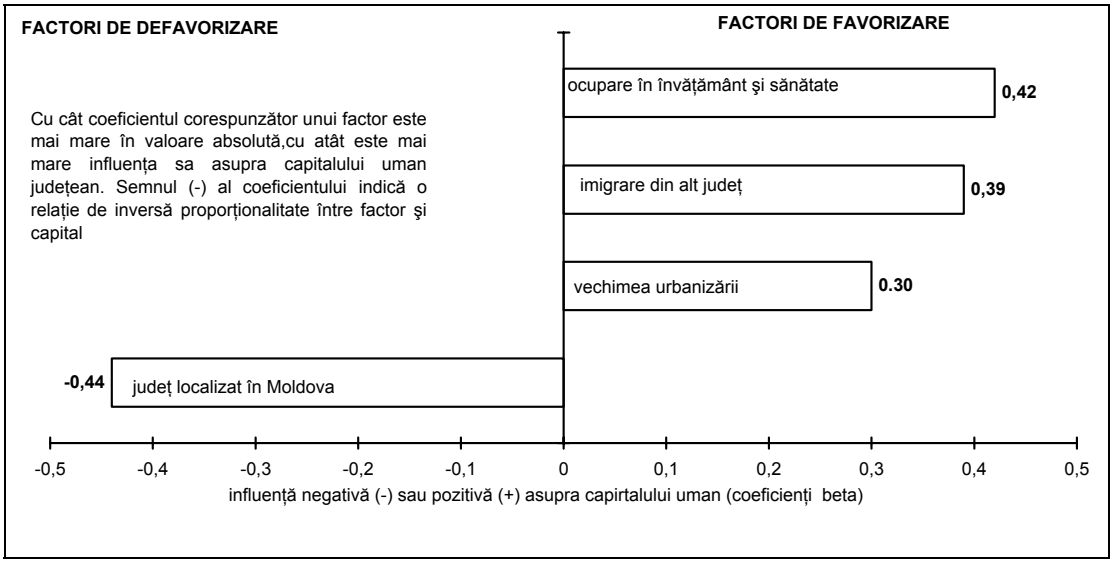

Un număr mai mare de persoane ocupate în aceste domenii denotă o investiţie mai mare pentru realizarea de capital educaţional şi sanitar şi, în acelaşi timp, o mai bună infrastructură pentru educaţie şi sănătate. Atracţia sau respingerea migratorie a unui judeţ este semnificativă pentru capacitatea sa de a menţine sau dezvolta capitalul uman. In principiu este de aşteptat să existe situaţii de capital uman regional de nivel ridicat în baza unor mecanisme de producere internă, intrajudeţeană, sau de atracţie din exterior, din alte judeţe a persoanelor cu valori ridicate de capital educaţional, sanitar şi profesional. Clujul, spre exemplu, reprezintă categoria judeţelor capabile să dezvolte endogen stocuri ridicate de capital uman: infrastructura sa educaţional-sanitară este printre cele mai bune din ţară în condiţiile în care atracţia sa migratorie este relativ redusă. In aceeaşi serie se înscriu şi judeţele Mureş, Prahova şi Argeş. Dezvoltarea preponderent exogenă a capitalului uman pare să fie specifică judeţelor Braşov, Timiş şi Hunedoara şi Constanţa. Acestea sunt caracterizate prin niveluri relativ mai ridicate pentru imigrare decât pentru infrastructura sanitar-educatională (Figura 5-6) .

Nu numai dezvoltare infrastructurii pentru sănătate şi educaţie are semnificaţie de investiţie pentru capitalul uman ci şi atracţia migratorie. Sosirea unui număr sporit de persoane într-un judeţ implică, în principiu, asigurarea suplimentară a unor noi locuri de muncă şi a unor spaţii

de locuit. Altfel spus, imigrarea este reductibilă la o serie de investiții pentru locuri de muncă şi locuințe. In sistemul centralizat al economiei socialiste, astfel de investiții aveau caracter de stat. După 1989, pe măsura dezvoltării economiei de piață, ele trec tot mai mult în sfera privată. In acest context, județele de imigrare intensă apar ca medii favorabile investițiilor care favorizează dezvoltarea capitalului uman.

Independent de atracția migratorie şi de infrastructura pentru sănătate şi educație, vechimea urbanizării unui județ acționează ca factor specific de favorizare a dezvoltării capitalului uman. Cu cât populația din teritoriul de referință a fost expusă pe o durată mai mare de timp efectelor urbanizării, cu atât este mai mare probabilitatea ca stocul ei de capital uman să fie mai dezvoltat. In modelul folosit pentru analiza prezentată în Figura 5-5 ,vechimea urbanizării a fost estimată prin ponderea de populație urbană pe care județul o avea în 1930.

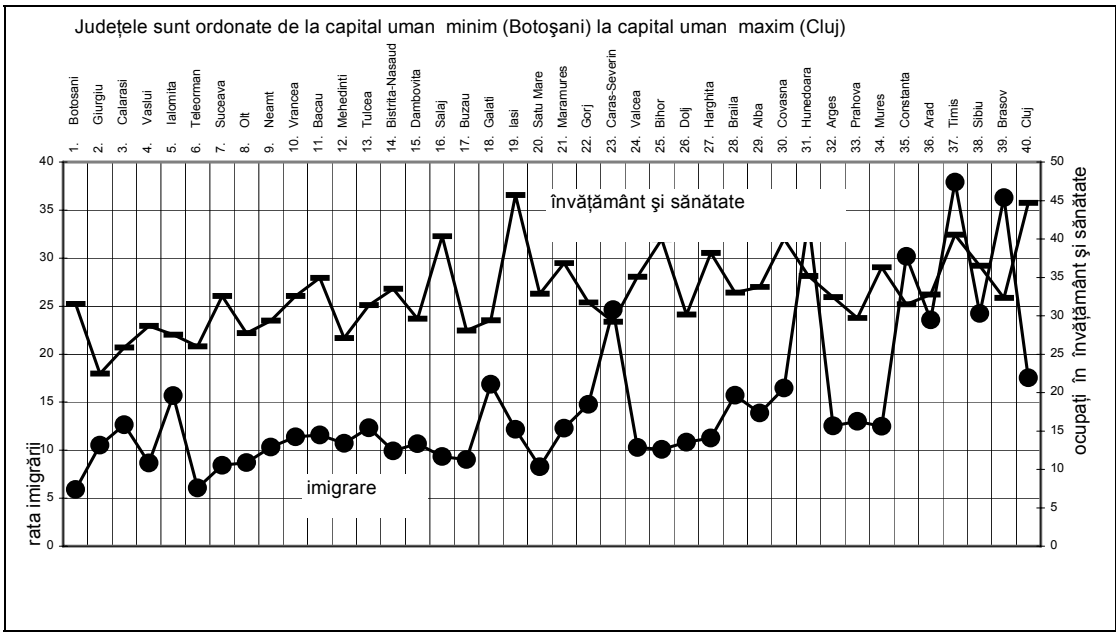

Figura 5-6:Județele în funcție de rangul capitalului uman, imigrarea pe durata vieții şi dezvoltarea infrastructurii pentru sănătate şi învățământ

Moldova rămâne o zonă de defavorizare a dezvoltării capitalului uman chiar şi în condițiile în care se controlează sau se înlătură, prin procedee statistice, efectele migrației, ale vechimii urbanizării şi ale infrastructurii pentru educație şi sănătate. Prin ce anume se exercită o astfel de influență este o întrebare asupra căreia este de necesar să fie concentrate analize specifice. Răspunsul standard în termeni de cultură regională este departe de a fi satisfăcător dat fiind sfera de cuprindere foarte largă a culturii.

Diferenţieri rural-urban

Capitalul uman din urban este clar superior celui din rural, sub aspectul educaţiei, stări de sănătate şi al stocului general de informaţii transmise prin canale mas-media sau de tip poştal-telefonic (Figura 5-7).

Ceea ce diferă între regiuni istorice este în special capitalul uman din mediul rural: judeţele din afara arcului carpatic, din Moldova, Muntenia, Dobrogea şi Oltenia, diferă de cele din interiorul arcului carpatic - Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş - în special la nivel de mediu rural. Socul de capital uman est superior în primul faţă de cel de-al doilea caz.

Trecând dincolo de imaginea superagregată pe care o dau datele la nivel de total judeţ, se înregistrează o serie de surprize. Constanţa, spre exemplu, apare cu o situaţie foarte bună dacă este evaluat ca judeţ, în totalitate (rangul 35 pe o scală de la capital uman minim la capital uman maxim). Satele din Constanţa au, însă, o situaţie foarte proastă sub aspectul stocului de capital uman, de nivel apropiat celei de la Botoşani şi mai proastă decât în satele din Tulcea sau în cele din Călăraşi şi Ialomiţa.

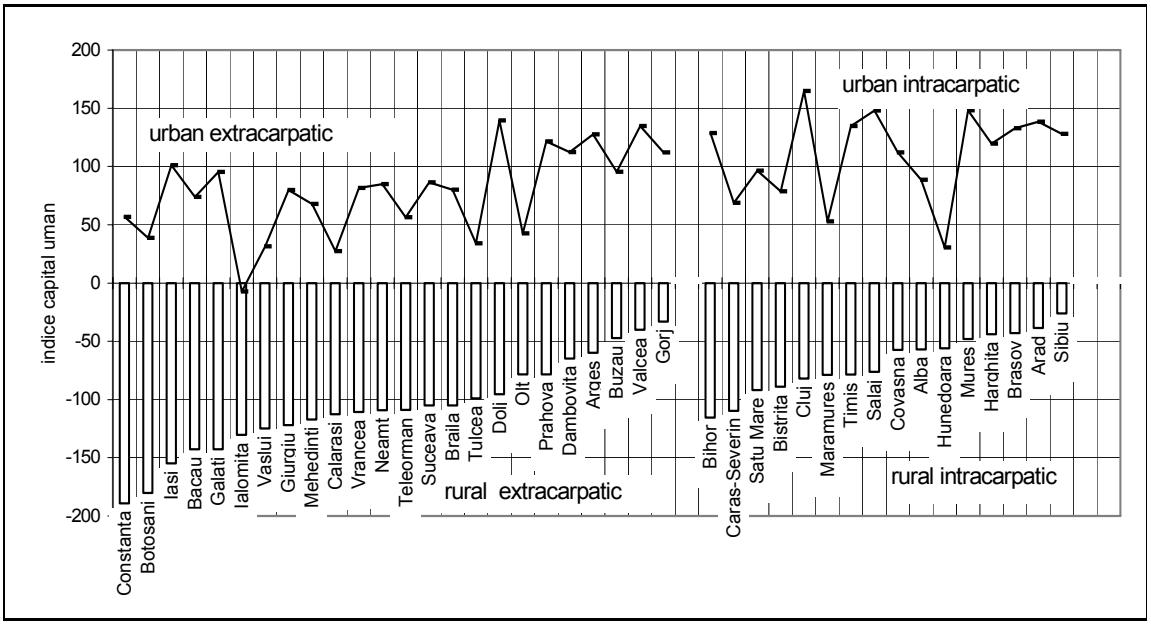

Figura 5-7: Capitalul uman pe medii rezidenţiale şi judeţe, 1992-1995

Ariile culturale ca regiuni de maximă omogenitate

Viaţa socială regională se desfăşoară însă nu numai funcţie de distribuirea capitalului uman. Nivelul de dezvoltare economică , structurile de credinţă şi mediul natural sunt de asemenea dimensiuni importante ale care condiţionează familii largi de comportamente şi opinii.

Ariile culturale[42] ale României sunt grupări de judeţe asemănătoare sub aspectul pofilelor socioculturale, decupaje teritoriale capabile să satisfacă cerinţa unei maxime complexităţi şi omogenităţi . Profilul cultural al unui judeţ este determinat, în cel mai simplu mod de fundamentare pe care am reuşit să îl identific, prin nivelul de dezvoltare rurală DEVCOMJ (anexa A3) , nivelul de dezvoltare urbană DEVURBJ (anexa A3), ponderea populaţie ortodoxe din judeţ în 1992, ponderea terenului arabil din total teren agricol în suprafaţa totală a judeţului şi regiunea istorică de apartenenţă (7 variabile dihotomice, corespunzătoare regiunilor istorice diferite de Bucureşti) .

Ipoteza principală de clasificare susţine că judeţele aceleiaşi regiuni istorice este probabil să fie cu atât mai asemănătoare între ele cu cât:

- au valori mai apropiate pentru indicii de dezvoltare urbană DEVURBJ
- au valori mai apropiate pentru indicii de dezvoltare rurală DEVCOMJ,
- au o compoziţie mai asemănătoare a populaţiei sub aspect confesional şi
- au teren agricol care se pretează în mai mare măsură la acelaşi mod de folosinţă .

In Figura 5-9 şi în tabelul J1 din anexă sunt prezentate ariile culturale probabile rezultate din analiza cluster[43]. Acestea sunt probabile dat fiind faptul că rezultă din agregarea unor măsuri indirecte ale orientărilor culturale. Statutul lor este similar cu cel al relaţiilor sociale, în sensul definit de Max Weber (1971:24) (interacţiuni sociale probabile). Profilurile empirice construite în funcţie de cei 11 indicatori sunt măsuri ale unor profiluri culturale latente ale grupărilor de judeţe. In plus, caracterul probabil al ariilor derivă din faptul că limitele lor sunt, în realitate, difuze, corespunzător caracterului de mulţime fuzzy pe care îl au subunităţile din care se compune o arie culturală. Pentru populaţia de pe teritoriul unei aceleiaşi arii există o mai mare probabilitate de similitudine culturală decât pentru persoane care locuiesc în arii diferite.

Dat fiind indicatorii folosiţi pentru clasificare, ariile culturale pot fi considerate ca rezultat al suprapunerii a cinci tipuri de hărţi diferite , construite pe criteriile regiune istorică, agroregiune, dezvoltare rurală, dezvoltare urbană şi structură confesională. Caracterul lor predominant cultural derivă din faptul că 8 dintre cei 11 indicatori constitutivi (7 regiuni istorice şi ponderea populaţiei ortodoxe) sunt masuri de relevanţă culturală explicită.

Agroregiunile (Figura 5-8), ca fundament de tip natural al ariilor culturale, au profiluri distincte nu numai prin modul de utilizare a terenurilor agricole - arabil, păşuni şi fâneţe, vii şi livezi, ci şi prin caracteristici ale exploataţiilor agricole. În Câmpia Română Centrală, peste 45% din terenurile agricole individuale erau lucrate, în 1996, în asociaţii agricole familiale sau cu statust juridic. O situaţie asemănătoare se înregistra şi în agroregiunea Dunării de Jos. Suprafeţele date în arendă ocupau cea mai mare pondere tot în zona Dunării de Jos.

Tabel 5-3. Forme individuale şi asociative de exploatare a terenurilor agricole pe agroregiuni

Agroregiune	Ferme individuale	Arendat sau dat în folosinţă	Asociaţii agricole familiale	Asociaţii agricole cu statut juridic	Total %	Mărimea medie a proprietăţii private ha*
Câmpia Dunării de Jos	40	19	20	21	100	3.49
Câmpia Centrală Română	43	11	20	26	100	3.87
Sub-Carpaţii Sudici	66	2	6	26	100	2.38
Sudul Olteniei	68	8	4	20	100	3.60
Podişul Moldovei	71	9	6	14	100	2.77
Păşunile din Transilvania	75	6	1	18	100	3.85
Câmpia de Vest	77	4	4	15	100	3.62
Moldova de Deal	88	6	1	4	100	2.35

Sursa: D.Sandu, 1997, 3-12

* Suprafaţa din gospodăria individuală împreună cu cea din asociaţii

In Moldova, judeţele Botoşani şi Vaslui au cel mai redus nivel de dezvoltare atât pentru rural cât şi pentru urban (Tabel J1). Pentru aria culturală Teleorman-Giurgiu-Ialomiţa-Călăraşi este specifică o eterogenitate religioasă mult mai mare decât în celelalte judeţe ale Moldovei. Vrancea se încadrează în aceeaşi arie culturală cu Bacău , Suceava şi Neamţ nu datorită structurii confesionale ci ca urmare a indicilor de dezvoltare urbană şi rurală şi a modului dominant de utilizare a terenului agricol.

Gruparea cea mai puternic structurată în Muntenia este formată din Teleorman-Giurgiu-Ialomiţa-Călăraşi. Este vorba de judeţe agricole sărace, cu foarte mare omogenitate confesională. Separarea între gruparea Argeş-Dâmboviţa –Prahova versus Brăila-Buzău este mai mult pe criterii de vecinătate. In special dezvoltarea rurală este mai redusă în ultima faţă de prima grupare.

Cele 5 judeţe din nordul Munteniei – Argeş, Dâmboviţa, Prahova, Buzău şi Brăila – apar în acelaşi cluster, în Figura 5-10. Separarea lor în două grupări sau arii culturale diferite este o opţiune de tip calitativ –teoretic, susţinută prin ideea de importanţă a vecinătăţii pentru fenomenele culturale. Judeţele învecinate Buzău şi Brăila sunt zone de contact, între trei provincii istorice. Fiecare dintre ele are puternice note specifice care le plasează , în bună măsură, în categoria de unicate socialculturale. Ele formează un gen de grupare reziduală în cadrul Munteniei, de cazuri "rebele" atât în raport cu Argeş-Dâmboviţa-Prahova cât şi cu Călăraşi-Ialomoiţa-Giurgiu şi Teleorman. Buzău este mai aproape ca profil de prima grupare iar Brăila de cea de-a doua. Prin dezvoltarea urbană, Brăila este, însă, mai apropiată de gruparea nordică decât de cea sudică. La rândul său, judeţul Buzău este mai apropiat ca profil agricol de clusterul nordic decât de cel sudic. Prin nivelul dezvoltării rurale se apropie însă mai mult de sărăcia din sud decât de dezvoltarea din nord. Discuţia relevă din plin faptul că analiza statistică de tip cluster nu poate rezolva toate problemele de atribuire regională. Regiunile socioculturale sunt regiuni probabile, cu limite relativ difuze. Interese diferite de cercetare duc la alocări diferite. Cele două judeţe din extremitatea nord-

estică a Munteniei, considerate în prezentul context ca arie culturală, apar, în clasificarea pe agroregiuni, cu apartenenţă regională diferită.

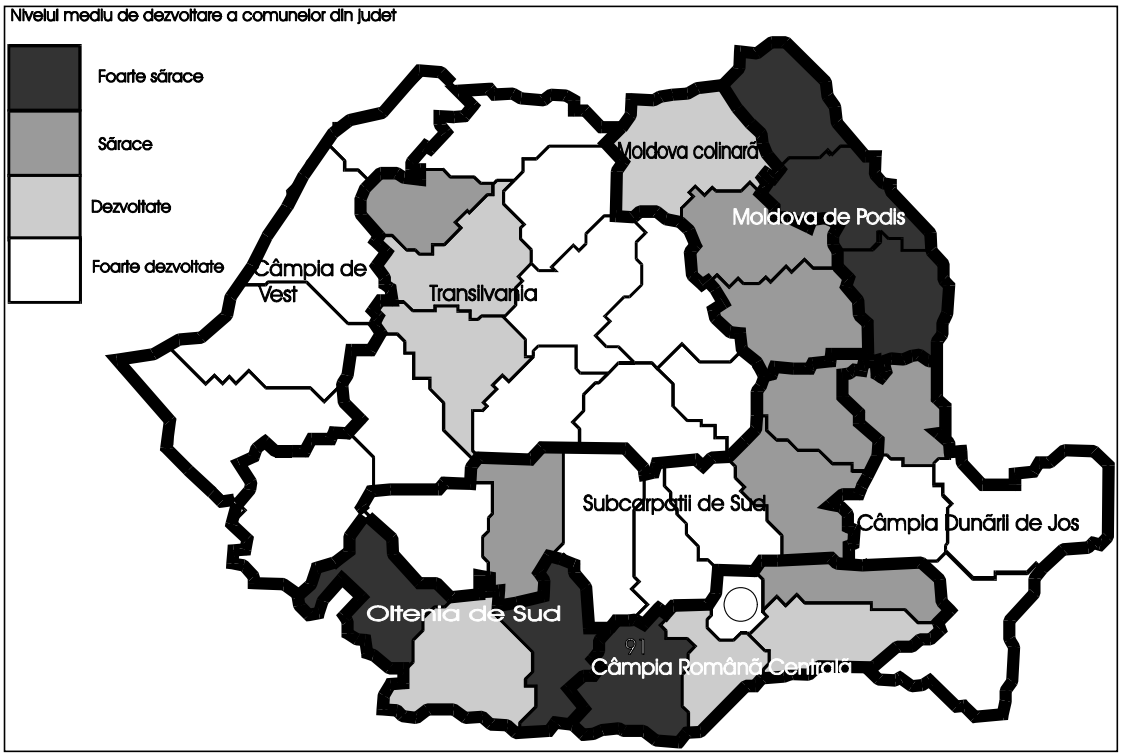

Figura 5-8. Dezvoltarea rurală a judeţelor pe agroregiuni

Agroregiunile sunt grupări de judeţe care au profil asemănător de utilizare a terenului agricol Sandu, 1997). Profilul agricol al fiecărui judeţ a fost determinat în funcţie de ponderea de teren arabil, păşuni + fâneţe şi alte utilizări. Judeţele cu profil asemănător au fost identificate prin analiza cluster. Nivelul mediu de dezvoltare rurală a judeţului este determinat ca medie a indicelui DEVCOM1 pentru comunele din judeţ, ponderate cu populaţia lor în 1997)

După cum rezultă din tabelul anexă J1, separarea dintre nordul şi sudul Olteniei se justifică mai mult din punct de vedere geografic, nordul fiind zonă de altitudine ridicată iar sudul , zonă preponderent de câmpie. Corespunzător, este de aşteptat ca diferenţierile culturale dintre nord şi sud să derive în acest caz mai mult din condiţionările geografice. O mai puternică influenţă a Ardealului este, de asemenea, de aşteptat pentru localităţile din nordul Olteniei decât pentru cele din sud.

Transilvania se structurează pe arii culturale funcţie de o axă confesional-etnică şi de o alta referitoare la dezvoltare. Grupările cele mai dezvoltate sunt Braşov-Sibiu şi Cluj-Mureş. Pattern-ul lor de dezvoltare este diferit, însă. Dezvoltarea urbană cea mai puternică apare pentru judeţele Cluj-Mureş. Sub aspect rural, situaţia celor doua judeţe este apropiată de media naţională. In mod particular, surprinde decalajul mare între dezvoltarea urbană ridicată a judeţului Cluj şi severitatea problemelor rurale cu care

acest judeţ se confruntă. In schimb, în cadrul grupării Braşov-Sibiu, indicii de dezvoltare sunt de nivel ridicat atât pentru sate cât şi pentru oraşe. Dezvoltarea urbană minimă este înregistrată în cazul judeţelor Alba şi Hunedoara.

Dat fiind faptul că sunt identificate în funcţie de un set de indicatori cu mare putere de măsurare şi cu puternică inerţie în timp, ariile culturale ,în configuraţia descrisă , pot avea o mare stabilitate temporală.

Unităţile culturale pe care le prezentăm sub numele de arii culturale sunt arii probabile, cu limite relativ difuze. Gradul lor de structurare este diferit. In fiecare regiune istorică există cel puţin o arie de maximă structurare. Aceasta este situaţia pentru Teleorman-Giurgiu-Ialomiţa-Călăraşi în Muntenia, Botoşani-Vaslui în Moldova, Covasna-Harghita, Braşov-Sibiu şi Sălaj - Bistriţa-Năsăud în Transilvania. Cercetările care operează stratificări diferite de cele propuse prin ariile culturale trebuie să evite riscul de a ignora relevanţa deosebită a ariilor-nucleu anterior menţionate.

Ca orice grupare de tip aglomerativ, prin analiză cluster, gruparea judeţelor pe arii culturale trebuie considerată la modul relativ – cu valori condiţionate de indicatorii de clasificare , de metoda de măsurare a distanţelor şi de metoda de agregare. Modificând unul sau altul dintre parametrii de condiţionare se obţin configuraţii relativ diferite. Această instabilitate a rezultatelor, funcţie de variaţii minore ale metodei, indică natura mai degrabă euristică a ariilor culturale . Oricum, este de menţionat că ariile culturale-nucleu sunt relativ independente de variaţiile minore de metodă de grupare.

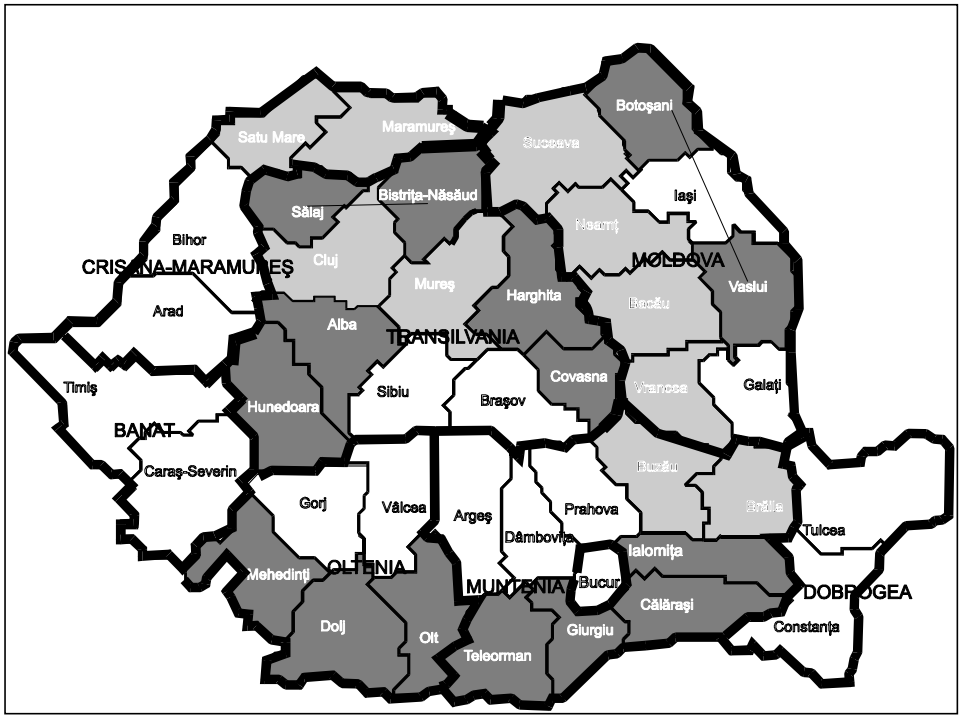

Figura 5-9. Arii culturale în cadrul regiunilor istorice

Cele patru variabile cantitative implicate în gruparea judeţelor pe arii culturale – dezvoltare urbană, dezvoltare rurală, pondere de populaţie ortodoxă şi pondere teren agricol (vezi Tabel J1) – sunt capabile să

asigure o predicție corectă a alocării județelor pe arii , în proporție de 75% din cazuri[44] . Grupele cele mai eterogene, cele pentru care nu se asigură 100% predicție corectă , sunt: Galați - Iaşi, Dolj - Olt- Mehedinți, Alba-Hunedoara, Cluj-Mureş, Bistrița-Năsăud – Sălaj, Maramureş-Satu Mare, Arad-Bihor, Timis- Caraş-Severin. Dacă între predictori ar putea fi inclusă şi regiunea istorică, atunci proporția de erori ar fi sub 25%.

In cazurile în care interesul de cunoaştere este limitat numai la provinciile intracapatice sau numai la cele extracarpatice, este util să fie luate în considerație rezultatele analizelor cluster elaborate separat pe grupările respective (Figura 5-11, Figura 5-12).

Județele intracarpatice se ordonează într-o configurație de cinci grupări. Aşa cum era de aşteptat, fără restricția de a menține granițele de provincie istorică, Timiş formează o clasă unitară cu Arad. Gruparea Covasns-Harghita se menține. Hunedoara se plasează în aceeaşi grupare de similitudine cu Braşov şi Sibiu. Județele Cluj şi Mureş rămân în aceeaşi grupare dar împreună cu Bihor, Sălaj şi Satu Mare.

Ariile-nucleu înregistrate prin clasificare cu toate județele țării se mențin şi în noua analiză cu referință numai la județele extracarpatice. La gruparea Ialomița-Călăraşi-Giurgiu-Teleorman se adaugă județul Olt. La tripleta Argeş-Dâmbovița-Prahova se adaugă Buzău şi formează împreună o arie deosebit de compactă în nordul Munteniei. Brăila apare ca fiind mai apropiat de Galați, vecinul din sudul Moldovei. Noua clasificare pune în evidență caracterul particular al județului Dolj, mai asemănător cu Galați şi Brăila decât cu restul județelor din Oltenia.

Dezavantajul clasificării segmentate pe provincii intra- şi extra-carpatice este că duce la grupări de judeţe care, deşi sunt omogene în interior, reunesc frecvent unităţi teritoriale ne-învecinate, situate la distanţe considerabile. Or, pentru analizele culturale, condiţia de contiguitate a judeţelor care sunt definite ca arie, este fundamentală.

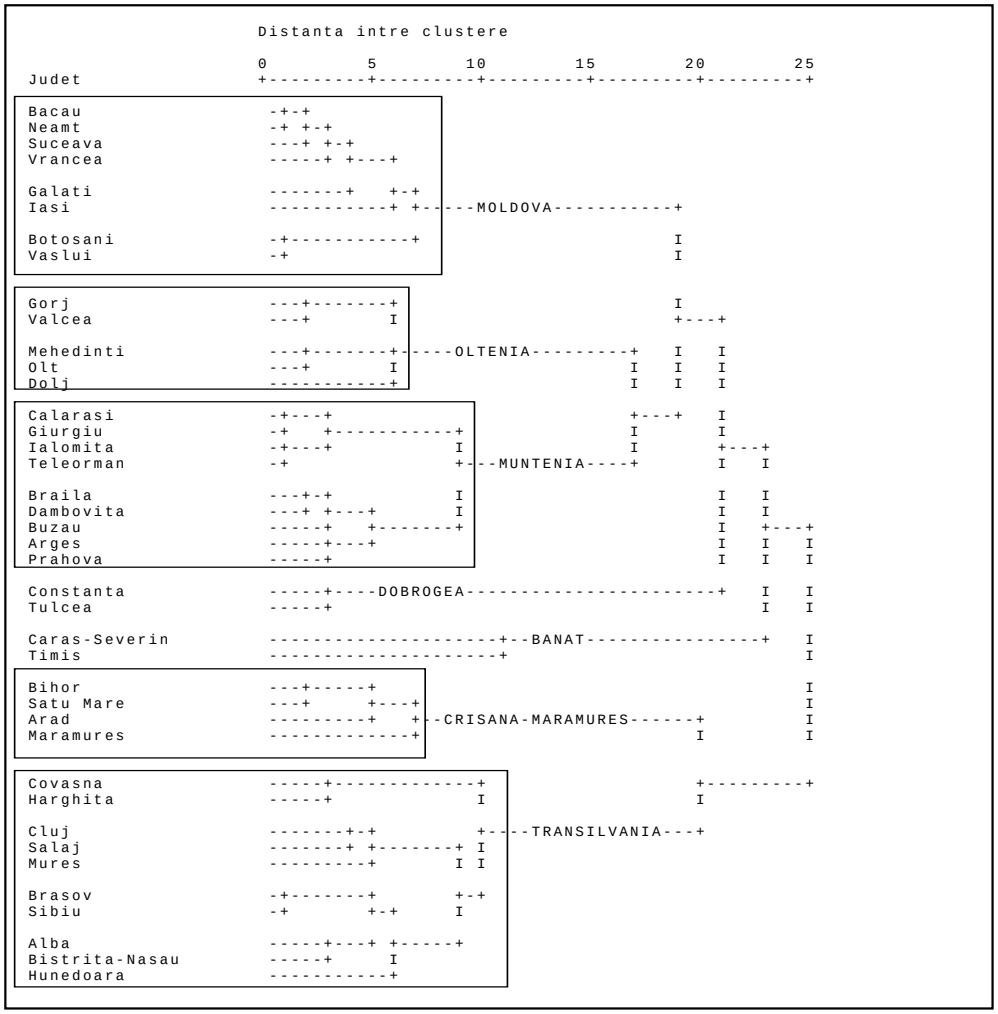

Figura 5-10. Similaritatea culturală a judeţelor

Dendrograma este construită în funcţie de 11 indicatori: nivel dezvoltare rurală (medie ponderată cu populaţia comunelor din judeţ pentru indicele DEVCOMJ) , nivel dezvoltare urbană (medie ponderată cu populaţia oraşelor din judeţ pentru indicele DEVURBJ), pondere teren arabil din total teren agricol, pondere populaţie ortodoxă în 1992, localizare judeţ (1-da, 0 –nu) în Banat, Transilvania, Crişana-Maramureş, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova. Bucureştiul nu este inclus în analiză.

Distanţele între clustere sunt măsurate ca distanţe Manhattan sau bloc (sumă diferenţe absolute între valorile de indicatori de clasificare pentru diferite obiecte, după standardizarea prealabilă a indicatorilor cu scorul z). Metoda de agregare este cluster cu legaturi complete (metoda celui mai depărtat vecin).

Oltenia şi Crişana-Maramureş sunt cele mai omogene regiuni istorice (vezi nivelul la care se agregă distanţele corespunzătoare judeţelor componente). Pentru o grupare de numai 2 judeţe, Banatul se dovedeşte a fi extrem de eterogen.

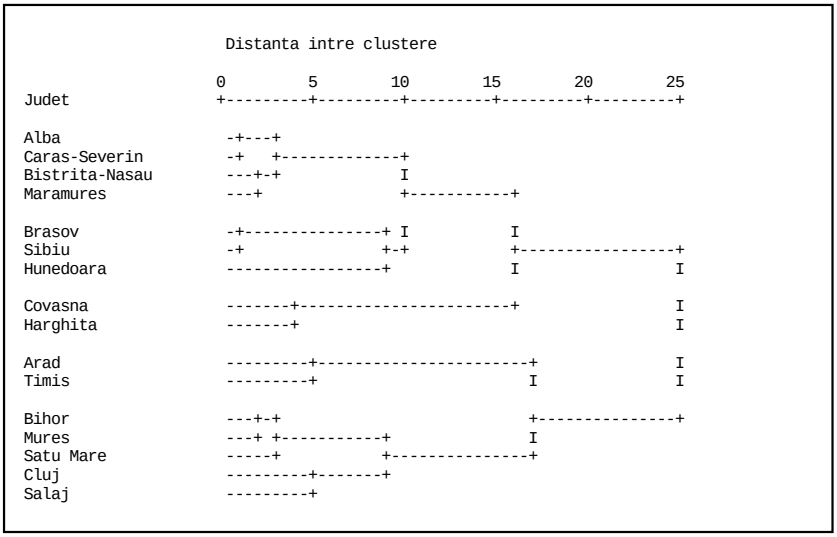

Figura 5-11. Similaritatea culturală a județelor din regiunile intracarpatice

Dendrograma este construită în funcție de 4 indicatori: nivel dezvoltare rurală DEVCOMJ, nivel dezvoltare urbană DEVURBJ, pondere teren arabil din total teren agricol, pondere populație ortodoxă în 1992. Distanțele între clustere sunt măsurate ca distanțe Manhattan sau bloc. Metoda de agregare este cluster cu legaturi complete.

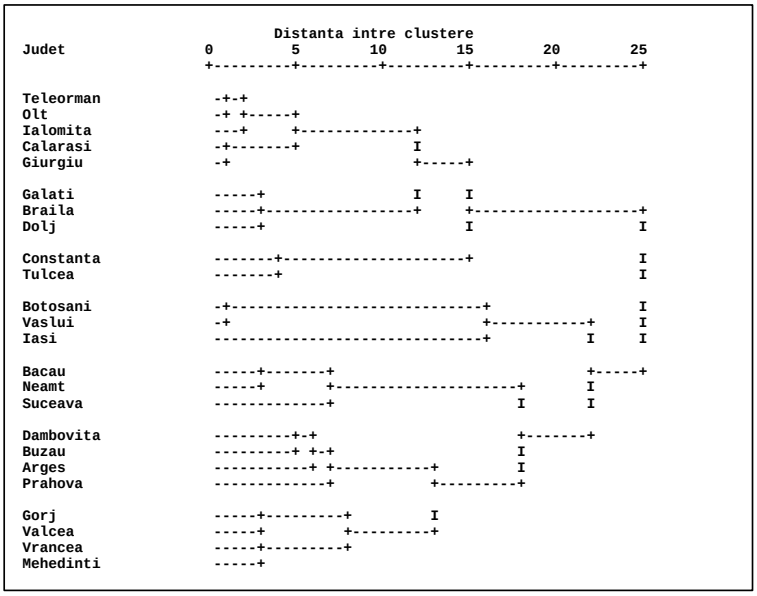

Figura 5-12. Similaritatea culturală a județelor din regiunile extracarpatice

Dendrograma este construită în funcție de 4 indicatori: nivel dezvoltare rurală DEVCOMJ , nivel dezvoltare urbană DEVURBJ, pondere teren arabil din total teren agricol, pondere populație ortodoxă în 1992. Distanțele între clustere sunt măsurate ca distanțe Manhattan sau bloc. Metoda de agregare este cluster cu legaturi complete.

Estimarea nivelului de dezvoltare sau de sărăcie a comunelor a fost făcută pentru scopurile analizelor de acest tip prin trei indici referitori la capitalul uman comunitar UMANCOM, infrastructura comunitară INFRAS şi fenomene socio-demografice ale calităţii vieţii QLIFE. Conceptul operaţionalizat prin cei trei indici este cel de sărăcie comunitară. Am considerat că sărăcia într-o comunitate locală este cu atât mai mare cu cât probabilitatea consumului individual şi colectiv este mai redusă.

Capitalul uman este un indicator cauză a pentru nivelul consumului comunitar. Cu cât stocul de cunoştinţe şi abilităţi dintr-o comunitate este mai redus, cu atât este mai redusă probabilitatea consumului de bunuri materiale si spirituale, private şi publice. Indicele UMANCOM este construit ca scor factorial pentru setul de indicatori referitori la stocul de educaţie al populaţiei din comună (EDSTOCK), număr de salariaţi la întreprinderile din comună la 1000 locuitori în 1996 şi ponderea populaţiei ocupate în agricultură în 1992, la data ultimului recensământ. Stocul de educaţie este estimat prin apelare la datele recensământului din 1992. Este o medie ponderată pentru care se folosesc scorurile 16- absolventi de învăţământ superior, 12 – absolvenţi de liceu şi scoală post-liceală, 10 – absolvenţi de şcoală profesională, 8 –absolvenţi de gimnaziu şi 4 – absolvenţi de şcoală primară sau fără şcoală absolvită. Ponderile sunt date de numărul de locuitori din comună corespunzători segmentului respectiv de educaţie.

Nivelul infrastructurii comunitare este reflectat ca scor factorial al variabilelor: suprafaţă medie locuibilă pe locuinţă din comună în 1996, număr de abonamente telefonice la 1000 locuitori (1996) şi gradul de concentrare a populaţiei din comună la nivel de sat. Acest ultim aspect este măsurat prin ponderea de populaţie în cel mai mare sat din comună din totalul populaţiei comunei la nivelul recensământului din 1992.Ipoteza implicită în modul de măsurare susţine că posibilităţile de dezvoltare a infrastructurii comunei sunt cu atât mai mari cu cât populaţia acesteia este concentrată în mai mare măsură într-un singur sat.

Calitatea vieţii socio-demografice comunitare este considerată a fi cu atât mai bună cu cât ratele de mortalitate infantilă şi emigrare din comună au valori mai reduse pentru o perioada de trei ani de zile (1994-1996).Un al treilea indicator care a intrat in calcularea scorului factorial al calităţii vieţii demografice a fost natalitatea . Rata natalităţii este o măsură compozită. In condiţii de sărăcie şi nivel redus de instrucţie tinde să aibă valori ridicate. Dacă în comună există o pondere mare de tineri, indiferent de nivelul sărăciei, atunci valorile ei tind să crească. Pentru a reduce efectele de compensare dintre sărăcie şi vârstă, am procedat la recalcularea ratei natalităţii ca valoare reziduală, după eliminarea efectului de vârstă în baza unui model de regresie simplă. Predictorul folosit în model a fost ponderea populaţiei de peste 60 de ani în comună.

INFRAS şi UMANCOM sunt măsuri structurale ale sărăciei comunitare iar QLIFE este un indicator de tip “fenomenologic” al sărăciei. Funcţie de obiectivul analizei poate fi folosit unul sau

altul dintre indici sărăciei comunitare. O agregare a lor ca scor factorial a primit numele de indice al dezvoltării comunitare DEVCOM3[45].

Calculele indicilor de sărăcie comunitară au fost operate cu ajutorul datelor din "fişa localităţii" , furnizată de Comisia Naţionala de Statistică, valori pentru anul 1996.

In variantele iniţiale (Sandu 1998b) pe care le-am folosit pentru măsurarea sărăciei comunitare (indicele COMPOV1=DEVCOM1 * -1) au fost incluse 6 categorii de indicatori referitori la compoziţia populaţiei favorabilă dezvoltării , fenomenele socio-demografice ale sărăciei , suprafaţa medie locuibilă , echipamente moderne în locuinţă , număr convenţional de animale crescute în localitate şi accesibilitate urbană (vezi figura J1). Deşi în analize empirice a funcţionat destul de bine ca predictor, indicele COMPOV1 are câteva deficienţe de ordin teoretic, corectate prin DEVCOM3. Astfel, prin modul de construcţie adoptat, COMPOV1 acceptă ipoteza nefondată a vârstei ca variabilă unidimensională, cu semnificaţie unică pentru dezvoltarea comunitară. In al doilea rând, indicele respectiv operează cu natalitatea fără a elimina efectul compoziţiei pe vârste. In fine, includerea accesibilităţii urbane în setul de măsuri agregate prin indice contribuie la reducerea puterii sale de măsurare. Faptul se explică prin aceea că accesibilitatea urbană este asociată semnificativ numai cu capitalul uman şi nu şi cu infrastructura comunitară sau cu fenomenele socio-demografice ale calităţii vieţii.

Validitatea şi relevanţa celor trei indici componenţi ai indicelui sintetic de dezvoltare comunitară rezultă cu claritate din modelele de regresie multiplă din Tabel 5-4. Deşi coreleţi pozitiv între ei, cei trei indici ai nivelului de dezvoltare comunitară –QLIFE, UMANCOM şi INFRAS – au profiluri cauzale diferite. Sărăcia fenomenală, trăită efectiv şi măsurată prin comportamente socio-demografice (=QLIFE*-1) este determinată în special de capitalul uman comunitar

Valori ridicate ale capitalului uman şi ale dezvoltării infrastructurii comunitare au efect direct, pozitiv ,asupra calităţii vieţii socio-demografice.

Vârsta este o variabilă cu efect compozit: o pondere mare de populaţie vârstnică în comună este asociată cu niveluri reduse ale capitalului uman şi ale gradului de dezvoltare a infrastructurii comunitare. Prin efecte de acumulare de bunuri asociate cu ciclul de viaţă familială sau în condiţiile în care populaţia este tânără dar săracă, precum în cazul romilor, se înregistrează efecte pozitive ale vârstei asupra capitalului material si uman din comunitate.

Tabel 5-4. Predictori ai nivelului de dezvoltare a comunelor

Predictori	Variabile dependente în modelul de regresie multiplă

	Indicele capitalului uman comunitar UMANCOM	Indicele dezvoltării infrastructurii comunitare INFRAS	Indicele calității vieții socio-demografice QLIFE	Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3
Termen liber al regresiei	-171,43	51,80	-666,47	-38,54
Populația comunei în 1996 (transformare logaritmică)	15,82	(-2,37)	50,06	3,14
Ponderea populației de peste 59 de ani în comună, 1996	-7,54	-9,40	9,50	-0,47
Ponderea populației de peste 59 de ani în comună, la pătrat, 1996	0,05	0,10	-0,10	(0,01)
Ponderea populației de 15-59 ani în comună, 1996	4,46	1,31	2,59	0,45
Distanța din satul centru de comună până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori	-0,70	0,23	-0,31	-0,05
Localizare la marginea județului (1 da, 0 nu)	-8,63	(2,55)	(1,95)	(-0,32)
Localizare în vecinătatea unui drum european (1 da, 0 nu)	30,35	(5,41)	10,51	2,61
Nivelul dezvoltării județului DEVJUD95	1,31	(-0,09)	(-0,09)	0,07
Pondere teren arabil în total teren agricol	-0,61	0,63	-0,45	-0,03
Localizare în Moldova *(1 da, 0 nu)	-36,79	-29,20	-80,79	-7,32
Localizare în Transilvania *(1 da, 0 nu)	16,87	50,75	-27,25	2,18
Localizare în Banat sau Crişana-Maramureş *(1 da, 0 nu)	(3,89)	56,38	15,46	3,59
Localizare în Oltenia*(1 da, 0 nu)	9,83	-28,44	-15,21	-1,42
UMANCOM	-	-	0,35	-
INFRAS	-	-	0,18	-
R^2	0,45	0,21	0,46	0,43

*categoria de referință – localizare în Muntenia sau în Dobrogea

In tabel sunt notați coeficienții de regresie parțială nestandardizați. Valorile în () sunt nesemnificativ diferite de 0 pentru p=0.05.

In ansamblu, satele de câmpie sunt mai sărace decât cele de munte şi deal. Infrastructura lor este însă mai bună decât în cazul satelor situate în condiții de teren accidentat, de munte sau de deal.

Localizarea în raport cu oraşul este, de asemenea, un factor semnificativ pentru dezvoltarea rurală. Cu cât o comună este mai aproape de un oraş de mărime semnificativă, cu atât este mai mare probabilitatea ca nivelul ei de dezvoltare să fie mai ridicat. Cele trei componente ale indicelui de dezvoltare nu se leagă , însă, în acelaşi mod cu distanța față de oraş. Comunele şi, implicit, satele mai apropiate de oraş tind să aibă valori mai ridicate pentru capitalul uman comunitar şi pentru

indicii socio-demografici de calitate a vieţii. Facilităţi sporite de educaţie şi consum asociate cu localizarea în proximitatea urbană constituie explicaţia simplă a acestui gen de relaţie.

Tabel 5-5. Corelaţii între indicatori de infrastructură şi localizare a comunelor

	Indicatori ai infrastructurii			
	Ponderea populaţiei din comună în cel mai mare sat component CONCENTRARE	Suprafaţă medie locuibilă pe locuinţă, 1996	Abonamente telefonice la l 000 locuitori, 1996 (transformare prin extragere rădăcină pătrată)	Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM
Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM	(-0,01)	(0,02)	(0,02)	1,00
MEDPROF cadre didactice şi sanitare în comună la 1000 locuitori	-0,13	(0,01)	0,15	0,05
săli de clasă la 1000 locuitori	-0,29	-0,09	(0,02)	0,16
localizare în vecinătate drum european (1 da , 0 nu)	-0,04	0,13	0,05	-0,16
localizare în Moldova (1 da , 0 nu)	-0,07	-0,19	-0,12	-0,08
localizare în Muntenia (1 da , 0 nu)	0,05	-0,17	(0,02)	-0,11
Localizare în Dobrogea (1 da , 0 nu)	0,10	0,11	(-0,03)	0,09
Localizare în Oltenia	-0,08	-0,18	-0,10	0,10
Localizare în Transilvania (1 da , 0 nu)	(0,03)	0,15	0,21	-0,07
Localizare în Crişana-Maramureş (1 da , 0 nu)	(0,02)	0,21	0,09	0,17
Localizare în Banat (1 da , 0 nu)	(0,03)	0,27	(-0,01)	0,08

In paranteze sunt notaţi coeficienţii de corelaţie nesemnificativ diferiţi de 0 pentru p=0.05. Cele 2686 comune existente în , anul de referinţă pentru calcule, era distribuit astfel: 578 –Moldova, 601-Muntenia, 387- Oltenia, 95-Dobrogea, 574-Transilvania, 270 – Crişana-Maramureş, 143 – Banat, 38 – Sectorul Agricol Ilfov.Exemplu de mod de citire a datelor din tabel: numărul de abonamente telefonice este asociat pozitiv cu localizarea comunei în Transilvania şi negativ cu localizarea ei în Moldova.

Surprinzător, infrastructura satelor apropiate de oraş pare să fie mai proastă decât cea a satelor depărtate. Este o realitate sau un efect de măsurare slabă a calităţii infrastructurii ?

Datele disponibile (Tabel 5-5) susţin validitatea ipotezei că infrastructura în comunele mai depărtate de oraş tinde să aibă un număr mai mare de formatori de capital uman, cadre didactice şi cadre sanitare şi de săli de clasă disponibile. In comunele apropiate de oraşe numărul medicilor şi al profesorilor navetişti, cu domiciliul în urban este mai mare. Serviciile publice din comunele apropiate de oraşe sunt în bună măsură asigurate, la nivelul la care sunt asigurate în România în prezent, prin apelare la servicii urbane sau la specialişti care fac naveta de la oraş la sat. Faptul de a avea o mai bună infrastructură fizică la nivel de comună nu este un indiciu al unei accesibilităţi sporite la serviciile publice. Apropierea de oraşe dezvoltate poate compensa foarte bine efectul unei

infrastructuri locale sărace. Aşa se şi explică faptul că se înregistrează o mai bună calitate a vieţii (valori ridicate ale indicelui QLIFE) în comunele apropiate de oraş chiar dacă se ţine sub control efectul infrastructurii locale.

Comunele izolate, fie prin distanţă faţă de cel mai apropiat oraş, fie prin depărtare faţă de un drum european, sunt mai sărace. Izolarea aduce, evident, sărăcie. Efectul cel mai puternic al izolării se resimte la nivelul capitalului uman comunitar. In cazul comunelor izolate se constată un stoc de educaţie mai redus şi o mai mare pondere de populaţie ocupată în agricultură.

Chiar dacă sunt controlate efectele compoziţiei demografice,localizării în apropierea oraşelor şi nivelului judeţean de dezvoltare, satele din Moldova şi Oltenia rămân semnificativ mai sărace decât cele din Muntenia (Tabel 5-4). In condiţii similare, satele din Banat şi Crişana-Maramureş sunt mai bogate decât cele din Muntenia.

Tabel 5-6. Nivelul de dezvoltare a comunelor funcţie de aria culturală (valori medii pe arie)

Regiuni istorice	Arii culturale	Indicele capitalului uman comunitar UMANCOM	Indicele dezvoltării infrastructurii comunitare INFRAS	Indicele calităţii vieţii socio-demografice QLIFE	Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3*
MOLDOVA	bc nt sv vr[1]	-0,8	-11,0	-25,8	-1,6
	gl is	-46,4	-22,9	-92,3	-7,2
	bt vs	-99,3	-88,1	-133,5	-14,0
MUNTENIA	ag db ph[2]	70,6	-22,3	74,2	5,7
	bz br[3]	-32,2	5,9	-0,3	-1,3
	g tl il cl[4]	-52,5	11,8	26,9	-0,7
OLTENIA	dj mh ot[5]	-41,1	4,0	6,4	-1,4
	gj vl[6]	52,6	-85,8	10,2	-0,4
DOBROGEA	dobr	28,4	60,0	-4,6	3,4
TRANSILVANIA	ab hd	67,5	-11,0	63,8	5,6
	bv sb	102,9	111,9	38,6	10,8
	cj ms	43,8	30,3	12,6	3,8
	cv hg	98,9	23,1	65,8	8,4
	bn sj	17,7	51,3	-21,3	1,8
CRIŞANA-MARAMUREŞ	mm sm	14,5	54,8	43,5	4,8
	ad bh	49,4	41,2	38,5	5,6
BANAT	ban	37,4	75,5	64,1	7,6
BUCUREŞTI	buc	138,7	9,2	124,0	12,4

* Medii ponderate cu populaţia comunei.

Distanţa faţă de oraş contează în special pentru capitalul uman. Cu cât satul este mai apropiat de oraş, cu atât dispune de un stoc mai ridicat de capital uman. Este o consecinţă firească a

[1] Moldova de Vest
[2] Muntenia de Nord
[3] Muntenia de Est
[4] Muntenia de Sud
[5] Oltenia de Sud
[6] Oltenia de Nord

faptului că în astfel de condiţii , costurile şcolarizării şi ale îngrijirii sănătăţii sunt mai reduse dat fiind accesibilitatea urbană sporită.

Ariile culturale definite în subcapitolul anterior au profiluri de dezvoltare/sărăcie rurală extrem de pronunţate. (Tabel 5-6). Sărăcia rurală maximă se înregistrează în aria Botoşani-Vaslui. Cele trei arii culturale ale Moldovei se disting prin nivel de sărăcie mai mare decât în orice altă grupare din alte regiuni istorice. În interiorul Moldovei rurale, există o ruptură clară între zona estică de maximă sărăcie şi zona vestică. Oltenia este cea de-a doua regiune istorică a ţării unde sărăcia rurală este la fel de omogenă ca şi în Moldova. Regiunea istorică cea mai eterogenă sub aspectul nivelelor de dezvoltare este Muntenia cu un nord dezvoltat şi o zonă sud-estică săracă. Nivelele cele mai ridicate de dezvoltare rurală apar în Transilvania, Banat, Crişana-Maramureş şi Ilfov. Transilvania, cea mai mare dintre aceste regiuni, este,însă, departe de a fi omogenă aşa cum frecvent şi incorect se consideră. Decalajul între aria Braşov-Sibiu şi aria Sălaj - Bistriţa-Năsăsud este extrem de mare. Practic, are o amplitudine care urmează imediat după cea a decalajului dintre ariile culturale ale Moldovei. Ideea că Transilvania poate fi tratată unitar din punct de vedere al nivelului de dezvoltare a judeţelor sale este o "călăuză" înşelătoare, care sfătuieşte fie prin prejudecăţi, fie prin necunoaştere, fie prin rea credinţă.

Abordarea sărăciei rurale pe arii culturale aduce în prim plan şi cazuri de inconsistenţă, imagini în bună măsură diferite de clişeele care au început să se instituie la nivelul imaginii publice în legătură cu regiunile de maximă sărăcie. Aria culturală din sudul Munteniei, formată din judeţele Giurgiu, teleorman, ialomiţa şi Călăraşi este cunoscută ca fiind una de maximă sărăcie, în imediata vecinătate situaţională a Moldovei. În fapt, este vorba de o arie de sărăcie inconsistentă. Judeţele din sudul Munteniei sunt foarte sărace sub aspectul capitalului uman. Populaţia lor are un stoc de educaţie extrem de redus şi o stare de sănătate foarte proastă. Altfel, sub aspectul infrastructurii şi al calităţii vieţii socio-demografice, lucrurile stau mult mai bine decât în multe alte arii culturale ale ţării. Din acest ultim punct de vedere, sudul Munteniei are o situaţie mai bună decât, spre exemplu, gruparea Cluj-Mureş din Transilvania. Un alt caz de puternică inconsistenţă a statusului de dezvoltare regională se înregistrează în nordul Olteniei, în judeţele Gorj şi Vâlcea. Aici nivelul capitalului uman regional este relativ ridicat, comparabil cu cel din Cluj-Mureş sau Arad-Bihor. Infrastructura celor două judeţe cu relief preponderent colinar-montan este extrem de proastă.

Comparaţia dintre cele două arii învecinate Braşov-Sibiu în sudul Transilvaniei şi Argeş-Dâmboviţa-Prahova în nordul Munteniei relevă alte cazuri de inconsistenţă a nivelurilor de dezvoltare şi caracterul înşelător al indicilor unici de dezvoltare. dacă excludem din analiză Bucureştiul ca regiune cu statut de excepţie, cele două judeţe din sudul Transilvaniei au cea mai bună situaţie din ţară sub aspectul capitalului uman şi a infrastructurii fizice. Regiunea din nordul Munteniei are, ca şi cea din sudul Transilvaniei, un stoc bogat de capital uman. Diferenţele dintre

cei doi vecini provin însă din situația lor pe celelalte două dimensiuni ale dezvoltării comunitar-regionale. Comunele din nordul Munteniei au o infrastructură foarte proastă dar o bună situație sub aspect socio-demografic. In schimb, comunele din Braşov-Sibiu, sunt caracterizate prin situație bună a infrastructurii dar valori foarte scăzute ale indicelui de calitate a vieții socio-demografice.

Hărțile sărăciei/dezvoltării comunitare (Figura 5-13,Figura 5-14) peste care sunt suprapuse contururile de arie culturală indică faptul că diversitatea de nivel de dezvoltare a ariilor culturale este mai redusă decât diversitatea lor sub ansamblul pofilelor social-culturale.Cele două arii ale Moldovei de Est – Botoşani+Vaslui şi Iaşi+Galați – sunt grupări clare de localități sărace. Oraşele Moldovei de Est (Iaşi, Botoşani, Vaslui, Dorohoi, Roman , Huşi etc.) sunt insule cu putere de iradiere redusă într-o mare de sărăcie rurală. P emăsură ce se coboară spre Funăre şi marea Neagră, puterea de iradiere a oraşelor estice ale țării creşte: Galați şi Constanța sunt oraşe în jurul cărora nivelul de dezvoltare a comunelor este mai ridicat. Sărăcia Moldovei de Est se extinde în zona dintre Siret şi Carpați în special în spațiul județului Bacău. Bacăul este , ca şi Iaşul, un oraş insulă care nu a reuşit să iradieze dezvoltare în jurul său.

Harta dezvoltării sociale a localităților urbane şi rurale (Figura 5-14), primă tentativă de acest gen în literatura română de specialitate, relevă faptul că principalele pungi de sărăcie comunitară se află în Moldova de Est, Dobrogea, Oltenia de Sud-Vest şi Bistrța-Năsăud în Transilvania. Aria culturală a Munteniei de Sud – Teleorman, Giurgiu, Călăraşi şi Ialomița – este deosebit de vizibilă sub aspectul sărăciei rurale. Dacă se consideră,însă ierarhiile de dezvoltare pe ansamblul localităților urban şi rurale, situația nu mai pare la fel. Bucureştiul nu este un oraş insulă. In conjuncție cu Ploieştiul şi Piteştiul induce “radiații” de dezvoltare în zone largi din Muntenia.

Ariile culturale ale ţării sunt diferite între ele nu numai prin profilul de dezvoltare ci şi prin structurile de condiţionare cauzală asociate cu nivelul de dezvoltare specific comunelor lor (Tabel 5-7).

Tabel 5-7. Predictori ecologici ai dezvoltării comunelor pe arii culturale

Arie culturală	ivelul mediu de dezvoltare a comunelor*	2	Predictori ecologici ai dezvoltării comunelor						
			Distanţa până la cel mai apropiat oraş KM	% populaţie de peste 59 ani	% teren arabil din total teren agricol	localizare la marginea judeţului /1 da, 0 nu)	localizare în apropiera unui drum european (1 da, 0 nu)	lindice dezvoltare şeptel	număr de locuitori
Botosani, Vaslui	14.7	23							
Galati , Iasi	9.3	41							
Braila, Buzau	3.3	49							
Oltenia de Sud	2.9	28							
Moldova de Vest	2.7	26							
Muntenia de Sud	2.0	41							
Oltenia de Nord	1.6	28							
Bistrita-Nasaud, Salaj	.6	17							
Dobrogea	.0	23							
Cluj, Mures	.4	46							
Alba, Hunedoara	.7	62							
North Muntenia	.4	42							
Arad,									

Bihor	.6	08							
Maramures, Satu Mare	.0	08							
Banat	.1	20							
Covasna, Harghita	.2	14							
Brasov, Sibiu	.5	30							
Total comune		19							

Pentru fiecare arie culturală , corespunzătoare unui rând din tabel, au fost construite modele de regresie multiplă cu DEVCOM3, nivelul dezvoltării comunei, ca variabilă dependentă. Predictorii sunt cei menționați pe coloane. Coeficienții de regresie semnificativ diferiți de 0 pentru $p<0.05$ sunt marcați cu + sau -, funcție de sensul pozitiv sau negativ al relației. Cu 0 sunt notați coeficienții nesemnificativi. R^{2-} coeficient de determinație multiplă. Unitățile de analiză sunt comunele din cadrul fiecărei arii. Marcarea unor coeficienți de regresie ca semnificativi sau nesemnificativi este relativ convențională dat fiind faptul cămodelele statistice operează cu populații , nu cu eşantioane de comune. Valorile coeficienților de regresie parțială au fost omise pentru a uşura lectura calitativă a tabelului.

*Mediile pe arie nu sunt ponderate, ca în tabelul 5-6, cu populația comunei.

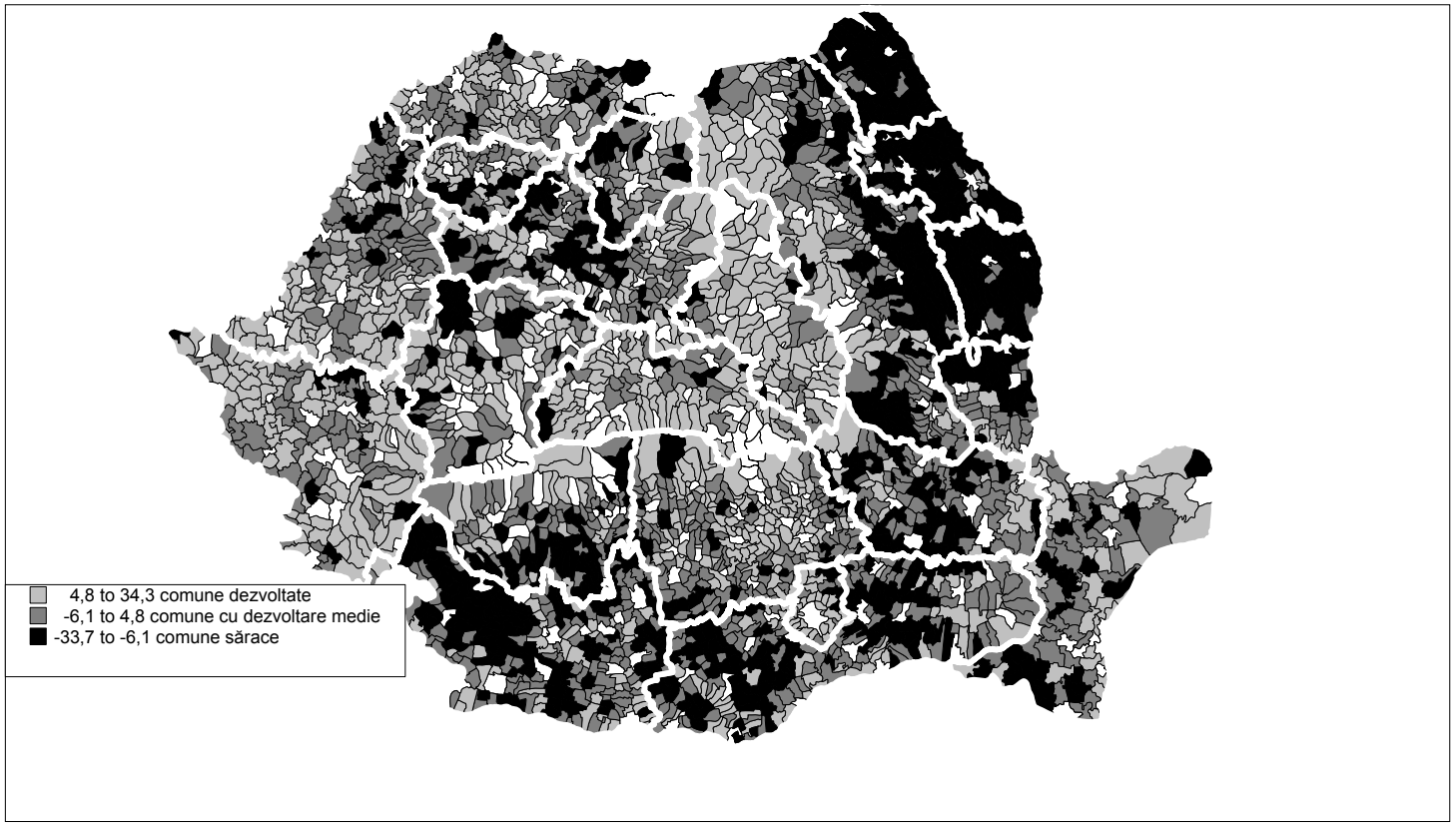

Figura 5-13. Nivelul de dezvoltare a comunelor pe arii culturale
(Clasificare comunelor a fost realizată prin segmentarea variabilei DEVCOM3, vezi tabelul A3 în anexă, acceptând câte 33% dintre comune în fiecare grupare de dezvoltare.Sunt marcate cu alb ariile oraşelor şi ariile a şapte comune pentru care au lipsit date. Limitele de arie culturală sunt date de liniile albe.)

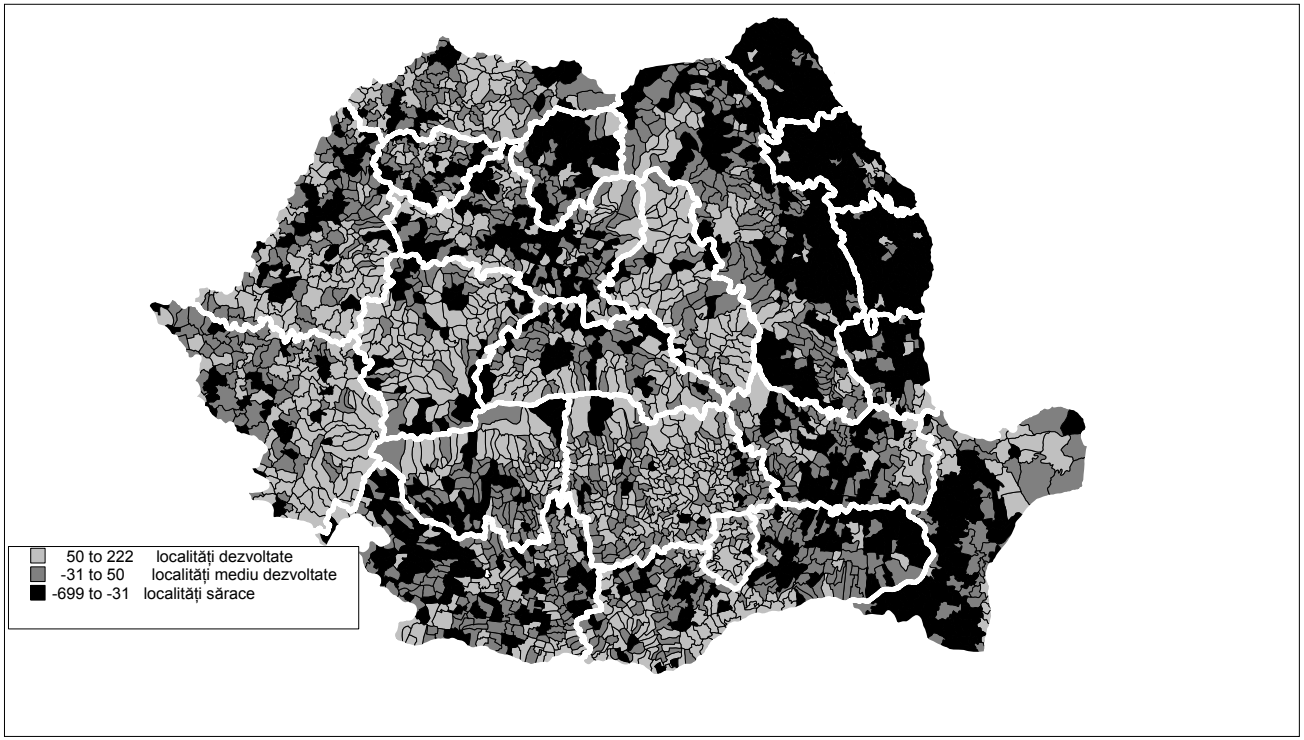

Figura 5-14. Nivelul de dezvoltare socială a comunelor şi oraşelor pe arii culturale*

(Clasificare localităţilor a fost realizată prin segmentarea variabilei QLIFE/UR, vezi tabelul A3 în anexă, acceptând câte 33% dintre localităţi în fiecare grupare de dezvoltare. Limitele de arie culturală sunt date de liniile albe.)

* Construcţia celor două hărţi la nivel de localitate (Fig.5-13 şi Fig. 5-14) mi-a fost facilitată în bună măsură de către mai tânărul meu coleg Lucian Pop prin transformarea unui soft de grafică foarte costisitor ca timp de aplicare în unul mult mai "prietenos".

La nivel național, o comună tinde să fie cu atât mai dezvoltată cu cât are o populație mai numeroasă, cu o medie de vârstă mai redusă .Dezvoltarea este favorizată de localizare în apropierea drumurilor europene, apropierea de centrul județului, apropierea față de un oraş mare, zootehnie intensă şi localizare în zone colinar-montane. Localizarea în apropierea unor drumuri de mare circulație şi o populație relativ tânără par să fie factorii cei mai importanți, din seria menționată, pentru a favoriza dezvoltarea. Am rezumat astfel informația cuprinsă în ecuația dezvoltării comunelor (Tabel 5-8).

Tabel 5-8. Ecuația ecologică a dezvoltării comunelor

Variabilă dependentă	Coeficient de regresie parțială standardizată	Sigla predictorului	Semnificația predictorului
Nivelul de dezvoltare a comunei DEVCOM3=	+0,14	EURO	Localitate vecină cu un drum european (1 da, 0 nu)
	+0,06	ANIMALCOM	Indice al gradului de dezvoltare a activităților zootehnice din comună
	+0,08	LNPOP	Populația localității de rezidență în 1996
	-0,28	VÂRSTCOM	Ponderea populației de peste 59 de ani în comună
	-0,08	KM	Distanța de la satul centru de comună până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori
	-0,17	ARABIL	Pondere terenului arabil din total teren agricol al comunei
	-0,04	MARGINE*	Localizare a comunei sau oraşului la limită de județ
R^2	0,20		

*Ideea de a construi un predictor al sărăciei comunitare c măsură a localizării marginale mi-a fost dată de constatarea prin care se stabileşte o legătură între poziția marginală a comunei în județ şi sărăcia comunei (Stănculescu, 1999, cap.3.2).

Ariile culturale se abat considerabil de la modelul național dominant sub aspectul condiționării ecologice a dezvoltării. La o extremă este cazul ariilor pentru care sărăcia comunitară nu este deloc dependentă de factorii ecologici sau este dependentă dar într-o foarte mică măsură. Acesta este cazul grupări Arad-Bihor şi, în mai mică măsură, al ariilor Covasna-Harghita şi Dobrogea. Pentru Dobrogea este relativ uşor de explicat abaterea de la modelul național dat fiind situația de excepție a situării lor în spațiul ecologic definit de Marea Neagra şi de Delta Dunării. Similar, Covasna şi harghita sunt județe cu profil de dezvoltare puternic influențat de ponderea foarte mare a populație de etnie maghiară (75% în Covasna şi 85% în Harghita, la recensământul

din 1992). La cealaltă extremă sunt județele al căror profil de dezvoltare are o dependență foarte mare de factorii ecologici. Tipică în acest sens este aria culturală din sudul Munteniei. Cele mai sărace comune aici sunt cele care se află departe de oraşe mari, în centrul județelor, locuite de populație vârstnică şi practicând mai mult agricultura vegetală decât pe cea animalieră.

Influența situării comunei în raport cu granița de judet este un caz interesant de semnificație a limitei pentru sărăcie.Numai în trei arii culturale comunele marginale tind să fie mai sărace decât celelalte (Moldova de Vest, Alba-Hunedoara şi Cluj-Mureş). Toate aceste arii nu au limite care să coincidă cu granița națională, sunt interioare . In al doilea rând, ariile respective sunt formate majoritar din comune cu relief de munte sau deal. Accesibilitatea comunelor în aceste condiții la oraşul centru de județ este mai dificilă. Singura arie unde comunele de limită de județ sunt mai bogate este Muntenia de Sud. In cazul respectiv, situarea la limită de județ tinde să fie, de cele mai multe ori, echivalentă cu apropierea de Bucureşti sau de Dunăre, doi factori favorizanți pentru dezvoltare în anumite condiții.

Dezvoltarea creşterii animalelor este factor favorizat pentru dezvoltarea de ansamblu a comunelor. Constatarea este validă în mod special pentru zonele de câmpie din Botoşani-Vaslui, Iaşi-Galați şi Muntenia de Sud. Există o singură regiune unde dezvoltarea globală a comunei şi dezvoltarea zootehnică sunt corelate negativ. Este cazul județelor Sălaj - Bistrița-Năsăud. Numai aici cele mai sărace comune din regiune sunt , în acelaşi timp, comune cu număr mare de animale.

Un număr mare de imigranți este asociat cu dezvoltare puternică a comunei. regularitatea este vizibilă în special în regiunile deluroase. Pentru ariile de câmpie precum Muntenia de Sud sau Oltenia de Sud sau Moldova de Est, mărimea demografică a comunei nu contează ca factor de favorizare a dezvoltării locale.

Migrația ca experiență comunitar-regională

Diferențierile de nivel de viață între comunități şi regiuni sunt departe de a fi aspecte de fundal, straturi de realitate socială care contează numai în ultimă instanță şi pe termen lung. Disparitățile de nivel de viață sunt trăite direct, generează nemijlocit experiențe de satisfacție-insatisfacție, planuri de viață, decizii de migrație. O examinare a caracteristicilor migrației interne în România după 1989 este de natură să permită o "citire" a impactului pe care diferențierile comunitare şi regionale , împreună cu schimbările tranziției, le au asupra comportamentelor sociale. Subcapitolul de față porneşte de la intenția de înțelegere a tranziție postcomuniste în România din perspectiva migrației interne.

Etape

Pentru aproape 30 de ani, respectiv pentru perioada 1968-1996, dispunem de date relativ detaliate asupra migrației interne. Pe această durată schimbarea cea mai uşor de citit este cea de volum - care a fost numărul persoanelor care şi-au schimbat domiciliul sau, mai exact spus, al evenimentelor de migrație. În funcție de numărul punctelor de "ruptură" în seria anuală a cifrelor de migrație totală, se pot distinge patru perioade: 1968-1972, 1973-1982, 1983-1989, după 1989. Intensitatea maximă a fenomenului a fost în perioada 1973-1982, cu o medie anuală a evenimentelor de migrație de 337 mii şi o rată a migrației totale cuprinsă între 13‰ şi 18‰. O industrializare forțată, împreună cu puternice efecte psihosociale, de contagiune socială (Sandu, 1984) au constituit principalii factori de susținere a deplasărilor de populație din perioada respectivă. În toată istoria migrației interne româneşti (exceptând perioadele de migrație forțată) există numai doi ani în care volumul total al schimbărilor de domiciliu între localități a fost mai mare de 370 mii persoane pe an, respectiv anii 1973 şi 1974.

După 1982, întreaga perioadă a anilor 1980 este marcată de o puternică reducere a migrației interne (Tabel M1 în anexa 6). Criza generalizată a sistemului comunist se regăseşte din plin în această reducere.

Media anuală a schimbărilor de domiciliu a fost, în anii 1983-1989, de 217 mii de cazuri. Fenomenul înregistra cea mai redusă intensitate din istoria sa de după 1950 [1]. Ultimul an de regim comunist a fost şi anul de minimă migrație internă de după 1950. În primul an de după căderea regimului comunist, în 1990, migrația internă este de aproape 4 ori mai mare decât în anii anteriori. Era o firească recuperare a anilor de îngheț totalitar. Lucrurile s-au petrecut la un mod similar cu recuperarea natalității în anii de după războaie. Zecile de mii de flotanți care locuiau în oraşe au profitat de liberalizarea administrativă produsă şi s-au stabilit definitiv în oraşe. Imediat după momentul recuperării, începând cu 1991, fenomenul se instalează la un volum mediu anual de aproximativ 275 mii evenimente de migrație, mai mult cu aproximativ 50 de mii decât în anii 1980. În anii 1990, fenomenul pare mai degrabă oscilant ca intensitate, în intervalul de amplitudine relativ redusă, între 11‰ şi 13‰.

Medii rezidențiale

Schimbările în volumul migrației interne s-au produs în mod diferit de la o etapă la alta. Căderea drastică înregistrată de fenomen în 1983-1989 față de perioada anterioară a anilor 1970 nu a fost însoțită de o modificare a structurilor sale majore. În continuare, dominant a rămas fluxul sat-oraş, cu o pondere de aproximativ 55% din volumul migrației totale. De asemenea, fluxurile sat-sat şi oraş-oraş şi-au păstrat ponderi foarte apropiate în ambele etape (figura 1). După 1990 se înregistrează o spectaculoasă restructurare a fenomenului. Migrația rural-urban suportă o reducere drastică, la aproximativ o treime din totalul evenimentelor de schimbare a domiciliului.

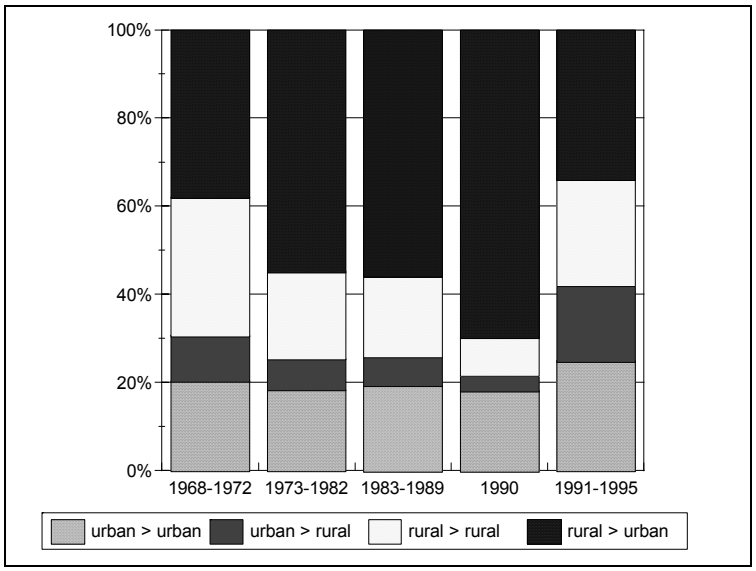

Figura 5-15 - Structura migraţiei totale pe medii rezidenţiale, 1968-1996 (pe etape)

Creşterea relativă cea mai puternică revine migraţiei de la oraş la sat. Ponderea acesteia se măreşte de aproximativ trei ori comparativ cu perioada anterioară a anilor 1980. Creşterea şomajului urban şi restituirea terenurilor agricole prin legea 18/1991 au fost principalii factori care au favorizat schimbarea de trend de lungă durată. **De fapt, pare să fie vorba de o regularitate mai generală de reactivare a fluxurilor cu destinaţie rurală în perioadele de criză în societăţile moderne**. În anii 1980, în condiţii de colaps economic comunist, migraţia rural-rural cunoaşte o creştere considerabilă, atât ca pondere în migraţia totală, cât şi absolut, sub aspectul volumului fenomenului. În schimb, pentru anii 1990, cea mai puternică relansare o suportă curentul de migraţie de la oraş la sat.

Urmare a reactivării fluxurilor cu destinaţie rurală, în 1996 se ajunge la o situaţie unică în istoria migraţiei româneşti din ultimii 30 de ani: cele patru fluxuri structurate în raport cu mediile rezidenţiale urban şi rural ajung să aibă o pondere relativ egală (Tabel M1). Câmpul evenimentelor de migraţie, definit în funcţie de mediile rezidenţiale de origine şi de destinaţie, cunoaşte o maximă dispersare.

Vârste şi sexe

Segmentele de populaţie cele mai mobile sub aspect rezidenţial sunt tinerii între 20 şi 30 de ani. Ratele de migraţie pe vârste au valori maxime pentru acest interval (Tabel M1, în anexa 6). Perioada de maximă intensitate a deplasărilor de populaţie, cea cuprinsă între 1973 şi 1982, a debutat cu rate ale migraţiei de 54‰ pentru grupa de vârstă 20-24 ani. La sfârşitul anilor 1980 rata

respectivă se reduce la jumătate**. Pe termen lung se remarcă o anume tendință de îmbătrânire a fenomenului de migrație**. Semnificativ în acest sens este faptul că propensiunea spre migrație a tinerilor de 15-19 ani se reduce de la 22‰ în 1968 la 6,4‰ în 1989. O uşoară creştere a intensității fenomenului se remarcă după 1990. Tendința poate fi pusă în relație cu sporirea duratei medii de şcolarizare, migrația definitivă fiind înregistrată la momentul intrării în viața activă. Până în 1988 ratele de migrație pentru tinerii de 20-24 ani au fost mai mari decât pentru cei din grupa de vârstă imediat superioară (25-29 ani). La sfârşitul anilor 1980 şi pe parcursul anilor 1990, cele două segmente de populație tânără ajung să aibă valori relativ egale ale ratelor de migrație. Indiferent de etapa de migrație, de intensitatea fenomenului în ansamblu, propensiunea pentru schimbarea domiciliului rămâne mult mai stabilă pentru grupa de vârstă 30-34 ani.

Gradul maxim de feminizare este înregistrat, la nivelul anului 1996, pentru migranții de la sat la sat. Pentru acest tip de migrație ponderea femeilor a fost de 60%. Raportul pe sexe cel mai echilibrat este specific fluxului urban-rural, cu pondere egală a bărbaților şi a femeilor.

Variația feminizării pe tip de flux (tabelul 1) este indicativă pentru motivația dominantă. Cel mai bun exemplu în acest sens este ponderea de 76% femei în totalul migranțior inter-sate, de vârstă 15-24 ani. Este clară motivația maritală a actului de schimbare a domiciliului. În plus, rezultă că **persistă modelul cultural al stabilirii noului cuplu în comuna (satul) ginerelui şi nu în cea a miresei.**

Segmentul de migranți cu cea mai mare pondere de bărbați (58%) a fost, în 1996, cel al persoanelor de 45-54 ani care au venit de la oraş la sat. Constatarea ar putea fi temei pentru ipoteza că **migrația de revenire la sat a afectat, în principal, bărbații aflați la mijlocul vieții active**.

Legătura dintre ciclul de viață familială şi migrație este cel mai uşor de citit în cazul schimbărilor de domiciliu de la sat la oraş. Pe ansamblu, fluxul are un grad de feminizare de 54%. Subgrupele sale pe vârste sunt puternic diferențiate însă. În grupa cu propensiune maximă spre căsătorie, cea de 15-24 ani, ponderea femeilor este de 66%. Grupele de vârstă următoare, până la 54 de ani, sunt dominate de bărbați. După 55 de ani, la vârsta de pensionare, şi în asociere cu sporirea numărului de văduve ca urmare a supramortalității masculine a vârstnicilor, rata de feminizare a migranților de la sat la oraş urcă din nou la peste 60%. **Este probabil că un număr mare de femei de la sat, rămase văduve, se mută la oraş, la copii.**

Tabel 5-9.**Gradul de feminizare a fluxurilor migratorii pe grupe de vârstă şi tip de flux, 1996**

Grupa de vârstă	Total migraţie	Tipul de flux			
		urban-urban	urban-rural	rural-urban	rural-rural
0-14 ani	48,8	48,4	48,6	48,5	49,1
15-24 ani	67,2	62,4	63,2	66,0	75,8
25-35 ani	53,7	54,9	56,0	46,6	62,6
35-44 ani	47,8	49,6	44,8	42,4	54,6
45-54 ani	47,1	49,0	41,7	48,1	54,8
55 ani +	55,4	58,7	44,5	63,5	61,1
Total	**54,8**	**54,9**	**50,5**	**53,6**	**59,9**

Exemplu de mod de citire: din totalul evenimentelor de migraţie urban-urban din anul 1996, 48,4% au fost realizate de femei şi 51,6% de către bărbaţi.**Sursa** datelor primare: Comisia Naţională pentru Statistică (CNS), 1997.

Distanţe

Distanţa, ca măsură a costului de deplasare, continuă să fie o constrângere importantă a migraţiei: plecările din urban se fac pe distanţe mai mari decât cele din rural; propensiunea maximă pentru deplasări pe distanţe mari este localizată la nivelul intervalului de vârstă 25-34 ani (Tabel M2).

După 1990, tendinţa de reducere a distanţelor de migraţie se accentuează considerabil. În 1990, 47% din totalul schimbărilor de domiciliu s-au realizat în cadrul aceluiaşi judeţ. Ulterior, an de an, ponderea respectivă creşte, ajungând în 1996 la 59% din totalul migranţilor. Creşterea respectivă se realizează în special pe seama reducerii migraţiei între regiunile istorice (Tabel 5-10).

Tabel 5-10.**Structura fluxurilor de emigrare în funcţie de destinaţia intrajudeţeană, intraregională sau interregională, 1972 şi 1990-1996 (în procente)**

Tip de emigrare		1972	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
în acelaşi judeţ		51	47	50	56	56	58	58	59
în alt judeţ din	aceeaşi regiune istorică (4)	19	53	14	44	44	12	14	13
	altă regiune istorică (5)	31		36			30	28	28
Total		**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Cu datele despre ultima migraţie, înregistrate la recensământul din 1992, ponderile corespunzătoare sunt 53% migraţie intrajudeţeană, 15% migraţie intraregională şi 32% migraţie interregională. Ponderea migraţiei intrajudeţene în total migraţie pe durata vieţii la recensămintele din 1966, 1977 şi 1992 a fost de 45,8%, 45,7% şi, respectiv, 48,9%.

Sursa datelor primare: Direcţia Centrală de Statistică, 1974; CNS, 1994; 1996; 1997. Calculele pentru migraţia interregională şi intraregională sunt ale autorului.

Regiuni istorice

Cu peste 20 de ani în urmă, la recensământul din 1977, în termeni de migraţie pe durata vieţii, Muntenia, Moldova şi Oltenia erau provinciile istorice care înregistrau o balanţă negativă, un număr mai mare de plecări decât numărul de sosiri (Trebici şi Hristache, 1986). Aceleaşi provincii se caracterizează, la mijlocul anilor 1990, tot prin sold migratoriu negativ. Emigrarea netă, semnificând o maximă putere de respingere rezidenţială, se înregistra pentru Moldova. La celălalt

pol, cu maximă capacitate de atracție, era Banatul (tabelul 3). Bucureşti şi Dobrogea rămân centre de atracție importante. Pentru aceste regiuni însă, emigrarea şi imigrarea au valori apropiate. Ele sunt regiuni de circuit migratoriu intens, de plecări şi sosiri. Ratele de emigrare cele mai puternice sunt, surprinzător la prima vedere, identificate pentru Bucureşti şi Dobrogea, mai mari decât pentru regiunile tradițional sărace (Moldova, Oltenia, Muntenia). Ipoteza interpretativă care poate face inteligibile aceste cifre este cea a unei migrații de revenire de intensitate considerabilă, originată în aceste regiuni şi orientată în afara lor. Oricum, cel puțin pentru Bucureşti, după cum va rezulta şi din paragrafele următoare, există solide argumente de susținere a afirmației (vezi Tabel 5-11).

Fluxuri interjudețene

Configurația fluxurilor de migrație dintre județe în perioada 1995-1996 reproduce, în foarte mare măsură, structura migrației interjudețene din anii 1970 şi 1980[2]. Bucureştiul continuă să fie, de departe, cel mai important centru de imigrare al țării. Harta curentelor migratorii pentru 1995-1996 (Figura 5-16) indică în mod clar faptul că oraşul-capitală este şi principalul centru de atracție din Muntenia. Pentru toate județele acestei regiuni istorice, Bucureştiul se impune drept centru de convergență social-economică. Atracția Bucureştiului este atât de mare încât în jurul său gravitează nu numai toate județele Munteniei, ci şi două județe din sudul Moldovei - Galați şi Vrancea - şi un județ din Dobrogea (Constanța).

Oltenia apare ca o regiune cu circuite migratorii relativ închise: fluxurile principale de migranți parcurg circuitul Olt→Dolj→Gorj→Mehedinți→Dolj. Numai Vâlcea pare a gravita mai mult spre Sibiu decât spre Oltenia. A fost, de altfel, dintotdeauna, un județ de confluență culturală, la intersecția drumurilor de comunicare dintre Ardeal, Oltenia şi Muntenia. Este de remarcat contrastul dintre pattern-ul de migrație al Olteniei şi cel al Munteniei. Prima provincie este caracterizată prin migrație în circuit relativ închis, între județele care o compun. În schimb, Muntenia apare clar ca rețea de migrație unipolară, cu Bucureşti ca lider de rețea.

Tabel 5-11.**Intensitatea migrației între regiuni istorice, 1995-1996 (‰)**

Regiunea	Rata de emigrare din regiune	Rata de imigrare în regiune	Rata migrației nete pe regiune
Moldova	8,3	5,8	-2,5
Muntenia	6,8	6,4	-0,4
Oltenia	6,0	5,7	-0,3
Transilvania	5,9	6,0	0,1
Crişana-Maramureş	5,4	6,0	0,6
Bucureşti	9,5	11,5	1,9
Dobrogea	10,0	12,4	2,4
Banat	8,5	14,0	5,6
Total	**7,2**	**7,2**	**0,0**

Sursa datelor primare: CNS, 1996; 1997.

Timişul continuă să fie un important centru de imigrare. Capacitatea sa de atracție se exercită nu numai asupra județelor învecinate – Caraş-Severin şi Hunedoara. Tot aici vin migranți de la mare distanță, din Suceava şi din Maramureş.

Pe ansamblu, Moldova rămâne regiune de emigrare, cu fluxuri care pleacă de la Iaşi la Constanța, de la Suceava la Timiş şi din Galați şi Bacău la Bucureşti. Iaşi se impune ca principal centru de atracție numai pentru Vaslui şi Neamț.

La mijlocul anilor 1990, migrația interjudețeană românească se desfăşoară după un model aproape clasic: plecările cele mai multe se fac din județele slab dezvoltate, care au o pondere mare de populație agricolă, către cele dezvoltate. Cu cât distanța între origine şi destinație este mai mare, cu atât fluxul are un volum mai redus[3].

Revenirea în județele sărace

Migrația de revenire din urban în rural pare să fi fost maximă pentru județele din Câmpia Română Centrală – Teleorman, Giurgiu, Ialomița şi Călăraşi. Toate cele patru fluxuri care pleacă de la Bucureşti spre județele respective au avut, fiecare dintre ele, pentru perioada 1995-1996, un volum mare, de peste 1400 evenimente de migrație. Este vorba de curente de migrație care se abat clar de la regula **destinația este mai dezvoltată decât originea**. Or, o astfel de abatere nu poate fi explicată decât prin existența unui context favorabil migrației de revenire din urban în rural. În genere, județele cele mai sărace ale țării au primit, majoritar, imigranți din județe mult mai dezvoltate. Județul Botoşani, spre exemplu, a înregistrat în 1995 cea mai redusă valoare a **indicelui de dezvoltare** dintre toate județele țării. Totalul imigranților din alte județe sosiți la Botoşani în perioada 1995-1996 a fost de 6027. Dintre aceştia, 96,2% au sosit din județe mult mai dezvoltate decât Botoşani şi numai 3,8% din județe cu nivel de dezvoltare apropiat. Toate cele 5 județe situate la extrema de maximă sărăcie – Botoşani, Vaslui, Teleorman, Giurgiu şi Călăraşi - au primit migranți majoritar din județe dezvoltate. O imigrare realizată preponderent de la județe dezvoltate la județe sărace nu poate fi explicată decât prin reveniri la locul de domiciliu. Deşi nu cunoaştem ponderea migrației de revenire, pare a fi rezonabilă ipoteza existenței unei relații de directă proporționalitate între acest tip de flux şi cel de deplasare de la județele dezvoltate spre cele mai puțin dezvoltate.

O excepție de la regula "județ sărac - imigrare preponderent din județe dezvoltate" se manifestă pentru două județe din Transilvania – Sălaj şi Bistrița-Năsăud. Nivelul lor de dezvoltare este mediu-inferior dar ponderea imigrării din județe mai bogate este de peste 60%, ca şi în județele foarte sărace. O examinare pe ansamblul județelor, folosind datele din anexa 3, permite formularea ipotezei că **migrația de revenire din urban în rural a fost deosebit de intensă în județele sărace din apropierea a trei mari centre urbane – Bucureşti, Cluj şi Iaşi**. Fenomenul poate fi consi-

derat ca făcând parte dintr-un proces mai general de restructurare a relației centru-periferie în condițiile tranziției postcomuniste din România. În ariile de convergență [4] ale acestor trei mari orașe se regăsesc condițiile de maximă favorabilitate pentru migrație de revenire: centrele tradiționale de atracție urbană intră în criză de ofertă de locuri de muncă și efectul lor de respingere se exercită în primul rând asupra migranților sosiți în anii anteriori din județele apropiate, sărace, de profil preponderent agricol. Migrația de revenire din urban în rural, așa cum poate fi caracterizată, indirect, prin intermediul fluxurilor de la județe dezvoltate spre județe sărace, are particularități regionale. Distanța parcursă pentru revenire este minimă în cazul județelor sărace din sudul țării, apropiate de București, și maximă pentru județe sărace din Moldova [5].

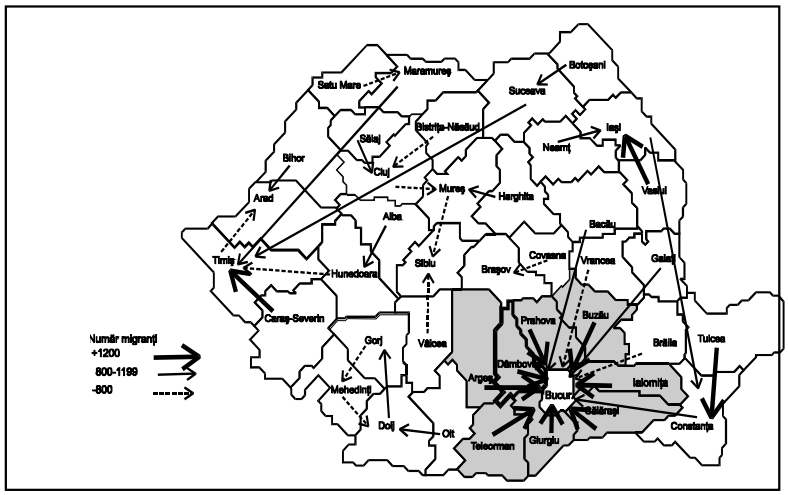

Figura 5-16 .**Principalele fluxuri de migrație interjudețeană în perioada 1995-1996**
(Un flux de la județul i la județul j este considerat "principal" dacă reprezintă numărul maxim de plecări din județul i și dacă volumul contrafluxului ji este mai mic decât cel al fluxului de la i la j).

Cine revine de la oraș la sat

Conform datelor unui sondajului pe probleme agricole din 1996 (Sandu, 1997) efectuat în 120 de comune din România în decembrie 1996, aproximativ 6% dintre locuitorii adulți ai satelor trăiseră o perioadă de timp, înainte de 1989, la oraș. Ponderea celor care renunțaseră la naveta practicată înainte de 1989 era mult mai mare, reprezentând aproximativ 14% dintre adulții satelor. Constatarea evidențiază faptul că **șocul restructurării economice postcomuniste s-a repercutat, în principal, asupra migrației pendulatorii**. Reducerea numărului de locuri de muncă din sectorul de stat din urban a afectat, în principal, navetiștii, forța de muncă rurală care lucra în urban. Costurile de revenire la sat au fost mult mai mici pentru cei care făceau naveta decât pentru ruralii care locuiau deja în orașe. În consecință, firesc, intensitatea revenirii a fost mult mai mare pentru

navetişti decât pentru foştii migranţi sat-oraş. Cei care au renunţat la naveta în urban după 1989 aveau în 1996, în medie, 47 de ani. În schimb, cei care şi-au schimbat domiciliul urban, revenind la sat, erau mult mai tineri, cu o vârstă medie de aproximativ 42 de ani. În cadrul acestor fluxuri de revenire la sat, bărbaţii au fost majoritari (63% dintre migranţii de revenire şi 73% dintre navetiştii care au renunţat la un loc de muncă în oraş).

O comparaţie[6] între populaţia adultă non-migrantă a satelor şi foştii navetişti sau migranţi la oraş care au revenit la sat duce la constatarea că **migraţia şi navetismul de revenire au fost mai intense în rândul bărbaţilor tineri, cu nivel de educaţie relativ ridicat** (raportat la contextul rural). Fenomenul s-a produs majoritar în satele din apropierea oraşelor situate în judeţele slab dezvoltate. De ce aici? Pentru că declinul economic al industriei urbane a fost resimţit cu prioritate în judeţele slab dezvoltate. Forţele de respingere urbană, favorabile migraţiei de revenire sat-oraş, au acţionat, deci, mai puternic în aceste judeţe. Un al doilea aspect este legat de statutul economic al zonelor rurale din care s-a făcut, prin tradiţie, emigrarea urbană. Satele din Vaslui şi Botoşani, spre exemplu, sunt sate sărace care, de decenii, au constituit un rezervor privilegiat pentru migraţia rural-urban. În consecinţă, probabilitatea de revenire în astfel de sate a fost mai mare tocmai datorită faptului că anterior plecaseră mai multe persoane de pe teritoriul lor. Suprafaţa de pământ deţinută în gospodăriile de revenire nu a fost un factor semnificativ în stimularea reîntoarcerii la sat.

Discuţie

Capitolul în întreg este un gen de "dialog al regiunilor" din România: regiuni istorice, regiuni şi subregiuni de dezvoltare, agroregiuni, arii culturale. In context au apărut şi regiuni de identitate etnică, suprapuse în bună măsură cu unele dintre ariile culturale. Toate acestea constituie termeni esenţiali în dezbaterea actuală , în procesul de re-constituire a identităţilor local-regionale, în tentativa de alegere a celor mai bune decupaje teritoriale pentru dezvoltare. Prezentarea a evidenţiat faptul că , din perspective diferite se ajunge la regionalizări diferite. Care sunt "cele mai bune regiuni" ? Răspunsul este simplu: nu există criterii pentru identificarea unor astfel de regiuni. Ceea ce se cheamă regiune nu este altceva decât agregare de unităţi teritoriale elementare (fie localităţi, fie unităţi administrative superioare lor , precum judeţele) cu funcţie de cunoaştere sau de acţiune socială-umană. Modul de regionalizare, de definire a regiunilor, este direct dependent de funcţia sau obiectivul urmărit explicit sau implicit.

Regiunile de dezvoltare ,în accepţiunea semi-oficială statuată prin documentul guvernamental denumit **Carta Verde a Politicii de Dezvoltare regională în România**, spre exemplu, sunt agregate de judeţe şi localităţi subsumate lor cu funcţie de facilitate a politicilor de dezvoltare regională. Ele au fost astfel definite de experţi şi acceptate ca atare de politicieni şi funcţionari publici încât să permită elaborarea şi implementarea unor politici de reducere a decalajelor de dezvoltare şi de maximizare a competitivităţii regiunilor. Din viteza remarcabilă cu care s-a difuzat o astfel de idee organizatorică nu trebuie trasă concluzia ca regiunile de dezvoltare ale ţării sunt numai cele opt (vezi tabel J2), specificate ca atare în

strategia de politică regională a țării. Poate fi regiune de dezvoltare orice altă grupare mai mult sau mai puțin convențională de localități sau județe în măsura în care servește ideea de înfăptuire a unor obiective de dezvoltare. Județele constituie în prezent unitățile teritoriale de maximă relevanță pentru politicile de dezvoltare regională dar și pentru cunoașterea variațiilor regionale ale vieții sociale (vezi, spre exemplu, în acest volum, puterea explicativă remarcabilă a variabilei DEVJUD95 în multe dintre modelele de analiză multivariată). Prin definiție, regiunile de dezvoltare sunt configurații teritoriale cu funcție pragmatică, de organizare a unor acțiuni. Transformarea lor în mecanisme efective de dezvoltare regională, integrate într-un sistem cu agenții , consilii și proiecte de dezvoltare este un proces de durată.

Punctul de vedere opus acestui "pragmatism" definițional susține că regiunile de dezvoltare trebuie să fie, obligatoriu, grupări "naturale" constituite istoric sau cu unități componente de grad mare de similitudine. Diferitele constructe mentale de tip etnicist sau regional-istoric , merg pe o astfel de linie de gândire. Nu există criterii adevărate sau false pentru definirea regiunilor de dezvoltare. Există numai definiții care pot fi utile, inutile sau periculoase prin consecințele lor pe termen lung. Evaluările trebuie să fie făcute cu calm, pe temeiuri științifice, de la caz la caz. Din păcate nu aceasta este situația în foarte multe dintre dezbaterile publice. Dialogul se desfășoară cu opinii, fără argumente, cu teamă de intra în fondul științific al problemelor. Regiunile și regionalizările mai au încă în spațiul public ceva din puterea lucrului sacru față de care trebuie să păstrezi distanță. Discursul politic pe teme regionale comunică destul de puțin cu cel științific de analiză regională.

De cele mai multe ori este vorba, însă, de o confuzie de planuri. Un decupaj teritorial util pentru construcția identitară etnică sau religioasă sau pur și simplu istorică, nu este obligatoriu util și pentru acțiuni de dezvoltare. Este interesant de remarcat, în context, că a fost adoptat foarte ușor conceptul de fluiditate a granițelor , în sens de permisivitate sporită a granițelor naționale. Este mult mai ezitantă, însă, afirmarea concepției despre permisivitatea granițelor regionale, despre relativitate lor funcțională. Desigur este nevoie de timp , cercetare științifică serioasă , dezbatere publică pentru a depăși un context general încă marcat puternic de intoleranță a majoritarilor și a minoritarilor, deopotrivă.

Ariile culturale pe care le identific sunt regiuni de maximă omogenitate economică, socială și culturală în cadrul regiunilor istorice. Definirea lor în funcție de un număr redus de variabile (dezvoltare rurală, dezvoltare urbană, diversitate religioasă[7] , cadru natural și apartenență de regiune istorică) , de mare stabilitate , le asigură șanse mari de viabilitate analitică. Ele au funcționat excelent în proiectarea multor eșantioane pentru sondaje de opinie la nivel național (vezi Tabel M1, în anexa 6), în analize demografice[8] și sociologice. Între arii culturale, agroregiuni și subregiuni de dezvoltare există considerabile suprapuneri.

În varianta inițială de prezentare ariile culturale au fost descrise ca regiuni de modernitate . Criteriile de clasificare a județelor se subsumează unui set de trei factori: modernitate demo-culturală, modernitate socială și complexul culturii de câmpie (Sandu, 1996a). Datele de sondaj analizate în prezentul volum vin să confirme în mod nemijlocit faptul că între criteriile obiective de delimitare a regiunilor culturale și cele subiective exista puternice asocieri. In mod particular ideologiile comunitare sau liberale ale populației par să aibă identitate de arie culturală (vezi Tabel J3). Nivelul maxim de orientare liberal-individualisă se înregistreaza în județele Brașov și Sibiu, județe cu nivel ridicat de modernitate demografică și socială. Cea

mai puternică respingere a ideologiilor liberal-individualiste este înregistrată în Muntenia de Sud şi în Oltenia de Nord. Muntenia de Sud se distinge prin valori foarte ridicate de orientare conservator-comunitară. Altfel spus, populaţia din sudul Munteniei, din judeţele Teleorman, Giurgiu, Ialomiţa şi Călăraşi este preponderent orientată spre susţinerea statului maximal, intervenţionist, inclusiv în domeniul politic şi al societăţii civile, spre un restituţionism moderat în materie de proprietate, însoţite de o considerabilă distanţare afectivă faţă de structurile occidentale de integrare. Acelaşi gen de conservatorism însoţit de religiozitate şi încredere în instituţii se manifestă cu intensitate şi în Muntenia de Nord-Est şi în Botoşani-Vaslui. Sudul Olteniei este caracterizat prin nivel foarte ridicat de conservatorism-individualist. În esenţă aceasta orientare este caracterizată prin preferinţe maximaliste faţă de stat dar însoţite de nivel redus de religiozitate şi încredere.

Daca se face o comparaţie numai între ariile culturale ale Moldovei rezultă o clară polaritate între conservatorismul comunitar din Botoşani şi Vaslui şi liberalismul individualist al Moldovei Vestice (Suceava, Neamţ, Bacău, Vrancea). Aria Galaţi-Iaşi are un profil ideologic destul de redus. In cadrul Munteniei este pregnantă opoziţia dintre sudul conservator-comunitar şi nordul cu orientare liberal-individualistă şi pragmatic –individualistă. Sudul este comunitar iar nordul individualist. Apare un gen de prelungire sau iradiere a individualismului din Transilvania sudică spre Muntenia nordică.

Cele două arii culturale ale Olteniei sunt relativ omogene din punct de vedere al profilului ideologic. Intre nordul şi sudul Olteniei nu se înregistrează diferenţieri marcante de ideologie liberală sau comunitară. In cadrul Transilvaniei considerată în sens larg, inclusiv cu Banatul şi Crişana-Maramureş, se disting , de asemenea, profiluri ideologice diferenţiate. Individualismul de tip liberal sau pragmatic este maxim în Covasna şi Harghita. Pragmatismul de tip comunitar este specific Banatului. Zona Alba-Hunedoara se distinge prin respingerea liberalismului individualist în favoarea liberalismului comunitar şi a conservatorismului individualist. La Sibiu şi Braşov , dominant este liberalismul individualist dar de o manieră mai puţin intensă decât în Covasna şi Harghita. Aria Cluj-Mureş este una dintre cele mai echilibrate, cu procente foarte apropiate de simpatizanţi pentru fiecare dintre cele şase tipuri de orientări ideologice (Tabel J3). Aria Maramureş – Satu-Mare pare să fie o arie dominată de ideologiile comunitare de tip liberal sau conservator.

Regiunile istorice[9] continuă să se manifeste ca matrici culturale de mare profunzime. Relevanţa lor pentru politicile de dezvoltare regională este considerabil condiţionată de extrem de marea varietate de niveluri de dezvoltare a unităţilor teritoriale componente. Nu se poate spune că nu au şi relevanţă pentru astfel de politici. Ele sunt însă, în ultima perioada, serios concurate de doi "parteneri" – regiunile de dezvoltare şi arii culturale. Regiunile de dezvoltare tind să preia tot mai mult din funcţie pe care regiunile istorice au avut-o ca termen semnificativ în politicile de dezvoltare. Ariile culturale devin un corelativ necesar pentru analiza ştiinţifică a spaţiului social-regional al ţării. Agroregiunile şi-au dovedit eficienţa în analiza proceselor şi fenomenelor de dezvoltare rural-agricolă. Unul dintre factorii care explică relevanţa de durată a regiunilor istorice este conjugarea profilului lor cultural cu cel de tip natural dat de agroregiuni (compară hărţile din Figura 5-8 şi Figura 5-9).

In spatele multora dintre regionalizările cu care operăm în sociologie sau în dezbaterile pe temele sociale stau, în fapt, liniile de forță ale distribuirii capitalului uman la nivel regional. Diferențierile de știință de carte, de nivel de educație, constituie fundamentul întregului edificiu de diferențiere socială regională. Există evidențe empirice puternică care indică faptul că stocurile de capital educațional comandă în bună măsură capitalurile regionale de stare de sănătate şi materiale (Figura 5-4) .

Multitudinea de concepte regionale promovate în lucrare ar putea să pară, la un moment dat , excesivă. De ce este nevoie si de "regiuni istorice" , şi de "arii culturale", de "regiuni de dezvoltare", "subregiuni de dezvoltare" sau "agroregiuni". Desigur, realitatea este diversă şi trebuie prinsă în cele mai adecvate tipare. Sunt conceptele regionale promovate în lucrare astfel de tipare adecvate? Un argument în plus pentru a spune "da" este dat de modul în care ele lucrează în cunoaşterea fenomenelor de sărăcie comunitară. Ariile culturale şi subregiunile de dezvoltare se dovedesc deosebit de eficiente din acest punct de vedere. In cadrul structurii conceptuale propuse sunt evidențiate o seie întreagă de particularități ale sărăciei comunitare rurale, imposibil de remarcat "cu ochiul liber". Se constată cu grad mare de certitudine că "drumul" şi "omul tânăr" fac dezvoltarea rurală (Tabel 5-7). La aceşti factori se adaugă, cu rol important, şi activitățile agricole de creştere a animalelor. Variația ecuațiilor ecologice ale dezvoltării rurale de la o arie culturală la alta este deosebit de încărcată de sensuri sociale (Tabel 5-7).

Anexe

Anexa 1. Schema de eşantionare SOCIOBIT

In cuprinsul acestei lucrări sunt folosite date de sondaj produse de către Barometrul de Opinie al Fundaţiei pentru o Societate Deschisă (BOP-FSD), Catedra de Sociologie a Universităţii Bucureşti (în speţă sondajul "Comportamente de alegere ale populaţiei" COMALP, 1995) şi Laboratorul de Sociologie şi Informatică SOCIOBIT. Exceptând datele de sondaj BOP-FSD pentru 1994, toate celelalte au fost culese în baza aceleiaşi scheme de eşantionare dezvoltată în cadul SOCIOBIT. Dat fiind circulaţia relativ largă a acestei scheme ,[10] am considerat utilă explicitarea ei prin raportare la forma cea mai recentă , de maximă complexitate .

In esenţă este vorba de o schema de eşantionare probabilistă , multistadială, cu stratificare bidimensională în primul stadiu. Criteriile de stratificare sunt aria culturala ca grupare de judeţe cu profiluri socio-culturale asemănătore şi tipul de localitate. Am realizat o primă aplicare a schemei într-un sondaj al CURS din mai 1990[11]. In timp, schema a evoluat în principal în legătură cu modul de stratificare. In sondajul din 1990 se opera cu o schema care avea 16 arii culturale *4 tipuri de localităţi=64 straturi (Sandu, 1992:212). Forma de lucru prezentată în această anexă propune o stratificare pe 18 arii culturale şi 7 categorii de localităţi. Modificare importantă nu este cea numerică, sub aspectul straturilor cu care se lucrează ci cea legată de omogenitatea acestor straturi , de relevanţa lor pentru variaţiile de mentalitate la nivelul ţării. Varianta de schema prezentată aici este cea utilizată pentru sondajele BOP-FSD din anul 1998. In prima parte a anexei este explicitată legătura dintre tematica sondajului şi modul de proiectare a eşantionului. In continuare este prezentată schema de eşantionare propriu-zisă.

Tematica sondajelor: construcţia socială a reformei

Principala temă a pachetului de sondaje Barometru de opinie 1998 , finanţate de Fundaţia pentru o Societate Deschisă (BOP-FSD), o constituie reformismul ca atitudine favorabilă proceselor societale de reformă, de democratizare şi dezvoltare a economiei de piaţă în România post-comunistă.

Reformismul este modernitate individuală şi comunitară în condiţii de reformă, de desfăşurare a unor procese menite să ducă la implementarea unui proiect de transformare societală, propus de elite şi construit social prin mecanisme de persuasiune, contagiune, controversă şi inovaţie. Toate aceste mecanisme sunt prezente în construcţia socială a reformei. Procesul este mult mai complex decât o simplă adoptare de către mase a unui proiect propus de elite. Este adevărat că o componentă majoră a reformei - construcţia instituţională – este, în principal, de competenţe elitelor . Rezultatul acţiunii lor nu sunt, însă, instituţiile ci formele instituţionale. Acestea, pentru a funcţiona, au nevoie de suportul unei culturi instituţionale, de integrare efectivă în complexul vieţii sociale cu normele, valorile, interesele şi imponderabilele ei de spontaneitate.

Actorii reformei sunt nu numai elitele şi masele ci şi instituţiile şi comunităţile. Iar la nivelul elitelor este util să se realizeze un gen de recentrare normală, de trecere de la obsesia pentru elitele politice la conştientizarea rolului pe care îl pot avea şi elitele economice - antreprenori, manageri, şefi de reţele mafiote etc.

Barometrul resurselor socioumane 1998 este interesat de reformismul maselor, elitelor şi comunităţilor locale. Pentru fiecare dintre aceste categorii sunt construite[12] instrumente specifice de culegere a datelor – chestionar STANDARD pentru mase, chestionar pentru ELITE şi fişa localităţii (LOCAL).

La nivel individual, reformismul se manifestă prin atitudini, opinii şi intenţii comportamente şi comportamente efective. In plan comunitar, este vorba de un fenomen social rezultat din agregarea acţiunilor individuale, colective, asociaţionale şi instituţionale favorabile reformei. Deşi mai greu de estimat, reformismul comunitar constituie un important nivel de desfăşurare a procesului global de reformă. Dificultatea majoră în diagnosticarea stadiului şi a modalităţilor de realizare a schimbărilor

comunitare în sensul reformei rezidă în caracterul sau de agregat statistic, de rezultantă a unei multitudini de factori.

Descrierea reformismului poate fi făcută strict la nivel individual, prin raportare la actorii obişnuiţi sau la elite. Înţelegerea sa nu poate fi ,însă, decât o abordare de tip multi-nivel. Altfel spus, trebuie să fie avute în vedere nu numai resursele şi comportamentele individuale ci şi cele familiale, comunitare şi regionale. Mediul comunitar-regional influenţează comportamentele de alegere ale populaţiei prin oportunităţile economice şi instituţionale specifice, prin tipul de cultură. Populaţia din localităţile rurale apropiate de marile oraşe, spre exemplu, dispune, în principiu, de mai multe oportunităţi economice decât cea din satele relativ izolate. Realizarea caracterului multi-nivel al abordării va fi făcuta prin aplicarea simultană a celor trei instrumente de lucru – STANDARD, ELITE, LOCAL - în 142 de localităţi. După culegere, datele la nivel de localitate şi regiune pot fi atribuite fiecăruia dintre indivizii anchetaţi în localitatea /regiunea respectivă. Ulterior, caracteristicile comunitar-regionale pot fi folosite în calitate de criterii de analiză sau predicţie pentru variabilele măsurate la nivel individual sau familial.

Proiectarea eşantioanelor

Se realizează întâi proiectarea eşantionului de 1220 persoane adulte pentru sondajul STANDARD din primul val (vară) folosind o schema de eşantionare probabilista, tristadială, cu stratificare în primul stadiu (Tabel E 1) Rezultă un eşantion de 80 localităţi (Tabel E 3).

Pentru proiectarea valului 2 se foloseşte exact aceeaşi schema. Unităţile selectate în primul stadiu sunt eliminate din cadrul de eşantionare, în afara de cazul în care pentru un strat exista o singura localitate (exemplu, oraşul capitală - Bucureşti) sau toate localităţile din strat au fost deja selectate în primul val. Un număr de 18 localităţi sunt incluse, obligat de disponibilul de strat, în ambele eşantioane. In total pentru cele 1220+1220 =2440 persoane care urmează a fi intervievate in cele două valuri, sunt selectate 142 localităţi. Dintre acestea, 18 sunt comune pentru cele două valuri.

Eşantionul pentru sondajul pe localităţi, pentru aplicarea fişei LOCAL, se construieşte pe o schema de stratificare a localităţilor în funcţie de 2 factori - aria culturală (18 arii) şi mediul rezidenţial (rural/urban). Pe total barometru, în ambele valuri sunt prevăzute 220 localităţi pentru aplicarea fişei statistice.

Stabilirea numărului de localităţi pe strat se face proporţional cu volumul de populaţie specific stratului respectiv, după eliminarea stratului format de oraşul Bucureşti. Numărul de straturi pe care se alocă cele 219 localităţi (220-1, 1 reprezentând cazul special al oraşului Bucureşti) este , deci, de (18 arii*2 medii rezidenţiale –1).Ar fi existat posibilitatea ca proporţionalitatea sa fie asigurata în raport cu numărul de localităţi pe strat din total număr de localităţi. Procedeul ar fi dus la o suprareprezentare a comunelor, mult mai numeroase decât oraşele. Prin algoritmul adoptat se accepta ipoteza ca variabilitatea reacţiilor comunitare la reforma este proporţionala cu numărul de populaţie care trăieşte în localităţile din tipul de referinţă. După determinarea numărului de localităţi necesare pe strat pentru eşantionul LOCAL, se realizează suprapunerea acestui tip de eşantion cu cel referitor la persoane. In consecinţă, 142 de localităţi folosite pentru sondajul STANDARD sunt preluate şi pentru sondajul comunitar (LOCAL). Pentru fiecare strat se calculează diferenţa dintre numărul de localităţi necesare pentru eşantionul LOCAL şi numărul de localităţi deja incluse în eşantionul STANDARD. Corespunzător cifrei rezultate se completează fiecare subesantion de celulă cu un număr de localităţi alese aleatoriu Numărul total de localităţi pe val şi tip de eşantion este prezentat în Tabel E 3.

Stratificarea în funcţie de tipul de localitate

In variantele anterioare de eşantionare (1995-1997) pentru sondajele BOP-FSD, s-a folosit o schemă de stratificare de 18 arii culturale * 5 tipuri de localităţi (comune, oraşe mici, oraşe medii, oraşe mari, oraşe foarte mari). Pe parcursul acestei perioade, în literatura româna de

specialitate şi în sondajele efectuate de diferite unităţi, au apărut o serie de indicatori meniţi să măsoare variabilitatea opiniilor şi comportamentelor populaţiei rurale funcţie de caracteristici ale comunei de rezidenţă.

In cadrul sondajului pe probleme agricole organizat de Banca Mondială în România în 1996 (co-finanţat de UE şi MAA , date culese de CURS) am propus un indice de accesibilitate urbană pentru a măsura variabilitatea comportamentelor economice ale populaţiei rurale (Sandu, 1997). Pentru fiecare dintre cele 120 de comune incluse în eşantionul probabilist, reprezentativ pentru populaţia agricolă a României , a fost înregistrată distanţa până la cel mai apropiat oraş (DC) şi distanţa până la cea mai apropiată staţie de cale ferată (DR). Indicele de accesibilitate ACIN a fost calculat:

$$ACIN = \frac{1}{\frac{DC + DR}{2}} * 100$$

Inclus în modele de predicţie de regresie multiplă, ACIN s-a dovedit a fi eficient. Cu cât accesibilitatea urbană este mai mare, cu atât valorile înregistrate la nivel de gospodărie sunt mai mari pentru: productivitatea culturilor de cartofi, productivitatea culturilor de grâu, numărul de vite mari şi de păsări din gospodărie, şansa de a vinde produse agricole, volumul vânzărilor de produse agricole pe hectar teren agricol în posesie (Sandu, 1997, 69-75).

Pentru stratificarea comunelor în funcţie de nivelul de dezvoltare am folosit un indice DEVCOM1 (vezi Figura J1) care include măsuri ale accesibilităţii urbane , gradul de favorabilitate pentru dezvoltare a compoziţiei populaţiei din comună, fenomene demografice relevante pentru sărăcie, suprafaţa medie a locuinţelor din comună, dotarea locuinţelor cu TV si telefon şi dezvoltarea sectorului agricol zootehnic în comună.

Ariile culturale , cel de-al doilea criteriu de stratificare, sunt grupări de judeţe asemănătoare sub aspectul pofilelor socioculturale.

Tabel E 1.Principalele operaţii de realizare a eşantionului pentru chestionarul STANDARD

Stadii	Unităţi de selecţie	Operaţii
I	localitate	1. Stratificarea populaţiei ţării pe arii culturale şi tipuri de localităţi (18*7=126 straturi). 2. Distribuirea eşantionului de volum 1220 persoane pe cele 126 straturi. 3. Redistribuirea subeşantioanelor din straturile care conţin mai puţin de 10 cazuri în straturile apropiate din cadrul aceleiaşi arii culturale şi aceluiaşi mediu rezidenţial. Rezultă 70 de straturi ne-nule, fiecare cu cel puţin 10 cazuri. 4. Determinarea numărului de puncte de eşantionare pe straturi, prin împărţirea volumului de strat la dimensiunea subeşantionului pe punct de eşantionare (10-20 cazuri în rural, 10-21 cazuri în urban, funcţie de cat de mare este subeşantionul de strat). 5. Stratificarea localităţilor ţării, oraşe şi comune , pe arii culturale şi tipuri de localităţi (18*7=126 straturi). 6. Selecţia aleatorie, în cadrul fiecăruia dintre cele 70 de straturi, a unui număr de localităţi[a] egal cu numărul de puncte de eşantionare determinate la "4". Dacă într-un strat există o singură localitate şi sunt necesare mai multe puncte de eşantionare, toate punctele de eşantionare se aleg în aceeaşi localitate (cazul oraşelor mari de peste 200 mii locuitori) . Rezultă un număr de 80 localităţi în eşantion.

Stadii	Unități de selecție	Operații
II	secții de votare	Selecția punctelor de eşantionare în fiecare localitate va fi realizata conform unei reguli de selecție aleatorie: pentru fiecare punct de eşantionare se prestabileşte, înainte de sondaj, un cod ales dintr-un tabel cu numere întâmplătoare (număr de o cifra pentru rural, numere de cel mult doua cifre pentru urban); anchetatorii primesc instrucțiunea ca în localitatea x să aleagă secția de votare z care are numărul cel mai apropiat de codul prestabilit. Probleme particulare apar în comunele in care exista o singura sectie de votare care cuprinde mai multe sate. Tendinta operatorilor este de a merge in satul centru de comuna care este mai usor acesibil. Regulile practice de selectie trebuie sa descurajeze o astfel de tentință. Poate fi nominalizat direct satul sau se poate stabili o regula de selecție proporționala cu populația satelor din comună.
III	persoana adultă	Subesantionul care revine pe sectie de votare se alege din listele electorale prin procedeul selecției sistematice.

[a)] Folosirea localității ca unitate primară de selecție (spre deosebire de secțiile de votare şi persoane care sunt unități secundare şi, respectiv, terțiare) poate fi subiect de discuție. Localitățile sunt clustere de gospodarii şi persoane puternic diferențiate. Datorită acestor diferențe, răspund cu greu la cerința unei bune eşantionari cluster – grupările să fie cât mai eterogene în interior şi mai asemănătoare între ele. Optim ar fi fost ca selecția primară să fie făcută cu ajutorul secțiilor de votare. Nu dispunem, însă de o listă completă a lor, pe localități. Procedeul pe care îl adoptăm este, însă, puțin afectat de eterogenitatea localităților, dat fiind faptul că stratificare de la care se porneşte este foarte fină şi, foarte probabil, operată după criterii relevante. In consecință, localitățile din acelaşi strat sunt extrem de omogene şi se comportă ca unități standard, adecvate pentru o selecție aleatorie. In plus, secția de votare apare ca unitate de selecție în stadiul II de eşantionare. Un avantaj esențial al metodologiei propuse este acela de a nu lăsa "la voia anchetatorului" alegerea secției de votare, ci de a furniza o regulă probabilistă de operare. In context , este de menționat necesitatea de a evita o eroare încă frecvent întâlnită în practice românească de sondaje – folosirea județelor ca unități primare de selecție. Județele sunt exemplul tipic de cum nu trebuie să fie un cluster – relativ omogen în interior şi puternic diferențiat de celelalte. O foarte buna stratificare a lor poate reduce din erorile de eşantionare. Puține, foarte puține județe din țara au un grad foarte mare de asemănare în sensul că pot fi unități relativ echivalente, adecvate pentru o selecție aleatorie.

Tabel E 2. Stratificarea eşantionului probabilist pentru sondajul STANDARD

Arie culturala	COMUNE			ORASE				Total	Din care tineri de 18-19 ani*
	sărace	mediu dezvoltate	bogate	mici	medii	mari	foarte mari		
1.00 BC NT SV VR	22	33	21	14	11	19	11	131	7
2.00 GL IS	20	15	0	0	0	0	44	79	4
3.00 BT VS	30	0	0	0	21	0	0	51	3
4.00 AG DB PH	10	17	34	14	14	10	14	112	5
5.00 BR BZ	0	12	12	0	0	12	13	49	2
6.00 G TL IL CL	17	20	11	10	18	0	0	76	3
7.00 DJ MH OT	19	17	10	10	0	13	17	86	4
8.00 GJ VL	13	13	0	18	0	0	0	44	2
9.00 DOBROGEA	0	0	17	0	18	0	19	54	3
10.00 AB HD	0	0	16	13	22	0	0	51	2
11.00 BV SB	0	0	17	13	0	12	17	59	3
12.00 CJ MS	14	0	14	14	0	12	18	72	3
13.00 CV HG	0	0	16	0	15	0	0	31	2
14.00 BN SJ	0	20	0	0	13	0	0	33	2
15.00 MM SM	0	14	12	10	0	15	0	51	3

16.00 AD BH	0	11	19	0	0	18	12	60	3
17.00 BANAT	0	10	13	0	16	0	18	57	3
18.00 BUCUR	0	0	13	0	0	0	111	124	6
Total	145	182	224	116	148	111	294	1220	58

*Tinerii de 18-19 ani, neincluşi în listele electorale din 1996, vor fi selectaţi prin selecţie pe cote, respectând totalul de arie, cu distribuţii relativ egale pe sexe şi medii rezidenţiale în cadrul ariei.

Tabel E 3. Numărul de localităţi pe tipuri de eşantioane şi valuri de anchetă

Valul de anchetă	Tipul de sondaj	Număr localităţi
VALUL I	STANDARD ELITE LOCAL	62
	LOCAL	40
VALUL II	STANDARD ELITE LOCAL	62
	LOCAL	38
VALUL I SI II	STANDARD ELITE LOCAL	18*
		220

- Datele pentru fişa LOCAL în cele 18 localităţi care vor fi comune pentru eşantionale ELITE şi ETANDARD se completează numai în valul I.

Un criteriu neglijat: tipul de sat

Procedeul de stratificare adoptat pentru eşantioanele de tip SOCIOBIT, pentru cel care a stat la baza sondajului descris in aceasta anexa, lucrează cu un număr extreme de mare de straturi. In tabelul E3 sunt 69 de straturi. Acestea au o mare omogenitate in interior şi datorită acestui fapt este considerabil sporită reprezentativitatea eşantionului. Sistemul de stratificare pe tipuri de localităţi şi arii culturale este, în fapt, principalul avantaj al schemei de eşantionare propuse. In pofida acestor avantaje, schema are încă deficiente relevate în procesul de aplicare. Una dintre aceste deficienţe este legată de selecţia populaţiei în comune. Conform datelor de la recensământul din 1992, 48% din populaţia rurală locuieşte în satele centru de comună şi 52% în satele periferice. Chestionarele de tip barometru de opinie publică produse de FSD încep sa înregistreze acest aspect târziu, abia în mai 1998, odată cu primul val al cercetării complexe referitoare la resursele socio-umane ale reformei. Introducerea itemului în chestionar a fost făcută în ipoteza ca gradul de izolare este un factor important pentru condiţionarea opiniilor şi comportamentelor populaţiei. Izolarea rurala a fost măsurata simultan prin distanţa satului faţă de cel mai apropiat oraş şi prin calitatea satului de a fi sau nu centru de comună (locul unde se află primăria). Cifrele obţinute din sondaje referitoare la distribuirea populaţie pe sate periferice versus sate centrale sunt departe de situaţia din populaţia rurală totală. Sondajul CURS din mai 1998 înregistra cel mai redus procent de populaţie rurală în sate periferice (6.3%). In noiembrie 1998 METROMEDIA va avea un subeşantion rural în care populaţie satelor periferice reprezenta 29% . In mai, anul următor, acelaşi institut înregistra, în sondajul pentru FSD, un procent corespunzător de numai 18%. variaţii extrem de mari. Cât din aceste variaţii sunt asociate cu proiectul de eşantionare , cât cu deficienţe de organizare a culegerii datelor în teren sau cu modul de înregistrare de către operator a tipului de sat, este greu de spus. Oricum, problema este conştientizată şi soluţionarea ei impune adoptarea unei stratificări tridimensionale în funcţie de tipul de aria culturală, tipul de localitate cu statut administrativ şi tipul de sat.

Care este efectul subreprezentării populaţiei din satele periferice în sondajele de opinie? Datele din Tabel E 4 indică în mod clar faptul că între cele două tipuri de sate există o extrem de mare diferenţă de mentalitate.

Tabel E 4.Ideologii politice funcţie de tipul de sat

	Sat centru de comună	Sat periferic	Total rural
MAXIMPOL99 Orientare favorabilă statului maximal în politică*	-10,42	1,32	-8,30
MAXIMEC99 Orientare favorabilă statului maximal în economie*	62,27	69,41	63,56
ETNIC99 Incredere interetnică	-19,00	-36,76	-22,21
Opţiune electorală pro-PRM% din total tip de sat	6	11	6
SCHIMBARE Scor factorial care măsoară intensitatea orientării pro-schimbare, pro-modernitate*	-10	-26	-13

Sursa: BOP-FSD, mai 1999

* Valori medii pe persoană, pe tip de sat. Pentru definirea indicilor vezi tabel A1.

Populaţia din satele centru de comună, mai puţin izolată este mai liberală decât ce din satele periferice. Dependenţa de stat pare să fie mult mai mare în stele izolate. Tot aici, populaţia este mai puţin tolerantă. Străinii sub aspect etnic sunt foarte puţin doriţi în astfel de sate. Este clar, deci, că subreprezentarea satelor mai izolate, a celor care nu sunt centru de comună, în speţă, are efecte importante asupra informaţiilor sau estimărilor de eşantion. Distorsionarea cea mai frecventă pare să fie aceea de a prezenta publicului o populaţie mult mai modernă sau liberală decât este cazul în realitate.

Tabel E 5. Selectarea elitelor –oraşe mari[13]

Nr. interviuri	Institutii – municipii capitala de judet (mare)	Reprezentant institutie - alternative -
2	primarie	a. primar/viceprimar/consilier local b. secretar sef/sef de serviciu tehnic
2	Inspectorat scolar Universitatea cea mai mare	a. inspector general/inspector adjunct/ etc. b. rector / prorector/ decan
2	1. Directia sanitara judeteana 2. spitalul judetean	director/ director adjunct/ inspector sef director/ director adjunct/ sef de sectie
2	1. una dintre cele mai mari (nr.de angajati) 3 intreprinderi de stat 2. FPS	a. director/ director adjunct/ inginer sef b. director / director adjunct
2	1. una din primele 10 firme private comerciale 2. una din primele 10 firme private de productie 3. FPP	a. patron b. patron c. director/ director adjunct
1 sau 2 dupa caz	1. Episcopie ortodoxa 2. Biserica de alt cult majoritara in zona	a. episcop/ secretar b. preot de inalt rang
1	1. Inspectorat judetean	a. sef/adjunct

1.	Publicatie locala	patron/ redactor sef
1.	Filiala de partid	presedintele organizatiei locale sau adjuncti
1	Tribunal/ judecatorie	presedinte
1.	Camera de comert judeteana	presedinte/ vicepresedinte
1	Una dintre cele mai cunoscute ONG	lider
1 7 sau 18		

Tabel E 6. Selectarea elitelor –oraşe mici şi mijlocii

Nr. interviuri	institutii – oras care nu este capitala de judet (mic, mijlociu)	Reprezentant institutie - alternative -
2	primarie	c. primar/viceprimar/consilier local d. secretar sef/sef de serviciu tehnic
1	1. oras fara liceu(e) *(i)* *e alege scoala cu cel mai mare nr.de elevi* 2. oras cu liceu(e) se alege fie liceul, fie liceul care are si scoala generala	a. director/director adjunct/ profesor cu cea mai mare vechime b. director/director adjunct/ profesor cu cea mai mare vechime
1	spitalul orasenesc	director/ director adjunct/ sef de sectie
1	una dintre cele mai mari (nr.de angajati) 3 intreprinderi de stat	director/ director adjunct/ inginer sef
1	1. una dintre primele 3 (cifra de afaceri) firme private comerciale 2. una dintre primele 3 (nr. de angajati) firme private de productie	a. patron b. patron
1.	Politia locala	sef politie/ adjunct
1.	Publicatie locala	patron / redactor sef
1.	Filiala de partid	presedintele organizatiei locale sau adjuncti
1	Una dintre cele mai cunoscute ONG	lider
10		

Tabel E 7.Selectarea elitelor – comune

Nr.	Institutii - rural	Reprezentanti institutii - alternative -

interviuri		
2	primarie	a. primar/viceprimar b. consilier local
1	scoala	director/profesor cu domiciliu in satul centru de comuna cu vechime mai mare de 10 ani
1	dispensar	doctor/ asistenta permanenta cu domiciliu in localitate
1	una dintre cele mai mari (nr.de angajati) trei intreprinderi de producție de stat	director/ director adjunct/ inginer sef
2	cea mai mare firmă privata	patron
1	asociatia agricola juridică (legea 36-1991) cu cel mai mult pamânt/cele mai multe animale	lider
1	asociație agricolă familială cu cel mai mult pamânt/cele mai multe animale	lider
1 sau 2, dupa caz	1. Biserica majoritara pt. localitate 2. Biserica ortodoxa	preot/pastor preot

OBSERVATIE Daca nu sunt gasiti sau refuza reprezentantii listati , vor fi intervievati angajati cu gradul de scolaritate cel mai mare si cu vechime in localitate de cel putin 10 ani.

Exemplificativ, s-a calculat eroarea de reprezentativitatea pe vârste, pentru localitățile care formează setul de unități primare în eşantionarea stratificată, destinată selecției subiecților pentru sondajele la nivel de persoane (STANDARD şi ELITE). Caracteristica de referință este ponderea persoanelor de 60 de ani şi peste în localități , considerată ca relevantă pentru variația intercomunitară a comportamentelor populației.

Eroarea standard a mediei (ES) este estimată pentru o stratificare mai simplă decât cea efectiv aplicată , pentru a avea cel puțin două cazuri (localități) în fiecare celulă de strat de eşantion (arii culturale* mediu rezidențial). Se consideră numai 17 arii, fără Bucureşti.

Fiind vorba de un eşantion probabilist stratificat, fără înlocuire la extragere, se foloseşte formula:

unde:

$$ES = \sqrt{\Sigma \frac{N_{ij}^2}{N^2} * \left(1 - \frac{n_{ij}}{N_{ij}}\right) * \frac{s_{ij}^2}{n_{ij}}}$$

N_{ij} – numărul de cazuri (=localități) în stratul (ij)

N – numărul total de cazuri în populație (2906 localități)

n_{ij} – numărul de cazuri în stratul (ij) din eşantion

s_{ij} –abaterea standard în stratul (ij)

$$\Delta = \frac{t * ES}{\bar{x}} * 100$$

Eroarea limită de reprezentativitate (Δ), exprimată ca procent din media estimată , este:

unde numitorul este media ponderată a caracteristicii de eşantionare.

Pentru variabila “pondere de populaţie vârstnică în localitate”, la un nivelde încredere de 95%, valorile corespunzătoare sunt:

$$\Delta = \frac{1.96 * 0.6182}{23.09} * 100 = 5.25\ \%$$

Eroarea teoretica de reprezentativitate pentru caracteristica populaţie vârstnica este, deci, sub 5.25% din medie. Ea este, foarte probabil mai mică, deoarece stratificarea cu care a fost efectiv construit eşantionul (18 arii *7 tipuri de localităţi) este mai bogata decât cea folosita pentru calculele de reprezentativitate (17 arii * 2 tipuri de localităţi).

Eroarea empirică de reprezentativitate este mai mică decât cea teoretică. Media ponderii vârstnicilor pe toate localităţile tării, exceptând Bucureşti şi SAI (conform împărţirii administrative din 1992) este de 22.69%.Media estimată pe eşantionul stratificat fiind de 23.09%, rezultă că eroare empirică de reprezentativitate este de numai 2%, pentru p=0.05.

Anexa 2. Construcţia variabilelor de analiză

Tabel A 1. Variabile individuale/familiale folosite pentru analizarea datelor de sondaj la nivel naţional , 1998, mai 1999

ACUM/IERI98 Evaluere a prezentului faţă de trecutul de acum un an pe o scala de 5 puncte (recodificare faţă de forma iniţială din chestionar pentru a avea o scalare directă 1 prezent mul mai prost.....5 prezent mult mai bun).

ADULT98 Numărul de persoane adulte (peste 18 ani) din gospodărie.

AGESTOCK98 Vârsta medie a persoanelor adulte din gospodărie

ANIMALE98 Indice al gradului de dezvoltare a activităţilor zootehnice din gospodărie, calculat ca sumă ponderată: (număr de vaci + 0,35* număr de porci + număr de oi*0,12+0,04*număr de păsări).

ASOCIAT98 Persoana este membru al unei asociaţii (1 da, 0 nu)

BĂRBAT98 Genul înregistrat cu 1 pentru masculin şi 0 pentru feminin.

BOGAT Autoevaluare ca fiind bogat (scor 10) sau sărac (scor 1) pe o scală de 10 puncte.

BUNURI98/99 Măsură numerică a dotării gospodăriei cu bunuri de valoare de lungă durată – televizor color, frigider şi maşină de spălat automată (amplitudine între 0 şi 3).

CADOURI98/99. Indice al frecvenţei cu care oferă cadouri pentru rezolvarea unor probleme personale la primărie, tribunal, poliţie, spital, scoală, loc de muncă. Fiecare dintre cei 6 indicatori primari poate lua valori între 1 (oferă întotdeauna) , 0.5 (uneori sau non-raspuns) şi 0 (niciodată). Media lor înmulţită cu 100 indică intensitatea orientării favorabile rezolvării problemelor personale prin mită.

CAPITAL98/99 Indice al stocului de capital uman, material şi relaţional al gospodăriei din care face parte persoana, rezultata ca agregare prin scor factorial din BUNURI, EDUCATIE şi RELAŢII. Varianta pentru 1998 include şi varsta. CAPITAL şi COMREG sunt scoruri factoriale independente produse prin acelaşi model. Pentru detalii vezi Tabelele F1, F2 şi F3.

CDR98/99 Ar vota în favoarea Convenţie Democrate din România dacă ar fi alegeri generale (1 da, 0 nu).

COMREG98/99 Indice al dezvoltării comunitar-regionale dat de scorul factorial DEVJUD95, QLIFE/UR şi URBAN (vezi tabel A3). CAPITAL şi COMREG sunt scoruri factoriale independente produse prin acelaşi model. Pentru detalii vezi Tabelele F1, F2 şi F3.

COPII98. Număr de copii (persoane sub 15 ani) în gospodărie.

COMUNITATE Scor factorial (înmulţit cu 100) de măsurare a orientării comunitar-religioase prin agregarea indicatorilor RELIGIOZITATE99, INCREDERE99 şi MÂNDRU99. COMUNITATE şi SCHIMBARE sunt scoruri generate de factori independenţi în acelaşi model.

DIRBUN98 Apreciere că direcţia în care merg lucrurile în ţară este bună 1 da, 0 nedecis, -1 nu.

EDRELATIV98 Educaţia personală relativ la educaţia familiei: raportul scorului educaţiei personale

la valoarea totală a educației familiei (=EDUC/EDSTOCK). Recodificarile pentru nivelul personal de educație se fac in conformitate cu regulile menționate pentru EDSTOCK.

EDSTOCK98 Indice al educației totale a gospodăriei. Nota educației pentru fiecare membru adult a familiei este codificat 0 – fără educație, 4 – şcoală primară, 8 – gimnaziu, 10 – şcoală profesională, 12 – liceu, 14 – şcoală post-liceală, 16 pregătire universitară. Media notei educației membrilor adulți ai gospodăriei este calculată ca măsură a valorii educației.

EDUCANI98/99 Estimare a numărului de ani de şcoală absolvită de persoană, folosind convențiile de codificare : codificat 0 – fără educație, 4 – şcoală primară, 8 – gimnaziu, 10 – şcoală profesională, 12 – liceu, 14 – şcoală post-liceală, 16 pregătire universitară.

EDUCAȚIE98 1 fără şcoală, 2 până la 4 clase, 3 gimnaziu, 4 şcoală profesională, 5 liceu, 6 şcoală post-liceală, 7 colegiu terminat.

ETNIC98/99 indice de încredere în alte grupuri etnice în afară de cel propriu. Au fost cinci întrebări despre părerea persoanei (foarte bună, bună, rea, foarte rea) despre cinci grupuri etnice (români, unguri, țigani, saşi şi evrei). Fiecare scală de 4 puncte a fost notată cu 1 (încredere maximă), 0,5, 0 ,–0,5 şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele cinci note sunt adunate, împărțite la cinci pentru a da o medie care este înmulțită cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

FOST98 manager în comunism (1 da, 0 nu).

GUVTRAI99 Satisfacție față de activitatea guvernului legată de nivelul de trai al populației (4 maximă, 1 minimă)

GUVACORUP99 Satisfacție față de activitatea guvernului legată de combaterea corupției (4 maximă, 1 minimă)

IGUVERN98 , Încredere în guvern 1 foarte mică....4 foarte mare.

INCREDERE99. Un set de trei indici de tip factorial este construit pentru a măsura încrederea instituțională în biserică+armata, justiție+poliție şi presedinție+guvern+parlament. Este calculat un scor factorial din alte trei scoruri factoriale.

INFLUENT98, indicele capacității individuale potențele de influența deciziile publice locale sau naționale: scor 2 dacă apreciază că poate influența decizii la nivel național şi local, 1 pentru estimare de posibilă influență numai la nivel local sau național şi 0 pentru răspuns negativ în legatura cu ambele niveluri de influență.

INTERACȚIUNE98 Indice a intensității interacțiunii. Persoanele intervievate sunt întrebate cât de des îşi vizitează vecinii, rudele şi colegii (3 itemi); cât de des petrec timp împreună şi discută problemele vieții de zi cu zi cu vecinii, rudele şi colegii (6 itemi). Fiecare scală de 4 puncte a fost notată cu 1 (frecvență maximă), 0,5, 0, -0,5 şi –1 (frecvență minimă). Cele nouă note sunt adunate, împăttite la 9 pentru a da o medie şi înmulțite cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

INTERGRUP98/99 Indice al încrederii intergrup. Persoanele intervievate sunt întrebate în legătură cu încrederea lor în intelectuali, manageri, jurnalişti. Fiecare scală de 4 puncte este formată din 1

(încredere maximă), 0,5, 0, -0,5 şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele 3 note au fost adunate, împărțite la 3 pentru a obține o medie care este multiplicată cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

INTERPERS98 Indice al încrederii interpersonale pentru problemele de acord cu propoziții care spun că "te poți încrede în cea mai mare parte din oameni", "cea mai mare parte a oamenilor sunt cinstiți" şi "cea mai mare parte a oamenilor încearcă să-i ajute pe ceilalți". Fiecare scală de 3 puncte este formată din 1 (încredere maximă), 0, şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele 3 note au fost adunate, împărțite la 3 pentru a obține o medie care este multiplicată cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

INTERPERS99. Indice al încrederii interpersonale dat de acordul cu afirmația că "se poate avea încredere în cei mai mulți dintre oameni" (1 da. 0 nu).

LAND98 Suprafața de pământ agricol pe care gospodăria o are în proprietate

LIBERAL. Atitudine pro-liberală de susținere a proprietății private,intergrării în structurile occidentale şi a statului minimal. Indicele este un scor factorial cu PROVEST99, MAXIMPOL99 şi RESTITUIRE.

MAXIMAL98 Indice al orientării pro-stat maximal. Suport pentru ideea că statul trebuie să intervină în stabilirea prețurilor, reducerea şomajului, stabilirea câştigurilor celor din sectorul particular, treburile localității, activitatea presei, activitatea partidelor politice. Fiecare dintre cei 6 indici componenți este scalat cu valori de la 1 la 4. Indicele este construit prin tehnica IOPD (Sandu, 1996a).

MAXIMPOL99. Susținere a opiniei că statul trebuie să intervină pentru a controla activitatea presei şi pentru a controla partidele politice. Fiecare dintre cei doi itemi componenți este codificat cu scoruri de la 1(acord total), 0.5, 0 , -0.5, -1 (dezacord total). Indicele este media scorurilor pentru cei doi itemi multiplicată cu 100.

MAXIMEC99. . Susținere a opiniei că statul trebuie să intervină pentru a controla activitațile economice (stabilirea prețurilor, reducerea şomajului). Fiecare dintre cei doi itemi componenți este codificat cu scoruri de la 1(acord total), 0.5, 0 , -0.5, -1 (dezacord total). Indicele este media scorurilor pentru cei doi itemi multiplicată cu 100.

MÂNDRU99 Susține că este foarte mândru ca cetățean al României (1 da, 0 nu).

MEDIA98.Consumul de mas-media. Scor factorial de trei itemi care se referă la frecvența citirii ziarelor, ascultării la radio sau privirii la televizor. Fiecare subiect are o scală de 4 puncte. Pentru o citire mai simplă în tabele , scorul factorial a fost înmulțit cu 100.

MUNCA98. Susține opinia că "majoritatea oamenilor care au făcut avere în România" au ajuns la situația respectivă prin "muncă şi merit personal" versus alte (noroc, relații, încălcarea legii etc.) , 1 da, 0 nu.

NOMORE Indice al mobilității sociale descendente pentru persoanele care au avut funcții de conducere înainte de 1989 dar nu mai au în prezent (1 mobilitate descendentă, 0 alte situații).

OPTIMISM98 Susținere a opiniei că peste un an va trăi mai bine (1 mult mai prost în prezent,....5

mult mai bine în prezent). In modelele de regresie multiplă este folosită o transformare a acesteia prin rescalare între –1 (optimism minim) şi 1 (optimism maxim). Cu 0 au fost notate non-raspunsurile şi evaluarile neutre ("voi trăi la fel").

ORANT98/99 Indice al orientării antreprenoriale: 4 este antreprenor, 3 are de gând sa deschidă o firmă şi nu mai are o alta, 2 ar dori să deschidă o firmă dacă ar câştiga o sumă mare de bani dar nu are intenţia precisă de a deschide o firmă şi nici nu are o firmă, 0 nu are nici dorinţă, nici intenţie de a deschide o firmă şi nici firmă.

ORDINE98. Încrederea în instituţiile de ORDINE. Persoanele intervievate au fost întrebate despre încrederea lor în poliţie, armată, SRI, justiţie. Fiecare scală de 4 puncte este formată din 1 (încredere maximă), 0,5, 0, -0,5 şi –1 (lipsă de încredere maximă). Cele 4 note au fost adunate, împărţite la 4 pentru a obţine o medie care este multiplicată cu 100 (amplitudine între –100 şi 100).

PREŢURI98 Principalul motiv de îngrijorare îl constituie preţurile (1 da, 0 nu)

PRIMAR98 Încredere în primărie. Fiecare punct de pe scală a fost notat cu 1 (încredere maximă), 0,5, 0, -0,5 şi –1 (încredere minimă). Notele au fost multiplicate cu 100 pentru a obţine un indice de încredere comparabil cu ceilalţi din analiză.

PROFESIE99 Gradul de ataşament faţă de profesia pe care o are sau a avut-o , scală de 4 5 puncte de la –1 forte mic, la 1 foarte mare.

PROPRIV98 Măsurarea sprijinirii privatizării construită ca un indice al opiniilor că: "privatizarea este bună pentru familia mea", "privatizarea va aduce creşterea bunăstării ţării" şi "procesul de privatizare trebuie să fie mai rapid" (amplitudine de valori între 0 şi 3).

PRORISC99 Susţine afirmaţia că "numai cel care riscă poate câştiga" (1 da, 0 nu)

PROTEST98 Un indice de numărare al acordului cu declaraţii că este bine să protesteze prin petiţii scrise, marşuri pe stradă, greve şi greva foamei (amplitudine între 0 şi 4).

PROVEST99 Indice al orientării pro-occidentale construit ca indice de numărare a opţiunilor de acord cu afirmaţiile "integrarea în Uniunea Europeană este folositoare pentru ţara noastră", "integrarea în NATO este folositoare pentru ţara noastră", "avioanele NATO să folosească spaţiul aerian al ţării pe durata conflictului cu Iugoslavia", "trupele NATO să staţioneze pe teritoriul ţării noastre" (valoare minimă 0, maximă 4).

QRELATII98 Satisfacţie faţă de calitatea relaţiilor dintre oameni (1 deloc mulţumit....4 foarte mulţumit). Indicator relevant pentru calitatea perceputa a capitalului social comunitar.

RELATII98 Un indice de numărare al situaţiei în care persoanele ar avea relaţii pentru a rezolva problemele legate de: sănătate, justiţie, administraţie, poliţie, bancă, găsirea unei noi slujbe. Indicele ia valori între 0 (nici o relaţie utilă) şi 8 (implicare maximă in reţele de utilitate).

RELIGIOZITATE99. Indice al religiozităţii construit ca indice de numărare a răspunsurilor afirmative la întrebările despre credinţa în viaţa de după moarte, rai şi judecata de apoi (amplitudine 0 la 3).

RESTITUIRE. Atitudine favorabilă restituirii proprietăţii private: susţine că vechii proprietari de

pamânt, case şi întreprinderi trebuie repuşi în drepturi (scală de 5 puncte cu 1 acord total şi +1 dezacord total).

RISCAVER98 Aversiunea la risc măsurată printr-un scor factorial de 3 itemi, înmulțit cu 100: acord cu faptul că obiceiurile ar trebui să ne ghideze în viață, acord cu ideea că o slujbă prost plătită este de preferat dacă este sigură, față de o slujbă bine plătită dar nesigură, acord cu declarația că lucrurile vechi experimentate sunt mai bune decât cele noi. Toți itemii au scale de 4 puncte. Non-răspunsurile sunt înlocuite cu medii ale itemilor.

RUDE98 Cele mai de ajutor persoane sunt rudele (1 da, 0 nu).

SALPRIVAT98 Principala sursă de venituri în gospodărie o constituie salariile din sectorul privat (1 da, 0 nu).

SANTICOR98 satisfacție față de activitatea anticorupție a guvernului (scală de patru puncte, scalare directă de la 1 la 4).

SĂNĂTATE98 Satisfacția față de starea proprie de sănătate (scală de patru puncte, scalare directă de la 1 la 4).

SBANI98 Satisfacția față de banii pe care îi are persoana, pe o scală de la 1 (deloc satisfăcut) până la 4 (foarte satisfăcut).

SCHIMBARE Scor factorial , înmulți cu 100, care măsoară intensitatea orientării pro-schimbare, pro-modernitate, prin agregarea indicilor LIBERAL, CDR şi PRORISC99. COMUNITATE şi SCHIMBARE sunt scoruri generate de factori independenți în acelaşi model.

SCOMUNITARA98 Indice al satisfacției comunitare calculat ca medie simplă a indicatorilor de satisfacție față de transportul în comun, serviciile medicale, curățenia+îngrijirea localității şi posibilitățile de a petrece timpul liber în localitate. Fiecare punct de pe scală a fost notat cu 1 (satisfacție maximă), 0,5, 0, -0,5 şi –1 (satisfacție minimă). Non-răspunsurile au fost codificate cu 0. Notele medii pe persoană au fost multiplicate cu 100 pentru a obține un indice cu amplitudine de variație între –100 şi 100.

SDURATA98 Indice al percepției temporale a condițiilor de viață (scor maxim pentru percepție pozitivă maximă şi minim pentru percepție negativa maxima). Scor factorial înmulțit cu 100, format prin agregarea OPTIMISM98,ACUM/IERI98 şi SPREZENT98.

SPREZENT98 satisfacție față de modul în care trăieste (1 deloc mulțumit....4 foarte mulțumit). In modelele de regresie multiplă este folosită o transformare a acesteia prin rescalare între –1 (insatisfacție maximă) şi 1 (satisfacție maximă). Co 0 au fost notate non-raspunsurile.

SVENIT98/99.Autoevaluare a veniturilor familiei pe o scală de la 1 (“nu ne ajung nici pentru strictul necesar”) până la 4 (“reuşim să avem tot ce ne trebuie, fără să ne restrângem de la ceva”)

ŞEF98 Şef în timpul comunismului (1 da, 0 nu) , în sensul că a avut cel puțin trei subordonați.

ŞOMAJ98 Principalul motiv de îngrijorare îl constituie şomajul (1 da, 0 nu)

TRECUTUL99. Orientare favorabilă perioadei trecute, înainte de 1989. Subiectul este întrebat dacă înainte de 1989 era mai bine sub aspectul nivelului de trai, libertății oamenilor şi al conducătorilor politici. Răspunsurile sunt date pe scale de 5 puncte. Indicele este construit ca

scor factorial înmulţit cu 100. Valorilor mari le corespunde orientarea de tip nostalgic.

VÂRSTĂ98 Măsurarea vârstei persoanelor în ani împliniţi.

VECINI98.Indice al intensităţii interacţiunii cu vecinii sub aspectul vizitelor, împrumutului de bani, petreceri împreună, discuţii şi apelat la aceştia pentru supravegherea locuinţei când pleacă de acasă. Construirea sa este realizată sub forma indicelui opiniei personale dominante, IOPD.

VENAGR98. Principala sursă de venituri în gospodărie o constituie vânzările de produse agricole (1 da, 0 nu).

VENPERS98 Nivelul mediu al veniturilor băneşti pe persoană în gospodărie în luna anterioară sondajului.

Sursele de date BOP-FSD. Pentru 1998 sunt cumulate fişierele rezultate din sondajele iunie şi noiembrie (2458 persoane). Datele pentru 1999 se referă la sondajul din luna mai (2071 persoane).Ambele sondaje folosesc schema de eşantionare SOCIOBIT, descrisă în anexa 1.

Tabel A 2. Variabile folosite pentru analiza datelor din sondajul Catedrei de Sociologie a Universităţii Bucureşti, 1995 (COMALP)

AVERE.Indice al stării materiale a gospodăriei construit ca scor factorial al variabilelor : posesie autoturism, congelator, TV color, video, telefon şi al venitului autoestimat.

BARBAT, variabilă dihotomică codificată cu 1 pentru "bărbat" şi 0 pentru "femeie"

RELIGIOZITATE, măsurată prin răspunsul la întrebarea "Vă consideraţi un om care crede în Dumnezeu? (1 da, 0 nu).

EDUCATIE – scala ordinală de la 1 (fără şcoală) la 8 (universitate).

Incredere INTERPERSONALa . Măsură a încrederii interpersonale rezultată din răspunsurile la întrebarea "Credeţi că se poate avea încredere în cei mai mulţi dintre oameni?", notate cu scoruri de la 1 (deloc) la 4 (foarte mult). Datele din Tabel 3-3 sunt scoruri z înmulţite cu 10.

Indicele de dezvoltare a judeţului DEVJUD (Sandu, 1998a) este construit ca scor factorial (multiplicat cu 100) din 6 indici referitori la capitalul uman, infrastructura pentru apa potabilă, gradul de utlizare a forţei de muncă, capitalul material al gospodăriilor, servicii sanitare şi de învăţământ şi ponderea populaţiei vârstnice.

Indicele dezvoltării comunei DEVCOM1 (vezi figura J1) este o măsură obţinută ca scor factorial din indici referitori la compoziţia populaţiei, fenomenele demografice relevante pentru sărăcia comunitară, mărimea locuinţelor, dotarea locuinţelor, dezvoltarea sectorului zootehnic şi acesibilitatea urbană. Initial, indicele a fost calculat pentru toate cele 2686 comune ale ţării. In fisierul cu date de sondaj au fost preluate valorile pentru comunele din care au fost selectaţi subiecţii.

Indicele dezvoltării oraşului DEVURB (Sandu 1998b) este o măsură obţinută ca scor factorial din indici referitori la: posturi telefonice la 1000 locuitori, număr de locuitori, personal ocupat în învăţământ şi sănătate la 1000 locuitori, locuinţe nou construite la 1000 locuitori în perioada 1990-1994, salariaţi la 1000 locuitori. Toate cele 5 variabile au fost logaritmate înainte de includere în analiza factorială.

Încredere INSTITUTIONALa. Măsură a încrederii în instituţii, construită ca scor factorial din alte patru scoruri factoriale care grupează indicatori referitori la încrederea în PUTERE (guvern, parlament, preşedintele ţării), în instituţiile TRADIŢIONALE nereprezentative (biserică şi armată), în MAS-MEDIA (televiziune de stat, radio de stat, presă) şi în instituţiile de ORDINE (poliţie, justiţie). Scorul factorial INSTITUTIONALA din Tabel 3-3 este înmulţit cu 10.

Încrederea INTERGRUPALa/interetnică. Măsură a încrederii în alte grupuri etnice decât cel de apartenenţă. Pe o scala de 4 trepte a fost solicitată subiecţilor părere în legătură cu 5 grupuri etnice - maghiari, tigani, evrei, germani şi români. Indicele a fost construit numărând pentru câte grupuri etnice, diferite de cel de apartenenţă, este exprimată o

opinie pozitivă. Valoarea sa maximă este 4 iar cea minimă 0. Datele din Tabel 3-3 sunt scoruri z ale indicelui, înmulţite cu 10.

Incredere în justiţie şi poliţie , indice de tip factorial.

Increderea în armată şi biserică , indice de tip factorial.

Increrede în instituţii la puterii, guvern, parlamanet, presedinţie, indice de tip scor factorial.

MEDIA, indice al consumului de mas-media, scor factorial al frecventei cu care citeşte ziare, citeşte reviste, ascultă radio şi vizionează TV.

ORAŞ, codificat cu 1 pentru locuire la oraş şi cu 0 pentru locuire la sat.

ORTODOX, codificat cu 1 pentru " creştin ortodox" şi 0 pentru cei de altă confesiune.

RELATII -indice al capitalului social relaţional , calculat prin numărarea valorilor "are o situaţie bună sau foarte bună sub aspectul relaţiilor personale", "are relaţii sociale mai bune decât părinţii săi" şi "are relaţii sociale mai bune acum decât înainte de 1989".

VARSTA , în ani împliniţi.

Variabilele regionale sunt construite prin codificare dihotomocă de tipul 1 pentru cei care locuiesc în regiunea de referinţă şi 0 pentru cei care stau în altă regiune.

Volumul eşantionului 1189 persoane, culegerea datelor bazată pe schema SOCIOBIT. Aplicare chestionar în septembrie 1995. Sondaj finanţat de CNCSU şi coordonat de autor.

Tabel A 3. Variabile de nivel comunitar sau regional

ACCES Indicele accesibilităţii urbane este construit după formula: ACCES=0.041*DEVORAS/DISTANTA$^{1.16}$, unde DEVORAS este indicele dezvoltării celui mai apropiat oraş care are cel puţin 30 mii locuitori iar DISTANTA este distanţa de la satul centru de comună până la cel mai apropiat oraş de 30 mii locuitori. Parametrii 0.041 şi 1.16 sunt estimaţi în baza unui model de regresie neliniară în care predictorii sunt cei din ecuaţia anterioară iar variabila dependenta este scorul factorial al dezvoltării comunei, calculat cu toţi indicii din figura J1, exceptând accesibilitatea urbană
ACIN, indice al accesibilităţii comunei calculat pentru analiza datelor din sondajul pe teme agricole, organizat de banca Mondială în 1996.Pentru fiecare dintre cele 120 de comune incluse în eşantionul probabilist, reprezentativ pentru populaţia agricolă a României , a fost înregistrată distanţa până la cel mai apropiat oraş (DC) şi distanţa până la cea mai apropiată staţie de cale ferată (DR). Indicele de accesibilitate ACIN a fost calculat: ACIN=200/(DC+DR)
AGROREGIUNILE sunt definite în funcţie de modul de utilizare a terenului agricol în cadrul judeţului – a) arabil, b) păşuni şi fâneţe şi c) vii şi livezi. O analiza cluster cu judeţele ca unităţi de analiză şi profilul de utilizare a terenului agricol a dus la identificarea a 8 agroregiuni: Moldova de Deal, Moldova de Podiş, Câmpia Dunării de Jos, Sub-Carpaţii de Sud, Oltenia de Sud, Translivania, Câmpia de Vest. O definire a agroregiunilor prin regruparea judeţelor are ca principal avantaj faptul că în acest fel devine posibilă conectarea informaţiilor referitoare la modul dominant de utilizare a terenului cu cele care descriu caracteristicile sociale si economice. Analiza întreprinsă în primul raport de cercetare generat prin analiza datelor sondajului agricol indică profiluri sociale şi economice distincte pentru agroregiuni.

ARABIL Pondere terenului arabil din total teren agricol al comunei , în 1996.

ANIMALCOM Indice al gradului de dezvoltare a activităţilor zootehnice din comună, calculat ca sumă ponderată: (număr de vaci + 0,35* număr de porci + număr de oi*0,12+0,04*număr de păsări), date pentru 1996.

CENTWEST Localizarea în zona de centru-vest a ţării, în regiunile istorice Transilvania, Banat sau Crişana-Maramureş (1 da, 0 nu). Aceasta este o regiune cu o diversitate etnică mai mare şi cu un nivel de dezvoltare mai ridicat decât al celorlalte regiuni ale ţării.

CLASE Săli de clasa la 1000 locuitori, 1996

CONCENTRARE Gradul de concentrare a populaţiei din comună măsurat prin ponderea populaţiei comunei în cel mai mare sat component în 1992.

COMUNE rezidenţă rurală (1) sau urbană (0)

COMUNIC, indice al dezvoltării mediului judeţean de comunicare,scor factorial cu indicatorii abonamente TV , abonamente la posturi telefonice , scrisori expediate din judeţ.(Toti indicatorii sunt relativizaţi prin raportare la 1000 locuitori) .date pentru 1995.

DEVCOM1[7] Indice factorial al dezvoltării comunei construit (Figura F1)dintr-un număr mai mare de indicatori decat DEVCOM3. Puterea de măsurare pentru DEVCOM3 este mai mare decât pentru DEVCOM1 judecând în funcţie de modul în care cei doi indici coreleaza cu alte variabile.

DEVCOM3 Indice al dezvoltării comunei realizat ca scor factorial din UMANCOM, QLIFE şi INFRAS

DEVJUD95 Un indice de tip scor factorial format din şase indicatori ai dezvoltării judeţului în 1995[1]. Toate persoanele intervievate dintr-un judeţ au primit valoarea indicelui.

DEVURB Indice al dezvoltării oraşului este calculat ca scor factorial din indicatorii: posturi telefonice la 1000 locuitori, număr de locuitori, personal ocupat în învăţământ şi sănătate la 1000 locuitori, locuinţe nou construite la 1000 locuitori în perioada 1990-1994, salariaţi la 1000 locuitori. Toate cele 5 variabile au fost logaritmate înainte de includere în analiza factorială.

DEVCOMJ Indice al dezvoltării rurale a judeţului dat de media ponderată a DEVCOM1, ponderată cu populaţia fiecărei comune din judeţ.

DEVURBJ Indice al dezvoltării urbane a judeţului construit ca medie ponderată a valorilor DEVURB ponderate cu populaţia oraşului.

DIVERSITATE Pondere a populaţiei de religie ne-ortodoxă la nivel de localitate la recensământul din 1992.

EDUCAT pondere absolvenţi de liceu sau facultate sau şcoală postliceală în totalul populaţiei de peste 12 ani , 1992.

EMIL96 Pondere voturi pentru Emil Constantinescu în localitate în 1996, la cel de-al coilea tur de scrutin al alegerilor prezidenţiale.

EURO Localitate vecină cu un drum european (1 da, 0 nu)

INFRAS Nivelul infrastructurii comunitare este reflectat ca scor factorial al variabilelor: suprafaţă medie locuibilă pe locuinţă din comună în 1996, număr de abonamente telefonice la 1000 locuitori (1996) şi gradul de concentrare a populaţiei din comună la nivel de sat. Acest ultim aspect este masurat prin ponderea de populaţie în cel mai mare sat din comună din totalul populaţiei comunei la nivelul recensământului din 1992.Ipoteza implicită în acest mod de măsurare susţine că posibilităţile de dezvoltare a infrastructurii comuna sunt cu atât mai mari cu cât populaţia acesteia este concentrată în mai mare măsură într-un singur sat. Scorul factorial este înmulţit cu 100.

KM Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori măsurată pe cel mai scurt drum de cea mai bună calitate, considerând satul centru de comună ca punct de referinţă. Indicele a fost conceput în cadrul lucrării Sandu 1998b iar măsurările necesare au fost executate de către specialişti ai Institutului de Geografie al Academiei din Bucureşti.

[7] In tabel sunt menţionate variantele 1 şi 3 pentru măsurarea dezvoltării comunitare rurale.varianta DEVCOM2 am prezentat-o în (Chirca, Teşliuc, 1999). DEVCOM2 este cea mai "fenomenologică" dintre cele trei măsurile de sărăcie comunitară . Este construită ca scor factorial din rata mortalităţii infantile (1994-1996), rata fertilitaţii generale la recensământul din 1992, rata emigrării din comună (1996) şi valoarea estimată a consumului mediu pe gospodărie, 1996.

LABOR, indice al gradului de utilizare a forţei de muncă din judeţ determinat ca scor factorial, multiplicat cu 100, pentru indiccatorii: rata şomajului, salariaţi la 100 locuitori şi rata emigrării din judeţ, date 1995.
LNPOP Populaţia localităţii de rezidenţă în 1996, logaritmată pentru a reduce gradul de oblicitate al seriei de date.
MARGINE Localizare a comunei sau oraşului la limită de judeţ (1 da, 0 nu).
MEDPROF Indice al condiţiilor locale pentru formarea capitalului uman : număr de medici, personal mediu sanitar şi cadre didactice la 1000 locuitori stabili în comună, 1996.
OMED rezidenţă în oraş de mărime medie , cu populaţie între 20000-99999 locuitori (1 da, 0 nu).
QLIFE Calitatea vieţii socio-demografice comunitare rurale este considerată a fi cu atât mai bună cu cât ratele de mortalitate infantilă şi emigrare din comună au valori mai reduse pentru o perioada de trei ani de zile (1994-1996).Un al treilea indicator care a intrat in calcularea scorului factorial al calităţii vieţii demografice a fost natalitatea . Rata natalităţii este o măsură compozită. In condiţii de sărăcie şi nivel redus de instrucţie tinde să aibă valori ridicate.Dacă în comună există o pondere mare de tineri, indiferent de nivelul sărăciei, atunci valorile ei tind să crească. Pentru a reduce efectele de compensare dintre sărăcie şi vârstă, am procedat la recalcularea ratei natalităţii ca valoare reziduală, după eliminarea efectului de vârstă în baza unui model de regresie simplă. Predictorul folosit în model a fost ponderea populaţiei de peste 60 de ani în comună. Indicele este calculat ca scor factorial înmulţit cu 100.
QLIFE/UR Indice al calităţii vieţii comunitare calculat ca scor factorial pe toate localităţile tării, nu numai pe cele rurale, precum în caul QLIFE. Algoritmul folosit este acelaşi ca şi pentru QLIFE.
UMANCOM, indice al capitalului uman la nivel de comună , construit ca scor factorial, înmulţit cu 100, pentru setul de indicatori referitori la stocul de educaţie al populaţiei din comună (EDSTOCK), număr de salariaţi la întreprinderile din comună la 1000 locuitori în 1996 şi ponderea populaţiei ocupate în agricultură în 1992, la data ultimului recensământ. Stocul de educaţie este estimat prin apelare la datele recensământului din 1992. Este o medie ponderată pentru care se folosesc scorurile 16- absolvenţi de învăţământ superior, 12 – absolvenţi de liceu şi scoală post-liceală, 10 – absolvenţi de şcoală profesională, 8 –absolvenţi de gimnaziu şi 4 – absolvenţi de şcoală primară sau fără şcoală absolvită. Ponderile sunt date de numărul de locuitori din comună corespunzători segmentului respectiv de educaţie.
UMANREG, indice al capitalului uman regional , la nivel de judeţ, calculat ca scor factorial multiplicat cu 100, din stocul de educaţie EDUCAT în 1992, rata mortalităţii infantile 1993-1995 INFANT şi indicele dezvoltării mediului de comunicare COMUNIC.
URBAN Rezidenţă urbană (1) sau rurală (0)
OMIC rezidenţă în oraş de mic , cu populaţie sub 20000 locuitori (1 da, 0 nu).
VÂRSTCOM Ponderea populaţiei de peste 59 de ani în comună, în 1996

Tabel A 4. Indici construiţi pentru analiza datelor produse prin sondajul pe probleme agricole din 1996

Stoc de EDUCATIE la nivel de gospodărie. Personale care au absolvit numai şcoala primară sau un număr mai mic de clase primesc scorul 4, absolvenţii de gimnaziu 8, absolvenţii de şcoală profesională 10, cei de liceu 12 iar cei de facultate 16. Cu aceste scoruri se calculează media pentru persoanele de peste 15 ani din gospodărie.
Număr convenţional de animale UVM (unităţi vită mare) se calculează ca medie ponderată a animalelor din gospodărie, folsind scorurile 1 pentru bovine, 0.75 pentru viţei, 0.35 pentru porci, 0.25 pentru pucei, 0.12 pentru oi şi capre, 0.10 pentru miei şi 0.04 pentru păsări de curte. Cazurile cu indici de valoare extremă, mai mare de 25 au fost excluse din analiză. Indicele UVM are o valoare medie de 3.08 şi o abatere standard de 2.50. Distribuţia sa este cu oblicitate dreapta, cu indicele 1.90 şi abaterea standard a oblicităţii de 0.06.
ECHIPAMENTE– indice al dotării gospodăriei agricole cu bunuri moderne de producţie –tractor, plug pentru tractor, maşină de semănat, combină de cereale, echipamente pentru prelucrarea

produselor agricole, acces la sisteme de irigaţie. Indicele este construit prin numărarea obiectelor echipamentelor de care dispune gospodăria.

FOSMIG Persoana din sat care a locuit la oraş înainte de 1989.

FOSTNAV – Persoană care a lucrat ca navetist la oraş, înainte de 1989.

MODERNITATE - indice al dotării locuinţei cu echipamente moderne.Posesia unui anumit obiect este notată cu 1 iar absenţa sa din gospodărie cu 0. Indicele esteconstruit după formula: MODERNITATE=1.5*(autoturism+televizor color+telefon) +frigider+ bicicletă+ motocicletă+ televizor alb-negru). Ponderea mai mare de 1.5 este dată bunurilor mai scumpe, relativ rare în comunităţile rurale. O a doua variantă a aceluiaşi indice a fost construită după formula $\Sigma(w_j * O_{ij})$ unde O este codul 1 sau 0 pentru prezenţa sau absenţa în gospodărie a bunului j. Ponderile w_j sunt egale cu proporţia celor care nu dispun de respectivul obiect de uz casnic în eşantion. Spre exemplu, ponderea celor care nu aveau autoturism personal este de 0.84. Corelaţia între cele doua variante de indice de dotare cu bunuri moderne este de 0.99.

INTENTIE de a investi în agricultură – indice construit ca scor factorial din: a)intenţiii de cumpărare de echipamente agricole –indice de numărare cu valori posibile de la 0 la 12, funcţie de numărul de echipamente agricole pe care gospodăria declară că are de gând să le cumpere în următorul an; b) intenţie de acumpăra animale – indice de numărare, cu valori de la 0 la 10, funcţie de numărul de animale pe care gospodăria are de gând să le cumpere în următorul an; c) manifestarea intenţiei de a cumpăra echipamente agricole sau animale dacă ar avea mai mulţi bani (1 da, 0 nu).

Eşantionul de gospodării agricole familiale este de tip probabilist, bi-stadial, cu stratificare în primul stadiu (Sandu 1997)

Anexa 3. Spaţiul social ca structură de relaţii asimetrice: analize de regresie[1]

a) Spaţiul de status

Tabel R 1. Predicţia satisfacţiei şi a optimismului personal

	Variabile dependente		
	Satisfacţie faţă de modul actual de trai SPREZENT98	Satisfacţie faţă de prezent raportat la trecutul imediat ACUMIERI98	Optimism OPTIMISM 98
BARBAT98	(-0,01)	(-0,02)	-0,05
VARSTNICI98	0,07	-0,05	(0,02)
TINERI98	0,05	0,15	0,06
BUNURI98	0,13	(0,02)	(-0,01)
VENPERS98	0,06	(0,02)	(-0,02)
RELATII98	0,07	0,06	(0,02)
QRELATII98	0,06	(-0,01)	0,06
SCOMUNITARA98	0,15	(0,04)	(0,03)
SBANI98	0,27	0,23	(0,02)
SSERVICIU98	0,07	0,10	(0,03)
SSANATATE98	0,09	(0,03)	(0,03)
IIGUVERN98	0,07	0,06	0,11
URBAN98	-0,15	-0,09	(0,00)
DEVJUD95	(0,02)	(0,04)	(0,02)
ORDINE98	*	*	0,06
RISCAVER98	*	*	-0,06
TSOMAJ98	*	*	(-0,04)
SPREZENT98	*	*	0,13
ACUM/IERI98	*	*	0,34
R^2	0,28	0,17	0,28

Sursa de date BOP-FSD,1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p=0.05. Pentru definirea variabilelor vezi Tabel A 1 şi Tabel A 3

Tabel R 2. Predicţia satisfacţiei difuze pe categorii de vârstă

	Variabilă dependentă "satisfacţie faţă de modul actual de trai" SPREZENT98 pentru grupa de vârstă		
	tineri 18-29 ani	maturi 30-59 ani	vârstnici peste 59 ani
BARBAT98	(0,08)	-0,05	(-0,02)
VARSTA98	-0,11	0,06	(0,08)
EDUCATIE 98	(0.08)	(-0,06)	(0,06)
BUNURI98	(0,07)	0,19	(0,03)
VENPERS98	(0,07)	0,05	(0,05)
RELATII98	0,09	0,06	(0,01)
SSANATATE98	0,10	0,08	0,14
SBANI98	0,29	0,31	0,29
SCOMUNITARA98	0,16	0,14	0,21

IIGUVERN98	(0,02)	0,10	0,10
IORDINE	0,09	(0,01)	(-0,02)
COMUNE98	0,12	0,13	0,17
OMIC	(0,05)	(0,03)	(0,01)
OMED	-0,09	(-0,01)	(0,03)
R^2	0,30	0,26	0,30

Sursa de date BOP-FSD,1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienți de regresie parțială standardizați. Toți coeficienții beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p=0.05. Pentru definirea variabilelor vezi Tabel A 1 şi Tabel A 3.

Tabel R 3. Predicția bunăstării obiective

	Variabile dependente					
	Bunuri materiale în gospodărie BUNURI98 la nivel			Venituri pe persoană VENPERS98 la nivel		
	urban+rural	urban	rural	urban+rural	urban	rural
AGESTOCK98	-0,08	-0,08	-0,08	-0,06	(-0,05)	-0,10
EDSTOCK98	0,12	0,10	0,18	(0,01)	(0,02)	(-0,03)
SEF98	0,12	0,12	0,14	0,08	0,09	0,07
QLIFE/UR98	0,06	(0,04)	0,08	(0,02)	(0,01)	(0,04)
DEVJUD95	0,20	0,24	0,15	0,09	0,09	0,10
ADULT98	0,04	(0,04)	(0,04)	-0,14	-0,17	-0,14
COPII98	(-0,03)	(-0,02)	(-0,05)	-0,15	-0,15	-0,18
SALPRIV98	0,16	0,21	0,10	0,13	0,16	0,09
SALSTAT98	0,17	0,17	0,22	0,10	0,08	0,19
VENAGR98	(0,02)	(-0,01)	(0,04)	(0,04)	0,22	(-0,04)
ANIMALE98	0,12	(0,05)	0,18	(0,02)	(-0,03)	(0,04)
LAND98	0,05	0,14	(0,02)	(0,03)	(0,04)	(0,06)
URBAN98	0,24	*	*	0,13	*	*
R^2	0,28	0,16	0,24	0,11	0,12	0,10

Sursa de date BOP-FSD,1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienți de regresie parțială standardizați. Toți coeficienții beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p=0.05. Pentru definirea variabilelor vezi Tabel A 1 şi Tabel A 3

Tabel R 4.Predictori ai cheltuielilor de consum pe gospodărie în mediul rural, 1996

	Predictori	Coeficienti de regresie nestandardizaţi	Erori standard	Coeficienţi de regresie standardizaţi
	Termen liber al regresiei	12.47*	0.01	
	CARACTERISTICI ALE GOSPODARIEI			
Structură demografică	Număr de adulţi (persoane peste 15 ani)	0.40*	0.01	0.79
	Număr de adulţi la patrat	-0.04*	0.00	-0.46
	Număr de copii (sub 15 ani)	0.10*	0.01	0.17
	Număr de copii la patrat	-0.01*	0.00	-0.04
	Varsta capului de gospodarie	0.01*	0.00	0.27
	Varsta capului de gospodarie la pătrat	-0.001*	0.00	-0.32
	Capul de gospodarie este femeie (1 da, 0 nu)	-0.13*	0.01	-0.09
Resurse umane	Stocul de educaţie în gospodărie	0.04*	0.00	0.19
	Cel puţin un salariat (1 da, 0 nu)	0.17*	0.01	0.14
	Cel puţin un agricultor (1 da, 0 nu)	-0.10*	0.01	-0.08
	Cel puţin un pensionar (1 da, 0 nu)	0.06*	0.01	0.05
Resurse materiale	Indicele dezvoltarii şeptelului (unităţi vită mare) (rădăcină patrată)	0.22*	0.01	0.25
	Suprafaţa terenului arabil în proprietate (rădăcină patrată)	0.08*	0.01	0.04
	Suprafaţa vii şi livezi în proprietate (rădăcină patrată)	0.14*	0.01	0.05
	Suprafaţa păşuni şi fâneţe în proprietate (rădăcină patrată)	0.003*	0.00	0.002
	Are pământ în societate agricolă (1 da, 0 nu)	-0.04*	0.01	-0.02
	CARATERISTICI ALE COMUNEI			
Resurse de localizare	Comună de câmpie (1 da, 0 nu)	0.04*	0.01	0.03
	Distanţa pînă la cel mai apropiat oraş de peste 30 de mii loc. (transformare ln)	-0.04*	0.00	-0.04
	Populaţia celui mai apropiat oraş de peste 30 mii de loc (transformare ln)	0.06*	0.00	0.08

Resurse umane	Personal sanitar la 1000 locuitori (rădăcină patrată)	0.03*	0.00	0.04
	Cadre didactice la 1000 loc. (rădăcină patrată)	0.03*	0.00	0.03
	Rata mortalității infantile la 1000 loc. 1994-1996 (rădăcină patrată)	-0.01*	0.00	-0.02
	INDICELE DEZVOLTĂRII JUDEȚULUI	0.002*	0.00	0.02
	R^2	0.60*		

Numărul total de gospodării rurale in eşantionul folosit pentru ancheta integrata în gopspodării AIG 1996 este de 16733. Datorită unor valori lipsă pentru anumite variabile, 66 de cazuri au fost eliminate. Valorile extreme pe distribuția multivariată dată de predictori şi variabila dependentă au fost de asemenea eliminate (226 cazuri). Modelul a fost aplicat pe un total de 16441 cazuri.

Toți predictorii care nu sunt de tip fictiv, codificați cu 1 şi 0,sunt transformați prin scăderea mediei corespunzătoare.

*Coeficienți semnificativ diferiți de 0 pentru p=0.01.

Surse de date primare: CNS. Calculele de estimare a consumului au fost efectuate de Mariana Câmpeanu.Pentru un model de regresie similar având ca variabilă dependentă consumul pe persoană la nivel de gospodărie rurală vezi E.Teşliuc şi C.Chircă (coord, 1999).

Tabel R 5. Predicția satisfacției de durată

Categorii de predictori	Predictori	Variabila dependenta – Satisfacția de durată SDURATA la nivel			
		urban+rural		urban	rural
		Model 1	Model 2		
VARIABILE COMPOZITE DE STATUS	EDUCATIE 98	(-0,01)	(-0,07)	(0,01)	(0,01)
	VARSTA98	-0,91	-0,66	-0,73	-0,49
	Vârsta la patrat	0,80	0,56	0,63	0,42
	SEF 98	-0,06	-0,08	-0,08	(-0,06)
CAPITAL MATERIAL	BUNURI98	0,12	0,08	0,09	0,07
	VENPERS98	0,08	0,04	(0,05)	(0,05)
	SALPRIV98	0,06	0,05	(0,04)	0,07
	ANIMALE98	0,09	0,08	(0,02)	(0,06)
	LAND98	0,06	0,04	(0,01)	(0,06)
CAPITAL SOCIAL	RELATII98	0,09	0,07	0,10	(0,02)
	INTERGRUP98	0,13	0,07	0,08	0,07

	IGUVERN98	0,13	0,08	(0,05)	0,13
ORIENTARI VALORICE	MUNCA	0,08	0,05	(0,04	(0,05)
	EMIL98	0,11	0,09	0,09	0,09
SATISFACTII SI INGRIJORARI SPECIFICE	SOMAJ98		-0,04	-0,05	(-0,03)
	PRETURI98		-0,09	-0,08	-0,10
	SANTICOR98		0,07	0,08	(0,04)
	SANATATE98		0,10	0,07	0,16
	SCOMINTARA98		0,10	0,10	0,10
	SBANI98		0,26	0,26	0,26
DEZVOLTARE REGIONAL-COMUNITARA	DEVJ95	(0,02)	(0,02)	(-0,01)	0,06
	QLIFE/UR	(-0,02)	(-0,02)	(-0,03)	(-0,01)
	EURO	0,06	0,06	0,10	(0,03)
	URBAN98	-0,06	-0,07	*	*
	R^2	0,22	0,35	0,34	0,36

Sursa de date BOP-FSD,1998. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienţi de regresie parţială standardizaţi. Toţi coeficienţii beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p=0.05. Pentru definirea variabilelor vezi Tabel A 1 şi Tabel A 3

Tabel R 6 . Predicţia optimismului societal ("direcţia este bună")

Predictori	Variabilă dependentă: Optimism societal ("direcţia în care se schimbă lucrurile în ţata este buna" –DIRBUN98)		
	Total eşantion	Subeşantion urban	Subeşantion rural
VENPERS98	0,04	(0,04)	0,06
SBANI98	0,05	(0,02)	0,08
IGUVERN98	0,17	0,15	0,19
OPTIMISM98	0,19	0,22	0,14
MAXIMAL98	-0,09	-0,09	-0,09
PROPRIV98	0,06	(0,06)	(0,07)
GUVTRAI98	0,09	0,12	(0,03)
GUVACORUP98	0,06	(0,04)	(0,07)
STOCED98	0,10	(0,12)	(0,07)
LNPOP	(-0,01)	(0,01)	(-0,03)
DEVJ95	(-0,02)	(0,01)	-0,08
R^2	0,18	0,20	0,15
N		1186	816

Sursa de date BOP-FSD,1998. Pentru definirea variabilelor vezi Tabel A 1 şi Tabel A 3

Tabel R 7.Predicția comportamentului de "oferire a unor cadouri" în relațiile cu instituțiile

Predictori	Variabila dependentă "oferire a unor cadouri" pentru rezolvare problemelor personale în relațiile cu instituțiile de stat CADOURI, la nivel		
	urban+rural	urban	rural
BARBAT99 (1 da , 0 nu)	(0,01)	(0,01)	(-0,01)
VARSTA99	(-0,02	(-0,03)	(-0,04)
EDUCATIE 99	0,07	0,09	(0,03)
Indice avere BUNURI99	(0,01)	(-0,01)	(0,02)
Venitul mediu pe persoană în gospodărie VENPERS99	0,07	0,08	(0,04)
Favorabil acceptării riscului PRORISC (1 da 0 nu)	(0,04)	(0,02)	0,07
Evaluarea veniturilor din gospodărie SVENITURI99	(0,03)	0,05	(0,02)
Localizare în regiunile intracarpatice (1 da, 0 nu)	-0,21	-0,19	-0,22
Nivel dezvoltare județ DEVJUD95	0,22	0,20	0,11
Calitatea vieții în localitate QLIFE/UR	(-0,03)	-0,17	0,10
R^2	0,09	0,13	0,05

Sursa de date BOP-FSD, mai 1999. Fiecare coloană a tabelului prezintă câte un model de regresie multiplă cu coeficienți de regresie parțială standardizați. Toți coeficienții beta neincluşi între paranteze () sunt semnificativi pentru p=0.05.Structura de predicție identificată pentru datele din mai 1999 este destul de instabilă. Acelasi model de regresie aplicat pe date din 1998, cu masuri usor diferite pentru acceptarea riscului şi pentru variabila dependentă, duce la rezultate parțial diferite. Cu datele din 1998 predictorii semnificativi pe ambele medii rezidențiale sunt vârsta (-), averea (+), nivelul subiectiv al veniturilor (-), localizare in arcul intracarpatic (-), dezvoltarea județului (+) şi dezvoltartea localității (+).

Tabel R 8. Regresia capitalului material asupra altor forme de capital

	Variabilă dependentă = capitalul material BUNURI		
Predictori	iunie 1998	noiembrie 1998	mai 1999
Tremen liber al regresiei	0,20	0,07	0,18
Vârstă	-0,01	(-0,01)	-0,01
Educație	0,23	0,23	0,25
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	0,20	0,28	0,18
Dezvoltarea județului DEVJUD95	0,01	0,01	0,01
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	(0,00)	0,001	0,001
R^2	0,28	0,32	0,26

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998, mai 1999. Toți coeficienții de regresie nestandardizați care nu sunt plasați între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05.

Tabel R 9. Regresia venitului pe persoană asupra unor forme de capital

Predictori	Variabilă dependentă = venituri băneşti pe persoană în gospodărie VENPERS		
	iunie 1998	noiembrie 1998	mai 1999
Tremen liber al regresiei			
Vârstă	(0,03)	(0,02)	(0,01)
Educație	0,17	0,31	0,33
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	0,12	0,05	0,10
Dezvoltarea județului DEVJUD95	0,06	0,10	0,17
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	(-0,02)	0,08	(0,04)
R^2	0,06	0,16	0,23

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998, mai 1999. Toți coeficienții de regresie nestandardizați care nu sunt plasați între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05.

Tabel R 10. Predictori ai stării de religiozitate*

Predictori	Coeficienți de regresie nestandardizați	Coeficienți de regresie standardizați	Eroare standard
Termen liber regresie	2,12		14,86
Vârstă	0,01[a]	0,06	2,57
Locuieşte în urban (1 da, 0 nu)	-0,05	-0,02	-0,65
Este bărbat (1 da, 0 nu)	-0,36[a]	-0,13	-6,28
Educație	-0,07[a]	-0,08	-2,91
BUNURI moderne în gospodărie	0,04	0,04	1,51
Nivelul de dezvoltare a județului de reşedință DEVJUD95	-0,01[a]	-0,08	-3,26
Nivel mediu de dezvoltare a localității de reşedință QLIFE/UR	-0,001	-0,05	-1,81
Fost şef înainte de 1989 (1 da, 0 nu)	-0,26[a]	-0,07	-3,20
Este localnic (1 da, 0 nu)	0,15[a]	0,06	2,16
R^2	0.07		

Sursa de date primare: BOP-FSD, 1999

*Variabilă dependentă RELIGIOZITATE99

a - coeficienți semnificativi pentru p<0.01

In World Value Survey WVS (Inglehart, Basanez and Moreno, 1998,V167) sunt prezentate şase tabele de contingență pentru predicția măsurii de religiozitate "credință în viața de după moarte", folosind date de sondaj din 38 de țări. Sensul relațiilor este acelaşi cu cel dat de sondajul prezentat în tabelul R10:vârstnicii şi femeile au un grad mai mare de religiozitate. relația cu educația nu este în toate cazurile de sens negativ. Sunt țări în care religiozitatea este relativ egală pentru diferite nivele de educație (Anglia, SUA, Africa de Sud). Variația religiozității funcție de nivelul veniturilor nu indică o relație tare nici în cazul WVS.

Modelul de regresie prezentat în tabelul de mai sus indică faptul că în România anului 1999 religiozitatea este mai mare pentru femeile vârstnice, cu nivel redus de educație, cu experiență de migrație redusă, locuind în județele slab dezvoltate. Faptul de a fi fost şef în perioada comunistă în domeniul profesional favorizează ateismul.

b) Sociabilitatea productivă

Tabel R 11 .Predictori ai variabilelor capitalului social pentru persoanele din comunităţile urbane

Predictori	Variabile dependente în modele de regresie multiplă				
	Încredere în instituţiile de ORDINE	Încredere în PRIMĂRIE	Încredere INTERPERSonală	Toleranţă ETNICĂ	Încredere INTERGRUP
VÂRSTĂ98	(0,00)	(-0,00)	(0,05)	0,08	0,07
EDUCAŢIE98	(-0,04)	(-0,05)	(0,04)	0,09	0,07
BĂRBAT98 (1 da, 0 nu)	(-0,01)	(-0,04)	(0,03)	(0,02)	(-0,03)
BUNURI durabile	(-0,04)	(-0,02)	(0,00)	(0,02)	0,06
Dezvoltarea judeţului DEVJUD	-0,08	(-0,02)	(0,00)	(-0,00)	(-0,07)
Aversiunea la risc RISCAVER	0,09	(0,10)	(0,01)	-0,07	(-0,05)
Satisfacţia faţă de venitul propriu SBANI	0,09	(0,09)	0,09	0,06	0,17
Localizarea în regiunile centrale sau vestice ale ţării CENTWEST	0,07	(0,08)	(0,05)	0,24	(0,00)
R^2	0,03	0,03	0,02	0,08	0,05
Media	-13,21	-17,68	-61,28	-21,15	-4,69
Abaterea standard	47,46	0,81	62,03	38,97	40,87

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Volumul subeşantionului ruralN=1355. Toţi coeficienţii path care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05.

Tabel R 12. Modele complete care explică toleranţa etnică urbană şi rurală, 1998

Predictori	Toleranţa etnică în calitate de variabilă dependentă			
	Eşantion urban		Eşantion rural	
	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi	coeficienţi de regresie standardizaţi	coeficienţi de regresie nestandardizaţi
Termen liber	*	-58,25	*	-50,40
VÂRSTĂ98	0,06	0,15	(0,03)	(0,06)
BĂRBAT98 (1 da, 0 nu)	(0,02)	(1,90)	(0,05)	(3,62)
A absolvit cel mult şcoală primară (1 da 0 nu)	(0,01)	(1,87)	0,10	8,26
A absolvit cel mult liceul (1 da 0 nu)	(0,03)	(2,59)	(0,06)	(5,72)
Absolvent universitate (1 da 0 nu)	0,11	10,50	0,09	12,63
BUNURI durabile	(0,02)	(0,74)	(-0,05)	(-1,98)
Satisfacţie faţă de venitul propriu SBANI	0,06	2,98	0,08	3,53
Aversiunea la risc RISCAVER	-0,06	-2,39	(0,02)	(0,79)
DIVERSITATE religioasă în comunitate	(0,05)	(0,96)	0,10	1,33
Dezvoltarea judeţului DEVJUD95	(0,00)	(0,00)	0,07	0,25
Localizarea în regiunile centrale sau vestice	0,20	16,35	0,19	14,43
R^2	0,08		0,10	

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1998. Toţi coeficienţii path care nu sunt plasaţi între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05. Coeficienţii de regresie standardizaţi sunt comparabili pe coloane. Coeficienţii de regresie nestandardizaţi sunt comparabili pe rânduri, între cele două modele.

Tabel R 13. Modele complete care explică toleranța etnică urbană şi rurală, 1999

Predictori	Toleranța etnică în calitate de variabilă dependentă			
	Români		Maghiari	
	coeficienți de regresie nestandardizați	coeficienți de regresie standardizați	coeficienți de regresie nestandardizați	coeficienți de regresie standardizați
Constantă	-86,28		-111,24	
Urban (1 da, 0 nu)	(-5,34)	(-0,57)	-24,48	-0,28
Bărbat (1 da, 0 nu)	(0,92)	(0,10)	(-0,33)	(-0,01)
EDUCȚIE99	3,67	0,12	(3,27)	(0,10)
DEVJUD95	(0,14)	(0,04)	(-0,41)	(-0,06)
VÂRSTA99	0,33	0,12	0,48	0,19
Mărimea localității LNPOP96	2,00	0,10	8,40	0,32
Venituri pe persoană VENPERS99	0,003	0,05	(0,003)	(0,07)
BUNURI99	(-0,93)	(-0,02)	(-5,28)	(-0,15)
RELIGIOZITATE99	2,50	0,07	6,06	0,19
INTERPERSONAL99	26,65	0,28	21,12	0,24
R^2	0,13		0,26	

Sursa datelor primare: Barometrul de opinie publică al FSD, 1999. Toți coeficienții de regresie care nu sunt plasați între ( ) sunt semnificativi pentru p=0,05. Coeficienții de regresie standardizați sunt comparabili pe coloane. Coeficienții de regresie nestandardizați sunt comparabili pe rânduri, între cele două modele.

Tabel R 14. Predictori ai experienței de migrație

	Variabilă dependentă	
Predictori	Fost migrant la oraş înainte de 1989 FOSTMIG	Fost navetist la oraş înainte de 1989 FOSTNAV
vârsta	0,98	0,99
ha teren agricol în proprietatea gospodăriei în care revine persoana	(0,97)	(0,98)
nivel de educație (scală de 9 puncte)	1,29	1,15
bărbat (1-da, 0- nu)	1,41	2,92
indicele de dezvoltare a județului în care se află comuna de domiciliu – DEVJUD95*	0,89	0,99
indice de accesibilitate urbană a comunei în care locuieşte persoana ACIN	1,01	1,01

In tabel sunt trecute valori ale coeficienților exp (B) din modelele de regresie logistică
Toți coeficienții nemarcați prin ( ) sunt semnificativ diferiți de 1 pentru p=0,05; valorile mai mici decât 1 indică o relație de inversă proporționalitate iar cele mai mari decât 1 o relație de directă proporționalitate. Exemplu de mod de citire: creşterea cu o unitate pe scala educației este însoțită, în medie, de creşterea şansei de a fi fost migrant în urban, de 1,29 ori, în condițiile ținerii sub control a celorlalte variabile din modelul de predicție.

Anexa 4. Analize factoriale

Tabel F 1. Structurarea factorială a spațiului de status, 1998

	Factori		Comunalități
	Dezvoltare comunitar-regională* COMREG98	Consolidare capital individual-familial* CAPITAL98	
Localizare în urban (1 da, 0 nu)	0,80	0,18	0,67
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	0,79	0,04	0,62
Dezvoltare județ DEVJUD95	0,62	0,08	0,39
Capital relațional	0,03	0,71	0,51
Educație	0,36	0,71	0,63
Vârsta	0,04	-0,67	0,45
Capital material BUNURI99	0,44	0,59	0,54
Valori proprii procentuale ale factorilor	37,89	16,68	

Sursa de date BOP-FSD,1998. Factorială de tip PCA, VARIMAX. * coeficienți de saturație

Tabel F 2. Structura factorială a spațiului de status. Model 1, mai 1999

	Factori		Comunalități
	Dezvoltare comunitar-regională* COMREG99	Consolidare capital individual-familial* CAPITAL99	
Localizare în urban (1 da, 0 nu)	0,83	0,09	0,70
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	0,80	0,05	0,64
Dezvoltare județ DEVJUD95	0,60	0,01	0,37
Capital material BUNURI99	0,51	0,48	0,50
Vârsta	0,01	-0,73	0,55
Capital relațional	-0,02	0,74	0,54
Educație	0,47	0,60	0,58
Valori proprii procentuale ale factorilor	37,24	17,98	

Sursa de date BOP-FSD,1999. Factorială de tip PCA, VARIMAX.
* coeficienți de saturație

Tabel F 3. Structura factorială a spațiului de status. Model 2, mai 1999

	Factori	Co

	Dezvoltare comunitar-regională*	Consolidare capital individual-familial*	munalităţi
Localizare în urban (1 da, 0 nu)	0,85	0,12	0,73
Dezvoltare comunitară QLIFE/UR	0,81	0,09	0,66
Dezvoltare judeţ DEVJUD95	0,56	0,13	0,33
Capital relaţional	-0,14	0,85	0,74
Capital material BUNURI98	0,42	0,63	0,57
Educaţie	0,43	0,62	0,57
Valori proprii procentuale ale factorilor	41.70	18.13	

Sursa de date BOP-FSD,1999. Factorială de tip PCA, VARIMAX. In varianta OBLIMIN de extragere a factorilor , configuraţia variabilelor pe factori rămâne aceeaşi. Corelaţia între cei doi factori este pozitivă şi de nivel relativ ridicat de 0.28.
* coeficienţi de saturaţie

Modelul 1 –1999 este construit pentru comparabilitate cu cel care foloseste date 1998. Modelul 2-1999 omite variabila vârstă. Structura facorială rezultată este "mai simplă" decât cea din modelul 1 în sensul că duce la factori cu mai mare grad de interpretabilitate şi nu are variabile "compozite", "impure" cu saturaţii mari în ambii factori. Acest ultim model pemite construirea unor scoruri factoriale mai eficiente in modele de analiză multivariată.

Tabel F 4 . Structura factorială a ideologiilor tranziţiei

	Factori		Comunalităţi
	Ideologii ale schimbării* SCHIMBARE	Ideologii comunitare* COMUNITATE	
Orientare liberală LIBERAL99	0,76	0,05	0,57
Ar vota cu CDR (1 da, 0 nu)	0,63	0,07	0,40
Susţine afirmaţia ca "numai cel care riscă poate câştiga" PRORISC99 (1 da, 0 nu)	0,49	-0,15	0,27
Este foarte mândru ca cetăţean al României MANDRU99 (1 da, 0 nu)	-0,08	0,65	0,42
RELIGIOZITATE99	-0,11	0,64	0,42
INCREDRE interpersonală, interetnică şi în instituţii ale ordinii	0,33	0,63	0,50
Valoare proprie a factorului %	23.31	19.82	

Sursa de date BOP-FSD,1999. Factorială de tip PCA, VARIMAX. Indicele KMO este destul de scăzut, de 0.55. Acelaşi set de date examinat prin metoda verosimilităţii maxime ca algoritm de extragere a factorilor indică un mod identic de grupare a variabilelor. În plus, se constată ca modelul factorial este adecvat datelor : p=0.45. Acelaşi set de variabile analizat cu metoda de extragere OBLIMIN duce la acelaşi mod de grupare a variabilelor în factori. Corelaţia dintre factori este pozitivă dar extrem de redusă, de 0.005. Rezultă că cele două variabile latente sunt relativ independente, indiferent de metoda de analiză.
* coeficienţi de saturaţie

Tabel F 5. Structura factorială a spațiului social al tranziției

	Factori		
	MODERNITATE	RESURSE	Comunalități
Satisfacție de durată SDURATA	0,71	0,10	0,5
Ideologii ale modernizării SCHIMBARE	0,69	0,23	0,49
Dezvoltare comunitar-regională COMREG	0,16	0,79	0,63
Stocuri de capital CAPITAL	0,51	0,72	0,69
Ideologii pro-comunitare COMUNITATE	0,47	-0,53	0,58
Valoare proprie a factorului %	34,37	23,45	

Sursa de date BOP-FSD,1999. Factorială de tip PCA, PROMAX. Indicele KMO este destul de scăzut, de 0.57. In tabel sunt trecuți coeficienți ai matricei structurale, corelații între factori şi variabile. PROMAX este un algoritm de rotire oblică. Corelația între factori este de 0,14.

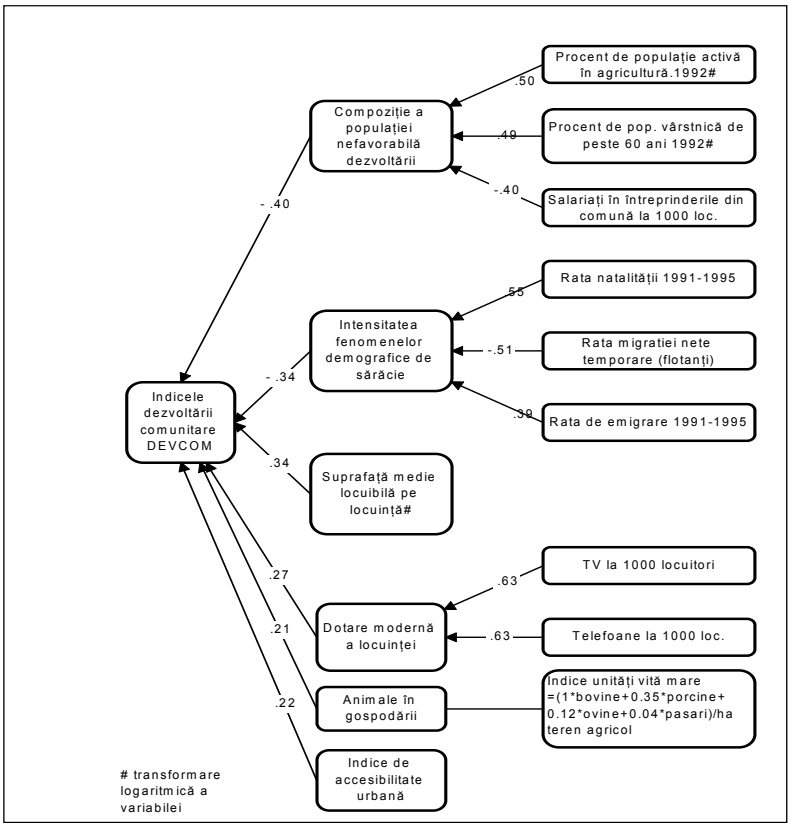

Figura J 1.Structura factorială a indicelui de măsurare a nivelului de dezvoltare comunei DEVCOM1

Cifrele de pe arcele de graf indică valorile coeficienţilor scorului factorial, echivalenţi ca semnificaţie cu coeficienţii beta dintr-o regresie multiplă în care factorul este variabila dependentă iar indicatorii/variabilele manifeste funcţionează ca predictori. Transformările prin logaritmare sunt menite sa reducă abaterile de la normalitate ale variabilelor.

Unităţile de analiză pentru DEVCOM1 au fost cele 2686 comune ale ţării (pentru 2 nu am dispus de date). Datele utilizate provin din fişa localităţii CNS 1994, date CNS produse prin recensământul populaţiei şi locuinţelor . Măsurarea distanţelor de la satul centru de comună la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori - pe cel mai scurt drum modernizat sau, daca nu este cazul, pe drum nemodernizat – a fost făcută de un specialist al Institutului de Geografie al Academiei, în cadrul unui contract pe care autorul prezentei lucrări l-a avut cu Banca Mondială.

Pentru detalii asupra modului de construire a DEVCOM1 vezi Dumitru Sandu 1998b. Clasificarea comunelor ţării în "sărace", "cu dezvoltare medie" şi "dezvoltate" a rezultat din segmentarea seriei ordonate de valori ale variabilei DEVCOM1 în trei parti egale.

Majoritatea indicilor (8 din 11) implicaţi in construirea scorului sintetic al dezvoltării comunitare DEVCOM1 sunt măsuri de stoc sau de structură comunitară. Cei trei indicatori demografici (natalitate, emigrare şi rata sporului net de flotanţi) sunt singurii care, în principiu, ar putea avea o variaţie temporală mai mare. Prin modul de calcul ei pot fi consideraţi, însă, drept măsuri de "semi-stoc", de acumulare pe termen multi-anual a unor fenomene demografice. In consecinţă, variaţia lor în timp este redusă. Dacă algoritmul de calcul pentru DEVCOM1 şi indicii la care a fost aplicat au rezultat dintr-o alegere inspirată sub aspect ştiinţific, atunci este foarte probabil ca ierarhiile rezultate sunt unele de durată. Desigur, pentru comunele compuse din multe sate, diferenţele interne de dezvoltare pot fi considerabile şi, în consecinţă indicele DEVCOM1 poate fi relativ artificial. Cu cât numărul de comune folosite pentru analiză este mai mare, cu atât indicele DEVCOM1 se poate dovedi mai relevant.

Anexa 5. Structuri regionale

Tabel J 1. Indicatorii sintetici ai profilului sociocultural al județelor[8]

Regiune istorică	Județele pe arii culturale	Indice dezvoltare urbană DEVURBJ[9]	Indice dezvoltare rurala DEVCOMJ[10]	Pondere populație ortodoxă în 1992	Pondere teren arabil în total teren agricol
MOLDOVA	Bacău	11.4	-0.8	81.6	56.7
	Neamț	11.5	-0.5	86.7	59.9
	Suceava	10.1	1.0	90.6	51.9
	Vrancea	7.9	-2.0	97.6	57.5
	Galați	11.1	-2.6	98.4	81.0
	Iasi	19.5	-4.8	93.3	66.2
	Botoşani	8.7	-11.8	96.7	75.2
	Vaslui	7.3	-13.3	97.2	70.7
MUNTENIA	Argeş	14.5	2.9	98.6	49.5
	Dambovița	12.2	5.3	98.0	70.1
	Prahova	10.3	8.6	97.7	52.6
	Brăila	11.3	2.4	98.6	88.1
	Buzău	10.7	-0.3	99.2	63.5
	Calarasi	1.7	0.8	99.2	96.7
	Giurgiu	3.2	1.8	98.9	93.5
	Ialomița	5.0	-1.1	99.3	92.7
	Teleorman	3.9	-4.4	97.8	91.1
OLTENIA	Dolj	14.6	0.5	99.0	82.5
	Mehedinți	4.8	-4.2	98.2	63.2
	Olt	4.0	-4.1	99.6	86.6
	Gorj	6.2	1.2	98.9	41.3
	Valcea	8.2	-1.5	99.4	34.5
DOBROGEA	Constanța	10.5	5.6	91.1	84.4
	Tulcea	4.5	4.9	91.1	79.8
TRANSILVANIA	Alba	3.4	1.4	85.6	40.4
	Hunedoara	0.1	7.8	86.2	25.5
	Brasov	9.2	11.0	84.0	39.7
	Sibiu	8.7	8.2	87.4	37.8
	Cluj	13.7	1.2	69.9	41.8
	Mures	11.6	6.1	51.2	54.3
	Covasna	6.4	5.2	21.6	46.5
	Harghita	4.6	5.9	13.0	22.8
	Bistrița-Năsăud	8.8	2.4	83.4	35.6
	Sălaj	8.2	-1.6	67.0	50.8
CRISANA-MARAMURES	Maramures	5.1	2.4	77.4	26.9
	Satu Mare	9.9	3.4	49.8	69.9
	Arad	7.8	9.5	73.5	67.9
	Bihor	12.2	3.9	60.3	60.6
BANAT	Caraş-Severin	2.2	2.5	84.0	31.8
	Timiş	14.9	11.4	78.0	76.1

[8] Indici folosiți analiza cluster prin care au fost generate ariile culturale.În plus, în setul criteriilor de clasificare multicriterială au fost incluse şi şapte variabile fictive reprezentând regiunile istorice de apartenență a județelor.

[9] Vezi tabel A3.

[10] Vezi tabel A3.

Tabel J 2. Indici ai dezvoltării judeţelor pe regiuni şi subregiuni de dezvoltare

Regiuni	Subregiuni [11]şi judeţe	Indicele dezvoltării judeţului 1994[12]	Indicele dezvoltării judeţului 1995[13]	Indicele capitalului uman[14]	Indicele utilizării forţei de muncă[15]
NORD-EST	Botoşani	34	24,26	-183	-255
	Vaslui	31	35,37	-136	-259
	Bacău	48	43,66	-61	-46
	Iaşi	46	53,72	-16	-31
	Neamţ	43	35,16	-79	-206
	Suceava	45	37,34	-99	-64
SUD-EST	Brăila	52	53,03	42	7
	Constanţa	59	66,96	100	106
	Galaţi	51	51,62	-16	28
	Buzău	44	39,51	-17	-113
	Tulcea	40	47,15	-59	12
	Vrancea	42	39,66	-77	-45
SUD	Argeş	57	61,79	66	101
	Dambovita	50	43,45	-32	14
	Prahova	58	54,23	66	86
	Calaraşi	39	31,63	-146	6
	Giurgiu	35	29,63	-163	-21
	Ialomita	41	35,13	-134	-5
	Teleorman	38	27,05	-118	-61
SUD-VEST	Mehedinţi	47	45,34	-60	28
	Olt	42	37,49	-90	-27
	Dolj	48	46,24	37	-20
	Gorj	58	52,30	7	166
	Valcea	49	45,37	26	-85
VEST	Arad	55	62,19	106	125
	Timiş	63	78,07	157	174
	Caraş-Severin	48	56,73	16	15
	Hunedoara	58	60,27	57	48
ORD	Bihor	57	58,39	27	87

[11] Subregiunile menţionate în acest tabel diferă numai în legătură cu plasarea câtorva judeţe faţă de cele din CARTA VERDE. Astfel, Iaşi nu mi apare în compania judeţelor mult mai sărace Botoşani şi Vaslui. Tulcea are un nivel de dezvoltare mai apropiat de Buzău şi Braila şi, în consecinţă nu mai este plasat în aceeaşi sugrupă cu galaţi şi Constanţa. Doljul este atribuit în CARTA VERDE aceleiaşi subregiuni cu Olt şi Mehedinţi. După cum arată clar datele prezentului tabel, este mult mai apropiat sub aspectul capitalului uman de judeţele nordice ale Olteniei.

[12] Indice calculat conform metodologiei din Ramboll-Grupul de Consultanţă, 1996 şi preluat în CARTA VERDE. POLITICI DE DEZVOLTARE REGIONALA ÎN ROMÂNIA.

[13] Indicele DEVJUD95 (Sandu, 1998) este calculat ca scor factorial. Indicele din prima coloană a tabelului este sumativ iar cel din cea de-a doua coloană este sumativ-multiplicativ. Ambele sunt exprimate în final ca scoruri HULL.

[14] Vezi indicele UMANREG în tabelul A3.

[15] Vezi indicele LABOR în tabelul A3.

Regiuni	Subregiuni [11] și județe	Indicele dezvoltării județului 1994[12]	Indicele dezvoltării județului 1995[13]	Indicele capitalului uman[14]	Indicele utilizării forței de muncă[15]
	Cluj	63	78,68	229	110
	Bistrița-Năsăud	42	43,86	-34	-136
	Maramureş	51	53,79	-7	8
	Satu Mare	53	54,43	-9	51
	Sălaj	45	45,65	-31	-61
CENTRU	Brașov	66	75,54	223	141
	Sibiu	61	72,84	187	73
	Alba	53	55,19	45	31
	Covasna	53	60,28	50	47
	Harghita	52	57,16	37	-4
	Mureş	56	60,85	90	23

Tabel J 3. Orientări ideologice ale populației pe arii culturale (%)

Arie culturală	Tip de ideologie liberal-comunitară*						Total	
	Conservator-comunitar	Conservator-individualist	Pragmatic-comunitar	Pragmatic-individualist	Liberal-comunitar	Liberal-individualist		
BC NT SV VR	15,7	16,6	13,8	19,8	19,8	14,3	100	17
GL IS	22,6	17,5	15,3	19,7	9,5	15,3	100	37
BT VS	29,4	16,5	22,4	10,6	10,6	10,6	100	5
AG DB PH	14,3	16,5	18,7	20,3	13,7	16,5	100	82
BZ BR	32,0	16,0	13,3	17,3	13,3	8,0	100	5
G TL IL CL	33,1	14,2	19,7	9,4	15,0	8,7	100	27
DJ MH OT	17,8	21,9	13,7	20,5	12,3	13,7	100	46
GJ VL	18,2	20,8	20,8	19,5	13,0	7,8	100	7
DOBROGEA	17,4	15,7	18,3	17,4	14,8	16,5	100	15
AB HD	11,3	22,5	12,5	20,0	22,5	11,3	100	0

BV SB	10,0	17,0	12,0	15,0	19,0	27,0	00	00
CJ MS	14,8	17,2	15,6	18,9	16,4	17,2	00	22
CV HG		16,7	1,9	29,6	7,4	44,4	00	4
BN SJ	16,4	7,3	18,2	20,0	20,0	18,2	00	5
MM SM	18,1	12,0	9,6	15,7	24,1	20,5	00	3
AD BH	16,1	21,8	12,6	17,2	13,8	18,4	00	7
BANAT	19,3	13,4	20,2	14,3	15,1	17,6	00	19
BUCURESTI	9,0	8,1	14,3	18,1	33,3	17,1	00	10

* Pentru definirea tipurilor ideologice vezi Tabel 2-7. O hartă a ariilor culturale se regăseşte în figura 5-9.

Anexa 6. Comunele cele mai sărace

Tabel C 1. Comunele cu cel mai redus indice de dezvoltare

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
Valori medii pe categorii de comune							
Total comune		0	1343	24,78	15,67	25,33	33,77
Cele 10% comune de maximă dezvoltare		17	2551	16,78	11,34	19,79	29,25
Cele 10% comune de maximă sărăcie		-18	134	35,77	24,16	28,90	37,40
Judeţe	Comune						
Alba	Ceru-Băcăinţi	-16	159	0	30	27	35
	Horea	-15	189	15	21	21	102
	Întregalde	-22	45	48	23	28	44
	Mogoş	-17	123	19	27	32	79
	Poiana Vadului	-19	85	27	22	21	96
	Ponor	-25	16	0	32	38	60
	Râmeţ	-17	146	0	29	33	40
	Scărişoara	-15	188	51	28	26	106
Arges	Ciomăgeşti	-16	151	50	25	28	52
Bacau	Colonești	-26	13	14	34	25	41
	Corbasca	-17	144	25	21	18	54
	Filipeni	-20	61	16	31	37	29
	Horgeşti	-18	104	31	24	15	22
	Izvoru Berheciului	-14	228	28	27	32	28
	Lipova	-23	30	6	33	25	39
	Motoşeni	-17	121	13	26	37	52
	Negri	-15	205	58	25	24	20
	Onceşti	-15	213	12	24	29	40
	Plopana	-18	117	11	29	25	31

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
	Secuieni	-17	126	50	22	29	16
	Stănişeşti	-22	43	45	26	24	57
	Ungureni	-24	26	43	27	23	16
	Vultureni	-19	75	63	26	36	52
Bihor	Şinteu	-15	207	64	23	17	55
Bistrita-Nasaud	Parva	-16	173	27	27	11	39
	Rebra	-16	154	38	33	12	27
	Târlişua	-19	78	10	31	22	43
	Urmeniş	-17	131	9	26	32	32
	Zagra	-16	167	23	23	20	38
Botosani	Albeşti	-25	22	43	26	22	42
	Avrămeni	-23	40	43	26	28	52
	Bălueşeni	-19	86	5	27	26	20
	Călăraşi	-19	91	34	23	28	57
	Conceşti	-16	150	35	31	28	33
	Copălău	-20	64	27	21	23	26
	Cordăreni	-16	178	36	21	39	19
	Coţuşca	-17	143	34	27	31	78
	Cristeşti	-19	83	24	22	26	21
	Cristineşti	-15	201	43	14	32	21
	Dobârceni	-18	97	18	25	33	45
	Durneşti	-19	82	22	19	27	51
	Gorbăneşti	-21	51	34	29	33	22
	Havârna	-14	254	28	22	32	26
	Hăneşti	-19	93	62	24	28	49
	Hilişeu-Horia	-17	137	19	20	36	7
	Hlipiceni	-19	80	33	27	30	48
	Hudeşti	-14	243	32	21	28	28
	Lunca	-20	72	38	22	30	34
	Manoleasa	-18	107	43	24	29	61
	Mileanca	-20	67	40	23	29	34
	Mitoc	-21	59	37	28	32	68
	Nicşeni	-14	233	38	19	33	17
	Prăjeni	-20	73	29	20	21	45
	Răuseni	-16	172	15	25	31	52
	Româneşti	-15	208	30	21	25	55
	Santa Mare	-23	31	39	25	31	57
	Suharău	-19	79	47	23	34	27
	Sulița	-16	160	34	24	30	30
	Ştiubieni	-14	242	63	25	32	38
	Todireni	-18	118	33	28	29	55
	Ungureni	-16	155	54	20	26	28
	Unteni	-27	8	40	27	34	18
	Văculeşti	-16	156	61	23	39	8
	Viişoara	-17	132	14	32	33	67
	Vorniceni	-15	199	41	22	25	27
	Vorona	-15	221	56	19	24	36
Buzau	Bisoca	-23	34	34	27	22	54
	Bozioru	-13	267	20	24	34	46
	Brădeanu	-15	212	47	17	41	35

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
	Chiliile	-24	28	0	28	48	54
	Mărgăriteşti	-14	257	45	21	46	29
	Odăile	-21	56	28	31	38	45
	Pardoşi	-17	129	0	36	49	25
	Robeasca	-17	125	0	27	36	40
	Săruleşti	-15	192	15	27	28	40
Caraş-Severin	Brebu Nou	-25	19	50	93	23	35
Călăraşi	Gurbăneşti	-15	217	19	26	40	63
	Sohatu	-16	179	59	14	39	36
Cluj	Cămăraşu	-16	149	19	20	26	40
	Cătina	-21	58	42	28	32	50
	Corneşti	-15	200	65	25	53	46
	Frata	-16	163	24	24	23	38
	Măguri-Răcătău	-17	147	8	33	19	39
	Pălatca	-15	219	26	25	41	35
	Panticeu	-20	60	49	33	44	34
	Ploscoş	-15	210	37	39	25	14
	Săcuieu	-15	203	73	21	23	74
Constanţa	Comana	-16	164	28	36	13	44
	Dobromir	-27	7	55	29	10	63
	Ion Corvin	-14	226	81	24	25	65
	Dumbrăveni	-19	88	150	24	28	45
Covasna	Vâlcele	-17	138	38	24	18	11
Dâmboviţa	Cojasca	-18	103	28	8	12	46
Dolj	Argetoaia	-15	206	24	22	25	47
	Cernăteşti	-15	222	54	20	32	36
	Drăgoteşti	-14	237	44	15	34	26
	Gogoşu	-15	198	40	11	57	40
	Greceşti	-15	218	32	16	39	48
	Lipovu	-14	241	67	17	24	35
	Salcuţa	-16	170	55	16	35	33
	Seaca de Pădure	-17	133	0	19	50	41
	Secu	-17	119	37	18	36	52
	Sopot	-15	181	43	13	39	27
	Vela	-16	171	24	16	38	34
Galati	Bălăbăneşti	-14	244	26	23	29	18
	Bălăşeşti	-20	65	25	29	33	22
	Cerţeşti	-19	92	52	21	28	33
	Corni	-18	102	7	26	28	30
	Drăguşeni	-16	152	19	21	21	34
	Priponeşti	-14	245	12	20	40	25
	Scânteieşti	-17	145	24	26	28	31
	Vârlezi	-15	187	34	22	30	37
	Vlădeşti	-15	196	10	26	27	46
Giurgiu	Letca Nouă	-16	176	78	13	32	45
	Răsuceni	-15	182	41	15	44	35
Harghita	Săcel	-18	110	22	37	34	20
Hunedoara	Bătrâna	-15	195	0	32	31	45
	Bulzeştii de Sus	-23	41	59	27	44	63
	Cerbăl	-14	251	50	28	29	22

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
	Lunca Cernii de Jos	-18	114	22	30	25	40
Ialomiţa	Reviga	-14	224	52	23	34	40
	Drăgoeşti	-14	223	0	34	37	50
Iaşi	Andrieşeni	-25	14	20	29	27	35
	Belceşti	-15	211	43	19	17	55
	Brăeşti	-19	76	49	22	22	36
	Ceplenita	-15	193	33	21	21	48
	Ciorteşti	-21	55	37	21	25	36
	Coarnele Caprei	-34	1	50	39	24	51
	Costuleni	-18	106	40	18	34	25
	Cozmeşti	-16	175	40	21	26	37
	Cucuteni	-26	12	27	29	37	37
	Dagâţa	-17	130	41	21	20	40
	Dolheşti	-20	68	26	24	24	46
	Dumeşti	-23	42	74	26	22	22
	Focuri	-23	35	41	25	19	44
	Golăieşti	-25	20	56	27	26	14
	Gorban	-19	74	63	22	28	32
	Gropniţa	-22	44	53	29	23	44
	Grozeşti	-18	109	36	22	29	51
	Heleşteni	-17	136	48	21	26	16
	Horleşti	-15	184	12	29	20	26
	Ipatele	-19	89	41	27	30	42
	Lungani	-24	27	61	20	18	39
	Mădârjac	-19	81	62	29	24	49
	Mironeasa	-21	54	54	25	13	40
	Mogoşeşti	-20	70	46	23	24	13
	Moşna	-13	264	33	22	27	48
	Movileni	-14	234	41	25	29	35
	Oţeleni	-14	247	46	22	21	51
	Plugari	-15	215	16	20	19	42
	Popeşti	-15	191	20	24	24	34
	Prisăcani	-14	252	28	21	30	23
	Probota	-21	52	61	20	27	34
	Româneşti	-16	180	27	24	33	32
	Schitu Duca	-16	161	20	20	26	26
	Scânteia	-13	265	30	23	19	36
	Scobinţi	-17	127	47	20	20	50
	Sineşti	-19	77	35	19	19	44
	Sireţel	-17	142	19	24	17	21
	Şcheia	-19	87	25	26	25	42
	Şipote	-20	71	38	21	25	49
	Todireşti	-14	231	26	17	19	17
	Trifeşti	-18	95	35	21	24	45
	Ţibana	-25	15	36	24	14	35
	Ţigănaşi	-22	46	51	25	21	30
	Ţuţora	-14	246	0	28	30	15
	Victoria	-14	253	19	14	24	32
	Voineşti	-20	63	47	22	16	19
Mehedinţi	Bâcleş	-16	169	60	20	42	70

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
	Bâlvăneşti	-14	250	53	17	36	28
	Godeanu	-18	115	0	22	41	34
	Grozeşti	-17	135	22	19	21	55
	Padina	-23	39	149	16	50	54
	Poroina Mare	-21	57	91	18	50	46
	Punghina	-13	268	31	15	29	58
	Vlădaia	-14	249	67	22	40	50
Mureş	Sânpetru de Câmpie	-16	165	26	29	33	49
Neamţ	Bâra	-14	238	31	24	25	43
	Bozieni	-18	101	36	27	27	30
	Dragomireşti	-14	256	32	18	31	18
	Făurei	-15	214	49	24	38	27
	Icuşeşti	-13	260	27	21	22	22
	Oniceni	-22	50	10	26	20	30
	Poienari	-15	185	13	25	28	21
	Stănişa	-18	111	22	31	34	25
	Valea Ursului	-24	23	47	22	25	24
Olt	Făgeţelu	-14	230	79	21	44	42
	Topana	-14	235	0	26	42	47
Prahova	Jugureni	-18	96	67	19	40	47
Sălaj	Dragu	-23	38	22	32	42	44
	Gârbou	-14	227	57	25	36	45
Sibiu	Păuca	-15	186	21	35	35	46
Suceava	Izvoarele Sucevei	-16	177	18	25	18	123
	Ulma	-15	202	7	27	18	54
Teleorman	Călmăţuiu	-15	194	36	19	51	29
	Crângeni	-15	216	38	16	44	29
	Dideşti	-18	113	34	21	38	18
	Necşeşti	-16	162	0	18	44	30
	Răsmireşti	-13	261	105	11	53	25
	Săceni	-15	197	40	16	48	15
	Scurtu Mare	-17	128	23	19	35	53
	Siliştea-Gumeşti	-14	255	22	19	29	68
	Tătărăştii de Sus	-16	157	32	21	27	55
Tulcea	Beidaud	-17	139	90	36	18	68
	Dorobanţu	-14	258	43	33	29	58
	Hamcearca	-19	84	94	29	33	50
Vaslui	Albeşti	-14	225	57	18	32	20
	Alexandru Vlahuţă	-32	2	21	32	30	28
	Arsura	-17	124	15	27	34	30
	Banca	-18	105	23	22	24	20
	Băcani	-21	53	59	27	22	15
	Băceşti	-14	236	53	24	22	33
	Blăgeşti	-13	263	32	21	44	45
	Bogdana	-24	25	20	23	32	20
	Bogdăneşti	-23	36	31	24	28	32
	Bogdănişa	-25	17	14	34	32	29
	Boţeşti	-13	262	51	21	30	29
	Buneşti-Avereşti	-15	209	44	23	33	17

Unitatea teritorială de referinţă		Indicele dezvoltării comunei DEVCOM3	Rangul de dezvoltare (1 minim, 2688 maxim)	Rata mortalităţii infantile 1994-1996	Rata emigrării din comună 1994-1996	Pondere persoane de peste 59 ani în comună, 1996	Distanţa până la cel mai apropiat oraş de peste 30 mii locuitori, km
	Coroieşti	-26	9	65	24	31	42
	Costeşti	-16	166	21	30	32	25
	Dăneşti	-23	32	33	31	29	26
	Deleşti	-24	24	57	23	28	21
	Dragomireşti	-29	5	26	26	23	35
	Duda-Epureni	-16	153	45	20	22	5
	Găgeşti	-23	33	105	29	25	48
	Ghergheşti	-20	66	21	23	28	32
	Gârceni	-25	21	23	28	34	45
	Griviţa	-14	232	34	16	23	9
	Hoceni	-22	48	44	28	37	22
	Dimitrie Cantemir	-22	49	66	30	30	28
	Iana	-26	11	33	27	17	23
	Ivăneşti	-20	69	22	24	31	20
	Laza	-16	174	32	22	20	11
	Lunca Banului	-14	240	48	26	20	13
	Măluşteni	-17	140	18	20	33	48
	Micleşti	-23	29	33	25	26	24
	Olteneşti	-15	204	19	20	30	18
	Oşeşti	-29	4	18	38	25	45
	Pădureni	-17	141	18	26	29	7
	Poieneşti	-18	100	60	21	27	14
	Pogana	-18	94	15	20	19	13
	Puieşti	-15	183	28	20	27	27
	Pungeşti	-27	6	35	29	30	35
	Rebricea	-20	62	45	24	25	29
	Roşieşti	-14	248	46	25	30	32
	Soleşti	-18	112	36	22	24	14
	Ştefan cel Mare	-13	259	27	24	27	11
	Tăcuta	-26	10	27	28	27	38
	Tătărăni	-18	98	37	27	31	8
	Todireşti	-15	190	28	20	21	41
	Tutova	-15	220	22	26	24	16
	Viişoara	-16	168	19	24	27	35
	Vinderei	-14	239	29	17	26	28
	Voineşti	-30	3	49	24	24	45
	Zăpodeni	-18	108	19	22	36	15
Vâlcea	Boişoara	-14	229	47	27	23	57
	Dănicei	-17	148	29	20	27	66
	Mădulari	-13	266	22	19	30	56
	Perişani	-16	158	33	24	22	54
	Racoviţa	-17	122	16	27	22	47
Vrancea	Andreiaşu de Jos	-19	90	18	28	24	34
	Boghesti	-17	120	32	18	40	35
	Chiojdeni	-22	47	46	21	22	35
	Corbiţa	-18	99	56	20	34	52
	Gura Caliţei	-17	134	24	26	25	24
	Nereju	-18	116	25	20	14	48
	Poiana Cristei	-23	37	24	24	22	27
	Slobozia Bradului	-25	18	41	12	15	10

Anexa 7. Structuri ale migraţiei interne

Tabel M 1. Migraţia internă pe vârste şi medii rezidenţiale, 1968-1996

Anul	Migraţia totală		Rata migraţiei pe grupe de vârstă (migranţi la 1000 pers. din grupa de vârstă)				Ponderea fluxurilor de migraţie în migraţia totală (%)			
	mii evenimente	rata ‰	15-19 ani	20-24 ani	25-29 ani	30-34 ani	rural-urban	rural-rural	urban-rural	urban-urban
1968	288	14,6	22,3	38,7	32,9	22,3	34,9	31,5	10,5	23,1
1969	280	14,0	22,1	39,0	32,5	21,3	36,0	31,3	10,6	22,1
1970	293	14,5	20,7	44,1	34,2	21,6	37,5	31,6	10,9	20,0
1971	311	15,2	20,4	45,7	36,0	22,0	41,4	29,8	9,8	19,0
1972	338	16,4	20,3	48,2	37,1	22,4	39,4	32,5	10,9	17,2
1973	375	18,0	19,5	53,4	45,1	26,4	42,7	29,7	10,4	17,2
1974	375	17,8	19,0	54,5	46,4	25,3	48,1	25,0	8,9	18,0
1975	299	14,1	14,9	41,8	36,7	19,5	45,1	29,1	9,9	15,8
1976	346	16,1	16,1	48,3	44,7	22,6	52,4	22,6	7,2	17,7
1977	343	15,9	15,0	47,4	44,1	22,7	54,6	20,7	7,1	17,5
1978	353	16,2	15,0	49,1	43,9	22,7	56,3	18,1	6,9	18,8
1979	317	14,4	13,5	47,3	41,1	20,9	60,8	13,9	5,4	19,9
1980	334	15,0	13,8	50,6	43,6	21,8	63,4	12,2	4,8	19,5
1981	325	14,5	14,1	52,0	43,6	21,5	65,3	11,2	4,5	19,0
1982	300	13,4	13,8	48,5	40,4	20,2	62,6	12,7	5,5	19,3
1983	254	11,3	10,9	41,0	33,4	16,9	61,4	13,2	5,4	20,0
1984	231	10,2	9,3	37,0	29,8	15,6	58,5	14,7	6,3	20,5
1985	196	8,6	8,0	32,0	25,5	13,2	57,4	16,1	6,5	20,0
1986	239	10,4	8,3	32,4	27,6	15,2	50,6	23,7	7,6	18,1
1987	200	8,7	7,5	28,8	23,9	12,6	53,1	20,7	7,0	19,1
1988	209	9,1	7,5	26,5	24,9	13,3	52,5	23,0	6,5	18,0
1989	193	8,3	6,4	23,9	23,8	12,8	55,4	18,9	6,4	19,2
1990	786	33,9	24,1	65,4	95,5	67,0	69,8	8,5	3,5	18,1
1991	263	11,3	9,4	30,6	30,1	18,0	50,3	19,4	10,1	20,2
1992	293	12,9	9,2	32,5	34,0	22,0	39,2	22,8	13,7	24,3
1993	240	10,6	8,3	27,0	26,1	17,6	35,0	25,0	14,6	25,4
1994	267	11,7	9,1	28,3	28,8	20,0	30,5	25,5	18,4	25,6
1995	289	12,8	10,3	26,1	26,7	20,7	25,1	28,0	20,8	26,1
1996	293	13,0	11,0	25,0	27,0	21,0	24,7	24,5	23,4	27,4

Sursa datelor primare: CNS, 1996; 1997.

Tabel M 2. Plecări din rural în funcţie de vârstă şi distanţă, 1996

Comment [x1]:

- % -

Vârsta migranţilor (1)	Localitatea de destinaţie se află în (2)			Total emigraţie (6)
	acelaşi judeţ (3)	judeţ învecinat (4)	alt judeţ (5)	
sub 15 ani	25,7	23,9	19,3	24,1
15-24 ani	27,2	27,9	30,3	27,9
25-34 ani	28,9	27,4	31,7	29,2
35-44 ani	9,1	9,2	9,5	9,2
45-54 ani	3,8	4,3	3,6	3,8
55 ani +	5,4	7,2	5,8	5,7
Total	100,0	100,0	100,0	100,0

(Exemplu de mod de citire: 27,2% dintre persoanele din rural care migrează pe distanţe scurte, în interiorul aceluiaşi judeţ, sunt tineri de 15-24 ani).

Sursa datelor primare: CNS, 1997

Tabel M 3. Structura imigraţiei, pe judeţe, în funcţie de raportul de dezvoltare între destinaţie şi origine, 1995-1996

Judeţul de destinaţie a fluxului	Structura imigraţiei în funcţie de raportul de dezvoltare între destinaţie şi origine				Rang de dezvoltare a judeţului [16]
	Sosiri din judeţe mai dezvoltate	Sosiri din judeţe cu nivel de dezvoltare apropiat	Sosiri din judeţe mai sărace	Total imigrări	
Botoşani	96,2	3,8	0	100,0	1
Vaslui	96,5	3,5	0	100,0	2
Teleorman	82,3	17,7	0	100,0	3
Giurgiu	73,7	26,3	0	100,0	4
Călăraşi	66,8	33,2	0	100,0	5
Neamţ	66,2	27,0	6,7	100,0	6
Ialomiţa	64,3	31,9	3,8	100,0	7
Suceava	55,8	22,1	22,2	100,0	8
Olt	51,8	38,0	10,1	100,0	9
Buzău	67,9	27,3	4,8	100,0	10
Vrancea	60,5	33,0	6,6	100,0	11
Dâmboviţa	64,0	22,9	13,1	100,0	12
Bacău	53,8	36,4	9,8	100,0	13
Bistriţa-Năsăud	81,9	14,5	3,7	100,0	14
Vâlcea	49,9	43,1	7,1	100,0	15
Mehedinţi	40,2	54,5	5,3	100,0	16
Sălaj	63,4	34,6	2,0	100,0	17
Dolj	33,5	60,8	5,7	100,0	18
Tulcea	40,4	44,3	15,2	100,0	19
Galaţi	20,8	37,3	41,9	100,0	20
Gorj	13,1	67,7	19,1	100,0	21
Brăila	18,2	32,1	49,6	100,0	22
Iaşi	25,4	20,5	54,1	100,0	23
Maramureş	21,9	62,5	15,6	100,0	24
Prahova	32,1	19,6	48,3	100,0	25
Satu Mare	17,0	75,6	7,4	100,0	26
Alba	39,0	42,5	18,5	100,0	27
Caraş-Severin	21,7	29,9	48,4	100,0	28
Harghita	14,4	42,9	42,7	100,0	29
Bihor	24,5	49,3	26,2	100,0	30
Covasna	37,1	32,0	30,9	100,0	31
Hunedoara	12,9	43,7	43,5	100,0	32
Mureş	32,2	48,7	19,1	100,0	33
Argeş	26,2	14,1	59,7	100,0	34
Arad	18,6	48,3	33,1	100,0	35
Constanţa	9,3	6,9	83,8	100,0	36
Sibiu	5,9	13,9	80,2	100,0	37
Braşov	0	15,9	84,1	100,0	38
Timiş	0	7,5	92,5	100,0	39
Cluj	0	12,3	87,7	100,0	40
Bucureşti	0	2,7	97,3	100,0	41
Total	32,0	26,5	41,4	100,0	

[16] Rangurile de dezvoltare sunt obţinute prin ierarhizarea valorilor variabilei DEVJUD95 (Tabel A3), notând cu 1 scorul minim de dezvoltare şi cu 41 scorul maxim.

Note

[1] Un întreg volum de sociologie istorică centrat pe transformarea satelor devălmaşe (Stahl, 1998) ilustrează tendinţa de a da nume specifice proceselor sau schimbărilor care au afectat aceste obşti: "aservire a comunităţilor săteşti", "extindere teritorială", "trecerea de la domeniul feudal la moşia lucrată în sistemul clăcii", "forme de trecere de .. la..". Etichetarea unor schimbări ca "tranziţie" este practic absentă în lucrarea amintită.

[2] Ideea de tranziţie este asociată cu cea de criză. Ilustrativ în acest sens este discursul lui Wallerstein. El consideră că actualmente sistemul mondial modern este în criză şi ne aflăm în tranziţie spre un alt mod de organizare:" Sistemul mondial modern ajunge la finalul existenţei sale. Va fi nevoie de încă cel puţin 50 de ani de criză terminală, respectiv de "haos", înainte ca noi să putem spera la intrarea într-o nouă ordine" (Wallerstein, 1995, 144).

[3] "Criză" este un concept inevitabil, de înaltă frecvenţă în analiza tranziţiei post-comuniste în cazul României, în asociere cu conceptele de "politică socială", "sărăcie", "bunăstare" etc. (vezi , spre exemplu, Zamfir, 1999:113-148)

[4] "Nu încape nici o îndoială că analizele curente centrate asupra variabilelor şi care au de a face cu teme sau domenii ale vieţii de grup care implică procese de interpretare , ignoră astfel de procese. (Blumer, 1969:132). Blumer admite ca în cercetările care operează cu variabile dependente şi independente, interpretarea poate fi un gen de variabilă intermediară. Soluţia nu i se pare adecvată însă, dat fiind faptul că "Interpretarea este un proces formativ sau creativ de sine stătător. Prin el se construiesc sensuri care nu sunt redeterminate sau determinate de către variabile independente." (Blumer, 1969: 135). Fără îndoială interpretarea este un proces creator. Desigur, interpretările sunt fapte psihologic de context. Este însă tot un fapt că persoane care trăiesc in contexte similare ajung sa aibă interpretări asemănătoare. In măsura in care datelor individuale de opinie le sunt asociate variabile de context cu ajutorul cărora sunt construite tipuri de situaţii, poate fi reconstituită mai uşor determinarea contextuala a interpretărilor sau pot fi inferate interpretări prin plasarea unor profiluri de agenţi sau actori sociali in contexte sociale.

[5] Rata mortalităţii infantile era de 175,6‰ în 1930. La începutul tranziţie comuniste, în 1950, indicele avea valoarea de 116,7‰ pentru ca prin descreştere aproape liniară valoarea din 1989 să fie de 26‰ iar cea din 1998 de 20,5‰. In pofida acestei descreşteri, situaţia socială a României din anii 1990 continua să fie una de ţară periferică la fel ca şi în ani 1930. Vecinii noştri de tranziţie post-comunistă au indicatori de mortalitate infantilă considerabili mai reduşi. Astfel, în 1996 valorile mortalităţii infantile erau pentru Bulgaria de 15,6%, pentru Ungaria de 10,9‰, pentru Polonia de 10,2% iar pentru Republica Cehă de 6,0‰ (Sursa: **Anuarul Statistic al României 1998**,CNS şi **România în cifre**, CNS, 1999).

Cel de-al doilea indicator al dezvoltării sociale semnificativ pentru evoluţiile din perioada comunistă este stocul de educaţie. La începutul intervalului, în 1956, ponderea populaţiei de peste 11 ani care absolvise liceul sau facultatea era de 6,2%. La ultimul recensământ desfăşurat în 1992, la începutul tranziţie post-comuniste, ponderea respectivă era de 23,6% . O creştere de aproape patru ori a acestui procent indică în mod clar enorma acumulare de capital uman care a fost realizată la nivel societal. Desigur se poate discuta asupra calităţii acestui capital în legătură cu caracteristicile învăţământului din perioada respectivă. Chiar printr-o relativizare venită pe această cale , faptul acumulări de capital uman în perioada comunistă nu poate fi ignorat (Sursa de date: **Anuarul Demografic al României**.1996, CNS).

[1] De la 26% în octombrie 1996, înainte de alegerile generale, la 45% în martie 1997, conform barometrului de opinie "resurse socio-umane le reformei", sponsorizat de Fundaţia pentru o Societate Deschisă şi realizat de diferite institute de sondare a opiniei publice selectate pe baza de licitaţie publică. Este foarte probabil ca sporul de "încredere de dar" a fost mult mai mare, măsurat imediat după alegeri. In continuare vom face trimitere la aceasta sursă de date prin sigla BOP-FSD.

[2] Între martie 1997 şi mai 1999 ponderea populaţiei care are încredere în guvern se reduce de la 45% la 23%. Declinul este similar pentru cei care au încredere în parlament, de la 39% la 20% (BOP-FSD).

[3] De la 28% în martie 1997 la 82% în mai 1999 (BOP-FSD).

[4] Cu rol de model exemplar a acţionat planul Balcerowicz , pus în aplicare în Polonia începând din ianuarie 1990. Principalele sale componente au fost stabilizarea macroeconomică, liberalizarea destinată reinstalării diferitelor pieţe, privatizarea, asigurarea reţelei pentru protecţie socială şi mobilizarea asistenţei financiare internaţionale pentru susţinerea reformei .

[5] ″Revoluţiile sunt încercări ale grupurilor subordonate de a transforma bazele sociale ale puterii politice″ (Kimmel, 1990:6)

[6] Ideea că toţi manifestanţii de stradă în revoluţiile est europene din 1989 au gândit schimbarea doar orientată spre economie de piaţă şi democraţie reprezintă mai mult o raţionalizare post-factum. Au existat şi segmente de populaţie care au participat la manifestaţiile de stradă în speranţa eliberării de totalitarism şi edificării unui socialism democratic care să aducă o îmbunătăţire a nivelului de trai, fără a suprima, însă, structurile socialiste fundamentale (Pasti, 1995: 257)

[7] Orientarea mişcărilor sociale spre schimbarea ordinii instituţionale este regăsită atât în cazul mişcărilor sociale naţionale specifice secolului al XIX-lea cât şi în cazul noilor mişcări sociale. Charles Tilly (1988:1) desemnează prin mişcare socială naţională "o provocare susţinută a autorităţilor de stat în numele unei populaţii care depinde de un grad redus de puterea formală în relaţiile cu statul". Heberle, unul dintre fondatorii studiilor moderne asupra mişcărilor sociale consideră că principalul lor scop este "de a determina schimbări fundamentale în ordinea socială, în special la nivelul instituţiilor de bază ale proprietăţii şi relaţiilor de muncă" (apud Gundelasch, 1989: 428).

[8] Vezi, spre exemplu, interviul cu James D. Wolfensohn, preşedinte al Băncii Mondiale, în **Transition**, vol 10., number 3, 1999. Proiectul dezvoltării comprehensive (comprehensive development frame CDF) este sintetizat de Wolfenshon prin matricea CDF, Aceasta are două dimensiuni. Prima se referă pre condiţii ale dezvoltării durabille şi ale combaterii sărăciei. iar cea de-a doua la actorii câmpurilor de dezvoltare. Precondiţiile pentru creştere durabilă sunt considerate a fi: a) nevoile structurale ale dezvoltării (guvern eficient, sistem juridic eficient, sistem financiar bine organizat, sistem de protectie socială eficientă), b) nevoi umane (instituţii de educaţie şi cunoaştere, instituţii de sănătate şi populaţie), c) nevoi fizice (alimenatere cu apă şi canalizare, energie, drumuri, transporturi şi telecomunicaţii, dezvoltare durabilă, protecţia mediului), d) strategii specifice, rurale, urbane şi de sector privat, e) aspecte naţionale speciale. Actorii câmpului de dezvoltare sunt consideraţi a fi corpurile de guvernare la nivel naţional, statal şi local, societatea civilă în toate formele ei, sectorul privat intern şi străin şi agenţiile internaţionale.

[9] Spaţiul social este conceptualizat de Bourdieu (1989) ca sistem de relaţii între poziţii sociale. Distribuirea agenţilor în spaţiul social este dată de volumul capitalului pe care îl deţin şi de structura acestuia ca pondere relativă în raporturile dintre capitalurile economic, cultural, social si simbolic. Fundamentale sunt primele trei. Capitalul simbolic este conceput ca manifestare a celorlalte trei în calitate de sursă de legitimare, este "puterea acordată acelora care au obţinut suficientă recunoaştere pentru a fi in poziţia de a de a impune recunoastere" (Bourdieu, 1989:23). Capitalul cultural este , în esenţă, capital informaţional existent în formă instituţionalizată, obiectificata şi încorporată. Capitalul social este "suma resurselor actuale sau virtuale care se acumuleaza la nivel individual sau de grup în virtute implicarii într-o reţea durabilă de de relaţii de cunoaştere şi recunoaştere reciprocă. Capitalul politic este considerat ca formă particulară de capital social . In genere, capitalul este definit ca "acumulare de muncă (in formă materializata sau încorporată) care, atunci când este realizată pe bază privată, exclusivă, de către agenţi sau grupuri de agenţi, le permite să deţină energie socială în formă de muncă reificată sau vie .(Bourdieu, Wacquant, 1992:118-119).

[10] Pentru o definire a accepţiei pe care o dau celor patru concepte analitice de proces, structura , acţiune şi fenomen, vezi Sandu 1987:30-33 iar pentru definirea formelor de capital, vezi Sandu, 1996.

[11] Folosesc noţiunea de capital uman în sensul dat de Gary Becker (1997). Capitalul în genere este definit ca stoc prin intermediul căruia se produc "venituri sau alte rezultate asemănătoare, folositoare în cursul unei perioade lungi de timp"(Beker, 1997,17). capitalul uman este stoc de informaţie, stare de sănătate şi valori cu funcţie de capital: "Şcolarizarea, un curs de practică în computere, cifre asupra îngrijirii medicale şi cursuri asupra virtuţilor punctualităţii şi cinstei reprezintă de asemenea un capital în sensul că ele îmbunătăţesc sănătatea, măresc câştigurile sau cresc mult aprecierea unei persoane.." (Beker, 1997,17). "Caracteristica principală care diferenţiază capitalul uman de alte tipuri de capital este aceea că prin definiţie, primul se materializează în persoana care investeşte" (Beker, 1997,124).

[12] Pe această linie de conţinut, Wallerstein (1995,127) distinge între modernitate a tehnologiei şi modernitate a libertăţii .Istoria sistemului mondial modern este, în opinia sa, istoria conflictului dintre cele două modernităţi: "Între 1500 şi 1800, cele două modernităţi păreau să fie în tandem. Între 1798 şi 1968, conflictul lor latent a fost ţinut sub control prin încercarea de succes a ideologiei liberale de a susţine că cele două modernităţi sunt identice. Dar, după 1968 masca a căzut. Cele două modernităţi sunt în luptă deschisă (Wallerstein, 1995, 143).In viziunea sa, revoluţiile din 1989 sunt o continuare a celor din 1968.

[1] Sindromul modernităţii individuale este descris de Alexandru Inkeles (Inkeles, Sasaki ,1996: 572) printr-un set de şapte atribute:

- deschidere spre noi experienţe,
- afirmarea independenţei faţă de autorităţile tradiţionale ,
- credinţă în eficacitatea ştiinţei şi abandonarea fatalismului,
- motivaţie înaltă pentru sine şi copii în sensul autorealizării ocupaţionale şi educaţionale
- deprinderi de planificare atentă a activităţilor
- participare civică
- efort de informare permanentă şi preferinţă pentru ştiri naţionale şi internaţionale în raport cu cele de ordin sportiv, religios sau local.

[2] Situaţiile de optimism captiv sunt identificate în literatura de specialitate asupra revoluţiilor şi schimbării sociale ca situaţii în care frustrarea relativa se accentuează prin creşterea distanţei între aspiraţii şi posibilităţi de satisfacere a lor, dintre "s-ar cuveni" şi "este". Este situaţia de manifestare a "curbei J" a lui James Davis (Calvet, 1998,98).

[3] Subcapitolul prezintă o formă usor modificată a studiului publicat anterior în Sfera Politicii 46-1997.

[4] Datele de sondaj menţionate pentru anul 1990 au fost produse de Laboratorul de Sociologie Urbană şi Regională (în prezent CURS) pentru Research Office of USIA. Am ponderat eşantionul de 1565 persoane de 18 ani şi +18 ani pentru a realiza reprezentativitatea în funcţie de nivelul de educaţie şi s-a ajuns la un număr de 1072 de cazuri.

[5] În acelaşi sondaj, la care s-a făcut trimitere în nota 1, a fost formulat un pachet de întrebări precedate de preambulul "Oamenii au reacţii diferite la la cuvinte care descriu idei politice. Pe măsură ce vă voi citi astfel de cuvinte, vă rog să-mi spuneţi ce sentimente (reacţii) vă trezesc - pozitive, negative sau de nici un fel". Cuvintele date şi distribuţia răspunsurilor era

%

Cuvântul de referinţă	Ponderea persoanelor care susţin că au sentimente			Total
	negative	neutre	pozitive	
democraţie	3	14	83	100
front	13	21	66	100
social-democraţie	8	55	37	100
partid	25	38	37	100
capitalism	42	38	20	100
comunism	80	18	1	100

[6] Lucian Pop în Ionica Berevoescu ,D.Chiribucă, M.I.Comşa...,1999, argumentează cu datele BOP-FSD, iunie 1998, că optimismul este puternic dependent de evaluarea dinamicii anterioare nivelului propriu de trai. In legătură cu factorii care favorizează optimismul , L.Pop conchide că "predicţiile pe care le fac indivizii în ce priveşte situaţia lor de viitor nu sunt dependente de resursele lor individuale cum ar fi educaţie, ci mai degrabă de percepţia asupra oportunităţilor pe care le oferă sistemul...." (p.24-25). Percepţia unei stări accentuate de corupţie este identificată drept factor favorizant pentru optimism.

[7] 37% dintre femeile cu varsta cuprinsă între 18 şi 29 de ani considerau ca vor trai mai bine peste un an, faţă de numai 18%, procentul corespunzător de optimişti în rândul bărbaţilor de peste 59 de ani (sursa BOP-FDS 1998).

[8] Comparaţia a fost realizată în baza unei regresii logistice după ce în fişierul de date am selectat numai persoanele care erau fie pesimişti de tip cronic fie pesimişti de tip recent. Predictorii sunt aceeaşi cu cei din tabelul 1-3. In plus am inclus şi evaluarea prezentului faţă de trecut (ACUM/IERI98). In condiţiile în care variabila fictivă dependentă este 1- pesimism de dată recentă şi 0 –pesimism cronic, predictorii cu coeficienţi b exponenţial semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0.05 sunt SANATOS (+), BUNURI (+), VENPERS (+), RELATII (+), IGUVERN (+), SCOMUNITAR (+), URBAN (-) ŞI ACUM/IERI98 (-). Semnul dintre paranteze indică sensul relaţiei dintre predictor şi variabila dependenta pentru coeficienţii de regresie b.

[9] Tipul optimistului dinamic este descris de Max More (1997): "Optimismul dinamic este o atitudine constructivă, activă şi generatoare de putere (empowering) care creează condiţii de succes prin focalizare şi acţiune asupra posibilităţilor şi oportunităţilor" . Acest gen de optimism este contrapus celui pasiv.

Optimismul dinamic este descris de More printr-un set de 12 atribute, 5 referitoare la interpretare pozitivă a experienţei şi 7 cu semnificaţie pentru realizarea unor rezultate pozitive:

1. accentuarea aspectelor pozitive ale vieţii
2. evitarea auto-compătimirii, considerarea vieţii aşa cum este ea şi nu cum ar trebui să fie
3. tendinţa de depăşire a limitelor, "un scepticism constructiv care tinde să ducă la depăşirea limitelor date de obişnuinţe "
4. simţ al abundenţei – recunoaşterea faptului că lumea este plină de oportunităţi
5. umor
6. raţionalitate
7. orientare spre auto-perfecţionare
8. experimentalism
9. încredere în sine
10. autopreţuire
11. asumare de responsabilităţi personale
12. comportament selectiv în raport cu mediul, căutarea celor care pot să îl inspire şi ajute.

Astfel definit, optimismul dinamic se suprapune , cred, în bună măsură cu modernitatea individuală (Inkeles,1996).

[10] Satisfacţia comunitară tinde să fie mai mare pentru bărbaţii în vârstă cu nivel redus de educaţie şcolară şi puternică interacţiune cu vecinii . In cazul lor nivelul aşteptărilor faţă de mediul de viaţă pare să fie mai redus. Diferenţierile rural-urban ale fenomenului în cauză dispar în condiţiile în care se controlează nivelul de dezvoltare al localităţii. Satisfacţia comunitară este mai mare pentru comunităţile locale care au un nivel de viaţă mai dezvoltat: SCOMUNITARA98=0,04*BARBAT98+0,06*VARSTA98-0,16*EDUCATIE98 +(0,01)*BUNURI98 +(0,03)*RELATII98-(0,05)*URBAN98 +0,08*QLIFE/UR +0,06*VECINI98. Coeficienţii de regresie parţială standardizaţi, neincluşi între () sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0.05.R^2=0.04. Sursa de date BOP-FSD, 1998. Asocierea pozitivă a satisfacţiei de durată cu variabila vârstă ridicată la pătrat ar putea fi interpretată şi în sensul captării componentei nivel de aşteptare redus ,asociat cu vârsta, prin intermediul acestei transformări

[11] QLIFE/UR este indicele folosit pentru a măsura nivelul calităţii vieţii atât pentru comune cât şi pentru oraşe (vezi Tabel A2). Ipoteza de construire a acestui indice este că deşi satele şi oraşele diferă foarte mult între ele, calitatea vieţii locale , indiferent de dimensiune demografică sau tip rezidenţial, poate fi "citită" prin intermediul fenomenelor demografice de mortalitate infantilă, fertilitate şi migraţie. Localităţile în care nivelul de viaţă este mai ridicat au mortalitatea infantilă , emigrarea şi fertilitatea de niveluri reduse.

[12] Spaţiul social este conceptualizat de Bourdieu (1989) ca sistem de relaţii între poziţii sociale. Distribuirea agentilor în spaţiul social este dată de volumul capitalului pe care îl deţin şi de structura acestuia ca pondere relativă în raporturile dintre capitalurile economic, cultural, social si simbolic. Fundamentale sunt primele trei. Capitalul simbolic este conceput ca manifestare a celorlalte trei în calitate de sursă de legitimare, este "puterea acordată acelora care au obţinut suficientă recunoaştere pentru a fi in poziţia de a de a impune recunoaştere" (Bourdieu, 1989:23). Capitalul cultural este , în esenţă, capital informaţional existent în formă institutionalizată, obiectificată şi încorporată. capitalul social este "suma resurselor actuale sau virtuale care se acumulează la nivel individual sau de grup în virtute implicării într-o reţea durabilă de relaţii de cunoaştere şi recunoaştere reciprocă. Capitalul politic este considerat ca formă particulară de capital social . In genere, capitalul este definit ca "acumulare de muncă (in formă materializata sau încorporată) care, atunci când este realizată pe bază privată, exclusivă, de către agenţi sau grupuri de agenţi, le permite să deţină energie socială în formă de muncă reificată sau vie .(Bourdieu, Wacquant, 1992:118-119).

[13] In lucrarea anterioară (Sandu 1996a) foloseam sintagma de "spaţiu de status" într-un sens limitativ pentru situaţiile în care capitalul individual-familial are valori ridicate dar localizarea este în zone sărace. In spaţiul respectiv identificam prezenţa bogaţilor din zone sărace, persoane cu nivel ridicat de modernitate individuală. In contextul prezentei lucrări noţiunea de spaţiu de status este folosită într-un sens mai larg, pentru a desemna totalitatea poziţiilor sociale rezultate din intersectarea variabilelor de status care măsoară nivelul diferitelor forme de capital – uman, material sau social . In structurarea acestui spaţiu intră şi vârsta ca variabilă de status compozită semnificativă pentru cele trei forme de capital anterior menţionate. Spaţiul de status este contrapus, în acest sens, celui comunitar-regional şi societal.

[14] Setul de variabile fictive referitoare la resurse umane în tabelul anexă R4 este astfel conceput încât folosirea sa să nu ducă la multicoliniaritate. Categoria de referinţă , cea a gospodăriilor formate numai cu

persoane care nu sunt salariaţi, pensionari sau agricultori (numai casnice, spre exemplu) reprezintă 3% din totalul gospodăriilor rurale din eşantionul de 16733 cazuri.

[15] Definirea ideologiei ca sistem de credinţe pozitive şi normative apare la Shils (apud Boudon, 1986, 33). Sensul adoptat de Boudon este diferit. Ideologia, consideră acesta din urmă, este " o doctrină bazată pe o argumentare ştiinţifică şi dotată cu o credibilitate fie excesivă fie nefondată" (Boudon, 1986, 52). Accepţiunea dată de Boudon este în bună măsură reductibilă la definiţia lui Shils dacă avem în vedere faptul că o doctrină nefondată este, de fapt, fondată prin credinţe sau prin substitute ale acesteia de genul ideilor preconcepute, prejudecăţilor etc.

[16] Compararea liberalilor individualişti cu cei comunitari se face prin regresie logistică în care se reţin numai persoanele care aparţin uneia dintre cele două categorii. Modelul de regresie logistică este construit prin folosirea predictorilor din Tabel 2-8. Toate celelalte modele logistice cu alte perechi de tipuri ideologice sunt construite în aceeaşi manieră de extragere din fişierul de date a celor care se referă numai la categoriile comparate. In interpretare sunt menţionaţi predictorii care înregistrează coeficienţi de regresie logistică de nivel statistic semnificativ pentru $p<0.05$.

[1] Capitolul reprezintă o transformare a studiului **Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relaţii** pe care l-am publicat în *Sociologie Românească* 2/1999. O primă formă a materialului a constituit conţinutul comunicării pe care am prezentat-o în 30 iunie 1999 la World Bank, Washigton sub titlul **Reinventing entrepreneurship by networks and (dis)trust. Transition challenges in Romanian Villages.** Datele au fost analizate în cadrul grantului de cercetare "Entrepreneurship and Social Capital in Romanian Rural Communities" , acordat de Banca Mondială (1999).

[2] Niklas Luhman consideră că o funcţie de bază a încrederii este aceea de creştere a toleranţei la nesiguranţă (apud Barbara Misztai, 1996:73). Din acest punct de vedere, toleranţa intergrup poate fi considerată ca fiind o consecinţă a încrederii.

[3] Probitatea ca trăsătură morală este inclusă de Giddens in definirea încrederii (confidence) ca un concept care cuprinde încrederea (trust): "Încrederea (trust) poate fi definită ca încredere (confidence) în seriozitatea unei persoane sau a unui sistem, referitoare la un set dat de rezultate sau evenimente, unde încrederea (confidence) reprezintă convingerea în probitatea sau dragostea altuia, sau în corectitudinea unor principii abstracte (cunoştinţă tehnică) (Giddens, 1990:34). "Încrederea în persoane – spune Giddens în aceeaşi lucrare, subliniind importanţa evaluărilor morale pentru încredere – implică angajamente vizibile în care sunt căutaţi indicatori de integritate sau de alt tip (cu o anumită arie de acţiune)," (88)

[4] Dumitru Sandu, 1996:114-122.

[5] Ronald Inglehart 1997:.82.

[6] Niklas Luhmann (1986:6) consideră că dragostea, banii, puterea şi încrederea sunt mediile simbolice de schimb. El dezvoltă teoria lui Talcott Parson despre mediile simbolice de interacţiune identificate ca fiind banii, puterea, influenţa şi angajamentele generalizate (Talcott Parsons, 1982).

[7] O primă prezentare a încrederii ca formă de schimb social am realizat-o în prefaţa la traducerea românească a volumului lui John Davis, 1998. Diagrama adaugă ideea că investiţia de încredere contribuie nu numai la consolidarea de status şi la construcţia mediului social comunitar ci şi la dezvoltarea culturii instituţionale.

[8] Subcapitolul constituie o dezvoltare a analizei pe care am publicat-o în *Sfera Politicii*, 40-1996, **Încrederea ca resursă a tranziţiei II**.

[9] O excelentă abordare comparativă, de tip structural-sincronic este dezvoltată în Richard Rose, Christian W. Haerpfer,1994 .

[10] "Statul ca duşman", "izolarea puterilor locale" "nedreptatea justiţiei" sau "încredere precara intre cetăţean si justiţie" sunt sintagme cheie in caracterizarea legitimităţii statului pentru societăţi precum cea din Mezzogiorno. In studii de acest gen neîncrederea instituţională este indicatorul esenţial al lipsei de legitimitate (Chritian :1995).

[11] Din sondajul realizat de METROMEDIA pentru FSD în martie 1997 rezulta că 50% dintre cei intervievţi credeau că programul de reformă al noului guvern va reuşi. Dintre aceştia, 48% declarau că sunt dispuşi să accepte sacrificii pe durata unui an de zile pentru ca reforma să reuşească.

[12] Sondaj COMALP, finanţat de CNCSU, realizat de Catedra de Sociologie a Universităţii Bucuresti in septembrie 1995.

[13] In septembrie 1991, sondajul "atlasul social al României" realizat de CURS indica o pondere de 42% persoane care au încredere în guvern. La numai câteva săptămâni mai târziu, în octombrie, un alt sondaj realizat tot de CURS înregistra o pondere de 46% persoane care au încredere în guvern. La momentul respectiv încrederea în Petre Roman, primul ministru pus în discuţie prin mineriada din octombrie 1991, avea un scor de încredere de 62%.

[14] 42% din cei care manifestă încredere în guvern declară că ar vota cu PDSR; din totalul celor care nu au încredere în guvern, 44% se declară a fi nedecişi iar 25% ar vota cu partide istorice sau liberale (sondaj COMALP, 1995). In mai 1999 relaţia era similară: 23% dintre cei care au încredere în guvern ar vota cu CDR faţă de numai 10%, procent corespunzător din totalul celor care nu au încredere în guvern (BOP-FSD).

[15] Averea este măsurată prin scorul factorial pentru variabilele venit autoestimat, deţinere de autoturism, congelator, televizor color, video si abonament la post telefonic şi indicele satisfacţiei materiale este construit prin agregarea informaţiei despre satisfacţia in raport cu locuinţa, veniturile, bunurile de folosinţă îndelungată din gospodărie si alimentaţie; gravitatea problemelor asociate cu infrastructura locala este măsurată ca scor factorial din evaluări asupra gravitaţii problemelor locale referitoare la serviciile medicale, creşe, grădiniţe, transportul in comun si magazinele alimentare; indicele gravitaţii problemelor locale asociate cu criminalitatea si corupţia este construit tot ca scor factorial. Modernitatea individuală este masurată printr-un indice al opiniei personale dominante IOPD= $100*(p-n)*(k-ne)/k^2$, unde k este numărul de itemi pentru construirea indicelui, p – numărul de răspunsuri pozitive la cei k indici, n – numărul de răspunsuri negative iar ne – numărul de răspunsuri neutre. Indicele variază intre 100 pentru toate răspunsurile pozitive si –100 pentru toate răspunsurile negative. Itemii pentru măsurarea modernităţii individuale sunt: preferinţa pentru acţiunile justificate, întemeiate fata de cele realizate la întâmplare, preferinţa pentru strategiile de viata bazate pe noroc si risc, respingerea obişnuinţei ca principiu dup[a care este bine ca omul sa se călăuzească in viata. Gravitatea problemelor sociale la nivelul judeţului din care este selectat subiectul este măsurată ca scor factorial din rata mortalităţii infantile, rata şomajului, rata plecărilor temporare (flotant) in alt judet si suprafaţa medie pe locuinţa, valori pentru 1994. Pentru tot setul de modele din tabelul 3-2, datele provin din sondajul COMALP, 1995.

[16] Sursa datelor BOP-FSD, 1998

[17] Subcapitolul este rezultat din transformarea şi traducerea studiului publicat în 1999 (Sandu, 1999)

[18] Pentru o analiză detaliată a structurii confesionale a ţării şi a dinamicii ei, vezi Vladimir Trebici, 1998.

[19] Pentru detalii vezi K.Joreskog şi D.Sorbom, 1989.

[20] Deschiderea către noi experienţe s-a dovedit a fi un indicator cheie al sindromului modernităţii individuale, Alex Inkeles, 1996.

[21] Vezi, spre exemplu, Akos Rona-Tas, 1994.

[22] Prima parte a capitolului este o formă dezvoltată a studiul **Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relaţii** pe care l-am publicat în *Sociologie Românească*, 2/1999 iar cea de-a doua parte reproduce studiul **Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziţie?** *, Sociologie Românească*, 1/1999.

[23] "Termenul <elită(e)> este aplicat în fapt unor grupuri funcţionale, ocupaţionale în principal, cu status ridicat (din indiferent ce motiv) în societate" (Bottomore, 1964:6).

[24] O primă analiză a orientării antreprenoriatului folosind date ale primului val al sondajului FSD 1998 a fost făcută de Sebastian Lăzăroiu în I.Berevoescu, D.Chiribucă, M.Comşa, N.Grigorescu, A.Lăzăroiu, M.Pană, L.Pop, S.M.Stănculescu, 1999, capitolul 2.5. S.Lăzăroiu este interesat de variaţia antreprenoriatului la nivel naţional, fără diferenţiere între comunităţile rurale şi urbane. El distinge numai două categorii de întreprinzători din punctul de vedere al asumării riscului. Tipologia noastră este proiectată pe baza unei ipoteze diferite, adică dorinţa, intenţia sau comportamentul îndeplinit care sunt stadii relevante pentru adoptarea antreprenoriatului ca inovaţie socială. Chiar dacă datele şi abordările sunt diferite, unele concluzii ale ambelor analize sunt comune. El identifică vârsta, modernitatea individuală şi sfera RELAŢIILOR utile drept predictori relevanţi ai antreprenoriatului. Încrederea scăzută interpersonală şi instituţională a antreprenorilor este de asemenea observată de ambele analize.

[25] Weber (1993) nota corespondenţa clară dintre doctrina predestinării din calivinism-succesul profesional prin muncă în calitate de confirmare a stării de graţie –progresul capitalismului .

[26] O gospodărie poate include mai multe familii. Întrucât proporţia de gospodării multifamiliale este foarte scăzută în România (92% din gospodăriile de familie sunt formate numai dintr-o familie nucleu, conform cu datele recensământului din 1992), am folosit aici "familie" şi "gospodărie" ca termeni interşanjabili.

[27] Pentru o analiză a modului de finanţare a agriculturii româneşti în perioada 1991-1996, vezi Emil Daniel Teşliuc (1999)

[28] . La nivelul anului 1996 nu mai mult de 5% dintre gospodăriile agricole familiale dispuneau de un tractor propriu. Ponderea celor care cumpărau insecticide şi pesticide era de aproximativ 20% iar ponderea gospodăriilor agricole în care au fost cumpărate îngrăşăminte era de 32%. Pentru necorelarea resurselor semnificativ este faptul ca majoritatea gospodăriilor cu suprafeţe de teren agricol relativ mari sunt deţinute de gospodării îmbătrânite, cu slabe resurse băneşti necesare pentru procurarea input-urilor agricole. (Sandu, 1997).

[29] Constatarea este valabilă atât pentru sondajul agricol din 1996 cât şi pentru barometrul resurselor socio-umane din 1998.

[30] In cuprinsul lucrării folosim noţiunea de familie cu referire specială la funcţia economică a acesteia, la gospodăria familială.

[31] James Arbuckle ,1997

[32] Au fost eliminate din analiză 13 cazuri care se aflau în afara acestui interval. Toate gospodăriile care aveau cel puţin un lot de pământ în asociaţii agricole au fost excluse din analiză datorită faptului că au un comportament economic diferit de cel al gospodăriilor care îşi lucrează pământul individual, Principalul element care le diferenţiază sunt costurile muncii: gospodăriile din asociaţii, de obicei, nu plătesc direct pentru muncile agricole. După renunţarea la cele 13 cazuri aberante din punct de vedere statistic şi după eliminarea gospodăriilor implicate în asociaţii din eşantionul de 1650 cazuri au rămas 1087 unităţi de analiză.

[33] Vezi, spre exemplu, Akos Rona-Tas, 1994

[34] Capitolul este bazat pe cercetări realizate în perioada 1997-1999. Parte din suportul financiar necesar pentru analiza datelor a fost asigurat prin grantului CNCSU "Capital uman şi dezvoltare regională" (1998-1999).

[35] Pentru cât de departe ajunsese fobia comunistă faţă de realităţile şi temele regionale poate fi menţionat şi un fapt din publicistica academică a anilor 1980: în 1986 profesorul Vladimir Trebici publică un excelent volum de **Demografie teritorială** la editura Academiei. Autorul era evident la curent cu faptul că ceea ce scrisese se încadra foarte bine în seria cercetărilor internaţionale de demografie regională. Firesc, titlul pe care l-a trecut iniţial pe volum a fost cel de "demografie regională". Publicarea nu s-a putut face decât prin substituirea periculoasei " regiuni" din titlu cu mult mai paşnicul "teritoriu". In cuprinsul lucrării cel care îl studiase pe Andrei Rogers cu a sa demografie regională sau multiregională continua să lucreze cu termenul de regiune.

[36] Subcapitol publicat iniţial ca studiu în limba engleză în **Romanian Journal of Sociology**, 1-1997.

[37] Prin pregătirea şcolară şi profesională este sporit stocul de cunoştinţe şi deprinderi al individului, este îmbogăţită cultura sa generală şi profesională. Investiţiile sanitare pot avea ca efect îmbogăţirea stocului de cunoştinţe medicale şi menţinerea sau refacerea stării de sănătate, condiţii sine qua non ale acumulărilor de capital educaţional şi profesional şi ale utilizării eficiente a lor. Capitalul sanitar este format, deci, din cunoştinţe medicale ale individului şi din abilitaţi psiho-fizice care permit acumularea şi aplicarea de capital uman educaţional-profesional. Un sens mai larg al noţiunii de capital uman ar putea include şi investiţiile pentru informaţii de cultură generală, în afara celor asimilate în spaţiul şcolar şi profesional , şi investiţiile pentru consolidarea unor structuri atitudinale favorabile performanţei umane. Încrederea, spre exemplu, componentă esenţială a capitalului social, destinat menţinerii şi funcţionalităţii ţesutului social, funcţionează şi în calitate de capital uman. Investiţiile pentru realizarea capitalului social au o natură complet diferită de cea a investiţiilor pentru capitalul uman propriu-zis. Din acest motiv, cred că este preferabil ca încrederea să fie considerată drept capital social cu funcţie de capital uman. Fără a fi operaţionalizată, o trimitere la noţiunea de capital uman în sens larg apare şi la G. Becker (1997: 66): "Termenul general de activitate este preferat celui de ocupaţie sau altui termen mai concret pentru a indica faptul că este permis orice tip de investiţie din capitalul uman: nu numai pregătirea la locul de muncă, ci şi şcolarizarea, asigurarea informaţiilor, asistenţa medicală şi sprijinul moral"

[38] Saturaţiile corespunzătoare celor trei variabile, rezultate dintr-o analiză a componentelor principale pe valorile corespunzătoare celor 40 de judeţe (cu Bucureştiul exclus datorită valorilor sale extreme) sunt

EDUCAT =0.92, INFANT=-0.68, COMUNIC=0.87. Factorul format din cele trei variabile explică 68% din variaţia matricei de date. Toate calculele de standardizare sau de corelaţii sunt efectuate fără municipiul Bucuresti , datorită valorilor extreme care îl caracterizează.

[39] Analiza făcută de A.Golopenţia şi D.C. Georgescu (1948) pe datele recensământului din 1948 asupra distribuţiei regionale a ştiinţei de carte susţine ideea semnificaţiei provinciilor istorice pentru diferenţierea teritorială a capitalului uman la momentul respectiv.

[40] Coeficienţii de variaţie interjudeţeană a capitalului uman pentru cele 7 macro-regiuni de dezvoltare sunt: 4% Vest, 8% Sud-Est, 13% Centru, 14% Sud-Vest,15% Nord-Est, 19%Nord-Vest, 32 % Sud. Coeficienţii sunt calculaţi ca pondere a abaterii standard din medie. Atât media cât şi abaterea standard pe regiune au fost calculate prin ponderare cu populaţia judeţului în 1995.

[41] Împreună, cei patru factori specificaţi în model explică 75% din variaţia interjudeţeană a capitalului uman. Analiza este întreprinsă pe numai 40 de judeţe, cu excluderea valorilor pentru Bucureşti datorită situaţiei sale aberante sub aspect statistic. Atracţia migratorie este măsurată prin rata imigrării pe durata vieţii (persoane născute în alt judeţ la 1000 locuitori din judeţul de referinţă, la recensământul din 1992). Localizarea în Moldova este specificată în model printr-o variabilă dihotomică în care 1 semnifică localizare în Moldova iar 0 localizare în altă regiune istorică.

[42] O primă explorare a problemei am realizat-o în "Ariile culturale ale României", **Sociologie Românească** nr. 3-4, 1990, folosind 19 indicatori cu valori pentru anii 1985/1986. Am reluat analiza, cu date ale recensământului din 1992, propunând două clasificări ale judeţelor, cu şi fără respectarea limitelor de regiune istorică, în "Arii culturale şi probleme sociale", **Revista de Cercetări Sociale**, 1-1995. Clasificarea publicată în 1995, cu argumentări suplimentare, este inclusă în Sandu 1996.

[43] Regiunile de dezvoltare propuse in **Carta Verde. Politica de dezvoltare regională în România**. Guvernul României şi Comisia Europeană. Bucureşti.1997 sunt "regiuni proiect", decupaje teritoriale construite astfel încât să permită promovarea unei politici de dezvoltare, de reducere a decalajelor de dezvoltare. Ariile culturale sunt regiuni de similitudine, grupări de judeţe omogene sub aspect social, economic şi cultural. Rostul lor este acela de a permite analize regionale, de a facilita cunoaşterea vieţii sociale şi culturale din perspectiva unor unităţi teritoriale superioare ca mărime judeţelor.

[44] Estimare bazată pe o analiză discriminantă în care variabila de grupare este aria culturală - numai 17 valori datorită excluderii Bucureştiului ca grupare de caz unic - iar predictori cele 4 variabile cantitative folosite pentru clasificare.

[45] O primă măsură a sărăciei comunitare rurale (DEVCOM1) este elaborată şi aplicată în D.Sandu 1998b. Pentru scopurile unei lucrări ulterioare (Teşliuc, Chirca (coord), 1999) am formulat o a doua variantă a indicelui DEVCOM2 prin agregarea ratelor de mortalitate infantilă, emigrare, fertilitate generală şi sărăcie. Este vorba în acest al doilea caz de o măsura strict fenomenală a stării de sărăcie la nivel de comună. DEVCOM3 descris în acest volum a fost prezentat iniţial în Sandu1999. Corelaţiile între cele trei măsuri la nivelul tuturor comunelor ţării sunt:

	DEVCOM2	DEVCOM3
DEVCOM1	0.78	0.76
DEVCOM2	1.00	0.83

[1] În perioada 1955-1966, rata migraţiei totale a fost cuprinsă între 14‰ şi 21‰:

	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
rata migraţiei totale - la 1000 loc. -	21,0	20,9	17,2	19,2	18,2	17,2	14,4	14,4	14,2	14,5	17,0	17,1

Sursa: Mesaroş, 1969.

[2] Corelaţia dintre rata fluxurilor de emigrare interjudeţeană REMIG9596 şi rata fluxurilor de emigrare pe durata vieţii, la recensământul din 1992 -REMIG92- este de r =0,84, semnificativ diferit de 0 pentru p =0,001.

$REMIG9596_{IJ}=(EMIG95_{IJ}+EMIG96_{IJ})*1000/(P95_I + P96_I)$, unde $EMIG95_{ij}$ este volumul emigrării din judeţul i în judeţul j în 1995, $EMIG96_{ij}$ este volumul emigrării din judeţul i în judeţul j în 1996, $P95_i$ populaţia în judeţul de origine i în 1995, iar $P96_i$ populaţia în judeţul de origine i în 1996. $REMIG92=EMIG92_{IJ}*1000/(P92_I –EMIG92_{ij})$.

[3] Ecuaţia de regresie multiplă care susţine afirmaţia referitoare la factorii care determină migraţia este: $EMIG9596_{ij}=0,25*DEVJUD95_j$ $-0,07*DEVJUD95_i$ $+0,05*ARABIL_i$ $+0,27*ARABIL_j+0,30*P95_i$ $–0,42*$ DISTANTA. $R^2=0,32$. Toţi coeficienţii path sunt semnificativ diferiţi de 0 pentru p=0,01. Calculele sunt efectuate pe 1640 fluxuri de migraţie considerate ca unităţi de analiză. Semnificaţia simbolurilor: $EMIG9596_{ij}$ este volumul emigrării din judeţul i în judeţul j în 1995 şi 1996; DEVJUD – indicele dezvoltării judeţului, calculat ca scor factorial din 6 indici referitori la capitalul uman, infrastructura şi consumul de apă potabilă curentă, gradul de utilizare a forţei de muncă, capitalul material al populaţiei din judeţ, calitatea serviciilor pentru educaţie şi sănatate în judeţ şi ponderea populaţiei vârstnice, de peste 60 ani .

[4] Pentru definirea conceptelor de arie şi centru de convergenţă în literatura română de specialitate, a se vedea Matei şi Matei, 1997.

[5] Distanţa între originea şi destinaţia fluxului a fost aproximată prin numărul de graniţe care trebuie trecute, în linie dreaptă, pentru a ajunge de la origine la destinaţie, între două judeţe vecine, distanţa astfel măsurată fiind egală cu 1. Indicele distanţei de la care au venit imigranţii în judeţul Ialomiţa din judeţe cu nivel superior de dezvoltare, în perioada 1995-1996, are valoarea 1,59, după ponderarea distanţelor respective cu volumul fluxurilor. Indicii ponderaţi ai distanţelor dintre locul de imigrare şi cel de emigrare, calculaţi în modul anterior prezentat, au valorile: Sălaj-2,04, Bistriţa-Năsăud-2,05, Călăraşi-2,12, Teleorman-2,26, Ialomiţa-1,59, Giurgiu-1,76, Buzău-1,85, Vaslui-2,86, Botoşani- 3,80. Pe total fluxuri de imigrare din judeţe de origine mai dezvoltate decât cele de destinaţie, pentru acelaşi interval 1995-1996, indicele distanţei ponderate a fost de 2,47

[6] Concluziile din acest paragraf sunt întemeiate pe două modele de regresie logistică în care variabilele dependente sunt calitatea de fost migrant la oraş, înainte de 1989, FOSTMIG, şi calitatea de fost navetist la oraş înainte de acelaşi an - FOSTNAV. Datele de analiză provin din sondajul deja menţionat al Băncii Mondiale, 1996 (Tabel R14).

[7] Criteriul religios în definirea ariilor culturale este semnificativ şi pentru identităţi etnice. In acest fel, ariile culturale înglobează şi informaţie referitoare la cultura cu fundament etnic.

[8] Cornelia Mureşan (1999) foloseşte ariile culturale ale Transilvaniei pentru a identifica profiluri diferite de comportament demografic judeţean. Rezultatul analizei de tip log-liniar duc la concluzia că "Regimurile demografice în Transilvania nu pot fi structurate convenabil după criterii administrative de împărţire în judeţe sau după sub-provinciile istorice tradiţionale. Ele poartă amprenta ariilor culturale definite pe criterii mai complexe, care ţin cont mai degrabă de diferenţe ecologice şi de modernitate socială" (1999,202).

[9] Analizele din acest paragraf se bazează pe distribuţiile de procente din tabelul J3 din anexă şi pe calcularea unor frecvenţe standardizate ajustate pe seturi de arii culturale grupate în funcţie de regiunea istorică de apartenenţă.

[10] Anexa tehnică a caietelor publicate de FSD cu rezultatele barometrelor de opinie a prezentat, începând din 1996, detalii asupra schemei de eşantionare .In 1998 am realizat un raport de fundamentare detaliată a eşantionului BOP , la cererea FSD, difuzat sub titlul **Eşantionare şi analiză regională. Barometrul 1998: resurse socio-umane ale reformei**, mai 1998.

[11] La acel moment, Centrul purta numele de Laborator de Studii şi Cercetări Sociologice din cadrul Institutului de Proiectare pentru Construcţii Tipizate IPCT. Schema a fost aplicată în cadrul primului sondaj realizat de Oficiul de Cercetare al USIA în România, în cadrul seriei de cercetări comparative pe care le deschidea în estul Europei după 1989, pe un eşantion de 1565 persoane.

[12][12] Instrumentele de culegere a datelor STANDARD, ELITE, LOCAL au fost elaborate de o echipa de doctoranzi de la Bucureşti (Ionica Berevoescu, B.Juncu, Andra Lăzăroiu, S. Lăzăroiu , Manuela Stănculescu), Cluj (M.Comşa, D.Chiribucă) şi Braşov (Narcisa Grigorescu şi Roxana Bratin), sub

coordonarea juriului (C.Anastasiu, Aurora Dumitrescu, Gh.Onuț, D.Sandu , D. Stan, L. Vlăsceanu) şi cu sprijinul logistic ,asigurat prin coordonatorul de program I.David, din partea Fundației pentru o Societate Deschisă.

13 Regulile de detaliu pentru selectarea elitelor au fost elaborate de echipa de doctoranzi care a participat la proiectarea sondajului BOP-FSD 1998, autori ai volumului Ionica Berevoescu, Dan Chiribucă...1999.

[1] Indicii incluşi în analiza factorială sunt măsuri ale capitalului uman, infrastructurii de aducțiune a apei curente, folosirii forței de muncă, capitalului material al gospodăriilor din rural, stării de sănătate (Sandu 1998a).

[1] Dacă nu se fac alte precizări, modelele de regresie utilizate sunt de tip regresie multiplă ,bazata pe metoda celor mai mici pătrate (OLS).